OBSAH / CONTENTS / INHALT

Štúdie a články/Articles/Studien

NIKLOVÁ, Michaela: Pohreby a pohrebné zvyky kultúry s lineárnou keramikou na území juhozápadného Slovenska 213

JANURA, Tomáš – HAVLÍK, Marián: Kaštieľ a loretánska kaplnka v Lúke – výsledky aktuálneho historického a architektonicko-historického výskumu 250

KAMENČÍK, Marián: Veršované svedectvo Pavla Vajaja o povodni na Váhu v roku 1813 273

VRBATA, Aleš: Pozdní portugalský kolonialismus a Freyreho lusotropicalismo 307

JŮVA, Vladimír: K teoretickým východiskům muzejní pedagogiky 323

ŠOBÁŇOVÁ, Petra: Předpoklady spolupráce muzea a školy – prezentace výsledků výzkumného šetření 332

DIRNER, Alexander – HLAVÁČOVÁ, Júlia – MEŠTEROVÁ, Jana – LABANIČ, Eugen – SCHWARTZOVÁ, Agnesa: Vedecko – technické centrum pre mládež v Košiciach 343

Rozhľady / Horizons / Horizonte

JAKUBEJ, Ján: Škola Annales – náčrt jej pôsobenia pri príležitosti 85. výročia založenia a 90. narodenín jej popredného predstaviteľa Marca Ferra a na pamiatku Jacqua Le Goffa 354

KIČKOVÁ, Adriana: K problematike riadiacich orgánov školstva na Slovensku po roku 1918 378

Recenzie / Review / Kritik

ARPÁŠ, Róbert. Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSĽS o autonómiu Slovenska. (Martin Hetényi) ... 392

Anotácie / Annotations / Glossen

HANUŠ, Jiří et al. Nostalgie v dějinách. (Ľudovít Marci) 396

JIRKAL, Emanuel. L. Caelius Firmianus Lactantius. O smrti prenasledovateľov I. Rímske impérium na ceste od tradičných kultov ku kresťanstvu. (Ľudovít Marci) 397

BENJAN, Milan B. Kultúra Západu v agónii. O európskom maliarstve a estetike od renesancie až po ich exitus a o západnej civilizácii vo svetle biblických proroctiev. (Ján Jakubej) 398

MAK, Geert. V Evropě. Cesty po dvacátém století. (Ľudovít Marci)..... 400

Deviant Burial in the Archaeological Record. Ed. E. Murphy. (Zuzana Ďuďáková)..... 401

Kronika / Chronicle / Chronik..... 403

POHREBY A POHREBNÉ ZVYKY KULTÚRY S LINEÁRNOU KERAMIKOU NA ÚZEMÍ JUHOZÁPADNÉHO SLOVENSKA[1]

Michaela NIKLOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra archeológie,
michaela.niklova@ukf.sk

NIKLOVÁ, Michaela. Burials and Burial Customs of the Linear Pottery Culture in the Southwestern Slovakia. Following paper is focused on burials and burial customs of the Linear Pottery culture and Želiezovce group in the southwestern Slovakia. The region of Moravia, Lower Austria, Burgenland, Transdanubia and part of Germany came into the center of interest as well. Collected units are critically analyzed and followed by evaluation of burial customs of the Linear Pottery culture and Želiezovce group. The evaluation comprehensively summarizes the results of the analysis in the Middle Danube region. These outputs are compared with the results of previous researches and finally interpreted.

Kľúčové slová: pohrebné zvyky; kultúra s lineárnou keramikou; juhozápadné Slovensko; stredné Podunajsko

Keywords: burial customs; Linear Pottery culture; southwestern Slovakia; Middle Danube region

Príspevok je venovaný pohrebom a pohrebným zvykom kultúry s lineárnou keramikou (ďalej len LnK) a želiezovskej skupiny na území juhozápadného Slovenska, ale v rámci analógií sú uvádzané aj vybrané nálezové celky s dokladom výskytu ľudských pozostatkov z územia stredného Podunajska, t. j. z Moravy, Dolného Rakúska, Burgenlandu a Zadunajska, i z nemeckého Durínska a Falcka.

V článku sú rozpracované hroby zo samostatných pohrebísk, pohreby na sídliskách aj ojedinelé nálezy. Pojem hrob je všeobecne definovaný ako hlavný objekt pôsobenia náboženských obradov a kultových praktík určitej komunity,

[1] Práca je čiastkovým výstupom z diplomovej práce autorky s názvom: *Pohreby a pohrebné zvyky kultúry s lineárnou keramikou v strednom Podunajsku* (školiteľka: doc. PhDr. Noémi Beljak Pažinová, PhD.) obhájenej v šk. r. 2012/2013 na Katedre archeológie FF UKF v Nitre. Článok vznikol v rámci riešenia projektu *VEGA 1/0585/13 Keramická produkcia neolitických a eneolitických komunít na strednom Dunaji.*

ktorý svedčí o existencii pevných predstáv o posmrtnom živote[2] či ako posvätné miesto posledného odpočinku jedného alebo viacerých jedincov.[3] V príspevku je tento termín používaný hlavne ako definovanie miesta posledného odpočinku pietne pochovaného jedinca v rámci pohrebiska. To môže byť jednoducho charakterizované ako miesto určené na pochovávanie mŕtvych[4] či dokonca ako miesto pravidelného a dôležitého stretávania sa živých a zomrelých[5], ktoré poskytuje užitočný uzatvorený kontext vzájomných spojení materiálnych charakteristík, potrebných pre zostavenie kultúrno-historických schém.[6] Symbolicky ponímajúc sa dá o pohrebisku hovoriť aj ako o samostatnej zvykovej jednotke, ktorá tvorí priamy odraz sociálnej štruktúry a organizácie spoločnosti alebo kultúry,[7] prípadne ako o konkrétnom duchovnom výraze spoločnosti prejavujúcej týmto spôsobom vzťah k svojim zosnulým členom.[8]

V článku sa týmto termínom rozumie miesto pochovania jedincov mimo areálu sídliska, kde boli nebožtíci pietne pochovávaní do regulárnych a na tento účel pripravených hrobových jám. Pohreb ako taký je podľa R. Pleinera[9] jav, ktorý naznačuje vieru danej komunity v posmrtný život. Všeobecne povedané, pohreb je jedna z najfrekventovanejších kultúrnych čŕt, ktoré si všímajú archeológovia[10] a zároveň dôležitý moment pre odraz náboženských úvah danej komunity a vyjadrenie jej kultúrneho usporiadania.[11] E. Bánffyová pohreb vníma ako akt, pri ktorom pozostalí cítia kontakt so zosnulým a budujú predstavu posvätnej chvíle,[12] R. Huntington a P. Metcalf ho definujú ako kultúrnu reakciu na smrť.[13] V jednoduchom ponímaní je možné pohreb vnímať ako dôkaz prítomnosti smrti v ľudskej spoločnosti, ale samotný jeho vznik sa môže chápať aj ako dôkaz vývoja ľudského myslenia a ako prejav postupného uvedomovania si ľudskej podstaty.[14] Definícia tohto termínu podľa U. Veita zodpovedá intencionálnemu

---

2 DOČKALOVÁ, Marta (ed.). Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Brno: Moravské muzeum – Ústav Anthropos, 1988, s. 88, 89.

3 HORVÁTH, Peter. Sociálna diferenciácia v pohrebnom ríte: vypovedacia schopnosť pravekých pohrebísk. Diplomová práca. Nitra: UKF, 2010, s. 50.

4 NOVOTNÝ, Bohuslav a kol. Encyklopédia archeológie. Bratislava: Obzor, 1986, s. 707.

5 ELIADE, Mircea. Le mythe de l´éternal retour. Paris: Gallimard, 1949, 192 s.

6 CHAPMAN, John – RANDSBORG, Klaus. Approaches to the archaeology of death. In The archaeology of death. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 3.

7 ŠUTEKOVÁ, Jana. Špecifiká pohrebného rítu v eneolite (so zreteľom na pohrebiská v oblasti Karpatskej kotliny). In CHEBEN, Ivan – KUZMA, Ivan (eds.). Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004. AÚ SAV: Nitra, 2005, s. 321.

8 ŠUTEKOVÁ, ref. 7, s. 332.

9 PLEINER, Radomír. Pravěké dějiny Čech. Praha: Academia, 1978, s. 44.

10 BINFORD, Lewis. Mortuary practises: their study and potential. In Approaches to the social dimensions of mortuary practises. Society for American Archaeology Memoirs No. 25. Washington D.C.: SAA, 1971, s. 6.

11 CHAPMAN, John. Tensions at funerals. Micro – Tradition Analysis in Later Hungarian Prehistory. Budapest, 2000, s. 69.

12 BÁNFFY, Eszter. Cult and archaeological context in middle and south-east Europe in the neolithic and chalcolithic. In Antaeus, 1990-1991, roč. 19-20, s. 222.

13 HUNTINGTON, Richard – METCALF, Peter. Celebrations of Death: The Anthropology of Mortuary Ritual. New York: Cambridge University Press, 1979, 258 s.

14 HORVÁTH, ref. 3, s. 30.

uloženiu ľudskej mŕtvoly do zeme,[15] ale rovnako môže byť chápaný aj ako akt, počas ktorého je telo nebožtíka uložené na isté miesto, kde by malo zotrvať.[16] M. Dočkalová navyše zdôrazňuje, že uloženie mŕtveho tela do zeme bolo v období neolitu symbolom nároku pozostalých na určité teritórium, ktoré sa týmto aktom dostalo pod ochranu predkov. Okrem privlastňovania si príslušného územia bol pohreb zároveň vnímaný aj ako návrat človeka do lona zeme.[17] V texte termín pohreb kvôli ľahšej orientácii zodpovedá nálezu pochovaného nebožtíka v rámci sídliska, kedy nie je možné hovoriť o hrobe na pohrebisku a myslí sa uloženie jedinca do sídliskového objektu. Pohrebom budú nazývané aj ojedinelé nálezy ľudských pozostatkov, pri ktorých nie je možné určiť príslušnosť k typu lokality.

História bádania

Na Slovensku medzi popredných bádateľov, ktorí sa zaoberajú obdobím neolitu, patrí J. Pavúk. Ten uskutočnil a následne publikoval mnohé výskumy, ktoré prispeli k poznaniu značného počtu hrobov patriacich nositeľom kultúry s lineárnou keramikou.[18] Oblasti juhozápadného Slovenska sa venovali Z. Farkaš a B. Novotný, ktorí spomínajú sídliská i pohreby LnK, spolu s analógiami na širšom území stredného Podunajska.[19] Podobne zameraný článok venujúci sa pohrebom celého územného rozšírenia sledovanej kultúry je práca B. Egyházy - Jurovskej a Z. Farkaša.[20] K novším súpisom neolitických a eneolitických pohrebov z územia juhozápadného Slovenska patrí článok G. Nevizánskeho, ktorý zosumarizoval dovtedy nepublikované hrobové nálezy z rokov 1932 – 1997.[21] Zmienky o hrobových komplexoch staršieho a stredného neolitu na území stredného Podunajska poskytol vo svojej monografii I. Cheben.[22] Problematikou pohrebného rítu na sídliskách v období neolitu a eneolitu na území Slovenska sa zaoberala J. Kličová.

---

[15] VEIT, Ulrich. Burials within settlements of the Linienbandkeramik and Stichbandkeramik cultures of Central Europe. On the social construction of death in Early – Neolithic society. In Journal of European Archaeology, 1993, roč. 1, s. 107.

[16] HORVÁTH, ref. 3, s. 31.

[17] DOČKALOVÁ, ref. 2, s. 24.

[18] PAVÚK, Juraj. Grab des Želiezovce Typus in Dvory nad Žitavou. In Slovenská Archeológia, 1964, roč. 12, č. 1, s. 5-68. PAVÚK, Juraj. Neolithisches Gräberfeld in Nitra. Slovenská Archeológia, 1972, roč. 20, č. 1, s. 5-105. PAVÚK, Juraj. Záchranný výskum na trase autostrády v Čataji. In AVANS 1975, 1976, s. 177-181. PAVÚK, Juraj. Výskum neolitického sídliska v Blatnom. In AVANS 1977, 1978, s. 192-195. PAVÚK, Juraj. Výskum neolitického sídliska v Blatnom. In AVANS 1978, 1980, s. 206-211. PAVÚK, Juraj. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce – Gruppe. Nitra: AÚ SAV, 1994, 284 s.

[19] FARKAŠ, Zdeněk – NOVOTNÝ, Bohuslav. Mladšia a neskorá doba kamenná (neolit a eneolit). In ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana a kol. Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava: Elán, 1993, s. 39-79.

[20] EGYHÁZY – JUROVSKÁ, Beáta – FARKAŠ, Zdeněk. Hrobové celky zo sídliska LnK v Bratislave – Mlynskej doline. In: KREKOVIČ, Eduard (ed.). Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava, 1993, s. 19-27.

[21] NEVIZÁNSKY, Gabriel. Nepublikované hrobové nálezy z obdobia neolitu a eneolitu z juhozápadného Slovenska zachránené v rokoch 1932-1977. In KUZMA, Ivan (ed.). Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra: AÚ SAV, 1999, s. 159-170.

[22] CHEBEN, Ivan. Bajč – eine Siedlung der Želiezovce-Gruppe. Entwicklung der Želiezovce-Gruppe und Anfänge der Lengyel-Kultur. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Bonn, 2000, 185 s.

Zozbierala spolu dvadsať lokalít s výskytom pohrebov na sídliskách LnK a želiezovskej skupiny.[23] Ďalšiu súhrnnú prácu zaoberajúcu sa pohrebmi LnK predstavuje článok Z. Farkaša, ktorý z územia Slovenska zozbieral dvadsaťdeväť lokalít s nálezmi alebo pravdepodobnými dokladmi hrobov a ľudských pozostatkov z LnK až želiezovskej skupiny.[24] Nálezy detských skeletov v sídliskových objektoch i z obdobia neolitu z juhozápadného Slovenska zhrnul vo svojom príspevku P. Jelínek.[25] Špecifikom v podobe žiarového rítu na pohrebiskách LnK v strednom Podunajsku sa v poslednej dobe zaoberala A. Parobková.[26] Podrobné vymapovanie neolitických lokalít s dokladmi pohrebov urobili A. Bistáková a N. Pažinová, ktorých práca predstavuje najnovšie zhrnutie k danej problematike na Slovensku.[27] Spoločenské postavenie detí v severnej časti regiónu Karpatskej kotliny bolo témou dizertačnej práce K. Daňovej.[28] K otázke detských pohrebov a k postaveniu detí v neolite sa vo svojom príspevku vyjadrila aj K. Piatničková, ktorá vychádzala z analýzy niektorých vybraných lokalít zo Slovenska a Maďarska.[29]

Syntéza zistených poznatkov

Abecedne postupujúc, prvou lokalitou z územia juhozápadného Slovenska je Bajč – Medzi kanálmi.[30] Na tomto sídlisku patriacom želiezovskej skupine bolo odkrytých viacero pohrebov v sídliskových objektoch. Malo by ísť o devätnásť nálezových celkov, ktoré sú však publikované len čiastkovo a v značnom časovom odstupe a ich celkový počet môže teda byť trocha skreslený.

Prvá sezóna výskumu nepriniesla žiadne nálezy ľudských pozostatkov. V druhej sezóne bol vykopaný jeden objekt, v ktorom spočíval na ľavom boku

---

[23] KLIČOVÁ, Jana. Doklady pohrebného rítu na sídliskách z obdobia neolitu a eneolitu na Slovensku. In CHEBEN, Ivan – KUZMA, Ivan (eds.). Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000. Plzeň: Západočeské muzeum, 2001, s. 218-232.

[24] FARKAŠ, Zdeněk. Nálezy ľudských pozostatkov v prostredí ľudu s lineárnou keramikou na Slovensku. In Archeologické rozhledy, 2002, roč. 54, s. 23-43.

[25] JELÍNEK, Pavol. Nálezy detských skeletov v sídliskových objektoch z neolitu, eneolitu a doby bronzovej z juhozápadného Slovenska. In Študijné Zvesti, 2007, roč. 42, s. 71-98.

[26] PAROBKOVÁ, Alena. Žiarový pohrebný rítus neolitických spoločenstiev (stav pramennej bázy). In CHEBEN, Ivan – KUZMA, Ivan (eds.). Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2007. Nitra: AÚ SAV, 2008, s. 191-199.

[27] BISTÁKOVÁ, Alena – PAŽINOVÁ, Noémi. (Un)usual Neolithic and Early Eneolithic mortuary practices in the area of North Carpathian basin. In Dokumenta Praehistorica, 2010, roč. 37, s. 147-159.

[28] DAŇOVÁ, Klaudia. Sociálne postavenie detí od neolitu po koniec staršej doby bronzovej v severnej časti Karpatskej kotliny. Nepublikovaná dizertačná práca. Nitra, 2010.

[29] PIATNIČKOVÁ, Kristína. K otázke detských pohrebov a postavenia detí v neolite (vychádzajúc z analýzy vybraných lokalít z územia Slovenska a Maďarska). In Musaica XXVII, 2011, s. 201-222.

[30] ČAPLOVIČ, Dušan – CHEBEN, Ivan – RUTTKAY, Matej. Pokračovanie výskumu v Bajči. In AVANS 1988, 1990, s. 47-50. CHEBEN, Ivan – RUTTKAY, Matej. Ukončenie výskumu pieskovej duny v Bajči. In AVANS 1989, 1991, s. 41, 42. CHEBEN, Ivan – RUTTKAY, Matej. Neolitická a stredoveká osada v Bajči. In AVANS 1990, 1992, s. 49, 50. CHEBEN, Ivan – RUTTKAY, Matej. Sídlisko želiezovskej skupiny a osada zo 7. – 12. storočia v Bajči. In AVANS 1991, 1993, s. 59, 60. VONDRÁKOVÁ, Mária. Ľudské kostrové zvyšky z neolitického sídliska v Bajči. In AVANS 1989, 1991, s. 107. CHEBEN, ref. 22.

ležiaci skrčenec orientovaný v smere JV – SZ, s tvárou na J. Inventár bol pomerne početný a skladal sa z ôsmich nádob, spondylového náramku, náhrdelníka so sto sedemdesiatdva spondylovými a kostenými perlami, kosteného prívesku, kostenej zdobenej objímky, kopytovitého klinu, kamenného mlatu, silexovej čepele, kamennej podložky – brúsiku a zvieracích kostí, ktoré ležali pri nohách pochovaného.[31] Nasledujúci rok bol taktiež bohatý na nálezy kostrových zvyškov. Vo výplni troch jám sa našli len samostatné ľudské lebky bez dokladov pietneho uloženia. V objekte 376 to bol fragment kalvy muža (?) vo veku maturus, v objekte 397 zlomok sánky dospelej ženy (?) a v objekte 479 kompletná mozgovňa ženy vo veku adultus II – maturus I. Časti kostier boli zaznamenané i v nasledujúcich objektoch. V objekte 495 išlo o zlomok čelovej kosti dospelej ženy so stopami po sečných ranách, v objekte 528 bola neúplná sánka muža (?) vo veku adultus II – maturus I, v objekte 550 spočívala poškodená sánka dospelého muža, v objekte 566 bola objavená viac ako polovica distálnej časti stehennej kosti dospelého jedinca, v objekte 571 sa našla neúplná tvárová časť lebky muža (?) vo veku maturus, ktorá by sa mohla považovať za kultovú masku (?) a v objekte 573 bol vykopaný zlomok ženskej (?) čeľuste. Zlomky temenných kostí a čelovej kosti ženy (?) vo veku maturus, malý fragment dlhej kosti dospelého jedinca, zlomok čelovej a torzo temennej kosti nedospelého jedinca boli nájdené v objekte 574 A.[32] V ďalšom objekte bol identifikovaný kostrový pohreb, ktorého inventár predstavovalo päť nádob ležiacich pri temene hlavy nebožtíka.[33] Išlo o muža strednej až robustnej postavy vo veku maturus.[34] Ďalšia výskumná sezóna priniesla objav rozmerného objektu oválneho tvaru, v ktorom bola v hĺbke 45 cm zachytená ľudská stehenná kosť a na dne jamy poškodená lebka. Tieto ľudské pozostatky sprevádzali parohové predmety, štiepaná kamenná a kostená industria. Druhým nálezom bol rozrušený celok, kde sa v pôvodnej polohe nachádzala len sánka a časť hornej končatiny a inventár predstavovala jedna keramická nádobka.[35] I v nasledujúcom roku pribudol k pohrebom jeden nález, a to skelet bez inventára, ktorý bol k neolitickému obdobiu zaradený na základe uloženia a zachovalosti kostry. Ide o zlomky pravdepodobne ženy vo veku adultus.[36] Podrobný opis ďalších štyroch nálezových celkov s obsahom kostrových zvyškov z tohto sídliska poskytuje I. Cheben vo svojej monografii. V prvom zo zmienených objektov bola v hĺbke 55 cm pochovaná dospelá žena v skrčenej polohe na ľavom boku, orientovaná v smere V - Z a tvárou smerom na J. Inventár tohto pohrebu tvorili fragmenty keramiky, čepeľ, kopytovitý klin, parohový prívesok (?), spondylový náramok, kostený predmet, kamenné perly, zvieracie kosti a okruhliaky. V jednej z nádob boli objavené rybie kosti. Druhý objekt bol miestom uloženia muža vo veku maturus, ktorý bol pochovaný v skrčenej polohe s orientáciou JV – SZ, s tvárou smerom na SV. Telo ležalo v oválnej jame v hĺbke 35 cm a jeho sprievodným materiálom bolo päť keramických nádob. V treťom objekte bol uložený skrčenec orientovaný

[31] ČAPLOVIČ – CHEBEN – RUTTKAY, Pokračovanie výskumu, ref. 30, s. 48.
[32] VONDRÁKOVÁ, ref. 30, s. 107.
[33] CHEBEN – RUTTKAY, Ukončenie výskumu, ref. 30, s. 41.
[34] VONDRÁKOVÁ, ref. 30, s. 107.
[35] CHEBEN – RUTTKAY, Neolitická a stredoveká osada, ref. 30, s. 49.
[36] CHEBEN – RUTTKAY, Sídlisko želiezovskej skupiny, ref. 30, s. 60.

v smere V - Z, s tvárou smerom na J. Aj tento objekt bol oválneho tvaru a okrem tela jedinca ležiaceho v hĺbke 30 cm sa tu našla len jedna nádoba. Úplne bez nálezov bol posledný nálezový celok, kde v hĺbke 20 cm spočíval jedinec v skrčenej polohe s orientáciou V - Z a tvárou smerom na J.[37]

Na lokalite Bešeňov – Papfőld[38] bol odkrytý hromadný nález keramiky, ktorý tvorili dokopy tri nádoby želiezovskej skupiny. Išlo o dve guľovité nádobky uložené jedna v druhej, prekryté väčšou, podobnou nádobou. Podľa Z. Farkaša by mohlo ísť o symbolický pohreb.[39]

K ojedinelým nálezom patrí aj lokalita Biely Kostol. Tu sa v hĺbke 75 cm našla horná časť kostry v skrčenej polohe, dodržiavajúcej orientáciu SV – JZ. Pri pozostatkoch ležali črepy patriace želiezovskej skupine, kamenná sekerka a jantárový korálik.[40]

Na sídlisku staršej fázy LnK v Bíni boli odkryté tri pohreby skrčencov s rôznou orientáciou. V jednom z objektov sa našli kúsky minerálneho farbiva červenej a žltej farby a pri kostrách i priamo medzi kosťami ležali fragmenty keramiky.[41]

Na lokalite Blatné – Štrky môžeme v sekcii B sledovať štyri pohreby v rámci sídliska. Veľmi pozoruhodný je pravidelný kruhový objekt 327/78, v ktorom sa okrem dvoch detských skeletov našla aj kostra psa a ďalších detských i dospelých jedincov. Nad kostrami bola zaznamenaná súvislá vrstva keramiky, zväčša z hrubostenných nádob a blízko jednej z kostier sa nachádzala aj miniatúrna fľašovitá nádobka. Tento objekt J. Pavúk datuje do obdobia mladšej lineárnej keramiky. V ďalšom objekte sa našla len ľudská lebka obložená kameňmi a črepmi z veľkých nádob, na základe ktorých bol datovaný do želiezovskej skupiny. Podobne datovaný je i vedľajší objekt zásobnicového tvaru, kde bol objavený postkraniálny skelet bez prídavkov.[42] Len rámcovo je do LnK datovaný porušený detský pohreb s kamenným obložením stien a poškodenými nádobami.[43]

V Bratislave sa podarilo vysledovať tri rôzne polohy s výskytom pohrebov. V prípade prvej, polohy Devín, ide o ojedinelý pohreb orientovaný v smere S - J, s dospelým jedincom uloženým v hĺbke 4 m v skrčenej polohe. Okrem keramickej nádobky zdobenej rytým ornamentom sa pri pochovanom nenašli žiadne iné nálezy. Tento nálezový celok je radený do mladšej fázy LnK.[44]

Druhou polohou je Mlynská dolina. Tu sa na sídlisku staršej i mladšej LnK a želiezovskej skupiny našli dva detské hroby, ďalšie ľudské kosti v rámci sídliskových objektov a asi 50 m mimo sídliska pri stavebných prácach porušená kostra 38 – 40 ročného muža. Ten ležal v jame o hĺbke 82 cm v skrčenej polohe

[37] CHEBEN, ref. 22, s. 72.

[38] SZÖKE, Béla – NEMESKÉRI, János. Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch. In Slovenská Archeológia, 1958, roč. 2, s. 105-135. NOVOTNÝ, Bohuslav. Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava: SAV, 1958, 65 s. FARKAŠ, ref. 24, s. 27, 30.

[39] FARKAŠ, ref. 24, s. 27.

[40] STEKLÁ, Mária. Pohřby lidu s volútovou a vypíchanou keramikou. In Archeologické rozhledy, 1956, roč. 8, s. 708.

[41] TOČÍK, Anton a kol. Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava: SAV, 1970, s 26.

[42] PAVÚK, Výskum neolitického sídliska v Blatnom. In AVANS 1978, 1980, ref. 18, s. 208.

[43] PAVÚK, Výskum neolitického sídliska v Blatnom. In AVANS 1977, 1978, ref. 18, s. 193.

[44] FARKAŠ – NOVOTNÝ, ref. 19, s. 51.

na ľavom boku, s tvárou obrátenou na JZ. Lakeť pokrčenej a akoby vzoprenej pravej ruky smeroval nahor, natiahnutá ľavá ruka ležala voľne pod telom a výkopom poškodené nohy pôvodne zvierali s telom 90° uhol. Tento celok neobsahoval žiadny inventár, takže jeho časové zaradenie je sporné, ale blízkosť iných objektov LnK nevylučuje, že patrí k menšiemu zoskupeniu neolitických hrobov (?). Priamo v rámci sídliska bol vykopaný objekt tvaru nepravidelného obdĺžnika, obsahujúci detskú kostru uloženú v skrčenej polohe na ľavom boku, so silno ohnutými nohami, ramenami pritisnutými k hrudi a dlaňami zrejme smerujúcimi k tvári. Kostra bola orientovaná v smere J – S, s tvárou smerom na Z. Za chrbtom dieťaťa sa nachádzala poškodená lebečná klenba dospelého jedinca, pravdepodobne ženy. Nepočetný keramický materiál zo zásypu, ako aj štyri silexy, dva otĺkače, zlomok kamennej sekerky, zvieracie kosti a mazanica, umožňujú pohreb datovať do obdobia staršej LnK.[45] Neďaleko tohto nálezového celku bol objavený ďalší detský pohreb. V oválnej jame obklopenej kolovými jamkami ležala kostra malého dieťaťa, orientovaná v smere JV – SZ, s tvárou obrátenou na JZ. Jedinec s pokrčenými dolnými končatinami bol uložený na ľavý bok a dlane rúk pritisnuté k hrudi mu spočívali pred tvárou. Trup nebožtíka prekrývala kamenná drviaca podložka so stopami po používaní. V objekte sa nachádzali fragmenty jednej nádoby, ktorá bola pravdepodobne rozbitá pri pohrebnom rituáli a na základe ktorej bol tento pohreb datovaný do obdobia mladšej LnK.[46] Posledným nálezom na tejto polohe je objav detskej sánky v sídliskovom objekte 102/86.[47]

Treťou bratislavskou polohou je Trnávka – Silničné. Tu sa na sídlisku mladšej LnK a želiezovskej skupiny našla v oválnej jame kostra 4 – 6 ročného dieťaťa v skrčenej polohe a orientáciou na JV. Tento pohreb nesprevádzali žiadne nálezy.[48]

V prípade lokality Cífer – Pác boli zaznamenané celkovo tri pohreby zo sledovaného obdobia. Prvý pohreb v sídliskovom objekte obsahoval kostru vo výrazne skrčenej polohe na ľavom boku, hlavou smerujúcou na SV a s rukami pôvodne zviazanými za chrbtom. Na základe inventáru, nedokončeného kamenného nástroja, kosteného šidla a najmä nádoby s charakteristickou výzdobou, bol tento pohreb datovaný do mladšieho stupňa želiezovskej skupiny.[49] Unikátny je dvojhrob nepravidelného elipsovitého tvaru, v ktorom boli v hĺbke asi 80 cm uložené dve skrčené kostry pravdepodobne nedospelých jedincov s orientáciou V - Z. Skelety boli tesne vedľa seba, pričom je nepochybné, že obaja pochovaní boli pred uložením do jamy zviazaní. Jedna kostra ležala na ľavom boku, druhá bola v hornej časti približne vo vystretej polohe. Pri oboch jedincoch ležalo po jednej nádobe patriacej do obdobia želiezovskej skupiny.[50] Posledným pohrebom na tejto polohe je nezreteľná obdĺžniková jama, v ktorej v hĺbke 120 – 140 cm spočívala

[45] EGYHÁZY – JUROVSKÁ – FARKAŠ, ref. 20, s. 19.
[46] EGYHÁZY – JUROVSKÁ – FARKAŠ, ref. 20, s. 19, 20.
[47] FARKAŠ, ref. 24, s. 30.
[48] IVAN, Pavol. Záchranný výskum na trase výstavby diaľnice v Bratislave. In AVANS 1997, 1999, s. 73-76.
[49] KOLNÍK, Títus. Ďalšia etapa výskumu v Cíferi – Páci. In AVANS 1977, 1978, s. 132.
[50] KOLNÍK, Títus. Ďalšia etapa výskumu v Cíferi – Páci. In AVANS 1979, 1980, s. 107.

kostra v skrčenej polohe na pravom boku s tvárou obrátenou na SZ. Hrobový inventár sa nezachoval, ale zo zásypu pochádzajú zlomky neolitickej keramiky.[51]

Ďalšou lokalitou s pohrebmi LnK je Čataj. Tu boli na polohe Zemianske – Gejzove objavené dva kostrové pohreby nedospelých jedincov v rámci sídliska ľudu staršej LnK.[52]

Ojedinelý nález pohrebu patriacemu želiezovskej skupine bol zaznamenaný v Dvoroch nad Žitavou. Tu sa náhodne podarilo zachytiť kostru vo vystretej polohe, pri nohách ktorej údajne bolo sedem nádob a ďalšie štyri fragmenty keramiky. K inventáru patrilo aj drvidlo z bazaltu ležiace pri pravej ruke pochovaného a drviaca podložka umiestnená pri ľavej ruke. Azda najvýznamnejším, unikátnym objavom z nálezového celku je miska zdobená z vnútornej strany plastikou hada.[53]

Správa o existencii neolitického pohrebiska pochádza z Holiarov. Tu sa na polohe Dioság Dombalja malo náhodne vykopať dvanásť až trinásť kostrových hrobov, v ktorých sa údajne našli dnes už neidentifikovateľné nádoby, kamenné nástroje a spondylové koráliky. Tieto hroby sa s otáznikom dajú zaradiť k želiezovskej skupine.[54]

Dve polohy s neolitickými pohrebmi boli rozpoznané v Hurbanove. Pri prvej polohe, Bacherov majer, je datovanie dvoch kostrových pohrebov nejasné. V jednom prípade sa kostra nezachovala a v prípade druhého jedinca D. Čaplovič uvádza, že ide o pohreb nedospelého skrčenca s orientáciou S - J, s hlavou smerom na J, ktorého končatiny boli rozrušené orbou a jeho inventár tvorila len keramika LnK.[55] Novšie práce však toto časové zaradenie spochybňujú a hovoria o možnej príslušnosti pochovaného k lengyelskej kultúre.[56]

V polohe Bohatá – Veľký Šárad bolo objavené jednak telo 4 – 5 ročného dieťaťa nepietne pohodené v odpadovej jame a tiež kostra muža vo veku adultus II v skrčenej polohe na pravom boku. Oba pohreby sú zaradené do želiezovskej skupiny. Okrem nich bolo na sídlisku roztrúsených viacero ľudských kostí, ktoré by mohli indikovať existenciu väčšieho počtu pohrebov na tejto lokalite.[57]

Dva pohreby poznáme aj z Jelšoviec. Oba skelety boli nájdené v základovom žľabe domu a niesli stopy násilia. Kostra A, 30 – 40 ročná žena, ležala na chrbte v orientácii V - Z a nad lebkou mala uložené tri nádoby z mladej až neskorej želiezovskej skupiny. Kostra B, žena v rovnakom veku, ležala na pravom boku s opačnou orientáciou, Z - V.[58] Niektoré kosti z tiel chýbajú, čo môže byť zapríčinené

---

[51] KOLNÍK, Títus. Ukončenie výskumu rímskej stanice v Cíferi – Páci. In AVANS 1980, 1981, s. 136.

[52] PAVÚK, Záchranný výskum, ref. 18, s. 178.

[53] PAVÚK, Grab des Želiezovce Typus, ref. 18, s. 5.

[54] BARTA, J. J. – WILLVONSEDER, Kurt. Zur ur – und frühgeschichtlichen Besiedlung der Grossen Schutt. In Sudeta, 1934, roč. 10, s. 6.

[55] ČAPLOVIČ, Dušan. Hurbanovo – Bacherov majer, neolitické sídlište. In Archeologické rozhledy, 1956, roč. 8, s. 318.

[56] FARKAŠ, ref. 24, s. 31.

[57] BŘEZINOVÁ, Gertrúda – ELSCHEK, Kristián – RATIMORSKÁ, Priska. Záchranný výskum v Hurbanove. In AVANS 2005, 2007, s. 57. BŘEZINOVÁ, Gertrúda – PAŽINOVÁ, Noémi. Neolitická osada Hurbanovo – Bohatá. Nitra, 2011, s. 176.

[58] BÁTORA, Jozef. Nález kostier v základovom žľabe domu želiezovskej skupiny v Jelšovciach. In KUZMA, Ivan (ed.). Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra: AÚ SAV, 1999, s. 12.

buď hnilobnými procesmi v miestach otvorených zlomenín, alebo drevokaznými hubami zo základov obydlí.[59]

Rovnako dva prípady pohrebov sú zastúpené v Leviciach. Prvý prípad je známy z polohy Alsó rétek. Ide o ojedinelý nález jedinca v skrčenej polohe, ktorý sa na základe nádoby zaraďuje do želiezovského okruhu.[60] Druhý prípad pochádza z Ulice J. A. Komenského, kde sa v jednej z jám našla kostra asi 40 ročnej ženy ležiacej v skrčenej polohe na pravom boku, s hlavou smerom na S. Pri jej nohách boli umiestnené dve nádoby, v oblasti hrudníka a krku bolo nájdených niekoľko ulít z náhrdelníka. Tento pohreb je datovaný do obdobia mladšej LnK až želiezovskej skupiny.[61]

Zmienka o hroboch LnK pochádza aj z Lipovej, časti Ondrochov. Tu sa podľa A. Točíka odkryla časť pomerne malého pohrebiska s hrobmi skrčencov chudobnými na nálezy. Celkový počet hrobov ale nie je známy.[62]

Jeden nález pohrebu zo sídliska pochádza z lokality Ludanice – „Lúštek".[63] Ide o extrémne skrčené pozostatky dospelého jedinca, sprevádzané zlomkami keramiky zo zásypu a dvomi silexami ležiacimi pri lebke.[64]

V Malej Mači, na polohe Kioš domb, bol pri ťažbe piesku porušený nálezový celok s pohrebom, pravdepodobne muža, v skrčenej polohe na pravom boku. Okrem ľudských kostí sa v jame pravdepodobne nachádzali aj kosti zvieracie. Tvár pochovaného smerovala na J a spočívali pred ňou dlane rúk. Pri nich ležali štyri poškodené kamenné nástroje, tri sekerky a kopytovitý klin, z čoho A. Petrovský – Schichman nevylučuje, že mohol pochovaný tieto predmety držať v rukách. Tento nález patrí do obdobia želiezovskej skupiny.[65]

Podobne ako v predchádzajúcom prípade bol objavený pohreb v Malom Záluží. V polohe „Za humnami" v hĺbke 80 cm narazili na objekt s jedincom v skrčenej polohe na ľavom boku, orientovaným v smere V - Z. V oblasti hrudníka pochovaného sa nachádzala malá fľašovitá nádoba, ktorú G. Nevizánsky zaraďuje do obdobia mladšej LnK.[66]

I z Nitry pochádzajú doklady výskytu ľudských pozostatkov patriacich do sledovaného časového úseku, a to hneď na niekoľkých polohách. V prvom prípade ide o Dolné Krškany, kde sa podľa L. Bánesza našla neolitická nádoba LnK, v ktorej údajne ležali zvyšky ľudskej lebky.[67]

---

[59] JAKAB, Július. Kostry dvoch žien zo základového žľabu na neolitickom sídlisku v Jelšovciach. In KUZMA, Ivan (ed.). Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra: AÚ SAV, 1999, s. 15.

[60] BUDINSKÝ – KRIČKA, Vojtech. Prehistorické a ranodejinné nálezy v Leviciach. In Archeologické rozhledy, 1950, roč. 2, s. 153.

[61] SAMUEL, Marián. Nová polykultúrna lokalita v Leviciach. In AVANS 2005, 2007, s. 173, 174.

[62] TOČÍK, Anton. Prieskumy a záchranné výskumy na JZ Slovensku v roku 1980. In AVANS 1980, 1981, s. 303.

[63] PORUBSKÝ, Jozef. Sídlisko ľudu s volútovou keramikou v Ludaniciach. In Slovenská Archeológia, 1958, roč. 6, s. 295.

[64] CHEBEN, ref. 22, s. 63.

[65] PETROVSKÝ – SCHICHMAN, Anton. Neolitický hrob v Malej Mači. In Archeologické rozhledy, 1957, roč. 14, s. 848, 849.

[66] NEVIZÁNSKY, ref. 21, s. 159, 160.

[67] BÁNESZ, Ladislav. Neolitická nádobka z Dolných Krškán pri Nitre. In Archeologické rozhledy, 1959, roč. 11, s. 580, 581.

Na polohe Mikov dvor bolo celkovo vykopaných osem hrobov. Tie s najväčšou pravdepodobnosťou patria k čiastočne orbou zničenému samostatnému pohrebisku mladšej fázy LnK, ktoré priamo susedí s neolitickým sídliskom z obdobia protolengyelu.[68]

V hrobe 1/98 boli v hĺbke 50 cm zachytené zvyšky ľudských kostí. Keďže kostra bola čiastočne strávená a veľmi porušená, bolo ťažké zistiť detaily o pochovanom. Napriek tomu je známe, že išlo o skelet 50 a viac ročného jedinca neurčeného pohlavia, ktorý bol pochovaný v skrčenej polohe s orientáciou V - Z. Vo vrstve tesne nad hrobom boli zachytené drobné keramické črepy, ktoré pravdepodobne patria k danému nálezového celku. V prípade hrobu 2/98 bola najprv objavená nádoba, v blízkosti ktorej boli neskôr vysledované aj zvyšky ľudskej lebky. S najväčšou pravdepodobnosťou išlo o pozostatky muža vo veku vyše 50 rokov, ktoré boli takmer zničené počas výskumu. Okrem už spomínanej nádoby boli sprievodným materiálom ešte ďalšie dva fragmenty keramiky. O inhumácii 50 – 60 ročnej ženy v skrčenej polohe môžeme hovoriť v prípade hrobu 3/98. Uložená bola na ľavom boku, s orientáciou V - Z. V priestore medzi hlavou a hornými končatinami ležala nádoba, neskôr pri preplavovaní k nálezom ešte pribudli dva závesky z lastúry. V hrobe 4/98 spočíval v hĺbke 60 cm skelet dieťaťa vo veku 7 – 9 rokov, a to v skrčenej polohe na ľavom boku, s orientáciou V - Z. V tej istej hĺbke bol rozpoznaný zhluk poškodených ľudských kostí v prípade hrobu 5/98. Pochovaným bol pravdepodobne 50 – 60 ročný muž, ktorý bol uložený v skrčenej polohe. Jeho lebka sa nenašla v anatomickom slede so zvyškom kostry, nad ktorou boli rozptýlené drobné keramické črepy. V hrobe 6/98 boli v hĺbke 65 cm objavené pozostatky uložené v skrčenej polohe na ľavom boku a s orientáciou S - J. Tesne za lebkou sa nachádzala malá nádobka, ďalšia nádoba ležala pri chodidlách jedinca. Zvyšky ľudských kostí bez sprievodných nálezov pochádzajú pravdepodobne tiež z hrobového celku, a to 98/a. Podobná situácia sa vyskytla prípade objavu zhluku ľudských kostí a keramických črepov pod číslom 98/b. Tie taktiež asi patrili k samostatnému hrobu.[69]

Časť ďalšieho, pravdepodobne tiež samostatného, pohrebiska susediaceho s časovo paralelným sídliskom, sa podarilo odkryť v polohe Mlynárce. Z pôvodných dvadsiatich hrobov bolo preskúmaných deväť, publikovaných päť a tie sú datované do mladšej fázy LnK.[70]

V prvom hrobe bol v skrčenej polohe na ľavom boku pochovaný jedinec bližšie neurčeného pohlavia a veku, orientovaný v smere S - J, s tvárou na V. Z kostry sa zachovali len časti horných končatín, zlomok lebky a panvy. Na nej ležali dva koráliky. Ďalší bol nájdený na hrudi, pod prstami asi pravej ruky. Pod skeletom

[68] BŘEZINOVÁ, Gertrúda. Neolitické nálezy z Nitry – Mikovho dvora. In KUZMA, Ivan (ed.). Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra, 1999, s. 24, 25.

[69] BŘEZINOVÁ, ref. 68, s. 20-22. JAKAB, Július. Antropologická analýza neolitických hrobov z Nitry – Mikovho dvora. In KUZMA, Ivan (ed.). Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra, 1999, s. 39-41.

[70] PLESL, Evžen. Pohřebistě lidu s volutovou keramikou v Mlynárcích na Slovensku. In Archeologické rozhledy, 1952, č. 4, s. 9-15.

sa v oblasti chrbta našlo niekoľko hrudiek červeného farbiva, pri rebrách neprevŕtaná ulita a za lebkou jeden črep.[71]

Druhý hrob oválneho tvaru obsahoval skelet skrčenca ležiaceho na ľavom boku, orientovaného v smere V - Z, s tvárou obrátenou na J. Ľavá ruka sa nachádzala pod hlavou. Za panvou nebožtíka ležal kopytovitý klin, na panve zase keramické fragmenty a na tele boli zistené stopy červeného farbiva.[72]

V treťom hrobe v tvare elipsy spočívala kostra dieťaťa taktiež v skrčenej polohe na ľavom boku, orientovaného v smere J – S, s tvárou otočenou na Z. Za lebkou bola objavená guľovitá nádobka, pri rukách kopytovitý klin a na prsiach korálik. V hrobovej jame boli zistené stopy červeného farbiva a uhlíky.[73]

V štvrtom hrobe obdĺžnikového tvaru ležal jedinec neurčeného veku a pohlavia, a to v osi V - Z, s tvárou smerom na J. Ruky pochovaného boli ohnuté a pritisnuté k telu, niekoľko prstov pravdepodobne pravej ruky sa nachádzalo tesne pri brade. Nad ľavou rukou na úrovni tváre ležal kopytovitý klin, pod pravou rukou bola plochá sekerka a nad ramenom väčšia pazúriková čepeľ. K hrobovým nálezom patril aj kostený predmet, valcovitý korálik a dva keramické fragmenty. I v tomto prípade boli vysledované stopy po červenom farbive.[74]

V poslednom hrobe bol uložený skrčenec spočívajúci na ľavom boku a s orientáciou v smere V - Z. Napriek silnému poškodeniu skeletu sa zdá, že ruky mal zložené pred tvárou. Sprievodný materiál predstavoval prevŕtaný závesok a korálik, okrem nich boli v rámci hrobu viditeľné zvyšky červeného farbiva.[75]

Tretím a najväčším samostatným pohrebiskom LnK na území juhozápadného Slovenska je Nitra – Priemyslová ulica.[76] Pochovávalo sa tu počas celej mladšej fázy spomínanej kultúry a prestalo sa s ním na začiatku železovskej skupiny. Vykopaných tu bolo až sedemdesiatšesť kostrových hrobov, pričom J. Pavúk uvádza, že ďalších najmenej osem žiarových bolo zničených výskumom.[77] Samostatný súpis hrobov a hrobovej výbavy je podrobne vypracovaný v samostatnom článku, a preto ho na tomto mieste uvádzam len skrátene. Všetky hroby boli zahrnuté do analýzy a následného vyhodnotenia.

Na tomto pohrebisku bolo objavených sedemdesiatsedem ľudských kostrových pozostatkov. Okrem jedného trojhrobu išlo o jednopočetné hroby, v jednom prípade bol zaznamenaný prázdny hrob bez telesných zvyškov. Pri uložení tela jednoznačne dominovala skrčená poloha na ľavom boku, ktorá bola doložená v päťdesiatich ôsmich prípadoch. Šesť jedincov bolo pochovaných v polohe na chrbte, s nabok zohnutými dolnými končatinami a traja nebožtíci spočívali v skrčenej polohe na pravom boku. Ruky pochovaných až v štyridsiatich deviatich prípadoch ležali pred tvárou. Prevládala orientácia tela v smere JV – SZ, prípadne V - Z. Najčastejším prídavkom bola keramika, ktorá bola zaznamenaná v štyridsiatich štyroch hroboch, ďalej brúsená industria, ktorá sa nachádzala v deviatich

[71] PLESL, ref. 70, s. 9, 10.
[72] PLESL, ref. 70, s. 11, 12.
[73] PLESL, ref. 70, s. 13.
[74] PLESL, ref. 70, s. 14.
[75] PLESL, ref. 70, s. 15.
[76] PAVÚK, Neolithisches Gräberfeld, ref. 18.
[77] PAVÚK, Neolithisches Gräberfeld, ref. 18, s. 39.

hroboch, nasledovaná štiepanou industriou, známou zo štyroch hrobov. Šperky a súčasti odevu boli taktiež jedným z hrobových prídavkov, a to v dvanástich prípadoch. Na základe antropologického určenia je známe, že tu bolo pochovaných päťdesiatjeden dospelých, dvadsaťsedem mužov, dvadsaťtri žien a dvadsaťdva kostrových pozostatkov patrilo deťom do 15 rokov.[78]

Dve polohy s pohrebmi LnK boli zachytené v Patinciach. Na prvej polohe, Čierny hon, sa našiel objekt s kostrou asi 40 ročnej ženy ležiacej vo výrazne skrčenej polohe na ľavom boku, s tvárou smerom na J. Pri pochovanej sa inventár nenachádzal, ale patrí pravdepodobne do želiezovskej skupiny.[79]

Výskum na druhej polohe, Teplica, priniesol päť pohrebov. Jeden z nich predstavuje pohreb jedinca uloženého v silne skrčenej polohe pod jednou z kolových jám neolitického domu bez prídavkov.[80] V prípade ďalších štyroch nálezov ide o pohreby v bližšie neurčených sídliskových objektoch. V jednom objekte bola pochovaná extrémne skrčená dospelá osoba bez sprievodného inventáru,[81] v druhom, v hĺbke 20 – 40 cm, spočíval dospelý vo vystretej polohe, sprevádzaný fragmentmi keramiky.[82] Posledné dva objekty boli bez nálezov a chýba im akékoľvek antropologické určenie, ale rovnako ako predchádzajúce objekty, boli rámcovo datované do obdobia mladšej LnK až želiezovskej skupiny.[83]

Šesť nálezových celkov s dokladmi ľudských pozostatkov pochádza zo Štúrova. [84] Ide o pohreby v rámci sídliska neskorej fázy LnK až želiezovskej skupiny. V dvoch prípadoch išlo o pochovanie v rámci zásobných jám, v jednom prípade môžeme hovoriť o masovom pohrebe. Ten predstavuje eliptická jama (objekt 92) so zlomkami kostí viacerých jedincov, prevažne vo veku 15 – 30 rokov, nad ktorými boli uložené pozostatky 30 – 40 ročnej ženy v polohe na chrbte, tvárou orientovanou na S a s doprava ohnutými dolnými končatinami. Medzi telom ženy a zvyškami kostier ostatných jedincov sa nachádzala vrstva sivej hliny obsahujúca riečne lastúrniky, ktoré takmer súvislo pokrývali aj dno objektu. V jednej zo spomínaných zásobných jám (objekt 11) bolo v hĺbke 40 cm uložené telo 40 – 50 ročného muža v skrčenej polohe na pravom boku, s tvárou otočenou na Z. Sprievodným materiálom tohto pohrebu bola keramika, pomocou ktorej bol datovaný do želiezovskej skupiny. V sídliskovom objekte nepravidelného kruhového tvaru (objekt 14) boli nájdené pohodené pozostatky 15 – 20 ročnej ženy spôsobom, že ostala ležať na chrbte s voľne rozhodenými končatinami. Aj tento pohreb je keramikou datovaný do želiezovskej skupiny. V jame kruhového tvaru (objekt 61) bolo nájdených pätnásť kostí patriacich dospelému mužovi

[78] PAVÚK, Neolithisches Gräberfeld, ref. 18.
[79] CHEBEN, Ivan. Výsledky záchranného výskumu v Patinciach. In Študijné Zvesti, 1987, roč. 23, s. 309.
[80] CHEBEN, Ivan. Archeologické doklady osídlenia Patiniec. In Balneologický spravodajca, 1989, roč. 28, s. 70.
[81] CHEBEN, Ivan. Sídlisko želiezovskej skupiny v Patinciach. In AVANS 1983, 1984, s. 88, 89.
[82] CHEBEN, Ivan. Pokračovanie výskumu v Patinciach. In AVANS 1984, 1985, s. 98, 99.
[83] CHEBEN, Ivan. Ukončenie výskumu v Patinciach. In AVANS 1987, 1988, s. 54, 55.
[84] JELÍNEK, Jan. Die neolitische und bronzezeitliche Besiedlung der heutigen Tschechoslowakei. In Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa. Teil VIIIa. Antropologie 1, 1973. Wien; Köln, s 176.

bez nálezov. Objekt 104 bol zasa samostatnou jamou pre telo dieťaťa, ktoré tam bolo uložené v skrčenej polohe na ľavom boku. Posledným pohrebom je objekt 434, kde sa v zoskupení viacerých jám podarilo rozlíšiť detský pohreb s telom uloženým v skrčenej polohe na ľavom boku, dodržiavajúcim orientáciu V - Z. Ľavá ruka ležala pod trupom, pravá bola vystretá pred ním a dolné končatiny boli výrazne skrčené.[85]

Zo staršej literatúry pochádza informácia o existencii pohrebu želiezovskej skupiny na lokalite Veľké Kosihy, polohe Okánikovo, ale bližšie detaily o pohrebe nie sú dostupné.[86]

Vo Veľkom Grobe, na polohe Za potoky, sa na sídlisku z obdobia LnK a želiezovskej skupiny podarilo v sídliskových objektoch odkryť šesť až sedem pohrebov (informácie v literatúre sa rozchádzajú).[87] Nebožtíci ležali v skrčenej polohe na pravom alebo ľavom boku a ich sprievodný inventár tvorili spondylové koráliky alebo drviaca podložka. Neobvyklý bol pohreb v objekte 7/48, kde bola kostra uložená na ohnisku a prekrytá vrstvou spálenej zeme.[88]

Na lokalite Veľký Meder, polohe Vámostelek, sú v rámci sídliska LnK a želiezovskej skupiny správy o najmenej piatich dokladoch ľudských pozostatkov, pričom v dvoch jamách mali ležať tri kostry obsypané lastúrami korýtka potočného.[89]

Pravdepodobne zo žľabu pochádzajú doklady dvoch pohrebov v prípade obce Vištuk. Prvotne bola pri stavbe domčeka vyzdvihnutá mechanizmom poškodená ľudská lebka, pri ktorej mal ležať plochý okruhliak. Na neveľkej ploche boli neskôr rozpoznané, len čiastočne v anatomickom slede ležiace, pozostatky ďalšieho jedinca, a to lebka, časť trupu, fragmenty končatín a dlhých kostí, ktoré boli premiešané so zvieracími kosťami. Antropologickou analýzou bolo zistené, že išlo o skelety 18 – 22 ročnej ženy a dieťaťa vo veku infans II. Na jednom z femurov nedospelého dievčaťa boli viditeľné stopy intencionálnych zásahov spôsobených neznámym nástrojom. Datovanie týchto ľudských pozostatkov do sledovaného obdobia nie je úplne jednoznačné, môžu byť však zaradené rámcovo do obdobia LnK až želiezovskej skupiny.[90]

Otázna je zmienka o pohrebe želiezovskej skupiny vo Vozokanoch, pri ktorom nie sú známe žiadne ďalšie podrobnosti o danom nálezovom celku.[91]

Z vyššie uvedeného súpisu lokalít je zrejmé, že z územia juhozápadného Slovenska je doposiaľ známych tridsaťtri lokalít s dokladmi výskytu ľudských

---

[85] PAVÚK, Ein Siedlungsplatz, ref. 18, s. 32. PAVÚK, Ein Siedlungsplatz, ref. 28, s. 94.

[86] VÉGH, Adorján. Végh Adorján Halomdombi leletekről. Első közlemény. In Arch. Ért., 1886, roč. 6, s. 47-49. VÉGH, Adorján. Végh Adorján Halomdombi leletekről. Második közlemény. In Arch. Ért., 1887, roč. 7, s. 166-171.

[87] STEKLÁ, ref. 40, s. 708.

[88] CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Príspevok k problematike neolitického osídlenia západného Slovenska. In Slovenská Archeológia, 1958, roč. 6, s. 23.

[89] CHROPOVSKÝ, Bohuslav – HROMADA, Jozef – VARSIK, Vladimír. Druhá sezóna záchranného výskumu v Čalove. In AVANS 1989, 1991, s. 45. HROMADA, Jozef – VARSIK, Vladimír. Tretia sezóna výskumu vo Veľkom Mederi. In AVANS 1990, 1992, s. 47.

[90] FARKAŠ, Zdeněk – ŠEFČÁKOVÁ, Alena. Ľudské pozostatky z obce Vištuk. In Zborník SNM 97. Arch. 13, 2003, s. 172, 173, 178.

[91] TOČÍK a kol., ref. 41, s. 26. CHEBEN, ref. 22, s. 64, 67.

pozostatkov (tabela 3; mapa 1). Konkrétne ide o dvadsaťosem lokalít s pohrebmi na sídlisku alebo ojedinelými nálezmi a o tri doložené a dve neisté samostatné pohrebiská. Sledované hroby a pohreby z tohto regiónu spadajú do časového úseku staršej fázy LnK až železovskej skupiny. Z obdobia staršej LnK je doložených šesť, z mladšej LnK dvadsaťjeden a zo železovskej skupiny štyridsaťosem hrobov/pohrebov. V osemdesiatich siedmich prípadoch je datovanie možné rámcovo do mladšej LnK až železovskej skupiny, v ďalších sedemnástich len rámcovo do LnK, nakoľko bližšie zaradenie nebolo uvedené. Jednotlivé nálezové celky boli podrobené bližšej analýze. Všetky sledované kategórie, znaky a počty hrobov/pohrebov, na ktorých boli vysledované jednotlivé znaky, sú uvedené v tabele 1 a 2.

V nasledujúcej časti syntézy zistených poznatkov i v záverečných úvahách sú za názvami opätovne spomínaných lokalít z územia juhozápadného Slovenska pre ľahšiu orientáciu v texte uvedené v zátvorkách číselné označenia odpovedajúce ich poradovým číslam v katalógu lokalít (tabela 3). Tam sú uvedené jednotlivé polohy, pri lokalitách s len jednou polohou viacnásobne neuvádzané, aj citácie pre jednotlivé náleziská, ktoré duplicitne v poznámkovom aparáte nefigurujú.

Znak	Kategória	Počet	Znak	Kategória	Počet
Stav indivíduí	kompletné kostry	39		JZ – SV	1
	porušené kostry	15		Z – V	2
	len ľudské kosti	25		V – Z	33
Datovanie	stupeň/ horizont	st.LnK-žel.	Rítus	kostrový	177
Nález. situácia	hrob	125		žiarový	8
	pohreb v sídl. objekte	57	Poloha tela	na boku	99
	pohreb v odpad. jame	1		na chrbte	12
	pohreb pri/ v rámci domu	5		na bruchu	1
	pohreb v zásobnej jame	3		sediac	0
	pohreb v ohnisku	1	Uloženie tela	vzpriamené	3
Počet indivíduí	jednopočetný hrob	154		skrčenec na ľavom boku	73
	dvojpočetný hrob	3		skrčenec na pravom boku	10
	trojpočetný hrob	2	Uloženie rúk/nôh	prekrížené ruky	0
	viacpočetný hrob	2		dlane pred tvárou	53
Poloha nález. Celku	hrob v rámci pohrebiska	125	Výrazné znaky	prekrytie tela/lebky kameňom	1
	pohreb v rámci sídliska	67		prekrytie tela keramikou	1 (?)
	ojedinelý nález	11		stopy po ohni	1

Stratigrafická situácia	hĺbka nálezových celkov	20-400 cm		stopy po červenom farbive	6
Orientácia indivíduí	S – J	6		zviazanie tela	2
	SV – JZ	2	Prídavky	keramika	86
	SZ – JV	1		náradie/ nástroje	25
	J – S	25		šperk a súčasti odevu	22
	JV – SZ	35		zvieracie kosti	8

Tabela 1. Sledované kategórie hrobov a pohrebov juhozápadného Slovenska.

Antropologické údaje		Žena	muž	Neudané
	Neonat (0-1)			5
	Infans I (1-6)			9
	Infans II (6-12)			9
	Juvenil (12-18)	3	1	9
	Adult (18-40)	24	16	13
	Matur (40-60)	9	22	1
	Senil (60+)			
	Neudané	2	1	9 D

Tabela 2. Antropologické určenie jedincov z územia juhozápadného Slovenska.

Na základe vykonanej analýzy je možné zhodnotiť, že na území juhozápadného Slovenska je najčastejšou nálezovou situáciou v období LnK až želiezovskej skupiny hrob, ktorý je doložený sto dvadsiatimi piatimi prípadmi výskytu. Táto situácia vyplýva z existencie samostatných pohrebísk v tomto regióne. Ojedinelé však nie je ani uloženie nebožtíka do sídliskového objektu. Tento druh pohrebov je zastúpený celkovým počtom šesťdesiat sedem. Väčšina tiel sa našla v pietnom uložení a s prídavkami, čo jednoznačne potvrdzuje už vyslovený názor, že ide o regulárne pohreby a že tento spôsob pochovávania nebol v období LnK až želiezovskej skupiny ničím vzácnym, naopak, stal sa súčasťou pohrebných zvykov.

Príčiny uloženia tela do sídliskovej jamy môžu byť rôzne. Okrem spoločenského postavenia jedinca vo vtedajšej spoločnosti mohli byť dôvodom choroby, rodinná tragédia, citové väzby či ročné obdobie, kedy vyhĺbenie hrobovej jamy nebolo možné. Pohreby na sídliskách či už detí, alebo dospelých však neboli ojedinelé a sú jedným z charakteristických znakov obdobia LnK.[92]

Špecifickým zvykom v rámci pohrebov na sídlisku sú pohreby pri alebo v rámci domov. Na území juhozápadného Slovenska sú známe štyri prípady na dvoch

[92] ČIŽMÁŘ, Zdeněk – GEISLEROVÁ, Kateřina. Pohřby v jamách na sídlišti kultury s lineární keramikou v Žádovicích, okr. Hodonín. Príspevek k poznání pohřebního rítu nejstarších zemědělců na Moravě. In Pravěk NŘ, 1997, roč. 7, s. 62.

lokalitách. V Jelšovciach (15) boli v základovom žľabe domu objavené dve ženské kostry nesúce stopy násilia (tab. 2: 1). Na lokalite Vištuk (32) v žľabe spočívali taktiež dve telá, jedno z ktorých nieslo stopy po intencionálnych zásahoch, spôsobených neznámym nástrojom (tab. 2: 4).

Z daného súboru istý podiel pochovaných predstavujú deti. Tie vždy žijú so svojimi rodičmi v dome, kde sú vychovávané až do veku, kedy sa osamostatnia. Smrť dieťaťa mohla byť emotívnou ujmou, ktorú mohol pohreb dieťaťa v blízkosti alebo vo vnútri obydlia sčasti kompenzovať a symbolizovať tak jeho stálu prítomnosť pri rodičoch. Podľa slov E. B. Tylora je nemožná predstava, aby bolo dieťa po smrti vykázané z domu a pochované na vzdialenejšom pohrebisku či hrobe.[93] I novšie názory sa prikláňajú k starším interpretáciám a konštatujú, že jedným z dôvodov detského pochovávania na sídlisku môže byť viera rodičov v ich prevtelenie a snaha mať svoje deti pri sebe aj po smrti.[94] Nálezy skeletov pri stene dlhých domov je podľa niektorých možné interpretovať aj ako stavebné obete, ich význam môže ale byť rôzny. Zámerom týchto pohrebov mohla byť ochrana budúceho príbytku či snaha o uzmierenie ducha stromu, drevo ktorého bolo použité na stavbu.[95] Vylúčiť sa však nedá ani možnosť, že v rámci obydlia boli pochovávaní len niektorí členovia spoločnosti či už jedinci s vyšším, alebo nižším statusom.[96]

V súvislosti s pohrebmi v rámci kolových stavieb je potrebné spomenúť veľmi neobvyklý pohreb na sídlisku z Bratislavy – Mlynskej doliny (7) (tab. 1: 2), ktorý v strednom Podunajsku nemá analógiu, pripomína terénne situácie zo západného rozšírenia LnK. Detský skelet bol obklopený šiestimi kolovými jamkami, ale pohreb ležal na okraji sídliska a v bezprostrednej blízkosti sa žiadne obytné objekty nenachádzali. Keďže nič nenasvedčuje, že by išlo o pohreb v rámci domu, ako to bolo vo vyššie uvedených prípadoch, stĺpy osadené v kolových jamách boli pravdepodobne súčasťou prístrešku či tzv. „domu mŕtvych".[97]

Zaujímavé sú aj pohreby do odpadových jám, ktoré sú však na juhozápadnom Slovensku zaznamenané len jedným prípadom. Tento stav môže samozrejme vyplývať z miery špecifikácie pochádzajúcej z pôvodnej literatúry. V rámci vypracovanej databázy je známy prípad v Hurbanove – Veľkom Šárade (14), a to pohodeného tela dieťaťa v odpadovej jame.

Tento druh pohrebov môže mať podľa U. Veita zvláštny význam. Mohlo ísť o „nebezpečných mŕtvych", ktorí sa na okraji spoločnosti ocitli v dôsledku spôsobu svojej smrti a nemohli byť pochovaní ako ostatní členovia komunity.[98] Veit tiež

[93] TYLOR, Burnett Edward. Primitive culture. London: Murray, 1871.

[94] ČERMÁKOVÁ, Eva. Problémy dětství v neolitu střední Evropy. In Pravěk NŘ, 2002, roč. 12, s. 11.

[95] BURDYCHOVÁ, Hana. Stavební oběti od neolitu po středověk. Seminární práce (ÚAM FF MU v Brně). Brno, 1996. Nepublikované. KLIČOVÁ, ref. 23, s. 228.

[96] RULF, Jan. Problematika pohřbů na sídlištích v českomoravském pravěku. In Študijné Zvesti, 1996, roč. 32, s. 119. KLIČOVÁ, ref. 23, s. 219.

[97] EGYHÁZY – JUROVSKÁ – FARKAŠ, ref. 20, s. 21.

[98] VEIT, Ulrich. Studiem zum Problem der Siedlungsbestattung im europäischen Neolithikum. Münster – New York: Waxmann, 1996, s. 27, 28.

tvrdí, že jedinci pochovaní v jamách mali nižšie postavenie v rámci spoločenstva a medzi telami pochovaných a odpadom sa dá predpokladať symbolický vzťah.[99]

Na území juhozápadného Slovenska boli vysledované i pohreby v zásobnej jame. V Blatnom (5) sa našiel postkraniálny skelet bez prídavkov, v Štúrove (28) kostra muža sprevádzaná nálezmi keramiky a ďalší, bližšie nešpecifikovaný pohreb. V prípade týchto pohrebov sa J. Rulf domnieva, že by mohlo ísť o obete, ktoré mali zabezpečiť hojnú úrodu a priazeň vegetačných síl v dobe klimatickej alebo inej, poľnohospodárstvo ovplyvňujúcej nepriazne. Na základe mnou uvádzaných lokalít však túto teóriu nie je možné potvrdiť.[100]

Ojedinelé sú nálezy pohrebov v peci či v ohnisku. Takýto prípad sa vyskytol vo Veľkom Grobe (30), kde bola kostra uložená na ohnisku a prekrytá vrstvou spálenej zeme (tab. 2: 3). Pochovanie jedincov v peci či ohnisku mohlo súvisieť s prianím, aby aj po svojej smrti ostali medzi najbližšími, a to priamo v spoločenskom centre domu, v ktorom sa počas života zdržiavali. Dôvody takéhoto uloženia tela zosnulého mohli byť zosilnené aj strachom pred prípadným zneuctením hrobu. Okrem toho bola pec považovaná za miesto, kde sídlil domáci ochranný duch a kde pôsobila očistná sila ohňa.[101]

Pri hodnotení pohrebov na sídlisku je nutné spomenúť i pohreby jedincov, ktorým bola na tento účel vyhĺbená samostatná hrobová jama, napriek tomu, že boli pochovaní v rámci sídliska. Takýto prípad sa vyskytol v Bratislave – Mlynskej doline (7). Keďže sa týmto zistením otvára otázka dôvodu tohto konania, v závere sa budem tomuto fenoménu venovať.

Pri hodnotení kategórie počtu indivíduí v rámci hrobov a sídliskových objektov bolo zistené, že počtom sto päťdesiatštyri výrazne dominujú jednopočetné hroby. Dvojpočetný hrob sa vyskytol trikrát, a to na lokalitách Bratislava – Mlynská dolina (7), Cífer – Pác (9) a Veľký Meder (31). Netradičný je najmä nález z Cífer – Pácu, kde boli objavené kostry, ktoré boli nepochybne pred uložením do jamy zviazané (tab. 1: 5) a tiež z Bratislavy, kde za skeletom dieťaťa ležala ženská lebka (tab. 1: 4).

Doložené sú aj trojpočetné hroby, a to dvomi prípadmi na lokalitách Bajč (1) a Nitra – Priemyslová ul. (25). V Bajči sa v rámci trojhrobu našli len časti skeletov, v Nitre v hrobe spočívala žena a pred ňou dve deti, na telách ktorých mala položené ruky (tab. 1: 6). V tomto prípade sa zdá, že by mohlo ísť o členov jednej rodiny.

Na dvoch lokalitách boli zaznamenané i viacpočetné, resp. masové pohreby. Za mimoriadne ojedinelý viacpočetný celok môže byť považovaný nález dvoch detských skeletov sprevádzaných kostrou psa a ďalšími jedincami z lokality Blatné (5). Druhý prípad pochádza zo Štúrova (28), kde boli vykopané pozostatky viacerých jedincov, nad nimi kostra ženy a medzi nimi vrstva hliny obsahujúca riečne lastúrniky (tab. 2: 2).

---

[99] VEIT, Ulrich. Siedlungsbestattungen im zentraleuropäischen Neolithikum. Doktori értekezés kézirata. Münster, 1988, s. 370.

[100] RULF, ref. 96, s. 119.

[101] KLIČOVÁ, ref. 23, s. 222.

Výsledok tejto časti analýzy sa zhoduje so štúdiou Ch. Peschelovej, ktorá tvrdí, že v rámci pohrebov LnK dominujú jednopočetné hroby. Podľa nej sú dvoj a viacpočetné hroby výnimkou, ktorá môže poukazovať na rodinné zväzky. Tie sa dajú predpokladať hlavne pri pohreboch žien a detí, ale nie je ich možné vylúčiť ani v ostatných prípadoch.[102]

Problematicky sledovateľným znakom bol charakter nájdených skeletov. Napriek tomu, že stav indivíduí nebol v literatúre veľmi často uvádzaný, v rámci nálezov ľudských kostí bolo možné postrehnúť prípady objavu samostatných ľudských lebiek. Príkladom takéhoto nálezu z juhozápadného Slovenska sú lokality Bajč (1), Blatné (5), Bratislava – Mlynská dolina (7) (tab. 1: 4) či Nitra – Dolné Krškany (22) a Mikov dvor (23). Niekedy mohlo byť pietne uloženie lebky zdôraznené osobitnou úpravou hrobu, ako to môžeme sledovať v Blatnom (5). Tam bola lebka obložená črepmi z veľkých nádob a kameňmi. Ojedinelá je situácia z Nitry – Dolných Krškán (22), kde bola časť lebky uložená v keramickej nádobe.

Aj keď boli spôsoby zaobchádzania s nebožtíkmi v niektorých ohľadoch rôzne, v určitých rituáloch boli dodržiavané pravidlá – od staršej fázy až po mladší stupeň vývoja LnK a v želiezovskej skupine bol na území juhozápadného Slovenska praktizovaný takmer výlučne kostrový rítus, ktorý je doložený pri sto sedemdesiatich siedmich hroboch či objektoch, aj keď môžeme pozorovať i výskyt žiarových hrobov, a to vo ôsmich prípadoch.

Prechod od inhumácie ku kremácii bol plynulý. V oboch prípadoch ide o vyjadrenie viery v posmrtný život, žiarový rítus však mení predstavu o jeho charaktere. Vzniká viera v existenciu duše, ktorá sa spálením, vnímaným ako proces očisty, oslobodzuje od tela a stáva sa súčasťou najvyššieho božstva.[103] V súlade s týmito predstavami dochádza pri úmrtí k rituálnemu obradu s dvojakou funkciou. Cieľom bolo jednak pochovať nebožtíka so všetkými poctami, ktoré mu prislúchali na základe spoločenského postavenia a jednak oslobodenie duše očistným ohňom, jej pretvorenie na nesmrteľnú a jej oddelenie od sveta živých ľudí.[104] Do úvahy však treba brať aj starší názor, v ktorom je kremácia považovaná za výsledok strachu pred mŕtvolou a pri ktorej má spálenie tela zomrelého s týmito obavami skončiť.[105]

Na základe vykonanej analýzy je možné skonštatovať, že v rámci orientácie tiel pochovaných na území juhozápadného Slovenska jemne dominoval smer JV – SZ.

I keď je podľa doterajšieho bádania známe, že v rámci celého rozšírenia LnK prevládal v orientácii tela pochovaných smer V - Z,[106] existujú pri týchto

[102] PESCHEL, Christine. Regel und Ausnahme. Linearbandkeramische Bestattunssitten in Deutschland und angrenzenden Gebieten, unter besonderen Berücksichtigung der Sonderbestattungen. In Internationale Archäologie, 1992, roč. 9. Buch am Erlbach, s. 187.

[103] CABALSKÁ, Mária. Ze studiów nad obrzadkiem cialopalnym w Europe przedhistorycznej. In Zesz. Nauk. Uniw. Jagiellónsk /Prace archeologiczne/. Zesz., 1966, roč. 8, s. 7.

[104] DOČKALOVÁ, ref. 2, s. 103.

[105] MALINOWSKI, Bronislaw. Magic, Science and Religion. Reprinted in Magic, Science and Religion and Other Essays. New York: Doubleday, 1925, s. 49.

[106] STORCH, Peter Hans. Frühneolithische Bestattungssitten. Ein Beitrag zur Urgeschichte des südlichen Oberrheins. In Acta Praehistorica et Archaeologica, 1984 – 85, roč. 16-17, s. 51.

zvyklostiach aj odchýlky, ktoré mohli byť spôsobené jednak nie dostatočne pevne zaužívanými pravidlami alebo problémami súvisiacimi s posmrtnou strnulosťou. Časť pohrebísk tiež vykazuje isté regionálne odlišnosti.[107]

Jedným zo sledovaných znakov bolo aj antropologické určenie jedincov. To bolo aspoň čiastočne uvedené pri stodeväťnástich pochovaných. Na základe určenia veku je doložených sedemdesiatštyri dospelých a štyridsaťpäť detí. Podľa pohlavia nebožtíkov bolo možné rozpoznať štyridsať mužov a tridsaťosem žien.

V rámci uloženia tela pochovaných jedincov na území juhozápadného Slovenska jednoznačne dominuje skrčená poloha, v ktorej bolo vysledovaných deväťdesiatdeväť pochovaných, z celkového počtu stodvanásť objektov a hrobov, pri ktorých bola poloha tela určená. Sedemdesiattri jedincov spočívalo na ľavom, desať na pravom boku. Ďalších dvanásť nebožtíkov bolo uložených na chrbte a jeden na bruchu. Z hľadiska pohlavia neboli rozdiely v spôsobe uloženia badateľné.

Skrčená poloha je rôznymi bádateľmi videná rozdielne. Spomedzi najčastejších interpretácií je možné spomenúť, že niektorí v tejto polohe vidia polohu spánku,[108] pomerne často interpretovanú aj ako tzv. embryonálnu polohu, ktorá mohla byť chápaná ako symbol znovuzrodenia či opätovného navrátenia sa ľudskej bytosti do lona, ktoré v tomto prípade predstavuje hrob.[109] Okrem týchto názorov na skrčenú polohu existujú aj snahy vysvetliť ju ako výsledok zviazania nebožtíka, ktoré malo odzrkadľovať svetský strach pred jeho duchom, ktorý sa vďaka tomuto opatreniu nemohol dostať zo záhrobia a škodiť tak živým ľuďom.[110] Priame doklady spútania sa vyskytli v Cífer – Páci (9), kde boli objavené hneď dva pohreby so zviazanými pochovanými. V prvom prípade išlo o skrčenca s rukami zviazanými za chrbtom (tab. 1: 3), v druhom prípade o dvoch jedincov, ktorí boli zviazaní a následne uložení tesne vedľa seba (tab. 1: 5). Aj keď by uloženie tela v skrčenej polohe malo podľa doterajších bádaní predstavovať polohu spánku, prípadne napodobňovať tzv. embryonálnu polohu, v čase, prípadne ročnom období, kedy by bolo náročné vykopať dlhú jamu, mohlo ísť aj o praktické dôvody takéhoto uloženia tela.

Medzi výrazné znaky, sledované v analýze, patrí obsypanie tela červeným farbivom, ktoré sa pri pohreboch juhozápadného Slovenska vyskytlo šesťkrát. Tento zvyk je známy už z paleolitu a mezolitu, v neolite vrcholí. Použitie farbiva mohlo mať viaceré dôvody a aj interpretácie sú rôzne. Ch. Peschelová vidí v červenom zafarbení mŕtveho snahu prinavrátiť bledej tvári farbu života. Červená

[107] PESCHEL, ref. 102, s. 186.

[108] PAVLŮ, Ivan – ZÁPOTOCKÁ, Marie. Archeologie pravěkých Čech/3. Neolit. Praha: AÚ AV ČR, 2007, s. 85-98.

[109] TYLER, M. John. The New Stone Age of Northern Europe. Charles Scribner's Sons, New York, 1921. WILDER, Hawthorne Harris – WHIPPLE, Wheaton Ralph. The position of the body in aboriginal interments in western Massachusetts. In American Anthropologist, 1917, roč. 19, s. 376. GROTANELLI, Vinigi Lorenzo. Burial among the koma of Western Abyssinia. In Primitive man, 1947, roč. 20, s. 83.

[110] TYLER, ref. 109, s. 214. WILDER – WHIPPLE, ref. 109, s. 376. GROTANELLI, ref. 109, s. 83. DOČKALOVÁ, ref. 2, s. 106.

farba je chápaná ako symbol krvi a tá je elixírom života.[111] Farbenie tela môže však podľa nej byť aj výsledkom snahy skrášliť nebožtíka pri jeho ceste na onen svet. Nálezy hrudiek farbiva zase môžu byť dokladom medicínskych praktík.[112]

Osobitnú pozornosť je potrebné venovať i pohrebom človeka so zvieraťom. Na našom území je v tejto súvislosti ojedinelý nález z Blatného (5), kde sa v objekte okrem dvoch detských a viacerých dospelých jedincov našla kostra psa. Ďalším nálezom sú rybie kosti v nádobe z Bajču (1). Prítomnosť riečnych lastúr je doložená pri pohreboch v Štúrove (28) a Veľkom Mederi (31). V ostatných prípadoch výskytu zvieracích kostí v mieste pohrebu nie je druh zvieraťa známy a sú uvedené len číselne v tabele medzi prídavkami. Prítomnosť týchto pozostatkov pravdepodobne odráža pohrebný zvyk vkladania mäsitej potravy do hrobu nebožtíka.

Pri pohreboch človeka a konkrétneho zvieraťa môže ísť o tri roviny interpretácie. Prvou je sociálny aspekt, kedy zviera sprevádza pohreb spoločensky významnej osoby, druhou je náboženská ideológia, kedy zviera figuruje ako sprievodca do záhrobia a treťou je emocionálna rovina, kedy ide o uloženie obľúbeného zvieraťa k pánovi.[113] Hlavne v prípade spolupochovania psa je tu nepochybne emocionálny aspekt, priateľstvo medzi človekom a psom, ktoré tomuto zvieraťu prisudzovalo v rituáloch osobitný význam. Treba však počítať aj s predstavou psa ako sprievodcu nebožtíka do ríše mŕtvych.[114] Nálezy pozostatkov úžitkových zvierat môžu byť v rámci poľnohospodárskych kultov interpretované aj ako doklad zvyku obradného zabíjania ducha obilia, prevteleného do ľudí alebo zvierat.[115] Rybie šupiny zasa symbolizujú hojnosť, ktorá bola v poľnohospodárskych kultúrach kladená na popredné miesto.[116]

Poslednou hodnotenou kategóriou v príspevku je inventár. Z hrobovej výbavy je najviac sa objavujúcim prídavkom keramika. Vysledovaná bola v osemdesiatich šiestich hroboch a objektoch. Inventár v podobe jednej nádoby je doložený v päťdesiatich piatich prípadoch. Jedenásť z nich pochádza z pohrebov na sídliskách alebo z ojedinelých nálezov na lokalitách Bajč (1), Blatné (5), Bratislava – Devín (6), Bratislava – Mlynská dolina (7), Cífer – Pác, Levice – Alsó rétek (16), Malé Zálužie (21), Nitra – Dolné Krškany (22). Ďalšie sa vyskytli v dvoch hroboch v Nitre – Mlynárciach (24), jednom z Nitry – Mikovho dvora (23) a v štyridsiatich hroboch v Nitre – Priemyslovej ul. (25). Prídavok v podobe dvoch nádob sa vyskytol v štyroch prípadoch na troch lokalitách. Jeden pochádza z jamy na lokalite Levice – Ul. J. A. Komenského (17), druhý z hrobu z Nitry – Mikovho dvora (23) a posledné dva z Nitry – Priemyslovej ul. (25).

Tri nádoby ako inventár boli zaznamenané na troch lokalitách. V prvom prípade ide o tri nádobky, ktoré sú súčasťou symbolického pohrebu v Bešeňove (2), v druhom o pohreb v Jelšovciach (15), kde tieto tri nádoby ležali za lebkou ženy pochovanej v základovom žľabe. Posledný nález pochádza zo ženského hrobu

[111] PESCHEL, ref. 102, s. 219.
[112] PESCHEL, ref. 102, s. 229.
[113] KLIČOVÁ, ref. 23, s. 228.
[114] KLIČOVÁ, ref. 23, s. 229.
[115] FRAZER, James George. The Golden Bough. London: Macmillan & Co.,Limited St. Martin`s Street, 1960, s. 373-404.
[116] KLIČOVÁ, ref. 23, s. 228.

z Nitry – Priemyslovej ul. (25). Vo všetkých troch prípadoch tieto nádoby tvorili jediný inventár. Ojedinele sa vyskytli aj pohreby s viacerými nádobami. V Bajči (1) sa v dvoch objektoch pri telách mužov našlo po päť keramických nádob. V ďalšom objekte z uvedeného sídliska bolo odkrytých dokonca osem nádob v sprievode ďalšieho bohatého inventára (tab. 1: 1). Ojedinelý je tiež pohreb z Dvorov nad Žitavou (11), kde sa medzi siedmimi nádobami našla miska zdobená z vnútornej strany plastikou hada.

V ďalších šestnástich prípadoch je keramika zastúpená len fragmentmi, v štyroch je uvedený len nález keramiky bez podrobnejšej zmienky.

Z doterajšieho bádania je známe a výsledky analýzy to len potvrdzujú, že väčšinou sa do hrobu/objektu pridávali jedna až dve nádoby a ich väčší počet je zriedkavejší. Podľa niektorých bádateľov ich vyššia početnosť poukazuje na odchýlku od priemerne vybavených hrobov, čiže pravdepodobne na vyšší spoločenský status daného jedinca.[117] Pre potvrdenie či vyvrátenie tejto teórie by však bolo potrebné hlbšie skúmanie, a tak naďalej zostáva otázne či väčší počet nádob ako taký patril k výbave hrobu či objektu z hľadiska snahy odzrkadliť vyšší spoločenský status, alebo išlo iba o predmety, ktoré boli obalom pre uchovanie napr. potravy a väčšia dôležitosť sa im neprikladala.

Predmety spadajúce do kategórie náradie/nástroje boli vo vzájomných kombináciách vysledované v dvadsiatich piatich hroboch a objektoch. Štiepaná industria bola vysledovaná v deviatich nálezových celkoch. Ide o nálezy čepelí a kamenných hrotov, i keď niekedy je v literatúre uvedený len pojem štiepaná industria. Tri objekty s prítomnosťou tohto druhu kamennej industrie sú známe z Bajča (1), jeden prípad pochádza z Bratislavy – Mlynskej doliny (7) a jeden z Ludaníc (19). Ďalší výskyt je doložený v jednom z hrobov z Nitry – Mlynáriec (24) a v troch hroboch z Nitry – Priemyslovej ul. (25). Na základe dostupných antropologických údajov je možné poznamenať, že nálezy štiepanej industrie boli vysledované v dvoch mužských, dvoch ženských a jednom detskom hrobe. V ostatných štyroch prípadoch nebolo pohlavie pochovaného určené.

Brúsená industria, v podobe kopytovitých klinov (doložených v dvanástich prípadoch), sekeriek (zaznamenaných v troch prípadoch), drvidiel (pochádzajúcich z dvoch pohrebov) alebo bližšie neurčeného predmetu, tvorila prídavok v devätnástich nálezových celkoch. Dva objekty pochádzajú z Bajča (1), ďalšie nálezy sú doložené na lokalitách Biely Kostol (3), Bratislava – Mlynská dolina (7), Dvory nad Žitavou (11) a Malá Mača (20). Kopytovité kliny obsahovali i tri hroby z Nitry – Mlynáriec (24) a deväť hrobov z Nitry – Priemyslovej ul. (25). Posledný nález bol vysledovaný vo Veľkom Grobe (30). Tento druh kamennej industrie bol doložený v deviatich mužských (sedem kopytovitých klinov, štyri sekerky), jednom ženskom (klin) a dvoch detských (klin a neznámy predmet) hroboch. V siedmich prípadoch výskytu týchto predmetov nebolo pohlavie jedincov známe.

Kostená industria bola prídavkom v šiestich prípadoch, okrem jedného šidla neboli predmety bližšie špecifikované. Dva súvisia s pohrebmi na sídlisku Bajč (1). Kostené šidlo bolo nájdené v objekte na lokalite Cífer – Pác (9). Jeden nález bol

[117] ORAVECZ, Hargita. Middle Neolithic Burials at Tiszaföldvár. Data to the Burial Customs and Social Relations of Alföld Linearband Pottery Culture. In Folia Archaeologica, 1998-99, s. 56.

vysledovaný v hrobe v Nitre – Mlynárciach (24) a ďalšie dva v hroboch z Nitry – Priemyslovej ul. (25). Tento inventár bol súčasťou dvoch mužských a jedného ženského pohrebu, v troch prípadoch nie sú pohlavie ani vek jedinca uvedené.

Posledným, do tejto kategórie patriacim, druhom predmetov je parohová industria, ktorá však nebola zaznamenaná ani v jednom nálezovom celku.

Vyššie uvedené zistenia čiastočne korešpondujú s výsledkami analýz A. Häuslera[118] a O. Höckmanna[119], ktorí brúsenú a štiepanú industriu považovali za typicky mužský inventár. Prepojenie pohlavia jedinca a druhu predmetu však bolo v skúmanom súbore z hľadiska dostupnosti údajov problematické, nakoľko pri pohreboch a hroboch bolo uvedené buď pohlavie bez druhu predmetu, alebo naopak. Z tohto malého súboru sa teda dá len ťažko vyvodiť závery, ale je možné predpokladať, že kopytovitý klin by mohol byť typicky mužským prídavkom, napriek tomu, že sa tento typ predmetu vyskytol aj v ženskom hrobe.

Šperk a súčasti odevu sa vo vzájomných kombináciách vyskytli v dvadsiatich dvoch hroboch a objektoch. Najmenej v šestnástich prípadoch išlo o ozdoby vyrobené zo spondylu, kostené a parohové šperky boli vysledované v dvoch prípadoch. Pri niektorých nálezoch nebol materiál ani druh predmetu uvedený. Tento druh prídavku bol objavený na lokalitách Bajč (1), Biely Kostol (3), Levice – Ul. J. A. Komenského (17), Nitra – Mikov dvor (23), Nitra – Mlynárce (24), Nitra – Priemyslová ul. (25) a Veľký Grob (30). V Bajči sa v jednom objekte našiel spondylový náramok, náhrdelník zo sto sedemdesiatich dvoch spondylových a kostených perál a kostený prívesok. Pri druhom, ženskom, pohrebe bol doložený spondylový náramok, parohový prívesok a kamenné perly. V Bielom Kostole je pri ojedinelom náleze hrobu spomenutý jantárový korálik, v Leviciach je známych niekoľko ulít z náhrdelníka ležiacich v oblasti hrudníka pochovanej ženy. Zo ženského hrobu z Nitry – Mikovho dvora pochádzajú dva závesky z lastúry, z Nitry – Mlynáriec sú známe ďalšie tri hroby s výskytom šperku. V prvom sa pri panve a na hrudi nebožtíka nachádzali koráliky, pri rebrách ulita, v druhom, detskom, hrobe na prsiach spočíval korálik a v treťom hrobe bol nájdený valcovitý korálik. Početnejšie nálezy náhrdelníkov alebo ich častí sú známe z Nitry – Priemyslovej ul., a to z piatich mužských hrobov. V ďalších piatich mužských a dvoch ženských hroboch boli vysledované koráliky. Posledným dokladom výskytu šperku je Veľký Grob, kde sú ako inventár bližšie neznámeho počtu pohrebov uvedené spondylové koráliky.

Z hľadiska pohlavia pochovaných jedincov je možné zhodnotiť, že šperk a súčasti odevu sa vyskytli v desiatich mužských, piatich ženských a jednom detskom pohrebe. Pri šiestich jedincoch nebolo pohlavie možné určiť.

Medzi osobným šperkom figurovali majoritne mušle spondylus a predmety z nich vyrobené. Morské mušle boli predmetom obchodu a do Karpatskej kotliny sa transportovali z Jadranskej alebo Egejskej oblasti. Ich nie bežný výskyt

[118] HÄUSLER, Alexander. Zum Verhältnis von Männern, Frauen und Kindern in Gräbern der Steinzeit. In Arbeits – und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, 1966, roč. 13, s. 51-72.

[119] HÖCKMANN, Olaf. Zur Verteilung von Männer – und Frauengräber auf Gräberfeldern des Fruhneolithikums und des älteren Mittelneolithikums. In JbRGZM, 1982, roč. 29, s. 13-74.

spolu s ostatným hrobovým inventárom nebožtíka poukazuje na určitý status, ktorý odpovedal vyššej kategórii ako len priemeru.[120] Spondylové artefakty hrali bezpochyby dôležitú úlohu v neolitických pohrebných zvykoch. Tieto šperky sa veľmi často objavovali v mužských hroboch, v podobe korálikov či náramkov, ale i v ženských hroboch, kde sa môžu nájsť koráliky alebo medailóny.[121] V mojom súbore sa vyskytli v mužských i ženských hroboch a objektoch. Na veku pochovaného pravdepodobne nezáleží, keďže sa spondylové predmety nachádzali u dospelých i detí. Keďže aj v tomto prípade bolo prepojenie pohlavia a predmetov problematické, konečný súčet nie je príliš vysoký a nedajú sa z neho vyvodiť žiadne konkrétne závery.

Pri zvieracích kostiach bližšie neurčeného druhu nachádzajúcich sa v nálezových celkoch pravdepodobne nejde o zámerné pochovanie konkrétneho zvieraťa, príklady ktorého sú uvedené vyššie, ale o mäsité prídavky, ktoré sú ako súčasť pohrebov známe i z iných období a kultúr.

Záverečné úvahy

Obdobie neolitu patrí k najvýznamnejším medzníkom v ľudských dejinách. Základná zmena v ekonomike svedčí o výraznom obrate v chápaní sveta – neolitický človek si už bol schopný predstaviť životný cyklus rastlín, zvierat, a teda aj seba samého. Smrť mala od tej doby na svete logické miesto, nakoľko uzatvárala jeden životný cyklus a zároveň bola predpokladom pre vznik nového života.[122] Práve táto zmena myslenia pravdepodobne prispela k rozšíreniu už v mezolite započatému fenoménu ukladania mŕtvych do zeme, podliehajúcemu istým pohrebným zvykom a zvýšenej pozornosti pri zaobchádzaní s telom zomrelého.

Na záver je možné skonštatovať, že nositelia LnK a želiezovskej skupiny na území juhozápadného Slovenska, s prihliadnutím na širšie analógie, i stredného Podunajska, pochovávali buď na samostatných pohrebiskách, alebo v tesnej blízkosti, prípadne priamo v areáli sídliska. Praktizovaný bol prevažne kostrový rítus, aj keď sa v priebehu mladšej fázy tejto kultúry objavujú i žiarové hroby. Pri kostrovom spôsobe pochovávania jednoznačne dominuje skrčená poloha, obvykle na ľavom boku. Zomrelí mohli byť pochovaní nielen do regulárnych, špeciálne na účel pohrebného rituálu vyhĺbených jám, ale i do rôznych druhov sídliskových objektov. Sledovateľné sú pohreby v odpadových, stavebných, zásobných jamách, pohreby pri/v rámci domov, v peci či v ohnisku, ale aj pohreby v hrobovej jame na sídlisku a hromadné pohreby (?) v priekopách. Pri všetkých týchto druhoch pohrebov na sídliskách automaticky vystupuje otázka dôvodu ukladania nebožtíkov do vyššie uvedených objektov a následná interpretácia tohto konania. Z analýzy teda vyplynulo, že aj keď boli niektoré pohrebné zvyky LnK takmer striktne dodržiavané, vyskytli sa aj výnimky, ktoré si zasluhujú opätovné zhrnutie a širšie analogické doplnenie.

---

[120] ORAVECZ, ref. 117, s. 58.

[121] JOHN, Jan. Status of Spondylus Artifacts within the LBK Grave Goods. In IFANTIDIS, Fotis – NIKOLAIDOU, Marianna (eds.). Spondylus in prehistory. New data & Aprroaches – Contributions to the Archaeology of Shell Technologies. BAR International series, 2011, s. 44.

[122] ABDUSAMEDOV, Anvar Išanchanovič et. al. Ateistický slovník. Bratislava, 1984, s. 297.

Pri pohreboch do odpadových jám je problematická identifikácia tohto typu sídliskových objektov z pôvodnej literatúry. Najmä z tohto dôvodu môžeme v tomto prípade v rámci juhozápadného Slovenska hovoriť len o jednom, literatúrou doloženom príklade, a to na lokalite Hurbanovo – Veľký Šárad (14). Ako už bolo uvedené v syntéze zistených poznatkov, v takýchto prípadoch malo ísť o „nebezpečných mŕtvych", prípadne o jedincov, ktorí mali nižšie postavenie v rámci spoločenstva. Avšak, s prihliadnutím na širšie analógie, v rámci stredného Podunajska je situácia značne odlišná a v rozpore s týmto názorom je nález superpozície dvoch bohatých pohrebov v odpadovej jame zo sídliska Balatonszárszó – Kiserdei dűlő v Zadunajsku.[123] Tie na základe uloženia tiel a výbavy odpovedajú práve vyššiemu spoločenskému postaveniu pochovaných. Pri týchto pohreboch by možno teda bolo namieste zvážiť možnosť, že pri výbere miesta uloženia nebožtíka v niektorých prípadoch nehral úlohu druh objektu, ale jedinca pochovali do jamy, ktorá bola práve v rámci sídliska k dispozícii. Keďže je však z celého stredného Podunajska z štyridsiatich troch pohrebov v odpadovej jame detailnejšie publikovaných len sedem, je ťažké pri tomto množstve vyvodzovať definitívne závery.

Interpretačne nejasné sú i pohreby v zásobných jamách. Na území juhozápadného Slovenska boli vysledované iba tri, jeden v Blatnom (5) a dva v Štúrove (28). Analogický prípad v rámci stredného Podunajska pochádza z Moravy. V Hlubokých Mašůvkách[124] bol objavený pohreb muža a dvoch detí v dvoch vrstvách nad sebou (tab. 4: 1, 2). Nebožtíci mohli byť uložení buď do čiastočne zaplnenej zásobnej jamy, alebo mohlo ísť aj o pochovanie do vrstvy vzniknutej upratovaním spáleného domu. Na základe nálezov mazanice a ohorenia predlaktia jednej z kostier sa uvažuje aj o možnosti, že by mohlo ísť o úmrtie pri požiari.

Problematickými nálezmi sú i tzv. „stavebné obete", väčšinou v podobe detských pohrebov. Hoci sú v literatúre všetky skelety nájdené pri základoch domov interpretované ako obeť, okrem dvoch prípadov nie sú známe žiadne zmienky o stopách násilia na týchto kostiach, a teda sú azda týmto termínom označené nesprávne. Ak aj vychádzame z predpokladu, že nie všetky spôsoby usmrtenia musia nevyhnutne zanechať aj po dlhom čase badateľné stopy na tele usmrteného, stále

[123] FÁBIÁN, Szilvia – MARTON, Tibor – OROSS, Kristián. Balatonszárszó – Kiserdei-dűlő középső neolit településének temetkezései (Előzetes jelentés). In ΜΩΜΟΣ, 2004, č. 3, s. 283-292. FÁBIÁN, Szilvia – MARTON, Tibor – OROSS, Kristián. Újkökori temetkezés Balatonszárszólór. In BELENYESY, Károly – HONTI, Szilvia – KISS, Viktória (eds.). Gordulő idő. Regeszeti feltarasok az M7-es autopalya Somogy megyei szakaszan Zamardi es Ordacsehi kozott. Somogy: Somogy Megyei Muzeumok Igazgatosaga – MTA Regeszeti Intezete, 2007, s. 90-92. OROSS, Kristián. Das Neolithische Dorf von Balatonszárszó (Forschungen zwischen 2000 – 2002). In Antaeus, 2004, roč. 27, s. 61-80. OROSS, Kristián. Újkőkori telepkutatások Balatonszárszó – Kiserdei dűlő lelőhelyen 2000-2003 kőzőtt. Neolithic Settlement Investigations at the Balatonszárszó – Kiserdei dűlő site between 2000 and 2003. In Archaeological Investigations in Hungary 2003, s. 17-25.

[124] ČIŽMÁŘ, Zdeněk. Hluboké Mašůvky (okr. Znojmo). In Přehled výzkumů, 2004, roč. 45, s. 123-125. ČIŽMÁŘ, Zdeněk – DOČKALOVÁ, Marta. Pohřeb tří jedinců v objektu kultury s linerání keramikou z Hlubokých Mašůvek, okr. Znojmo. In: LUTOVSKÝ, Michal (ed.). Otázky neolitu a eneolitu 2003. Praha: Ústav archeologické památkové péče strědných Čech, 2004, s. 41-54. GARDELKOVÁ, Anna. Pohřby lidských jedincu v prostorách neolitických staveb. In Študijné Zvesti, 2011, roč. 49, s. 25-82.

ostáva argument emocionálnej spätosti pozostalých so zomrelými. Teda, ak malo pri ukladaní detí v rámci domu ísť o odraz viery, že mŕtvy jedinec ostane v príbytku spolu so živými, ktorí sú na neho citovo naviazaní, termínu „stavebná obeť" by bolo azda dobre sa v niektorých prípadoch vyhnúť, keďže obeť spadá pod násilné usmrtenie, čo by bolo v rozpore s citovými väzbami. Podobnú úvahu je možné aplikovať na nálezy ľudských pozostatkov v zásobných jamách, ktorú sú taktiež uvádzané ako obete. V tomto prípade je však vzorka pochádzajúca zo súboru príliš malá na to, aby sa dalo bližšie pouvažovať o nálezových kontextoch a vzťahoch k pozostalým.

Za fenomén stavebných obetí môže byť v rámci územia stredného Podunajska azda považovaný len nález skeletov so stopami po násilných zásahoch z Jelšoviec (tab. 2: 1) a Vištuku (tab. 2: 4). Okrem nich poznáme prípady uloženia jedincov v tesnej blízkosti príbytku, ktorý by som však napriek ich zaradeniu medzi stavebné obete do tejto kategórie jednoznačne nezaraďovala. Pochádzajú napr. z Brna – Nového Lískovca[125], kde sa pri západnej stene domu našiel skelet dieťaťa (tab. 3: 3), z Modříc[126], odkiaľ sú známe telá dvoch žien a dieťaťa objavené v stavebných jamách, či z Těšetíc – Kyjovíc[127], v prípade ktorých nálezu pohrebu dieťaťa v dvoch prípadoch predchádzal nález časti jeho skeletu v kolovej jamke. Štyri prípady sú známe i z územia Dolného Rakúska. Na lokalite Brunn am Gebirge[128] boli rozpoznané tri pohreby zo žľabov patriacich základom domov, vo Franzhausene[129] bol v základoch dlhého domu pochovaný jedinec v extrémne skrčenej polohe. V Zadunajsku boli zaznamenané dva prípady pohrebu pri/v dome. Na sídlisku Káloz – Nagyhörcsök[130] boli objavené pozostatky

---

[125] TICHÝ, Radomír. Neolitické osídlení u Brna – Líškovce (okr. Brno). In Přehled výzkumů 1971, 1972, s. 34, 35. ČIŽMÁŘ – GEISLEROVÁ, ref. 92. ČIŽMÁŘ, Zdeněk – DOČKALOVÁ, Marta. Neolithic children burials at Moravian settlements in the Czek republic. In Anthropologie (Brno), 2007, č. 45/1, s. 31-59.

[126] ČIŽMÁŘ, Zdeněk – PŘICHYSTAL, Michal. Kostrové hroby na sídlišti kultury s lineární keramikou v Modřicích. In Pravěk NŘ 2004, roč. 14, s. 7-37. ČIŽMÁŘ – DOČKALOVÁ, ref. 124. ČIŽMÁŘ, Zdeněk. Život a smrt v mladší době kamennné. Katalog výstavy Život a smrt v mladší době kamenné ve Znojmě. Brno: Moravské zemské muzeum, 2008.

[127] DOČKALOVÁ, Marta – KOŠTUŘÍK, Pavel. Seskupení hrobů nositelů kultury s lineární keramikou na neolitickém sídlišti v Těšeticích – Kyjovicích, okr. Znojmo. In SPFFBU, 1996, roč. 1, s. 6-29. KOŠTUŘÍK, Pavel – LORENCOVÁ, Anna. Kostrový hrob H 11 kultury s lineární keramikou z neolitického sídliště u Těšetic – Kyjovic, okr. Znojmo. In SPFFUB E, 1989-1990, roč. 34-35, s. 103-126. DOČKALOVÁ, Marta. Nálezy neolitických koster z Tešetic (okr. Znojmo). In CHEBEN, Ivan – KUZMA, Ivan (eds.). Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004. Nitra: AÚ SAV, 2005, s. 21-31. ČIŽMÁŘ, Zdeněk – DOČKALOVÁ, Marta. Pohřby dětí na moravských neolitických sídlištích. In Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 25. zasedání badatelů pro výzkum neolitu Čech, Moravy a Slovenska. Hradec Králové: Arch. Stud. Univ., 2007, č. 1, s. 117-128.

[128] LENNEIS, Eva. Altneolithikum: Die Bandkeramik. In: LENNEIS, Eva – NEUGEBAUER – MARESCH, Christine – RUTTKAY, Elisabeth. Jungsteinzeit im Osten Österreichs. St. Pölten – Wien: Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, 1995, 56 s.

[129] HAHNEL, Bernhard. Frühneolithische Gräber in Österreich. In FÖ, 1993, roč. 32, s. 107-128. LENNEIS, ref. 128.

[130] BÁNFFY, ref. 12. MAKKAY, János. Bauopfer in der Lengyel – Kultur und seine Beziehungen zu den Bauopferformen der Körös – Kultur und Linienbandkeramik. In Sympózium Vozokany 1984. Nitra; Wien, 1986, s. 169-175. MAKKAY, János. Zwei neuere Opfergruben der Körös – Starčevo – Kultur. In Bylany Seminar 1987. Praha: Collected Papers, 1989, s. 243-248.

dospelej osoby a kozy v kolových jamách, vo Veszpréme[131] sú podrobnosti o pohrebe pri základoch domu neznáme.

Nálezy pohrebov v peci či v ohnisku sú na juhozápadnom Slovensku zastúpené len jedným prípadom, vo Veľkom Grobe (tab. 2: 3), ale v rámci širších analógií ich poznáme i na Morave a v Zadunajsku.

V Brne – Bohuniciach, Západne od ul. Netroufalky[132] jedinec spočíval vo vnútri hlinenej pece a v Kálozi, polohe Nagyhörcsök[133] boli ľudské kosti za prítomnosti uhlíkov uložené pod vrstvou spálenej zeme. I pri tomto druhu pohrebov je vzorka príliš malá na to, aby poskytla priestor pre širšie úvahy. Je však možné, že mohol súvisieť s prianím, aby aj po svojej smrti ostali zomrelí medzi najbližšími, a to priamo v spoločenskom centre domu, v ktorom sa počas života zdržiavali.

Osobitným dôvodom na zamyslenie sú hrobové jamy v rámci sídlisk. V tomto prípade nemusí ísť o špecifický pohrebný zvyk, ktorý by mal poukazovať na výnimočnosť pochovaného či odchýlku od zaužívaných zvykov, že na sídlisku sa mŕtvi ukladali do sídliskových jám. Keďže boli všetky zmienené prípady objavené na okraji sídliska, prípadne v jeho blízkosti, je na mieste otázka, či pôvodne neboli mienené ako súčasť samostatného pohrebiska, budúceho pohrebného okrsku, ale z dôvodu rozrastajúceho sa osídlenia sa od pôvodného zámeru upustilo a tieto pohreby sa dostali do bezprostredného kontaktu so sídliskom. Druhá možnosť je i tá, že pôvodne tieto pohreby patrili k pohrebisku, ktoré bolo zničené neskorším osídlením, ale keďže chronologické rozdiely pri týchto nálezových celkoch postrehnuteľné nie sú, táto možnosť ostáva len v rovine špekulácie.

Nie príliš častá je prítomnosť viacerých nebožtíkov v hrobe, ktorá pravdepodobne odráža už vyššie zmienené rodinné väzby. Takúto interpretáciu je možné aplikovať na nález z Nitry – Priemyslovej ul. (25), kde v hrobe spočívala žena a pred ňou dve deti, na telách ktorých mala položené ruky (tab. 1: 6). Analogické príklady pochádzajú z Moravy i Dolného Rakúska. V Blučine[134] boli pochovaní muž, žena a medzi nimi uložené dieťa (tab. 3: 1), v Mikulove[135] spočívali v jednom objekte tri deti (tab. 5: 1, 2). Podobné nálezové celky sú známe

[131] SZENTLÉLEKY, Tihamér. Veszprém, József – Attila – Strasse. In Arch. Ért., 1960, roč. 87, s. 229. CHEBEN, ref. 22, s. 67.

[132] PŘICHYSTAL, Michal. Brno (K. Ú. Bohunice, Nový a Starý Lískovec, okr. Brno – město). In Přehled výzkumů, 2007, roč. 48, s. 337, 338.

[133] BÁNFFY, ref. 12.

[134] STEKLÁ, ref. 40. DEZORT, Jan. Neolitické hroby kultury s volutovou keramikou z Blučiny. In Sborník II. F. Vildomcovi k pětaosmdesátinám. Brno, 1963, s. 108, 109.

[135] UNGER, Josef. Pohřby lidu s keramikou volutovou u Mikulova, okr. Břeclav. Archeologické rozhledy, 1974, roč. 26, s. 54-56. KOŠTUŘÍK – LORENCOVÁ, ref. 127.

z pohrebísk Kralice na Hané,[136] Kleinhadersdorf,[137] Vedrovice – „Široká u lesa“[138] a Vedrovice – „Za dvorem“.[139]

Pri otázke početnosti jedincov sa dostávame i k hromadným či masovým pohrebom. Na našom území sú zastúpené objektom z Blatného (5) s dvomi detskými skeletmi, kostrou psa a ďalšími jedincami a podobne netradičným pohrebom zo Štúrova (28) obsahujúcim skelety viacerých nebožtíkov a dve vrstvy riečnych lastúrnikov (tab 2: 2). Príklad viacpočetného hrobu je známy i z Moravy. Je ním nálezový celok z lokality Brno – Komín[140] s pohrebom troch dospelých a dieťaťa (tab. 3: 2). V rámci analógií hromadných pohrebov v regióne stredného Podunajska prichádzame aj k lokalitám v Dolnom Rakúsku, kde sú doložené hromadné násilné pohreby (?) v priekopách. V Asparn an der Zaya[141] bolo vo vonkajšej priekope nepietne pohodených viac než sto osôb so stopami po ranách na lebkách i kostiach, teda obete boli zabité zrejme na úteku – možno pri nejakom jednorazovom prepade (tab. 6: 1, 2). Zrejme boli dlhší čas vystavení nepriazni počasia i prostredia, nakoľko pozostatky niesli stopy po ohryzení zvieratami. Podobný prípad bol odhalený na lokalite Schletz[142], kde boli v priekope objavené

---

[136] ŠMÍD, Miroslav. Kralice na Hané (okr. Prostějov). In Přehled výzkumů, 2005, roč. 47, s. 106, 107. ŠMÍD, Miroslav. Předběžná zpráva o birituálním pohřebišti LnK v Kralicích na Hané. In CHEBEN, Ivan – KUZMA, Ivan. Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2007. Nitra: AÚ SAV, 2008, s. 241-258. ŠMÍD, Miroslav. Kostrové a žárové pohřebiště kultury s lineární keramikou v Kralicích na Hané, střední Morava. In Pravěk Supplementum 25, Brno, 2012, s. 9-112.

[137] NEUGEBAUER – MARESCH, Christine. Der bandkeramische Friedhof von Kleinhadersdorf bei Poysdorf,NÖ. In Archäologie Österreichs, 1992, roč. 3, s. 5-11. HAHNEL, ref. 129. LENNEIS, Eva. Empty graves in LBK cemeteries – indications of special burial practices. In Documenta Prehistorica, 2010, roč. 37, s. 161-166. LENNEIS, Eva. Kleine Schmuckschnecken in linearbandkeramischen Gräbern: Ein Mosaikstein für unsere Vorstellung der Neolithisierung Mitteleuropas? In GRONENBORN, Detlef –PETRASCH, Jörg (Hrsg.). DieNeolithisierung Mitteleuropas. Internationale Tagung Mainz 2005, RGZM – Tagungen, 2010, roč. 4, č. 1 s. 333-350.

[138] WOLDŘICH, Nepomuk Jan. Předhistorická naleziště okolí Krumlovského na Moravě. ČVMSO, 1890, roč. 7, s. 149-163. WOLDŘICH, Nepomuk Jan. Prähistorische Fundstätten bei Kromau in Mähren. In MAGW, 1890, roč. 10, s. 121-135. ONDRUŠ, Vladimír. Dětské pohřby na neolitickém sídlišti ve Vedrovicích. In ČMMB, 1972, Vědy společenské, roč. 57, s. 27-36. ONDRUŠ, Vladimír. Objev neolitického pohřebiště. In ČMMB, 1977, Vědy společenské, roč. 62, s. 240, 241.
PODBORSKÝ, Vladimír a kol. Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě. Brno: Ústav archeologie a muzeologie FF Masaryk University, 2002, 343 s.

[139] ČERNÝ, Filip. Neolitické hroby u Zábrdovic. In Pravěk, 1911, č. VII, s. 48 – 51. SKUTIL, Josef. Linearkeramische Graber in Mähren. In Wiener Prahistorische Zeitschrift, 1941, roč. 28, s. 21-37. PODBORSKÝ a kol., ref. 138.

[140] ČIŽMÁŘ – DOČKALOVÁ, ref. 127. KOŠTUŘÍK – LORENCOVÁ, ref. 127.

[141] WINDL, Helmut. Grabungen in einem Siedlungsareal der Linearbandkeramik in Asparn/Zaya, BH Mistelbach, Niederösterreich. In ZalaiMúz, 1990, roč. 2, s. 19-21. WINDL, Helmut. Archäologie einer Katastrophe und deren Vorgeschichte. Rätsel um Gewalt und Tod vor 7.000 Jahren. Asparn a. d. Zaya: Katalog de NÖ Landesmuseum, 1996, s. 7-29. TESCHLER-NICOLA, Maria a kol. Anthropologische Spurensicherung- Die traumatischen und postmortalen Veränderungen an der linearbandkeramischen Skelettresten von Asparn/Schletz. Rätsel um Gewalt und Tod vor 7.000 Jahren. Asparn a. d. Zaya, 1996, s. 47-64. SPATZ, Helmut. Krisen, Gewalt, Tod – zum Ende der ersten Ackerbaukultur Mittleeuropas. In HÄUSLER, Alexander (Hrsg.). Krieg oder Frieden? Herxheim vor 7000 Jahren. Herxheim: Katalog zur Sonderaustellung, 1998, s. 10-19.

[142] WINDL, Helmut. KG Schletz, MG Asparn an der Zaya, VB Mistelbach. In FÖ 1987, roč. 26, s. 197.

pozostatky troch mužov a ďalšie početné ľudské kosti so stopami násilia. Tieto nálezy odpovedajú obdobiu ohrozovania osád cudzími útočníkmi, ktoré malo príčiny v raste obyvateľstva. Ten spôsoboval populačný tlak v dôsledku nedostatku potravy a hladu. Úlohu mohli zohrávať aj klimatické zmeny v období mladšej a neskorej fázy LnK.[143] Tento fenomén za pohrebný zvyk LnK však nemôže byť považovaný, keďže nespadá pod pietne pochovanie nebožtíkov. Inak je tomu na lokalite Herxheim v južnom Falcku, kde máme jednoznačný doklad rituálneho kanibalizmu a cieleného uloženia do vopred vyhĺbených priekop ako určitej novej (?) formy pohrebného zvyku u nositeľov LnK.[144] Tento druh lokality je však zatiaľ ojedinelý a len čas ukáže, či aj v našom prostredí nepribudnú aj takéto „netradičné" formy pohrebných zvykov sledovanej kultúry.

Neobvyklým zvykom bolo nepochybne i pochovanie samostatnej lebky. Nie je dostatočne zrejmé, v koľkých prípadoch bol jej objav spôsobený porušením hrobu či zlými podmienkami pre zachovanie tela, avšak v niektorých prípadoch ide pravdepodobne o zámerné pochovanie len tejto časti skeletu. Lebka bola najčastejším objektom selektívnych pohrebov, pretože v náboženských predstavách symbolizovala sídlo duše alebo životnú silu a zastávala dôležité miesto v dobovom kulte.[145] Z neolitu sú pohreby od zvyšku skeletu oddelených lebiek doložené v strednej Európe i na Balkáne, a to už v okruhu starčevsko – krišskej kultúry a tento pohrebný zvyk pretrval aj počas LnK.[146] V rámci juhozápadného Slovenska poznáme päť prípadov pravdepodobného selektívneho pochovania lebky, z lokalít Bajč (1), Blatné (5), Bratislava – Mlynská dolina (7) (tab. 1: 4), Nitra – Dolné Krškany (22) a Mikov dvor (23). Na Morave sa podobné prípady vyskytli v Marefách[147] a Rosiciach[148], v Dolnom Rakúsku v Leobendorfe.[149]

Nezvyčajný je tiež výskyt z lebiek vyrobených pohárov, nálezový kontext ktorých je často nejasný. V rámci rozšírenia LnK v strednom Podunajsku ide o ojedinelý a neobvyklý jav, doposiaľ jednoznačne preukázaný len v Dolnom Rakúsku. Konkrétne ide o osemnásť pohárov vyrobených z mužských lebiek nájdených v Draßburgu[150] a jeden zo ženskej lebky v Hainburgu.[151] Tieto predmety sa mohli spájať so špecifickými úkonmi, napr. obetou. Neolit bol obdobím viery v nadpri-

---

WINDL, Helmut. KG Schletz, MG Asparn an der Zaya, VB Mistelbach. In FÖ, 1995, roč. 34, s. 631. WINDL, Helmut. KG Schletz, MG Asparn an der Zaya, VB Mistelbach. In FÖ, 2002, roč. 41, s. 573.

143 SPATZ, ref. 141, s. 13.

144 BOULESTIN, Bruno et al. Mass canibalism in the Linear Pottery Culture at Herxheim (Palatine, Germany). In Antiquity, 2009, roč. 83/322, s. 968-982.

145 KLIČOVÁ, ref. 23, s. 222.

146 ZALAI – GAÁL, István. Neolithikus koponyakultusz és emberáldozat leletek Tolna megyéböl. In A Béri Balogh Ádám múzeum évkönyve, 1984, roč. 12, s. 38.

147 TICHÝ, ref. 125. KOŠTUŘÍK – LORENCOVÁ, ref. 127.

148 SKUTIL, ref. 139.

149 LAUERMANN, Ernst. KG Leobendorf, OG Leobendorf, VB Korneuburg. In FÖ 1990, roč. 29, s. 183.

150 LENNEIS, Eva. Zum Charakter der Zselizer Funde aus Österreich. In Mitt. Anthr. Ges. Wien, 1979, č. 110, s. 104-173. HAHNEL, ref. 129.

151 NEUGEBAUER, Wolfgang Johannes. Hainburg. In FÖ 1980, s. 336, 337. HAHNEL, ref. 129.IGL, Roman. KG Hainburg an der Donau. In FÖ, 2011, roč. 50, s. 253, 254.

rodzené sily ovplyvňujúce prírodu, spoločnosť i každého človeka. Uzmierenie či naklonenie si týchto síl vyžadovalo obrady s obeťami. Na Blízkom Východe a v JV Európe sa na ich uctievanie stavali osobitné „svätyne“,[152] v prostredí LnK týmto účelom zrejme slúžili špecifické predmety slúžiace týmto účelom. Príkladom takého „obetiska“ zo stredného Podunajska môže byť práve spomínaný Taborac pri Draßburgu a Hainburg.[153] K tomuto druhu lokalít s najväčšou pravdepodobnosťou patrí i Eggenburg[154], kde „obetný oltár“ obklopovali lebky troch či štyroch ľudí a zuhoľnatené zrno.[155]

K ojedinelým nepochybne patrí aj už viackrát spomínaný pohreb zo sídliska Bratislava – Mlynská dolina (tab. 1: 2), kde bol detský skelet obklopený šiestimi kolovými jamkami. Tento nálezový celok najviac pripomínajú hroby z nemeckých pohrebísk Sondershausen[156] a Arnstadt.[157] Presný vzhľad a význam týchto kolových konštrukcií nie je dostatočne známy, avšak prevláda názor, že by mohlo ísť o tzv. „dom mŕtvych“.[158]

Výnimočné sú i doklady spútania, doložené v Cífer – Páci (tab. 1: 3, 5), analogicky pravdepodobne i v moravských Modřiciach.[159] Podobné dôvody ako zviazanie mŕtvych azda malo i prekrytie tela alebo hrobu/objektu kamennou podložkou, známe z Blatného (5), ale i z moravských lokalít, napr. Brno – Ivanovice[160], Brno – Bohunice, Západne od ul. Netroufalky[161], Těšetice – Kyjovice[162] a Žádovice[163], či z dolnorakúskeho Kleinhadersdorfu.[164] Napriek tomu, že toto konanie dávajú viacerí bádatelia do priameho súvisu s protirevenantskými opatreniami, D. Kaufmann nevylučuje isté poľnohospodárske praktiky.[165]

---

[152] MAKKAY, János. Angaben zur Archaologie der Indogermanenfrage II – IV. In Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1988, roč. 40, s. 3.

[153] FELGENHAUER, Fritz. Ein „Tonaltar“ der Notenkopfkeramik aus Hernbaumgarten, p. B Mistelbach, NÖ. In Archaeologica Austriaca, 1965, roč. 38, s. 1.

[154] SEEWALD, Otto. Ein jungsteinzeitlicher Grabfund mit Muschelschmuck bei Emmersdorf an der Donau. In Wiener Prahistorische Zeitschrift, 1942, roč. 29, s. 1-18. HÖCKMANN, Olaf. Andeutungen zu Religion und Kultus in der bandkeramischen Kultur. In Alba Regia, 1977, roč. 12, s. 187-209. HAHNEL, ref. 129.

[155] HÖCKMANN, ref. 119, s. 195.

[156] KAHLKE, Dietrich. Ein Gräberfeld mit Bandkeramik von Sondershausen in Thüringen. In Neue Ausgrabungen in Deutschland. Berlin, 1958, s. 43-53.

[157] KAHLKE, Dietrich. Die Bestattungssitten des donauländischen Kulturkreises der jüngeren Steinzeit. Tiel I.: Linearbandkeramik. Berlin, 1954, 134 s.

[158] FARKAŠ – NOVOTNÝ, ref. 19, s. 44.

[159] ČIŽMÁŘ – PŘICHYSTAL, ref. 126. ČIŽMÁŘ – DOČKALOVÁ, ref. 127. ČIŽMÁŘ, ref. 126.

[160] PŘICHYSTAL, Michal. Brno (K. Ú. Ivanovice, okr. Brno – město). In Přehled výzkumů, 2011, roč. 52, č. 1, s. 161.

[161] PŘICHYSTAL, ref. 160.

[162] DOČKALOVÁ – KOŠTUŘÍK, ref. 127. KOŠTUŘÍK – LORENCOVÁ, ref. 127. DOČKALOVÁ, ref. 127. ČIŽMÁŘ – DOČKALOVÁ, ref. 124.

[163] ČIŽMÁŘ – GEISLEROVÁ, ref. 92.

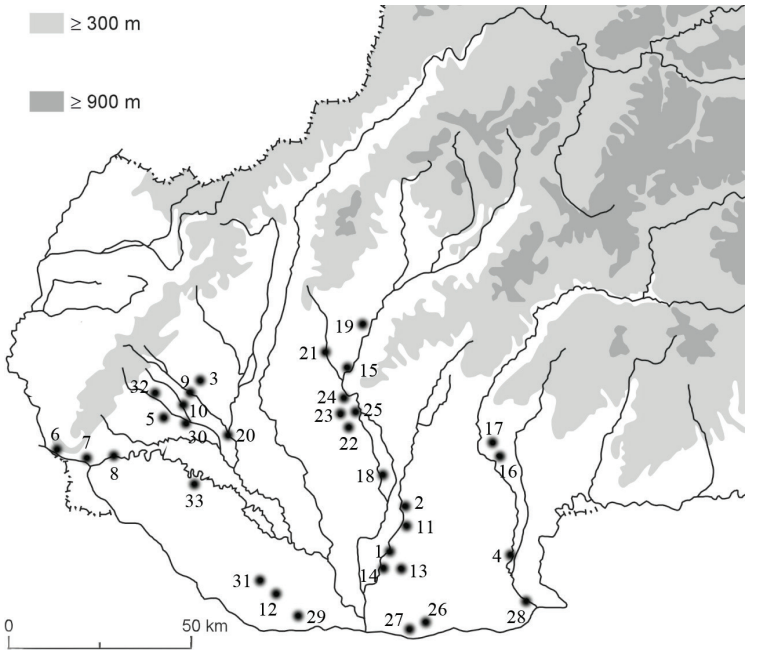
[164] NEUGEBAUER – MARESCH, ref. 137. HAHNEL, ref. 129. LENNEIS, ref. 137.

[165] KAUFMANN, Dieter. Kultische Äußerungen im Frühneolithikum des Elbe – Saale – Gebietes. In SCHLETTE, Friedrich – KAUFMANN, Dieter (eds.). Religion und Kult in ur – und frühgeschichtlicher Zeit. Berlin, 1989, s. 115.

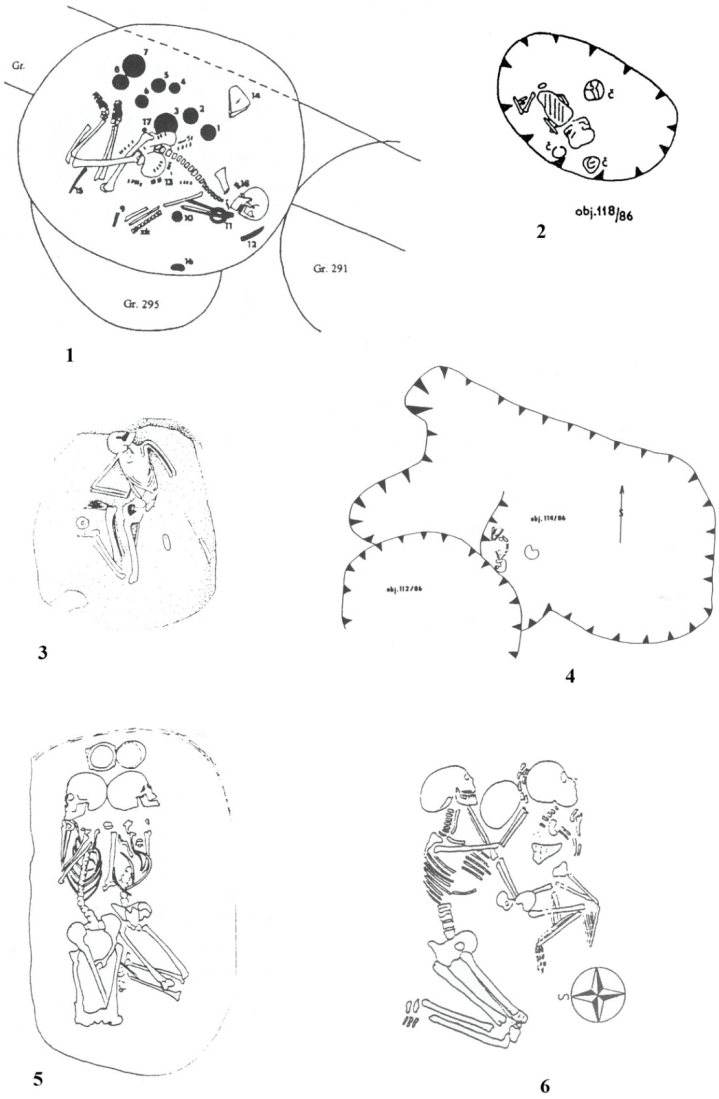
Por. č.	Lokalita	Časť, poloha	Okres	Počet entít	Datovanie	Prameň
1	Bajč	Medzi kanálmi	Komárno	19	žel. sk.	*Čaplovič/Cheben/Ruttkay 1990; Cheben/Ruttkay 1991; 1992; 1993; Vondráková 1991; Cheben 2000*
2	Bešeňov	Papföld	Nové Zámky	1	žel. sk.	*Szöke/Nemeskéri 1954; Novotný 1958; Farkaš 2002*
3	Biely Kostol		Trnava	1	žel. sk.	*Steklá 1956; Farkaš 2002*
4	Bíňa		Nové Zámky	3	st. LnK	*Točík a kol. 1970*
5	Blatné	Štrky	Senec	4	ml. LnK – žel.sk.	*Pavúk 1978; 1980; Farkaš 2002*
6	Bratislava	Devín	Bratislava	1	ml. LNK	*Farkaš/Novotný 1993*
7	Bratislava	Mlynská dolina	Bratislava	4	ml. LNK	*Egyházy – Jurovská/Farkaš 1993*
8	Bratislava	Trnávka – Silničné	Bratislava	1	ml. LnK – žel.sk.	*Ivan 1999*
9	Cífer	Pác	Trnava	3	žel. sk.	*Kolník 1978; 1980; 1981*
10	Čataj	Zemianske – Gejzove	Senec	2	st. LnK	*Pavúk 1976*
11	Dvory nad Žitavou		Nové Zámky	1	žel. sk.	*Pavúk 1964*
12	Holiare		Komárno	13	žel. sk.	*Barta/Willvonseder 1934*
13	Hurbanovo	Bacherov majer	Komárno	2	LnK (?)	*Čaplovič 1956; Farkaš 2002*
14	Hurbanovo	Bohatá – Veľký Šárad	Komárno	2	žel. sk.	*Březinová/Elschek/Ratimorská 2007; Březinová/Pažinová 2011*
15	Jelšovce		Nitra	2	žel. sk.	*Bátora 1999; Jakab 1999a*
16	Levice	Alsó rétek	Levice	1	žel. sk.	*Budinský – Krička 1950*
17	Levice	Ulica J. A. Komenského	Levice	1	ml. LnK – žel.sk.	*Samuel 2007*
18	Lipová – Ondrochov	Homoky	Nové Zámky	?	LnK	*Točík 1981*
19	Ludanice	Lúštek	Topoľčany	1	LnK	*Porubský 1958; Novotný 1958; Cheben 2000; Farkaš 2002*
20	Malá Mača	Kioš domb	Galanta	1	žel. sk.	*Petrovský – Schichman 1957*
21	Malé Zálužie	Za humnami	Nitra	1	ml. LnK	*Nevizánsky 1999*
22	Nitra	Dolné Krškany	Nitra	1	LnK	*Bánesz 1959*
23	Nitra	Mikov dvor	Nitra	8	ml. LnK	*Březinová 1999; Jakab 1999b*
24	Nitra	Mlynárce	Nitra	20	ml. LnK – žel.sk.	*Plesl 1952*
25	Nitra	Priemyslová ul.	Nitra	84	ml. LnK – žel.sk.	*Pavúk 1972*
26	Patince	Čierny hon	Komárno	1	žel. sk.	*Cheben 1987*
27	Patince	Teplica	Komárno	5	ml.LnK – žel.sk.	*Cheben 1984; 1985; 1987, 1988; 1989*
28	Štúrovo		Nové Zámky	6	nesk.LnK – žel.sk.	*Jelínek 1973; Pavúk 1972; 1994*
29	Veľké Kosihy	Okánikovo	Komárno	1	žel. sk.	*Végh 1886; 1887*
30	Veľký Grob	Za potoky	Galanta	7	LnK – žel.sk	*Steklá 1956*
31	Veľký Meder	Vámostelek	Dunajská Streda	5	LnK – žel.sk	*Chropovský/Hromada/Varsík 1991; Hromada/Varsík 1992*
32	Vištuk	parcela č. 86	Pezinok	2	LnK – žel.sk	*Farkaš/Ševčáková 2003*
33	Vozokany		Galanta	1	žel. sk.	*Točík a kol. 1970; Cheben 2000*

Tabela 3. Katalóg lokalít – juhozápadné Slovensko.

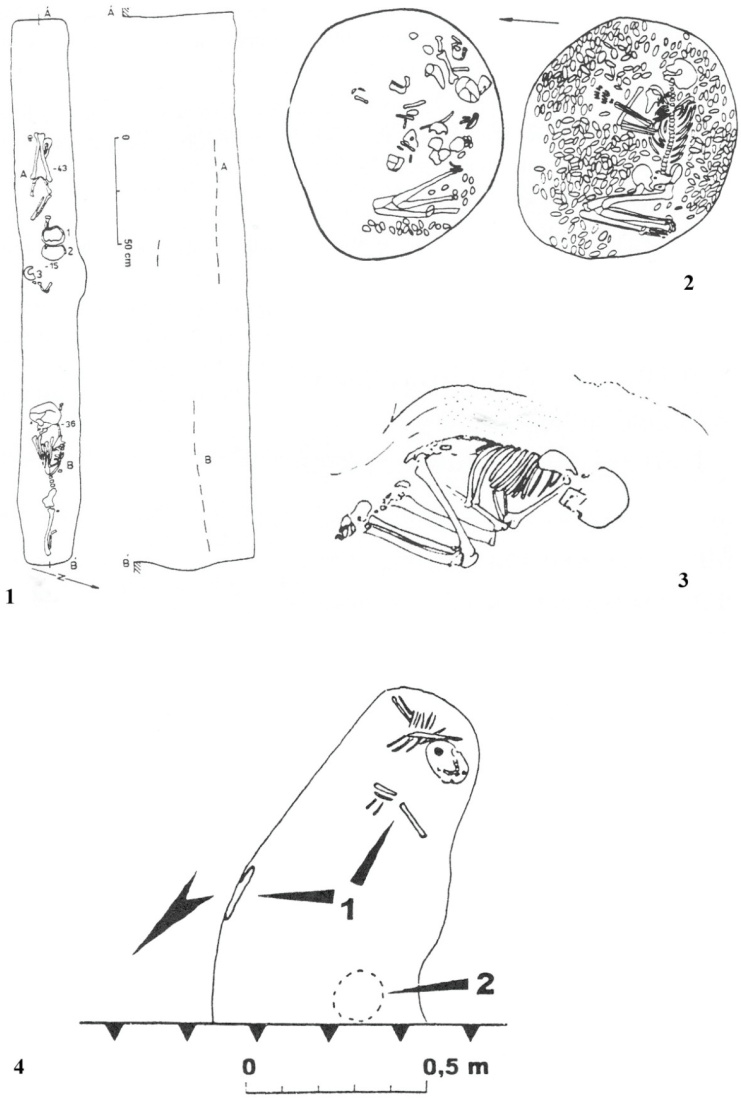
Aj ďalej by bolo možné hovoriť o výnimkách, ktoré viac alebo menej vybočujú od „tradičného" rámca pochovávania ľudu LnK. Tomuto sa však vyhnem, pretože je isté, že všetky tieto neobvyklé pohreby odzrkadľujú rozmanité náboženské predstavy vtedajšieho obyvateľstva, ktoré nepochybne už v tom čase verilo v posmrtný život a rôznymi praktikami sa snažilo zabezpečiť pietny odchod nebožtíka, zároveň však i ochranu živých pred jeho návratom. Napriek známej skutočnosti, že nositelia LnK a želiezovskej skupiny pochovávali tak na sídliskách, ako aj na pohrebiskách, sa počas skúmania ich pohrebných zvyklostí vždy stretávame s problémom, že celkový počet hrobov a sídliskových pohrebov zďaleka neodráža veľkosť neolitickej populácie, resp. nezodpovedá predpokladanému počtu obyvateľov na danom sídlisku. Pohreby ostatných členov komunity nemuseli byť teda doteraz zachytené, pretože si musíme uvedomiť, že nevieme, aké sociálne a spoločenské faktory hrali úlohu pri výbere miesta a spôsobe pochovávania.

Mapa 1. Lokality juhozápadného Slovenska. 1 – Bajč – Medzi kanálmi, 2 – Bešeňov – Papföld, 3 – Biely Kostol, 4 – Bíňa, 5 – Blatné – Štrky, 6 – Bratislava – Devín, 7 – Bratislava – Mlynská dolina, 8 – Bratislava – Trnávka – Silničné, 9 – Cífer – Pác, 10 – Čataj – Zemianske – Gejzove, 11 – Dvory nad Žitavou, 12 – Holiare, 13 – Hurbanovo – Bacherov majer, 14 – Hurbanovo – Bohatá – Veľký Šárad, 15 – Jelšovce, 16 – Levice – Alsó rétek, 17 – Levice – Ulica J. A. Komenského, 18 – Lipová – Ondrochov – Homoky, 19 – Ludanice – Lúštek, 20 – Malá Mača – Kioš domb, 21 – Malé Zálužie – Za humnami, 22 – Nitra – Dolné Krškany, 23 – Nitra – Mikov dvor, 24 – Nitra – Mlynárce, 25 – Nitra – Priemyslová ulica, 26 – Patince – Čierny hon, 27 – Patince – Teplica, 28 – Štúrovo, 29 – Veľké Kosihy – Okánikovo , 30 – Veľký Grob – Za potoky, 31 – Veľký Meder – Vámostelek, 32 – Vištuk – parcela č. 86, 33 – Vozokany.

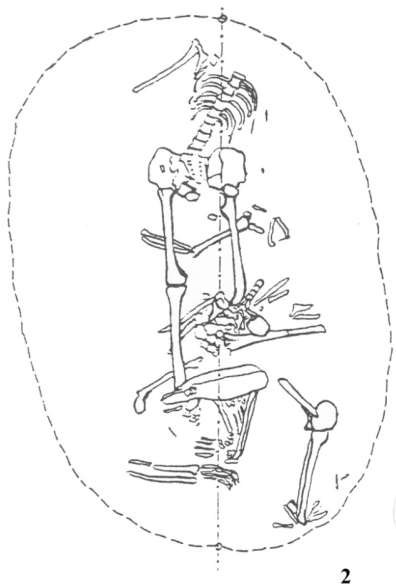
Tab. 1. 1 – Bajč – Medzi kanálmi, 2, 4 – Bratislava – Mlynská dolina, 3, 5 – Cífer – Pác, 6 – Nitra – Priemyslová ulica (podľa CHEBEN, Ivan. Bajč – eine Siedlung der Želiezovce – Gruppe. Entwicklung der Želiezovce – Gruppe und Anfänge der Lengyel – Kultur. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Bonn, 2000, s. 73; EGYHÁZY – JUROVSKÁ, Beáta – FARKAŠ, Zdeněk. Hrobové celky zo sídliska LnK v Bratislave – Mlynskej doline. In: KREKOVIČ, Eduard (ed.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava, 1993, s. 19 – 27; KOLNÍK, Títus. Ďalšia etapa výskumu v Cíferi – Páci. In AVANS 1977, 1978, s. 336; KOLNÍK, Títus. Ďalšia etapa výskumu v Cíferi – Páci. In AVANS 1979, 1980, s. 297; PAVÚK, Juraj. Neolithisches Gräberfeld in Nitra. Slovenská Archeológia, 1972, roč. 20, č. 1, s. 25).

Tab. 2. 1 – Jelšovce, 2 – Štúrovo, 3 – Veľký Grob, 4 – Vištuk (podľa BÁTORA, Jozef. Nález kostier v základovom žľabe domu želiezovskej skupiny v Jelšovciach. In KUZMA, Ivan (ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998. Nitra: AÚ SAV, 1999, s. 12; PAVÚK, Juraj. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce – Gruppe. Nitra: AÚ SAV, 1994, 284 s.; CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Príspevok k problematike neolitického osídlenia západného Slovenska. In Slovenská Archeológia, 1958, roč. 6, s. 28; FARKAŠ, Zdeněk – ŠEFČÁKOVÁ, Alena. Ľudské pozostatky z obce Vištuk. In Zborník SNM 97. Arch. 13, 2003, s. 176).

1

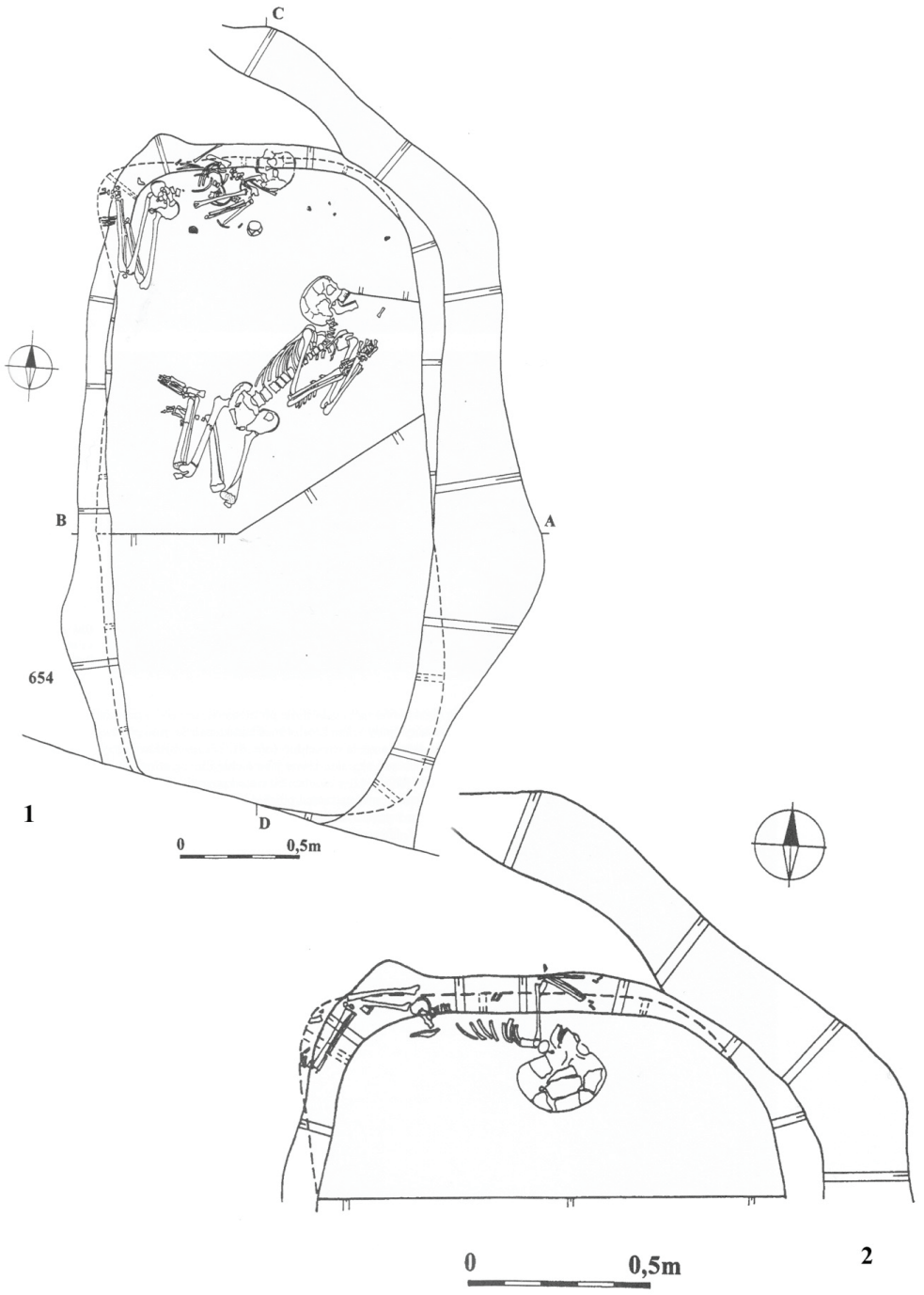

2

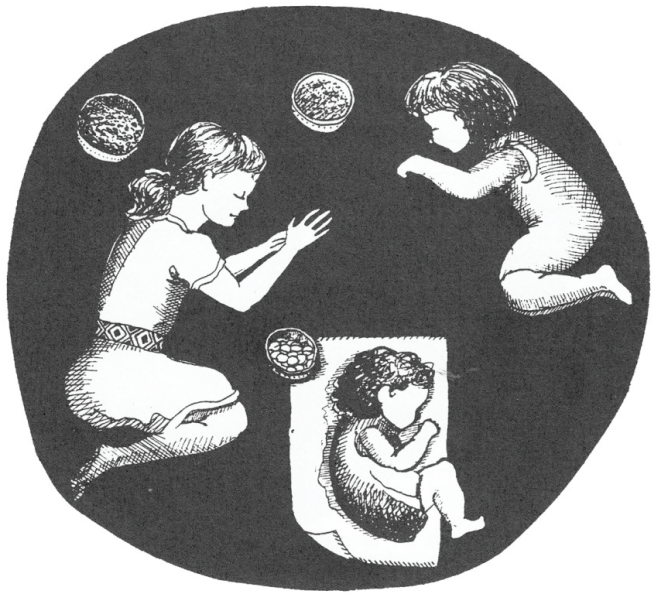

3

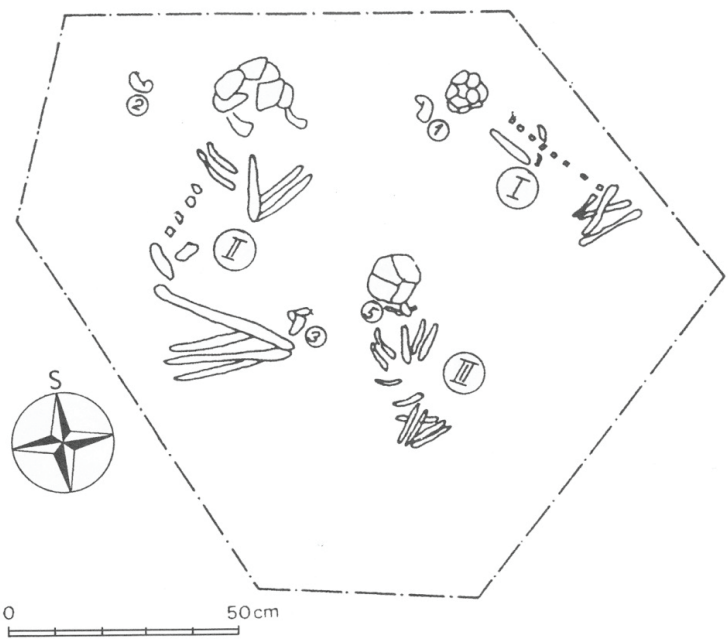
Tab. 3. 1 – Blučina (rekonštrukcia trojhrobu), 2 – Brno – Komín, 3 – Brno – Nový Lískovec (podľa ČERMÁKOVÁ, Eva. Problémy dětství v neolitu střední Evropy. In Pravěk NŘ, 2002, roč. 12, s. 40, 41; TICHÝ, Radomír. Neolitické osídlení u Brna – Lískovce (okr. Brno). In Přehled výzkumů 1971, 1972, s. 36).

Tab. 4. 1, 2 – Hluboké Mašůvky – Nivky (podľa ČIŽMÁŘ, Zdeněk – DOČKALOVÁ, Marta. Pohřeb tří jedinců v objektu kultury s linerání keramikou z Hlubokých Mašůvek, okr. Znojmo. In: LUTOVSKÝ, Michal (ed.): Otázky neolitu a eneolitu 2003. Praha: Ústav archeologické památkové péče strědných Čech, 2004, s. 43).

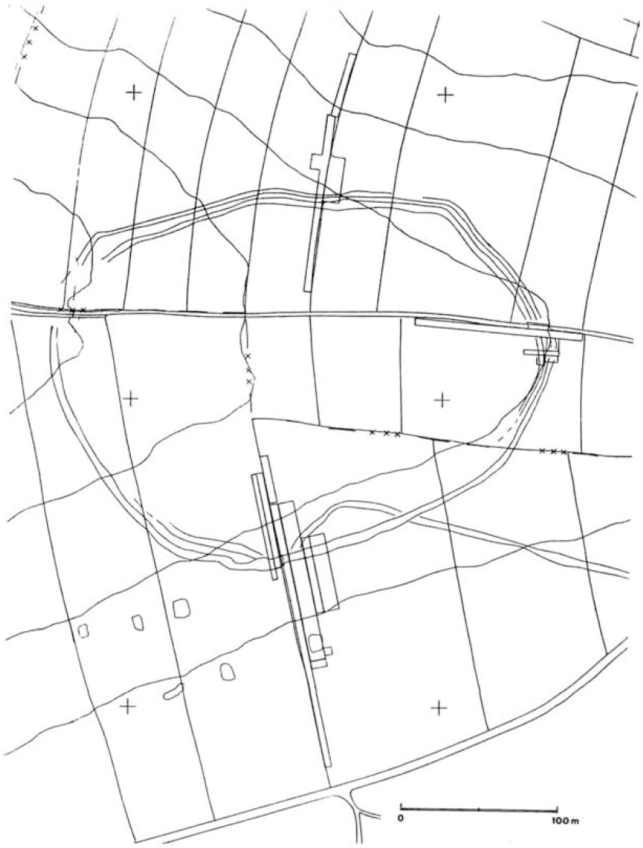

1

2

Tab. 5. 1, 2 – Mikulov – Pod Líščí skálou (rekonštrukcia a nákres detského trojhrobu) (podľa ČERMÁKOVÁ, Eva. Problémy dětství v neolitu střední Evropy. In Pravěk NŘ, 2002, roč. 12, s. 42; UNGER, Josef. Pohřby lidu s keramikou volutovou u Mikulova, okr. Břeclav. Archeologické rozhledy, 1974, roč. 26, s. 55).

1

2

Tab. 6. 1, 2 – Asparn an der Zaya (podľa WINDL, Helmut. Grabungen in einem Siedlungsareal der Linearbandkeramik in Asparn/Zaya, BH Mistelbach, Niederösterreich. In ZalaiMúz, 1990, roč. 2, s. 21).

KAŠTIEĽ A LORETÁNSKA KAPLNKA V LÚKE * – VÝSLEDKY AKTUÁLNEHO HISTORICKÉHO A ARCHITEKTONICKO-HISTORICKÉHO VÝSKUMU

Tomáš JANURA – Marián HAVLÍK

Historický ústav Slovenskej akadémie vied,
súkromný bádateľ
histjanu@savba.sk

JANURA, Tomáš – HAVLÍK, Marián. The Manor House and the Loretto Chapel in Lúka – Results of Contemporary Historical and Architectural History Research. In the past belonged the village Lúka to the dominion of Tematín castle. After the extinction of the Thurzo family was this dominion divided among several co-owners, what instigated building of manor houses. The captain and administrator of anti-Ottomans defence fortress in Šaľa – Gašpar st. Sándor (†1672) – let to build his own residence in Lúka approximately in the period 1639-1654. The manor house belonged to smaller type of partially fortificated manor houses with closed squared ground plan and four towers on the corners. Gašpar´s wife Katarína Szluhová let to build the private Loretto Chapel in 1674, one of the oldest in the territory of the Kingdom of Hungary. For its current visual appearance in Baroque style is responsible Štefan Sándor (*1750 †1815), who let to add two-floor annexe with three flight of stairs in front of the northeastern frontage. He allowed to increase the height of perimeter walls and let to install picturesque truss construction. Štefan paid his attention intesively to Hungarian literature studying and exploration of German authors. The result of his research and scientific activities is the first Hungarian bibliography called Magyar Könyvesház.

Kľúčové slová: kaštieľ; loretánska kaplnka; rod Sándor; rod Szluha

Keywords: Manor house; the Loretto Chapel; the Sándor family; the Szluha family

Kaštiele na území dnešného Slovenska tvoria neodmysliteľnú dominantu bližšieho i vzdialenejšieho okolia v závislosti od barbarských zásahov do krajiny v období druhej polovice 20. storočia. Tie v mnohých dedinách absolútne znegovali prirodzené zasadenie kaštieľov do kultúrnej krajiny, čo našťastie nebol prípad kaštieľa v Lúke na území niekdajšej Nitrianskej stolice, dnes ležiacej v okrese Nové Mesto nad Váhom v Trenčianskom samosprávnom kraji. Zďaleka viditeľná šľachtická rezidencia ostala zasadená do rámca zelene, ktorú pôvodne

* Archívny výskum štúdie Tomáša Januru bol podporovaný Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0119-11 a grantom VEGA Štrukturálne premeny komunikačnej praxe v novoveku, č. 2/0099/12.

v minulosti dopĺňali vinice. Dominantné postavenie si kaštieľ získal aj vďaka vyvýšenej polohe na západnom okraji klesajúceho horského masívu Inovca v pozadí so zrúcaninou hradu Tematín.

Výskum kaštieľa a loretánskej kaplnky v Lúke[1] bol podnietený zámerom majiteľa pamiatky o komplexnú revitalizáciu a obnovu niekdajšieho panského sídla. Z toho vyplynula objednávka na realizovanie architektonicko-historického výskumu a majiteľom vyžiadaného doplňujúceho historického výskumu T. Januru, z ktorých sa ten prvý realizoval v priebehu roku 2012 a druhý v roku 2013. Cieľom bádania bolo overiť a spresniť dosiaľ publikované informácie o architektonickom vývoji objektu a spojiť ich s menami konkrétnych stavebníkov. Hlavnou výskumnou otázkou bola periodizácia stavebných dejín a ich prepojenie s menami konkrétnych majiteľov, popis umelecky cenných prvkov a zaradenie vývoja kaštieľa do stavebno-historických dejín šľachtických rezidencií na území dnešného Slovenska.

Dejiny kaštieľa v Lúke sa dosiaľ nestali predmetom záujmu žiadnej odbornej štúdie, či článku historika alebo kunsthistorika. Prvé a zatiaľ i posledné historické údaje priniesla monografia Nitrianskej župy, kde uviedli, že kaštieľ postavili Sándorovci a neskôr sa objekt dostal do rúk rodu Mednyánszky. Bližšie informácie priniesol nepublikovaný archívny výskum pána Petra Budaja, ktorý sa zameral hlavne na obdobie konca 19. a 20. storočie. Relevantná historická alebo genealogická literatúra zachytila iba druhotné údaje dotýkajúce sa jednotlivých členov rodu Sándor, ktoré sú citované v texte štúdie, avšak sa nijakým spôsobom nezmieňovali o historickom vývoji kaštieľa. Z oblasti stavebno-historického vývoja sa uverejnili jediné údaje v druhom diely *Súpisu pamiatok na Slovensku*. Uviedli sem len stručnú charakteristiku objektu, ktorá bola súčasným výskumom úplne prekonaná.[2] Pre historickú časť výskumu základné pramene tvoril archív rodu Sándor, uložený v Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár. Na rovnakom mieste sa nachádzal aj fond Urbaria et conscriptiones, obsahujúci údaje k Uhorskou komorou získaných alebo skonfiškovaných majetkov.

Pri interdisciplinárnom výskume pamiatkovo chránených objektov sa používajú viaceré metódy bádania, ktorých výsledkom sú nové informácie k vývoju konkrétneho objektu. Ťažiskovou metódou architektonicko-historického výskumu je sondážny prieskum múrov, exteriérovych a interiérových objektov, krovových konštrukcií, a ďalších detailov. Analýzou odkrytých sond sa dospeje k vyhodnoteniu jednotlivých stavebných etáp, ich rozsahu a časovému zaradeniu. Základným predpokladom archívno-historického výskumu je prezretie všetkých dostupných prameňov a ich následná kritika. Po vyselektovaní informácií

---

[1] Výskum bol realizovaný v zmysle Zákona č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu, v znení zákona č. 479/2005 Z.z., zákona 208/2009 Z.z. a Zákona č. 262/2011 z.z. NR. Výskumná dokumentácia obsahuje náležitosti určené vyhláškou MK SR č.253/2010, §8 a spracovaná bola podľa Usmernenia Pamiatkového úradu SR k spracovaniu výskumnej dokumentácie – pamiatkového, architektonicko-historického výskumu (Mgr. E. Ševčíková, 2004).

[2] GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). Súpis pamiatok na Slovensku zväzok druhý K – P. Bratislava: Obzor, 1968, s. 263. BOROVSZKY, Samu (ed.) Magyarország vármegyei és városai Nyitra megye. Budapest: Nyomtatott Légrády Testvéreknél, 1898, Luka. Dostupné 10. februára 2014 na internete: www.mek.oszk.hu/09500/09536/html/0014/21.html

podstatných pre architektonicko-historický výskum – inventáre, súpisy, deľby majetku a konkrétne spoločenské postavenie majiteľov – dochádza k napísaniu výskumnej správy. Následne sa porovnávacou metódou vyhodnotia závery oboch zúčastnených odborných strán a vytvorí sa stavebno-historická analýza celého vývoja.

Na základe výskumov oboch vedných disciplín vznikla predkladaná štúdia, ktorá priniesla úplne nové informácie o vývoji kaštieľa v období od prvej polovice 17. storočia až do konca 19. storočia, kedy rezidencia prešla do rúk rodu Mednyánszky. Dejiny šľachtického sídla sa vo vymedzenom časovom období spájali s rodom Sándor, ktorého historický význam bol nepopierateľný. V Lúke žili viaceré dosiaľ zabudnuté a neznáme osobnosti nadregionálneho významu (obr. 1).

Výsledky historického výskumu kaštieľa a loretánskej kaplnky

Dedina Lúka od stredoveku podliehala majiteľom Tematínskeho hradného panstva. V novoveku sa hrad Tematín s prislúchajúcimi dedinami dostal do rúk jedného z najvýznamnejších aristokratických rodov Thurzovcov, konkrétne ich spišskej vetvy. Na území dnešného západného Slovenska spomenuté panstvo tvorilo súčasť ich rozsiahleho domínia, zloženého ešte z panstiev Hlohovec, Šintava a Bojnice. Posledne menované panstvá so svojimi hradmi patrili k dobre vybaveným renesančným sídlam s centrálnym postavením Hlohovca ako najdôležitejšej rezidencie. Thurzovci sa na menšom tematínskom panstve nezdržiavali, a preto si ani na jeho území nezriadili renesančnú rezidenciu.

Na základe deľby thurzovských hradných panstiev uzavretej 12. júla 1634 na hrade v Hlohovci sa hrady Tematín a Šintava dostali do rúk dedičného spišského župana a cisársko-kráľovského komorníka grófa Adama Thurza. Mladší brat dedičný spišský župan a cisársko-kráľovský komorník gróf Michal Thurzo získal hrady Hlohovec, Spiš a Richnava. Bojnice ostali spoločným vlastníctvom.[3] V čase uvedeného rozdelenia rozsiahleho domínia tvorili Tematínske panstvo nasledovné dediny: Modrovka, Ducové, Lúka, Modrová, Stará Lehota, Nová Lehota, Hubina, Hrádok a Hôrka.[4]

Hospodárskym centrom panstva za Thurzovcov bola Modrovka, kde stál majer a viacero hospodárskych budov slúžiacich na rôzne účely. Menší význam mal majer a jatky v Hrádku.[5] Z uvedeného vidieť, že predpoklady na budúce vybudovanie nejakej šľachtickej rezidencie mali obe spomenuté dediny. Lúka bola iba radovou dedinou bez väčšieho významu z hľadiska správy panstva. Situácia sa zmenila až po smrti oboch spomenutých bratov Thurzovcov bez mužského potomstva. Všetky panstvá sa dostali do rúk Uhorskej komory, ktorá ich spravovala v mene panovníka.

---

[3] Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (ďalej MNL – OL), fond (ďalej f.) Forgách család gácsi ága Lajstromozott iratok P 287, fascikel (ďalej fasc.) B, numero (ďalej no.) 199, doboz 4.

[4] MNL – OL, f. Urbaria et Conscriptiones (ďalej UC), fasc. 59, no. 24, pagina (ďalej pag.) 2, 8, 10, 14, 18, 21, 24, 28, 33.

[5] MNL – OL, f. UC, fasc. 59, no. 24, pag. 2, 8, 10, 14, 18, 21, 24, 28, 33.

O bývalé thurzovské panstvá sa začali zaujímať viacerí legitímni uchádzači, ktorí boli s týmto rodom pokrvne spriaznení prostredníctvom ženských príslušníčok. Získanie rozľahlých majetkov ich mohlo priviesť aj k spoločenskému a mocenskému vzostupu. Do zápasu o tieto panstvá sa pustili aj zástupcovia šľachtického rodu Sándor, ktorí práve v tomto čase začali stúpať na pomyselnom rebríčku hodností a majetku z úrovne stoličného zemianstva. O získanie podielu na panstve Tematín sa najväčšou mierou zaslúžil Ján Sándor.

Úspešná úradnícka kariéra Jána Sándora začala v časoch vlády Rudolfa II. (1576 – 1608), kedy v Uhorskej komore zastával funkciu pokladníka. Neskôr ho počas stoličnej reštaurácie zvolili za notára Nitrianskej stolice. Jánovo kvalifikované právnické vzdelanie došlo k prvému veľkému oceneniu za panovania Mateja II. (1608 – 1619). Krajinský sudca Valentín Drugeth si ho vybral za protonotára, čím nadobudol dokonalý prehľad, čo sa deje na území kráľovstva v otázke majetkových sporov. Po Drugethovej smrti sa novým krajinským sudcom stal Juraj Drugeth, ktorý bývalého protonotára vymenoval za svojho zástupcu (vicarius) v súdnych veciach, teda krajinského podsudcu. Spomenutá funkcia Jána oprávňovala v čase neprítomnosti krajinského sudcu rozhodovať a súdiť v jeho mene. Vrchol úradníckej i politickej kariéry zažil Ján za kraľovania Ferdinanda II. (1619 – 1637), keď sa novým palatínom stal Stanislav Thurzo, ktorý ho ustanovil na pozíciu svojho zástupcu, teda podpalatína. U palatína sa zbiehali informácie z celého kráľovstva a viedenského dvora a Ján Sándor sa tak ocitol v centre aktuálneho diania v krajine. Po vypuknutí povstania Gabriela Bethlena sa podpalatín zúčastnil v roku 1622 mierových rokovaní v Mikulove.[6]

Vďaka dosiahnutým pozíciám sa Jánovi Sándorovi podarilo získať dôležité kontakty a jeho kariéra mohla viesť aj k získaniu barónskeho titulu a faktickému povýšeniu medzi aristokraciu, v kruhu ktorej sa neustále pohyboval. Barónsky titul síce nedostal, ale získal aristokratickú nevestu pre svojho syna. Majetkovo sa povzniesol v roku 1620 vďaka kúpe panstva Lukáčovce s kaštieľom od nitrianskeho biskupstva. V symbolickej rovine sa spoločenský status Jána prejavil prestavbou sídla na reprezentatívny renesančný kaštieľ s prvkami raného baroka.[7]

K zisku podielov na panstve Tematín viedla súhra populačného vývoja rodu Thurzo a úspešnej sobášnej politiky. Jánov patrón Stanislav Thurzo, majiteľ tematínskeho panstva, sa rozhodol poistiť si lojalitu svojho podriadeného. Ideálnym prostriedkom bolo uzavretie manželstva, a preto Thurzo sprostredkoval sobáš medzi Františkom Sándorom, synom svojho podpalatína Jána Sándora, a barónkou Katarínou Rottalovou, dcérou baróna Jána Jakuba Rottala a Stanislavovej sestry grófky Márie Thurzovej. Palatín nemohol ani tušiť, že po smrti jeho synov už spomínaných Adama a Michala Thurzovcov sa František Sándor stane dedičom časti veľkého domínia rodu.[8]

---

[6] MNL – OL, f. Sándor (biai) család (P 592), csomó 9, Tomus O.

[7] TIMKOVÁ, Michaela – ZVEDELOVÁ, Kristína – GOJDIČ, Ivan. Renesančno-barokový kaštieľ v Lukáčovciach. In Pamiatky a múzeá, 2002, roč. 51, č. 2, s. 8.

[8] SZLUHA, Márton. Nyitra vármegye nemes családjai II. kötet L-Z. [CD-ROM]. Budapest: Heraldika Könyvkiadó, 2005, Sándor, Szlavniczai, tabuľka I. Genealogická tabuľka rodu Thurzó dostupná 10. februára 2014 na internete: www.genealogy.euweb.cz/hung/thurzo.html

František Sándor nebol úspešným pokračovateľom úradníckej kariéry svojho otca a v podstate svoje vynikajúce štartovacie pozície premrhal. Získanie podielov na hradnom panstve Tematín nebola jeho vlastná iniciatíva, ale zásluha vymretia Thurzovcov, otca a rodinného pôvodu aristokratickej manželky. Panovník Ferdinand III. udelil 5. marca 1638 donáciu na Tematín a panstvo Richnava v Spišskej stolici, zatiaľ v rukách komory od smrti grófa Michala Thurza, pre členov rodu Rottal, ktorí si darovaný majetok rozdelili na štyri časti. Prvú štvrtinu nadobudol Ján Rottal, druhú štvrtinu Andrej Rottal, tretiu štvrtinu Július Fitter s manželkou Zuzanou Rottalovou a štvrtú štvrtinu František Sándor s manželkou Katarínou Rottalovou. Tematínske panstvo v tomto čase tvorili nasledovné dediny: Hubina, Moravany nad Váhom, Modrovka, Hrádok, Hôrka, Lúka, Modrová, Stará Lehota, Nová Lehota a Ducové. Ako vidieť, panstvo sa oproti roku 1634 zväčšilo o jednu dedinu, ktorá bola pôvodne súčasťou panstva Hlohovec.[9]

Ešte v tom istom roku Ferdinand III. 4. júna 1638 potvrdil, že krajinský sudca v Moravskom markgrófstve a cisársky radca Ján Rottal prenechal celú svoju štvrtinu panstiev Tematín a Richnava kapitánovi hradu Szendrő a cisárskemu radcovi Štefanovi Csákymu a jeho manželke Eve Forgáchovej.[10] Príchod nového spolumajiteľa a dosiaľ presne nerozdelené thurzovské dedičstvo spôsobili obavy spolupodielnikov, či by neboli ukrátení o svoju časť panstiev. Na panovníka sa obrátili Július Fitter s manželkou Zuzanou Rottalovou, Andrej Rottal a František Sándor s manželkou Katarínou Rottalovou. Ferdinand III. potom 15. januára 1639 vydal listinu, na základe ktorej sa malo vykonať presné rozdelenie na štyri časti v rovnakej hodnote.[11]

František Sándor sa dosiaľ genealogickou literatúrou považoval za zakladateľa lúckej vetvy rodu Sándor, i keď on sám sa zdržiaval v otcom získanom a prebudovanom kaštieli v Lukáčovciach a nie na Tematínskom panstve. Na území panstva si ani nepostavil vlastný kaštieľ, takže oprávnene možno považovať za zakladateľa tejto vetvy až Františkovho syna Gašpara st. Sándora (†1672). Nižšie uvedený prameň preukázal, že František prenechal tematínske podiely svojmu synovi Gašparovi st., kým druhý syn Ján Sándor ostal v lukáčovskom kaštieli a tunajšom panstve.[12]

Otcom ustanovené zaužívané rozdelenie majetkov medzi synov v právnej rovine ukotvila 14. januára 1654 Nitrianska stolica, keď už František Sándor nebol medzi živými. Na základe rozhodnutia zástupcov stolice sa písomne zakotvilo, že Gašpar st. Sándor prenecháva svoje podiely viažuce sa na „*domy*" v Lukáčovciach a Bábe svojmu bratovi Jánovi Sándorovi. Ján zase postúpi svoje podiely na tematínskom panstve Gašparovi st. Súrodenci sa dohodli, že Ján bude obývať otcovskú rezidenciu v Lukáčovciach a Gašpar st. ním postavený kaštieľ v Lúke. Záverečné ustanovenia mali zabezpečiť, aby sa v prípade vymretia jedného zo súrodencov

[9] MNL – OL, f. Magyar Kancelláriai Levéltár (ďalej MKL), Libri Regii (ďalej LR) 9, pag. 131-133.
[10] MNL – OL, f. MKL, LR 9, pag. 140, 141.
[11] MNL – OL, f. MKL, LR 9, pag. 187, 188.
[12] SZLUHA, Nyitra vármegye II., ref. 8, Sándor, Szlavniczai, tabuľka I.

bez mužského potomstva stal dedičom druhý so zabezpečeným pokračovateľom rodu.[13]

Z uvedených historických dokumentov možno výstavbu kaštieľa datovať do obdobia rokov 1639 – 1654, ktorého stavebníkom bol preukázateľne Gašpar st. Sándor. Tento šľachtic sa podobne ako jeho starý otec stal opäť výraznou osobnosťou vtedajšieho života avšak vo vojenskej oblasti. Gašpar st. sa vyznamenal svojou statočnosťou vo viacerých bojoch proti Osmanom, nakoľko bol hlavným kapitánom a správcom pevnosti v Šali. Odtiaľ podnikol niekoľko vpádov na obsadené územia. Do pozornosti cisárskeho dvora vo Viedni sa dostal vďaka veleniu trestnej výpravy, ktorá v roku 1666 obkľúčila hrad Divín a za pomoci nemeckých vojakov prinútila kapitulovať odbojného Imricha Balassu. Balassa totiž svoj hrad zneužíval ako základňu na rabovanie majetkov vo svojom okolí, sprevádzané viacerými zločinmi.[14]

Krátko po smrti Kataríny Szluhovej (†1684), vdovy po Gašparovi st. Sándorovi, sa z rozhodnutia Uhorskej komory 24. septembra 1684 urobil súpis majetkov nebohej Kataríny. Zástupcom komory pri súpise pomáhal sándorovský provizor panstva Juraj Balogh a kastelán hradu Tematín Ján Szolmos. V Lúke vtedy stál *„kaštieľ s kaplnkou a maštaľami“*, pričom bol vo všetkých ohľadoch dobre zaopatrený. Katarínine deti si zatiaľ mobiliár ani samotný kaštieľ nerozdelili, takže súpis ich zaznamenal ako spoločný majetok. Na obranu kaštieľa slúžilo sedem hákovníc a šesť muškiet, v pecami vykurovaných miestnostiach (*„hypocausta“*) rezidencie kaštieľa sa nachádzali tri stoly, šesť postelí, asi desať kresiel a približne pätnásť sudov na víno. Ku kaštieľu patril aj kamenný dom v zemepanskom meste Vrbové na Čachtickom hradnom panstve (obr. 2).[15]

Súpis z roku 1684 potvrdil existenciu loretánskej kaplnky pod kaštieľom, ktorú nechala postaviť manželka Gašpara st. Sándora Katarína Szluhová. Kaplnka vznikla ako súkromný náboženský priestor a cirkevno-právne spadala pod právomoc farára v Modrovej. Vizitácie z rokov 1695, 1697, 1700 a 1731 sa o svätostánku nezmienili a prvé údaje zachytila až vizitácia farnosti Modrová z 18. mája 1756. V nej sa uviedlo, že kaplnka slúžila na vysluhovanie omší iba pre členov rodu Sándor, pričom pobožnosti zabezpečoval františkánsky mních.[16]

Zatiaľ v bližšie neznámom termíne po smrti Kataríny Szluhovej si traja súrodenci rozdelili kaštieľ v Lúke na tri približne rovnaké tretiny. Prvú tretinu získal Gašpar ml. Sándor s manželkou Alžbetou Thökölyovou, druhú Anna Mária Sándorová s manželom Martinom Szechényim (*1653 †1690) a poslednú tretiu zatiaľ slobodný Adalbert Sándor (*1666). Podobu rozdelenia kaštieľa zachytili 3. júla 1688 zástupcovia Uhorskej komory, ktorí na základe dekrétu zo 7. apríla 1688 mali skonfiškovať podiel Gašpara ml. za jeho aktívnu účasť na povstaní Imricha Thökölyho. Vodca povstalcov bol zároveň bratrancom otca Gašparovej manželky.

---

[13] MV SR, SNA, f. Hodnoverné miesto Nitrianska kapitula, autentický protokol 130 – roky 1831 – 1833, pag. 7-9, mikrofilm č. II.B 1557.

[14] MNL – OL, f. Sándor (biai) család (P 592), csomó 9, Tomus O.

[15] MNL – OL, f. UC, fasc. 99, no. 47, pag. 2, 3. SZLUHA, Nyitra vármegye II., ref. 8, Sándor, Szlavniczai, tabuľka I.

[16] Prímási Levéltár Esztergom (ďalej PLE), fasc. II, liber 9, pag. 163; fasc. II, liber 10, pag. 85; fasc. III, liber 13, pag. 78; fasc. V, liber 24, pag. 264; fasc. IX, liber 45, pag. 1112, 1113.

Gašpar ml. patril medzi veľmi blízkych spolupracovníkov Thökölyho – od roku 1683 bol jeho dôverníkom, neskôr kapitánom kniežacieho dvora a napokon so svojim pánom odišiel aj do emigrácie.[17]

Komorou zhabaný podiel Gašpara ml. Sándora predstavovali na západnej strane prvého poschodia kaštieľa dve svetlice[18] s pripojenými nárožnými sklepmi (teda zaklenutými miestnosťami). Na severnej strane prízemia komora získala na strane kuchyne jeden sklep s pripojeným vedľajším nárožným sklepom, nachádzajúcim sa na opevnení. Anne Márii a Adalbertovi Sándorovcom neskonfiškovali nič a ostali im ich pôvodné priestory na prízemí i prvom poschodí na východnej strane kaštieľa, ktoré tvorilo osem svetlíc. Na prízemí obom súrodencom ponechali kuchyňu a na poschodí nad kuchyňou situovaný sklep. Navyše dostali adekvátnu časť sklepu na prízemí s pridruženým nárožným sklepom nazývaným *„bašta"*. Bašta stála vedľa brány na pravo od vstupných dverí. *„Veľká pivnica"* pod kaštieľskou budovou pripadla súrodencom Sándorovcom a *„malá pivnica"* komore. Vstupné dvere pitvorov (teda vstupných hál), schodisko a iné komunikačne nevyhnutné časti vrátane dvora ostali spoločným vlastníctvom. Strecha kaštieľa si vyžadovala nevyhnutnú opravu, na ktorej budú primeranými nákladmi participovať Sándorovci a komora. Na dvore existovali dve maštale, pričom z tej väčšej komora nadobudla polovičnú nižšiu časť. Ku kaštieľu pripojená vinica sa mala rozdeliť na tri rovnaké diely.[19]

V dedine Lúka na osobitnom mieste stál majer s budovami, záhradami a ovocným sadom, ktorý sa rozdelil na tri časti.[20] K spomenutým budovám patril pivovar vybavený všetkým potrebným a krčma, spravované ako spoločný majetok.[21] *„Dolný mlyn"* pod kaštieľom pripadol Anne Márii a Adalbertovi Sándorovcom a *„horný mlyn"* komore. Medzi spoločné budovy zaradili mlyn a mýtnu stanicu v Hrádku a slobodný dom vo Vrbovom s príslušnými vinicami. Na tri časti sa rozdelili i poddaní, žijúci v Lúke, Hrádku, Starej Lehote, Modrovej, Šterusoch, Dolných Dubovanoch, Vaďovciach a zemepanskom meste Vrbové.[22] Hodnota komorského majetku v Lúke, zahŕňajúca všetky panské stavby, poddaných a peňažné odvody bola 3 450 zlatých. Celková hodnota konfiškátu predstavovala 9 516 zlatých a 66 denárov, pričom z tejto čiastky hodnota Tematínskeho panstva bola 4 150 zlatých.[23]

Gašpar ml. Sándor ostal v emigrácii až do konca 17. storočia. V roku 1691 ho Imrich Thököly poveril funkciu vyslanca na dvore Ľudovíta XIV. vo Versailles.

---

[17] MNL – OL, f. UC, fasc. 99, no. 48, pag. 2. HECKENAST, Gusztáv. Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2005, s. 372. SZLUHA, Nyitra vármegye II., ref. 8, Sándor, Szlavniczai, tabuľka I. Genealogická tabuľka rodu Thököly dostupná 10. februára 2014 na internete: www.genealogy.euweb.cz/hung/thokoly.html

[18] Pri popise vnútorného členenia T. Janura používa dobovú pramennú slovenskú terminológiu a nenahrádza ju súčasnými názvami, nezodpovedajúcimi svojim obsahom významu starších slov. Svetlica je označenie pre veľkú panskú izbu v hradoch, kaštieľoch a kúriách.

[19] MNL – OL, f. UC, fasc. 99, no. 48, pag. 3.

[20] MNL – OL, f. UC, fasc. 99, no. 48, pag. 3.

[21] MNL – OL, f. UC, fasc. 99, no. 48, pag. 4.

[22] MNL – OL, f. UC, fasc. 99, no. 48, pag. 6, 9, 10, 12, 14, 17.

[23] MNL – OL, f. UC, fasc. 99, no. 48, pag. 20, 21.

Pobyt za hranicami Uhorska Gašpara ml. neuspokojoval a túžil opäť žiť v rodnej krajine, preto sa od roku 1696 snažil o zblíženie s Viedňou a v roku 1699 mu udelili amnestiu a mohol sa beztrestne vrátiť. Po návrate do vlasti Gašpar ml. niekedy medzi rokmi 1699 – 1701 získal kaštieľ v Lukáčovciach, potom ako vymrelo potomstvo jeho strýka Jána Sándora po meči. Gašpar ml. sa potom presídlil do Lukáčoviec a Lúka sa stala samostatnou rezidenciou Adalberta Sándora.[24]

Na začiatku povstania Františka II. Rákócziho sa Gašpar ml. opäť pridal na protihabsburskú stranu, a preto ho zatkli a väznili v rokoch 1701 – 1704 vo Viedni. 2. mája 1704 ho prepustili, ale nesmel sa vzdialiť z cisárskeho mesta. Nakoniec vstúpil do služieb cisárovi vernému palatínovi Pavlovi Eszterházymu proti povstalcom a stal sa cisárskym vojenským komisárom. Napriek Gašparovej nestálosti politického presvedčenia mu panovník Jozef I. 25. júla 1706 udelil barónsky titul a polepšil mu erb. Celé znenie nadobudnutého povýšenia bolo „*slobodný barón v Lukáčovciach*“.[25] Prídomok priamo vyjadroval sídlo novopečeného aristokrata, čo jasne dokazuje, že Lúka nebola sídlom barónskej vetvy, ale iba zemianskej. Titul sa totiž vzťahoval iba na Gašpara ml. a jeho potomstvo a nie na Gašparovho brata Adalberta Sándora.

Od začiatku 18. storočia sa Lúka stala domovom Adalberta Sándora, ktorý sa prihlásil k povstalcom Františka II. Rákócziho, ale nezúčastňoval sa bojových operácií. Adalbert sa snažil o dosiahnutie dobrej úradníckej kariéry, čo sa mu aj podarilo. V prvej tretine 18. storočia niekoľko rokov pôsobil v službách Nitrianskej stolice. Začínal ako zastupujúci podžupan v rokoch 1698 – 1705 a od roku 1703 bol zároveň i riadnym podžupanom až do roku 1723. V rokoch 1705 – 1706 ho zvolili do pozície notára. Právnické vzdelanie Adalbertovi pomohlo, aby sa stal aj právnym zástupcom grófov Csákyovcov, ktorí mali podiel na Tematínskom panstve a ich tunajším sídelným kaštieľom boli Moravany nad Váhom. Adalbert od Csákyovcov zobral do zálohu viaceré nehnuteľnosti i poddaných na Tematínskom panstve, aby zväčšil príjmy svojho rodového dedičstva.[26] Adalbertova kariéra sa zavŕšila v roku 1723, keď ho vymenovali za radcu Kráľovskej miestodržiteľskej rady. Radcom za strednú šľachtu ostal až do roku 1738.[27] Spoločensky aktívny Adalbert myslel aj na cirkevný patronát a v roku 1726 daroval do loretánskej kaplnky spolu s manželkou Julianou Köszeghyovou medené cibórium.[28]

V 30. rokoch 18. storočia vďaka spoločenskému postaveniu Adalberta Sándora nadobudol jeho prvorodený syn Pavol Sándor (*1694 †1739) s manželkou Juditou Hunyadyovou kaštieľ v Brunovciach od dedičov barón Karola Lochera.

---

[24] MNL – OL, f. UC, fasc. 96, no. 49, pag. 1-3, 9, 11, 14, 15, 17. HECKENAST, ref. 17, s. 372.

[25] MNL – OL, f. Sándor (biai) család (P 592), csomó 9, Tomus O. HECKENAST, ref. 17, s. 372.

[26] MNL – OL, f. UC, fasc. 60, no. 33, pag. 3, 4. KERESTEŠ, Peter. (Právne) Vzdelanie v živote stoličných funkcionárov v 16. a 17. storočí (na príklade notárov a podžupanov Nitrianskej stolice). In KOVAČKA, Miloš – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – MAČUHA, Maroš (ed.). Zemianstvo na Slovensku v novoveku časť II. Duchovná a hmotná kultúra. Martin: Slovenská národná knižnica, 2009, s. 32-34. HECKENAST, ref. 17, s. 371.

[27] EMBER, Győző. A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története. Budapest: A M. Kir. Országos Levéltár Kiadványa, 1940, s. 202.

[28] PLE, fasc. XVIII, liber 629, pag. 7.

Ku kaštieľu patrili podiely na Tematínskom a Čachtickom panstve. Vďaka uvedenej akvizícii sa opäť zvýšili príjmy rodiny a mohlo dôjsť aj k oddeleniu rezidencií dvoch Adalbertových synov. Pavol sa usadil v Brunovciach a mladší František Sándor (†1767) ostal v rodnej Lúke.[29]

Po Františkovej smrti zdedil kaštieľ v Lúke jeho syn z prvého manželstva s Kristínou Bossányiovou Karol Sándor (*1730 †1771) s manželkou barónkou Annou Rudnyánszkou (*1741 †1794), dcérou baróna Jozefa Rudnyánszkeho, ktorý bol bratrancom grófa Antona Grassalkovicsa zakladateľa rodovej slávy a staviteľa bratislavského paláca i sídelného reprezentatívneho kaštieľa v Gödöllő v Peštianskej stolici. Karolova svadba patrila k výhodným zväzkom, nakoľko manželkina rodina žila v rozsiahlom barokovom kaštieli v Nagytétény vo Fejérskej stolici na skok od Budína. Príslušníci rodu Rudnyánszky patrili k vtedajšej elite v obnovovanom hlavnom meste krajiny. Zúčastňovali sa bohatého spoločenského života a ich kontakty na pokrvných príbuzných Grassalkovicsovcov mohli priniesť úžitok lúckej vetve rodu.[30]

Za čias Karola Sándora sa pôvodne súkromná loretánska kaplnka začala meniť aj na verejnú modlitebňu pre obyvateľov ľudí z dediny napriek tomu, že to nebolo oficiálne schválené zo strany ostrihomského arcibiskupa. Preto boli verejné bohoslužby zakázané a miesto sa zmenilo opäť v priestor súkromnej zbožnosti.[31] O vnútornom zariadení sa najviac údajov zachovalo z neskoršej vizitácie zo 7. septembra 1788. V kaplnke sa nachádzal chór, kazateľnica, oltár Panny Márie Loretánskej s drevenou mrežou ťahajúcou sa až po zaklenutie, tabernákulum a dva bronzové svietniky. Ďalšie potrebné vybavenie predstavovali bohoslužobné predmety a rúcha ako napríklad strieborný kalich, medené cibórium, rôznofarebná hodvábna kazula, čierna kazula a červená hodvábna zástava.[32]

Karol Sándor predčasne zomrel a jeho ešte mladá vdova Anna Rudnyanszká zostala v Lúke, kde opatrovala svoje nedospelé dcéry. Anna zostala vdovou až do svojej smrti, čím si ponechala právo nakladať s majetkom manžela. Po prevzatí kaštieľa v Lúke Anniným švagrom sa presťahovala do domu v Novom Meste nad Váhom, kde aj zomrela. Z Anniných čias sa zachoval menší inventár, ktorý 11. apríla 1772 spísali zástupcovia Nitrianskej stolice v *„lúckom kaštieli"*. Inventarizátori v rezidencii zaznamenali iba niekoľko kusov vybavenia, z ktorého časť nechal ešte nebohý Karol previezť do Nového Mesta nad Váhom. Inventár bol veľmi všeobecný a nezachytil presný názov miestností. V kaštieli napríklad ostalo šesť menších obrusov, jeden veľký obrus na stôl, šesť menších

[29] MNL – OL, f. UC, fasc. 60, no. 33, pag. 3, 4. MNL – OL, f. MKL, LR 38, pag. 174-183. SZLUHA, Nyitra vármegye II., ref. 8, Sándor, Szlavniczai, tabuľka I.

[30] KELÉNYI, György. Kastélyok, kúriák, villák. Budapest: Corvina Kiadó, 1974, s. 122, 125. VARGA, Kálmán. A Gödöllői kastély évszázadai. Budapest: Műemlékek Állami Gondnoksága, 2000, s. 14, 15, 90, 91. SZLUHA, Nyitra vármegye II., ref. 8, Rudnyánszky, Dezséri nemes és báró, tabuľka V; Sándor, Szlavniczai, tabuľka I.

[31] PLE, fasc. IX, liber 45, pag. 1112, 1113.

[32] MV SR, SNA, f. Súpis kanonických vizitácií farnosti, vizitácia farnosti Modrová zo 7. septembra 1788, mikrofilm č. II.B 1517, folio 175.

damaskových obrusov a časť posteľnej bielizne. V pitvore kaštieľa ostala veľká komoda na uchovávanie látok a v pivnici maselnice.[33]

V roku 1774 sa kaštieľa v Lúke a príslušných majetkov ujal nevlastný brat Karola Sándora Štefan Sándor (*1750 †1815) – syn Františka Sándora a jeho druhej manželky Barbory Motesiczkej. Štefan zdedil majetok v zlom stave, pretože zosnulý Karol sa nie veľmi príkladne staral o hospodárstvo. Podobne ani Štefan nemal záujem o gazdovanie, čo sa stalo predmetom viacerých hádok s príbuznými. Štefan sa omnoho radšej venoval svojim záľubám – cestovaniu, literatúre a vlastnej tvorbe.[34]

Štefan Sándor v detstve hovoril výlučne po slovensky a až počas školských rokov sa naučil po maďarsky. V roku 1761 nastúpil do piaristického gymnázia v Nitre, kde bol až do roku 1764, keď ochorel a musel sa vrátiť domov. Po smrti otca Františka Sándora sa Štefanovým tútorom stal jeho nevlastný brat Karol Sándor. Od roku 1767 chodil do školy k jezuitom do Trnavy a zároveň navštevoval univerzitu. Obdobie poručníctva Štefan pravdepodobne strávil v Trnave a neskôr v Pešti. V roku 1774 po dosiahnutí svojprávneho veku prevzal majetok v Lúke a intenzívne sa začal venovať maďarskej literatúre a štúdiu nemeckých spisovateľov.

Ak sa chcel Štefan Sándor naplno venovať milovanej literatúre, musel opustiť život na dedine a okolo roku 1784 sa presťahoval do Viedne. V cisárskom meste sa začlenil do krúžku tamojších uhorských žurnalistov. Z Viedne sa v roku 1786 vypravil na cestu do severných oblastí talianskych štátov, v 1787 na územie Svätej ríše rímskej národa nemeckého, odkiaľ smeroval do Londýna a odtiaľ v roku 1788 do Paríža. V nasledujúcom roku navštívil Prahu, Drážďany a Berlín. Po návrate do Viedne začal pracovať na prvej maďarskej bibliografii *Magyar Könyvesház*. V septembri a auguste 1800 podnikol cestu do Jászberényu, Kečkemétu, Segedína, Temešváru, Veľkého Varadína, Debrecínu, Tokaja, Košíc, Miškovca a Jágru. V uvedených mestách sa zaujímal hlavne o miestne knižničné zbierky.

Štefan Sándor po celý život trpel chorobnými stavmi, a preto už 12. augusta 1793 vo Viedni spísal testament. Želal si, aby v Pešti zriadili istý druh akadémie, ktorá sa mala venovať maďarskej literatúre. Na tieto účely odkázal 10 000 zlatých. Sirotincu odkázal 5 000 zlatých, pôrodnici 5 000 zlatých a 8 600 zlatých na pomoc biednym členom rodín. Posledné chorobné stavy vodnatieľky a hypochondrických stavov ho primäli ukončiť svoj život. 29. marca 1815 si vo Viedni strelil do hlavy a na mieste bol mŕtvy.[35]

Slobodný Štefan Sándor nezanechal po sebe žiadne mužské potomstvo, preto kaštieľ v Lúke zdedili traja vnuci Pavla Sándora, ktorý kedysi kúpil kaštieľ v Brunovciach. V prvej polovici 19. storočia najstarší Pavlov vnuk Mikuláš Sándor (*1769) obýval kaštieľ v Šalgočke, prostredný Michal Sándor (*1779 †1834) kaštieľ

[33] MNL – OL, f. Sándor (szlavniczai) család (P 594), 1. tétel, pag. 197, 206.

[34] SZINNYEI, József. Magyar írok élete és munkái, Sándor, István (szlavniczai és lukai). Dostupné 10. februára 2014 na internete: www.mek.oszk.hu/03600/03630/html/

[35] SZINNYEI, ref. 34, Sándor, István (szlavniczai és lukai).

v Brunovciach a najmladší Anton Sándor (*1787 †1848) kaštieľ v Lúke.[36] Anton sa snažil premeniť súkromnú loretánsku kaplnku na verejný svätostánok pre obyvateľov Lúky. Požiadal o povolenie vykonávať verejné omše kardinála a ostrihomského arcibiskupa Alexandra Rudnaya, ktorý v roku 1822 vydal potrebné privilégium.[37]

Po Antonovi Sándorovi zdedil kaštieľ v Lúke jediný jeho potomok – dcéra Janka Sándorová (†1902), manželka podžupana Komárňanskej stolice Rafaela Ghyczyho (*1790 †1859). Manželia niekedy v polovici 19. storočia získali od synov vyššie uvedeného Michala Sándora kaštieľ v Brunovciach. Presťahovali sa sem a od 50. rokov bola Janka (niekedy uvádzaná i ako Janka Nepomucena) doložená ako obyvateľka Brunoviec.[38]

Janka Sándorová sa v roku 1862 spomínala ako jediná vlastníčka kaštieľa v Brunovciach. Obdobná situácia bola v Lúke o čosi neskôr, kde pri tunajšom kaštieli v roku 1874 ako držiteľa zapísali iba Janku. Trvalé bydlisko majiteľky oboch rezidencií sa nachádzalo naďalej v Brunovciach, preto Lúka v priebehu druhej polovice 19. storočia nepotrebovala výraznejšie modernizačné zásahy pre vtedajší komfortný spôsob života.[39]

Sídelne nevyužitá Lúka sa trvalou šľachtickou rezidenciou stala až koncom 19. storočia. V kaštieli sa zabýval barón Imrich Mednyánszky (*1861 †1923), syn baróna Dionýza Mednyánszkého (*1830 †1911) a Agáty Ghyczyovej (*1841 †1934), jedinej dcéry Janky Sándorovej. Janka sa postupne vzdala svojho podielu v Lúke a ponechala si iba Brunovce. V roku 1901 už kaštieľ v Lúke z dvoch tretín patril Imrichovi a zvyšná tretina ostávala v rukách Janky.[40] Neskôr Imrich nadobudol aj túto tretinu a kaštieľ v Lúke sa prvýkrát celý od svojho vzniku dostal do rúk iného rodu.

Výsledky architektonicko-historického výskumu kaštieľa

Staršie informácie o kaštieli Sándorovcov sa spravidla obmedzovali na vyzdvihnutie malebného prostredia objektu a nezameniteľného výhľadu z neho na údolie Váhu, či naopak na krásnu panorámu kopcov pod hradom Tematín s dominantnou stavbou kaštieľa. V základnej slovenskej encyklopedickej odbornej literatúre – *Súpise pamiatok na Slovensku* – je postavenie kaštieľa datované rokom 1674.[41] Môžeme predpokladať, že tento rok je prevzatý z práce maďarského historika,

[36] MNL – OL, f. Sándor (szlavniczai) család (P 594), 1. tétel, pag. 357. SZLUHA, Nyitra vármegye II., ref. 7, Sándor, Szlavniczai, tabuľka V.

[37] PLE, fasc. XVIII, liber 629, pag. 7.

[38] MV SR, Štátny archív Bytča (ďalej ŠABY), f. Krajský súd Trenčín (ďalej KST), inventárne číslo (ďalej i. č.) 1537, kartón (ďalej k.) 141. SZLUHA, Nyitra vármegye II., ref. 8, Sándor, Szlavniczai, tabuľka V.

[39] MV SR, ŠABY, f. KST, i. č. 83, k. 18, pozemková kniha starého stavu Brunoviec z roku 1862; i. č. 623, k. 132, pozemková kniha starého stavu chotára Lúky z roku 1874.

[40] Geodetický a kartografický ústav Bratislava, Ústredný archív geodézie a kartografie, mapa a parcelný protokol Lúky z roku 1901, sign. Ni 221. SZLUHA, Nyitra vármegye II., ref. 8, Mednyánszky, Mednei nemes és Medgyesi báró †, tabuľka IV.

[41] GÜNTHEROVÁ, Súpis pamiatok 2, ref. 2. s. 263.

archivára Gy. Etheyho – Vágvölgyi krónika, publikovanej v roku 1934-1935, v ktorej sa autor odvoláva na letopočet uvedený na tabuľke z kaplnky kaštieľa. Prvý pamiatkový výskum[42] realizovaný v roku 1969 prijal tento rok ako rok výstavby kaštieľa a zadefinoval tri vývojové fázy: renesančnú, barokovú /ukončenú podľa nájdenej mreže s letopočtom v roku 1756/ a poslednú z 20. storočia.

V roku 2012 bol realizovaný komplexný architektonicko-historický výskum kaštieľa, kaplnky a zvonice[43] Na základe historického výskumu sa prvýkrát uviedlo meno stavebníka rezidencie – významného protiosmanského bojovníka a kapitána vojenskej pevnosti v Šali Gašpara st. Sándora. Ten nechal postaviť na svahu severne od pôvodnej dediny nové panské sídlo. Vlastný kaštieľ tvorí dvojpodlažná, čiastočne podpivničená, voľne stojaca historická stavba na štvorcovom pôdoryse, so štyrmi hranolovými nárožnými vežami. Marian Havlík a Elena Sabadošová pracovali s archívnymi podkladmi /Peter Budaj/ a citovali už viac krát uvádzaný rok 1674 ako rok výstavby kaštieľa. Obaja autori architektonicko-historického výskumu však vyslovili názor o možnom skoršom roku vzniku kaštieľa, čo potvrdil dodatočný archívny výskum /T. Janura/. Na jeho základe je možné datovať vznik panského sídla v Lúke do obdobia medzi rokmi 1639 – 1654.

Po realizácii výskumu v teréne a vyhodnotení sond a nálezových situácií vo vzťahu k murivám, maltám a omietkam a ich vzájomných superpozícií v exteriérovej ako aj interiérovej časti kaštieľa sme identifikovali štyri historické stavebné etapy, doplnené piatou realizovanou vo dvoch podetapách v druhej polovici 20. storočia. Zároveň nechceme /na základe získaných poznatkov/ vylúčiť možnosť /predpoklad/, že na objekte boli realizované aj ďalšie, čiastkové úpravy s lokálnym obmedzením, ktoré nemali charakter zásadnej slohovej, dispozičnej, výtvarnej alebo funkčnej úpravy. S určitými výhradami k takto charakterizovaným zásahom je možné priradiť aj druhú stavebnú etapu. Výskum sa zameral na potrebu overiť možnosť primárnej existencie prejazdového typu štvorkrídlového kaštieľa s vnútorným nádvorím.[44] Výsledkom bolo zistenie, že vnútorné nádvorie nikdy netvorilo priestorovú súčasť objektu, existenciu eventuálneho prejazdu v strednom trakte prízemia vylúčili niektoré nálezy v severovýchodnej časti traktu a okolo vstupného portálu v juhozápadnej časti (obr. 3).

Štyri v stavebnej hmote výrazné hranolové nárožné veže kaštieľa v autoroch evokovali fortifikačné architektonické prvky, ktoré sa používali ešte aj na začiatku druhej polovice 17. storočia. Pretrvávanie obranných zložiek šľachtických rezidencií vyvolávali stavovské povstania, prítomnosť Osmanov a pohyb rabujúcich vojakov. Navyše po dobytí Nových Zámkov na jeseň v roku 1663 osmanské jednotky prebrodili pri Hlohovci Váh a pokračovali až k Čachticiam, situovaným oproti Lúke.[45] Uvedené skutočnosti viedli majiteľov kaštieľov k používaniu nárožných hranolových veží a kruhových bášt, v prípade väčších objektov

[42] CIDLINSKÁ – KOLLÁR – KALAFÚS. Historickoarchitektonický výskum. SÚPSOP 1969

[43] SABADOŠOVÁ, Elena – HAVLÍK, Marian. Kaštieľ v Lúke. Architektonicko-historický výskum, 2012.

[44] Na túto možnosť poukazovalo zakreslenie objektu v 1. vojenskom mapovaní z rokov 1782-1784.

[45] KOPČAN, Vojtech. Turecké nebezpečenstvo na Slovensku. Bratislava: Veda 1986, s. 134

i bastiónov. Z hľadiska sekundárnych obranných prvkov sa pri stavebne menších objektoch uplatnili najmä strieľne pre ľahšie ručné palné zbrane (muškety, arkebuzy, hákovnice), v menšom rozsahu sa pri väčších stavbách objavili delové strieľne. Kaštieľ v Lúke sa zaradil k menším typom čiastočne opevnených kaštieľov s uzatvoreným blokovým pôdorysom so štyrmi nárožnými vežami. Podobnou stavebnou typológiou sa vyznačovala i staršia rezidencia Sándorovcov v Lukáčovciach, ktorá mala štyri nárožné veže ale mala zároveň rozsiahly vnútorný dvor podobne ako kaštieľ v blízkych Brunovciach.

Výskum v exteriéri odkryl vo veľkom rozsahu zachované pôvodné režné omietky, zachované vďaka neskorším omietkovým úpravám fasád. Na fasádach nárožných veží na juhovýchodnej strane boli sondami zistené strieľne. Na južnej veži, ktorá sekundárnymi stavebno-slohovými aktivitami nebola prestavaná v takom rozsahu ako zvyšné tri, sa sondami odhalila sústava štyroch strieľní pre ručné palné zbrane. Tvorila ju z vnútornej strany dvojica štrbinových strieľní, ktoré po stranách lemovali strieľne kľúčového typu. Nasmerovanie vnútornej dvojice strieľní malo za cieľ obsiahnuť široké palebné vykrývanie priestoru pred vežou. Zistené boli tiež štrbinové strieľne na bočných fasádach veží, chrániace priestor pred juhovýchodnou fasádou kaštieľa. Plnili funkciu ochrany objektu po možnom nepriateľskom prekonaní hlavnej obrannej línie a priblížení sa bezprostredne k múrom kaštieľa. Stavebnú konštrukciu, ktorú možno považovať za pôvodné strieľne sme identifikovali aj vo vrchole nárožných veží.

Porážka Osmanov pri Viedni, dobytie pevnosti Nové Zámky a porážka Osmanov pri Ostrihome armádou v auguste 1685, vytvorili priaznivé okolnosti pre slohovo-funkčné prestavby starších šľachtických sídiel. V Lúke došlo už začiatkom 18. storočia k odstráneniu fortifikačných znakov a vloženiu klenieb do nárožných veží, k prestavbe strechy a s veľkou pravdepodobnosťou k slohovým úpravám v interiéri, ktoré zanikli po následnej a z hľadiska dnešného stavu zásadnej barokovoklasicistickej prestavbe kaštieľa v poslednej štvrtine 18. storočia.

Stavebná etapa z poslednej štvrtiny 18. storočia výrazným spôsobom zasiahla do podoby objektu. Obvodové múry kaštieľa po celom obvode boli zvýšené. Základná pôdorysná koncepcia zostala v zásade zachovaná, stavbu v hmote stavebník zväčšil o dvojpodlažnú prístavbu pred severovýchodnou fasádou, ktorá sa včlenila medzi nárožné veže (východnú a severnú). Do jej strednej časti vložili trojramenné schodisko. Po stranách schodiska, pôvodne s drevenými schodiskovými stupňami, v oboch podlažných úrovniach vytvorili dvojice miestností so štvorcovým pôdorysom, v dolnej časti zaklenuté valenými klenbami s výsečami, na poschodí s rovnými stropmi. Zmenil sa tvar okenných otvorov – zväčšené okenné otvory na prízemí olemovali plastickou omietkovou šambránou, na poschodí ich obohatili výtvarne rozvinutou plastickou suprafenestrou. Do okien prízemia následne osadili kované dekoratívne mreže. Hlavný vstup do objektu – v stredovej osi juhozápadnej fasády slohovo upravili. Kamenný portál obdĺžnikového tvaru doplnili o oválne okno s prevliekanou mrežou nad ním. Typovo podobný portál, so segmentovým záverom a rozvinutou plastickou supraportou, osadili v úrovni druhého nadzemného podlažia. Po mladších stavebných

úpravách v tejto situácii môžeme iba vysloviť predpoklad, že portálom sa vstupovalo na balkón nesený postrannými konzolami.

V súvislosti s dispozičnými a stavebnými zmenami je nutné spomenúť podstatnú úpravu obytného traktu v juhovýchodnej časti kaštieľa. Klenbový systém z dvoch miestností odstránili, tieto miestnosti majú zvýšený strop s presahom do dnešného podkrovia. Uskutočnili sa zmeny vo vykurovacom systéme. V súvislosti s uvedenou prístavbou vybudovali nové komínové teleso. Vykurovalo sa z chodbových traktov, respektíve schodiskového traktu cez prikladacie (kúreniskové) otvory. Do obytných miestností do kútových ník vložili /žiaľ nezachované/ nové vykurovacie telesá – keramické sálavé pece. V celom rozsahu došlo k výmene okenných a dverných výplní, ktoré tvarovo determinovali nové slohové požiadavky. Nad objektom postavili novú krovovú konštrukciu, pričom strešný plášť zrejme tvoril drevený šindeľ. V exteriéri aplikovali nové omietky, prípadne prekryli staršie a ich náterové vrstvy novým vápenným náterom v zásade iba bielej farebnosti. Rovnakú farebnosť v súlade s dobovým trendom realizovali v interiéri.

Ku koncu 19. storočia v časoch vlastníkov spomedzi členov rodu Mednyánszky bol kaštieľ pohodlnou rezidenciou, ktorá nevyžadovala podstatné, či zásadné úpravy. Z hľadiska používania materiálov registrujeme používanie nového stavebného materiálu – cementu v maltách a omietkach. Nové, najmä vonkajšie stavebné konštrukcie sa budovali z betónu. Pretrvávajúcu architektonickú a slohovú kvalitu kaštieľa podporuje tiež list z roku 1935, ktorým známy bratislavský architekt Andrej Szönyi v mene Mednyánszkych požiadal Štátny referát pre ochranu pamiatok o potvrdenie zákonnej ochrany kaštieľa.[46]

V trende utilitárnych úprav pokračovali aj ďalší vlastníci, ktorými sa v roku 1937 stali členovia rodiny grófa Jána Hardegga. Tí sa zaviazali úradom "*udržiavať kaštieľ v tom slohu...ako bol pôvodný*[47]". Gróf Hardegg s rodinou emigroval v roku 1945 ešte pred príchodom frontu. V rovnakom roku kaštieľ po vyrabovaní prešiel do rúk štátu a bol daný do majetku a užívania Povereníctva školstva a národnej osvety.[48] V adaptovanej budove kaštieľa zriadili Obvodnú štátnu meštiansku školu (neskôr premenovanú na Osemročnú strednú školu), ktorú slávnostne otvorili 5. októbra 1947. V tejto súvislosti sa do jestvujúcej pôdorysnej dispozície urobili výrazné zásahy za účelom vytvorenia tried, učiteľských kabinetov a učiteľského bytu (obr. 7 a 8).

---

[46] Archív Pamiatkového úradu SR, VK – PŠO, spis č. 1284/35, vec: Lúka, kaštieľ, ochrana. List architektonickej kancelárie „Architekten Prof. Wimmer und Szőnyi" Bratislava z 29. V. 1935 adresovaný Štátnemu referátu pre ochranu pamiatok.

[47] Archív Pamiatkového úradu SR, VK – PŠO, spis č. 144.194/1939, vec: Lúka, o. Nové Mesto n/ Váh, kaštieľ, ochrana (súrne!) List Bernej správy v Novom Meste nad Váhom PO MŠaNO z 26. VI. 1939 a koncept odpovede PO zo 6. VII. 1939.

[48] BUDAY, P.: Kaštieľ v Lúke – výsledky archívneho výskumu, apríl 2012. Z písomností o konfiškácii z 30. januára 1946 sa zachoval zoznam nehnuteľností kaštieľa: do 20 skríň, 15 stolov, 25 stoličiek 6 fotelí, 50 obrazov (olejomalieb – originálov), 70 obrazov – reprodukcií, 30 parohov zo srncov, 10 svietnikov, 4 lustre, 7 zrkadiel, 4 hodiny, 3 keramické pece, 2 kúpacie vane a ďalšie menšie predmety, napríklad varič na gaštany, liehové lampy a pod. Príznačné pre túto dobu je, že súpis hnuteľností zo septembra 1945 v kaštieli uvádza už len 3 skrine, z obrazov – originálov ani jeden. Neuvádzajú sa ani keramické pece, svietniky a zrkadlá...

Výsledky architektonicko-historického výskumu loretánskej kaplnky

Loretánsku kaplnku nechala v roku 1674 postaviť manželka Gašpara st. Sándora Katarína Szluhová. O jej vzniku a prestavbe informuje len nápisová tabuľa umiestená v interiéri kaplnky na východnej stene nad emporou, s latinským textom:

CAPELLA HAEC **L**UKENSIS
ERECTA EST 1674
RENOVATA VERO 1791
PER. **S**TEPH. **S**ANDOR
DE **S**ZLAVNITZA ET IN **L**UKA
PERPETUUM IN **T**EMETVEN
AC **R**ICHNO
SOLI **D**EO **G**LORIA

Najstarším písomným dokladom o kaplnke sa stal súpis majetkov vdovy Kataríny Sluhovej z 24. septembra roku 1684. Opis uviedol *„kaštieľ s kaplnkou a stajňami, vhodne postavený a všetkým potrebným vybavený“.*[49] Pravdepodobne omylom, spôsobeným jednoduchosťou a niektorými stavebnými konštrukciami tohto objektu, *Súpis pamiatok na Slovensku*[50] vznik kaplnky spojil s prestavbou hospodárskej budovy. Podobne objekt charakterizovali aj v Základnom výskume z rokov 1959 a 1962.[51]

Počas vizitácie Lúky v roku 1788[52] kaplnku opísali ako stavbu z pevného materiálu, kameňa, pričom zaklenutie vyhotovili z tehál a strechu pokrývala škridla. V interiéri, na murovanej základni stál oltár Panny Márie Loretánskej s drevenou mrežou a dreveným, polychrómovaným tabernákulom. Výbava kaplnky liturgickým riadom a rúchami bola dostatočná. Medzi predmetmi sa uvádzal strieborný pozlátený kalich s paténou, cibórium z pozlátenej medi, z textílií hodvábna kazula a čierna kazula z jednoduchej látky. Kaplnka nemala vežu ani sanktusník, a preto v jej blízkosti vybudovali murovanú zvonicu. O fundátorovi kaplnky sa v tom čase už nevedelo. Podľa ústnej tradície kaplnku zasvätili Zvestovaniu Panne Márii. Uvedené patrocínium nesie veľa Loretánskych kaplniek, preto ho možno považovať za pôvodné. Súčasné zasvätenie sv. Márie Magdalény získala kaplnka v neskoršom období.

Loretánske kaplnky charakterizujú záväzné rozmery (šírka 4,1 m a dĺžka 8,96 m), blokovosť a jednoduchá valená klenba. Uvedené stavebné normy majú svoj pôvod v Nazarete, kde stál tzv. Svätý dom, v ktorom sa narodila Panna Mária a kde jej bolo archanjelom Gabrielom zvestované narodenie Božieho syna. Tento

[49] MOL, UC, fasc. 99:47, Conscriptio bonorum defuncti Casparis Sandor indivisorum (24. IX. 1684) Prepis dokumentu tiež v: A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai XI. Urbaria et conscriptiones 6. füzet. (71-100 fasciculus) Művészettörténeti adatok. Hlavná redaktorka: Nóra Aradi. Materiál zväzku zostavili: Béláné Baranyai, Mária Csernyánszky. Budapest 1981, s. 132. ISBN 963 7381 16 3.

[50] GÜNTHEROVÁ, Súpis pamiatok 2, ref. 2. s. 263.

[51] Lúka, okr. Trenčín, i. č. 2882, 1059 a 1962, Základný výskum, Jursa. Archív PÚ SR Bratislava, sign. Z 1882.

[52] PLE, Lib. 241., Batthyaniana Visitatio Ecclesiae Nagy-Modrovkensis de Ao 1788 (7. IX. 1788), s. 43.

dom, na mieste ktorého dodnes stojí bazilika Zvestovania Panny Márie, bol jednoduchou blokovou stavbou, na východnej strane spojenou s jaskyňou (grottou). Podľa legendy Svätý dom z Nazaretu preniesli anjeli 10. mája 1291 do chorvátskeho Tersata blízko Rijeky a 10. decembra 1294 zasa do lesa, patriaceho istej Lorete (obr. 4 a 5).

Architektonický typ kostola Panny Márie v Lorete[53] sa z územia dnešného Talianska do ostatných častí Európy šíril nielen prostredníctvom kléru, ale aj domácich šľachticov, ktorí Loretu hojne navštevovali najmä v 17. storočí. V Čechách prvú známu kaplnku podľa Loretánskeho vzoru postavili v roku 1584 v Horšoskom Týne. V 17. storočí ich v Čechách evidovali 50, všetky v zásade rešpektujúce pôvodné rozmery loretánskeho Svätého domu. Situácia na území dnešného Slovenska nie je celkom presne zdokumentovaná. Ohlasom loretánskej legendy na našom území sa zaoberala vo svojej diplomovej práci Zuzana Černáková-Žalmanová.[54]

Do súboru Loretánskych kaplniek je možné zaradiť kaplnku v Lúke podľa nasledovných výskumom[55] zistených typických znakov:

- Predstavuje blokovú stavbu, orientovanú v smere východ – západ, bez architektonického odčlenenia presbytéria.
- Rozmery interiéru sú s nepatrnými odchýlkami kánonické – šírka 4110 cm (kánonický rozmer: 4100 cm), dĺžka 8955 cm (kánonický rozmer: 8960 cm). Výška interiéru – 6970 cm je temer totožná s výškou loretánskej kaplnky Františkánskeho kostola v Bratislave.
- Interiér je zaklenutý jednoliatou valenou klenbou.
- Pôvodnú povrchovú úpravu tvorí roztieraná ložná malta s nahrubo zahladeným povrchom – imitujúca rustikálny stredoveký interiér.
- Zistené fragmenty omietky s vyhladeným povrchom a tmavým šedým náterom dokladajú lokálnu existenciu hladených omietkových plôch.
- V severnom múre zistený otvor – nika, je pravdepodobne pôvodné tzv. sväté ohnisko.
- Výčnelky na štítoch strechy pravdepodobne symbolizujú držiaky, ktorými v zmysle symboliky držali anjeli Svätý dom, keď ho prenášali z Nazaretu.
- Historický popis z roku 1788 uvádza v interiéri na murovanej základni oltár Panny Márie Loretánskej s drevenou mrežou a dreveným, polychrómovaným tabernákulom.

Pôvodná stavba mala oltár na východnej strane, kde sa dá predpokladať aj nika so sochou Panny Márie Loretánskej. Vstup situovaný podľa kánonu na severnej strane sa mohol nachádzať v mieste súčasného dverného otvoru, sekundárne

[53] Podľa Turselinniho z roku 1598, v článku Loreto a loretánska legenda ve střední Evrope, bez uvedenia autora, na www stránke pvh.ff.cuni.cz/exkurze04/referaty, referát – lhotak_loreto_loretanska.pdf

[54] FFUK, Katedra dejín výtvarného umenia, Loretánske kaplnky. Príspevok k problematike loretánskeho kultu na Slovensku. 2/2003.

[55] SABADOŠOVÁ, Elena – HAVLÍK, Marian: Kaplnka kaštieľa v Lúke. Architektonicko-historický výskum, 2012.

upraveného po neskoršej prístavbe sakristie. Z primárnej stavebnej etapy sa zachovalo jednoduché členenie fasád lizénami a štrbinové otvory v podstrešnom priestore. Pôvodnú povrchovú úpravu fasád tvorila vyhladená omietka s bielym vápenným náterom. Vzhľad interiéru kaplnky z tohto obdobia je možné odvodzovať iba z analógií – zo zachovaných loretánskych kaplniek na Slovensku.

Barokovo-klasicistická etapa realizovaná po roku 1781[56] zásadným spôsobom pretvorila pôvodný ráz. Zmenila sa orientácia. Oltár netypicky umiestnili na západnú stranu a centrálny vstup presunuli na východnú stenu. Do východnej časti kaplnky vložili murovanú emporu, podklenutú zdola valenou klenbou. Prístup na emporu riešilo vonkajšie schodisko pozdĺž severnej fasády. Z uvedeného obdobia sa zachovala tiež ozdobná mrežová dvojkrídlová výplň v novom hlavnom vstupe a jednoduché mreže v oknách. Súčasťou stavebnej úpravy bola už spomenutá prístavba sakristie. K sakristii v priebehu 19. storočia pristavali ďalšiu funkčne samostatnú stavbu a komplex nadobudol pôdorysne výraznú podobu písmena L. Najskôr do posledného desaťročia 18. storočia sa datovala plošne rozsiahla nástenná maľba na západnej stene. Iluzívnu oltárnu architektúru tvorila vysoká postamentová časť, po stranách lemovaná dvojicou stĺpov, na ktorých spočíva ornamentálne poňatý architráv, nesúci ukončujúci oblý štít[57]. Maľbu neskôr prekryli sekundárne náterové vrstvy (obr. 6).

V neskoršom období sa kaplnka začala využívať i pre sakrálne potreby obyvateľov obce[58] a kapacitne prestala vyhovovať. Symbolicky dňom bezpodmienečnej kapitulácie, ktorou bola ukončená druhá svetová vojna a ktorú nemeckí predstavitelia opakovane podpísali 8. mája 1945, bol datovaný jednoduchý variantný návrh na prestavbu kaplnky na kostol.[59] Prvý uvažoval o nahradení krídla sakristie novou loďou, čím by objekt dosiahol pôdorys tvaru „L" s oltárom umiestneným v prieniku krídel. Podľa druhého návrhu sa mala kaplnka zmeniť na trojloďový kostol. Prestavba sa našťastie neuskutočnila a došlo iba k menším stavebným úpravám, ktoré neporušili historickú stavebnú substanciu a architektonickú podobu kaplnky.

Zhrnutie výsledkov interdisciplinárneho výskumu a ich význam

Historický a architektonicko-historický výskum kaštieľa v Lúke priniesol korekciu viacerých dosiaľ zverejnených poznatkov. Staršie informácie o rezidencii Sándorovcov sa sústredili na romantické okolie, čo sa stalo stabilnou súčasťou záznamov o Lúke, počnúc Matejom Korabinským,[60] cez Alojza Mednyánszkého[61]

[56] Tabuľka s latinských textom uvádza etapu prestavby /renovácie/ rokom 1791, tehly z tehlovej dlažby kaplnky nesú kolok s vročením 1781 a iniciálami SS – Štefan Šándor, prípadne Sándor de Szlavnitza.

[57] SIKORIAK , Ján – HAVLÍK, Marian: Kaplnka pri kaštieli v Lúke. Reštaurátorský výskum interiéru. 2013.

[58] Viď poznámka 35.

[59] Súkromný archív súčasného vlastníka kaštieľa s areálom.

[60] KORABINSKY, Johann Matthias: Geograpisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg: Weber und Korabinskyschen Verlage, 1786, s. 389.

[61] MEDNYANSKÝ, Alojz: Malerische Reise auf dem Waaglfusse in Ungarn 1826. (Malebná cesta

až k Júliusovi Lovcsányimu.[62] Ku korekciám došlo aj v prípade informácií publikovaných v *Súpise pamiatok na Slovensku*, kde sa uviedlo datovanie postavenia kaštieľa na rok 1674, ktoré bolo pravdepodobne prevzaté z už spomínanej práce Gy. Etheyho. Autori architektonicko-historického výskumu z roku 2012 – E. Sabadošová a M. Havlík vyslovili predpoklad o skoršom vzniku rezidencie, čo potvrdil dodatočný archívny výskum T. Januru. Na základe interdisciplinárneho výskumu bolo možné počiatky šľachtického sídla položiť do obdobia rokov 1639 – 1654.

Súčasný realizovaný architektonicko-historický výskum skorigoval i výsledky skoršieho pamiatkového výskum z roku 1969, ktorý zadefinoval tri vývojové fázy: renesančnú, barokovú a poslednú z 20. storočia. Najnovšie odborné bádanie identifikovalo alebo prehodnotilo štyri historické stavebné etapy – ranobarokovú, barokovú, neskorobarokovo-klasicistickú, historizujúcu, doplnené piatou realizovanou v dvoch podetapách v druhej polovici 20. storočia. Na základe historického výskumu bolo možné priradiť k jednotlivým stavebným fázam do roku 1918 i údaje o iniciátoroch stavby.

Ranobaroková etapa prebehla v tretej štvrtine 17. storočia za Gašpara st. Sándora, ktorý nechal vybudovať blokovú rezidenciu so štyrmi nárožnými vežami, opatrenými obrannými prvkami so strieľňami. Baroková etapa sa realizovala v prvej štvrtine 18. storočia a jej iniciátorom bol nitriansky podžupan a neskôr radca Kráľovskej miestodržiteľskej rady Adalbert Sándor. Pre súčasnú podobu bola rozhodujúca neskorobaroková stavebná fáza s klasicistickými prvkami, ktorú podľa použitých tehál nechal urobiť veľký milovník literatúry a jeden z prvých uhorských knižných vedcov Štefan Sándor. Historizujúca etapa z prelomu 19. a 20. storočia sa spájala s menom niektorého z členov rodu Mednyánszky.

Z hľadiska historického výskumu a vedy malo veľký význam spojenie dvoch veľkých osobností uhorských dejín s ich rodovým sídlom v Lúke. V doterajšej literatúre zostal úplne zabudnutý samotný stavebník kaštieľa Gašpar st. Sándor – kapitán protiosmanskej pevnosti v Šali. Do povedomia slovenskej historiografie sa nedostala ani významná osobnosť na poli maďarskej bibliografie a znalec nemeckej a uhorskej literatúry – Štefan Sándor, ktorý sa pokúsil založiť spoločnosť na výskum maďarskej literatúry.

Z celoslovenského i niekdajšieho uhorského hľadiska najcennejšou stavbou areálu kaštieľa tvorí loretánska kaplnka, ktorú nechala postaviť manželka Gašpara st. Sándora Katarína Szluhová. Z doterajších poznatkov sa dosiaľ vôbec nevedelo, že patrila medzi jednu z prvých súkromných loretánskych kaplniek na území Uhorska. Vyvrátil sa tým omyl v publikovanom *Súpise pamiatok na Slovensku*, že kaplnka vznikla prestavbou hospodárskej budovy.

Základnou úlohou architektonicko-historického a historického výskumu v prípade objektov zapísaných v Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zosumarizovať, čo najväčší možný rozsah informácií o stavebno-architektonických, umelecko-remeselných a výtvarných hodnotách skúmanej pamiatky. Výsledky

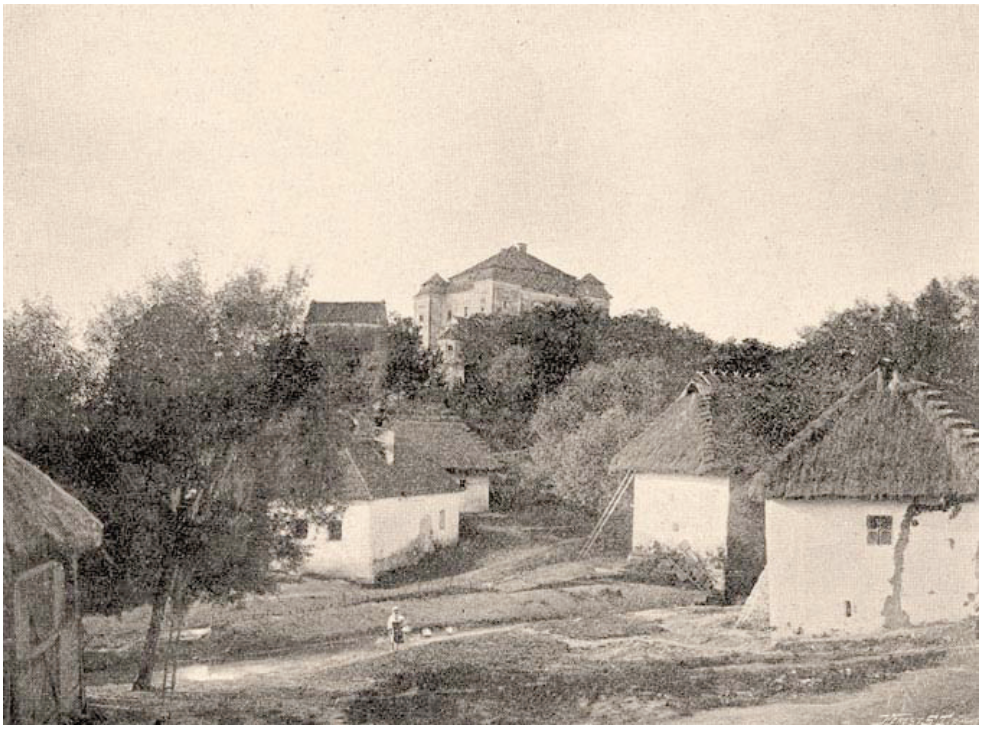
dolu Váhom. II. vydanie. Bratislava: Tatran 1981).

[62] LOVCSÁNYI, Gyula: A Vág és vidéke. Topographiai leírás, egyszersmind kalauz a Vág-völgyben utazók, fürdővendégek stb. számára. Budapest (vlastným nákladom autora) 1881.

interdisciplinárneho bádania tvoria pamiatkovým zákonom predpísaný podklad pre následnú komplexnú pamiatkovú obnovu, s formulovaním vhodnej metódy a koncepcie reštaurovania či rekonštrukcie. Vo väčšine prípadov moderný architektonicko-historický výskum skoriguje doterajšie poznatky a prispeje k spresneniu datovania jednotlivých fáz. V konečnom dôsledku sa obohatia umeleckohistorické poznatky a postupným spracovaním istej množiny kaštieľov a kúrií dôjde k sumarizovaniu istých vývojových trendov v svetskom staviteľstve uhorskej šľachty v jednotlivých stoliciach.

Historický výskum zase poodhaľuje cenné informácie o majiteľoch a zaľudňuje dejiny, potom ako historiografia do roku 1989 pod vplyvom ideológie pracovala hlavne s číslami a rokmi bez prítomnosti ľudského faktora. Každý výskum ku kaštieľom prispieva k odkrývaniu regionálnych dejín, ale aj celoslovenských, pretože mnohé objekty obývali osobnosti s celokrajinským významom. Výskum v archívoch doplní mnohokrát i dosiaľ publikované genealogické informácie o dosiaľ neznáme skutočnosti.

Na záver možno konštatovať, že výskumom interpretovaná kaplnka predstavuje v primárnej podobe sakrálny typ Loretánskej kaplnky so zachovanými základnými stavebnými znakmi. Jej výnimočnosť spočíva v skutočnosti, že bola založená civilnou osobou a nie klérom. Ako súkromná kaplnka nemala ambíciu stať sa pútnickým miestom pre širšiu komunitu. Komplex kaštieľa s areálom v Lúke, ktorý je tvorený objektom samotného kaštieľa, kaplnkou s jej historickými prístavbami a samostatne stojacou zvonicou, hospodárskou budovou a priľahlým parkom s menším židovským cintorínom z 19. storočia stelesňuje výnimočné hodnoty historické, urbanistické i architektonické.

Obrázok č. 1: Reprodukcia fotky z Magyarország Vármegyéi és Városai, Nyitra Vármegye

Obrázok č. 2: Pohľad na kaštieľ a kaplnku so zvonicou. Súkromný archív majiteľa kaštieľa

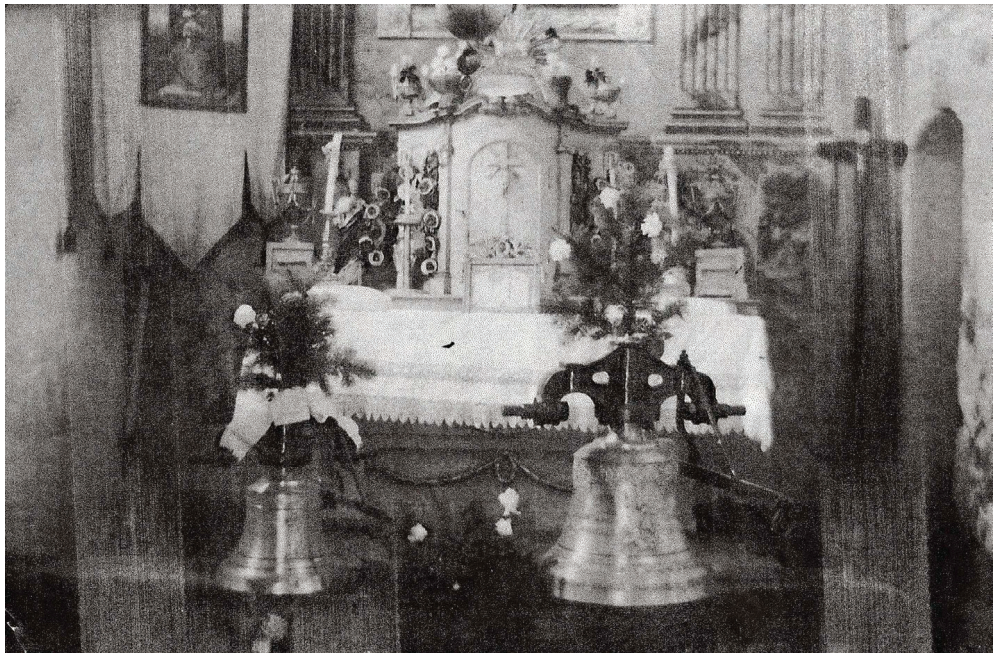
Obrázok č. 3: Pohľad na kaštieľ od zvonice (Foto: M. Havlík)

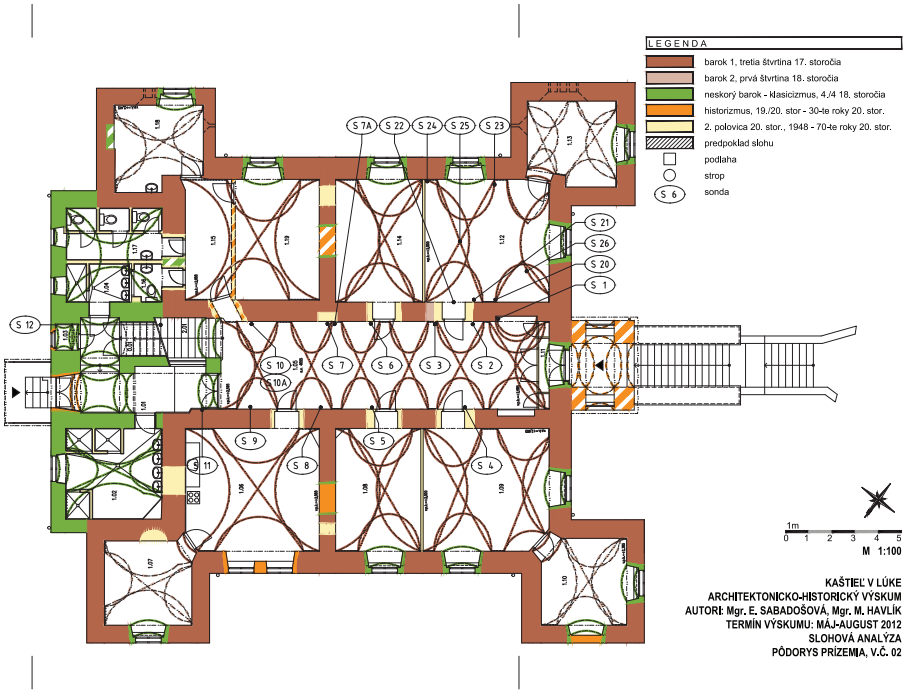
Obrázok č. 4: Pohľad z juhovýchodu na kaplnku (Foto: M. Havlík)

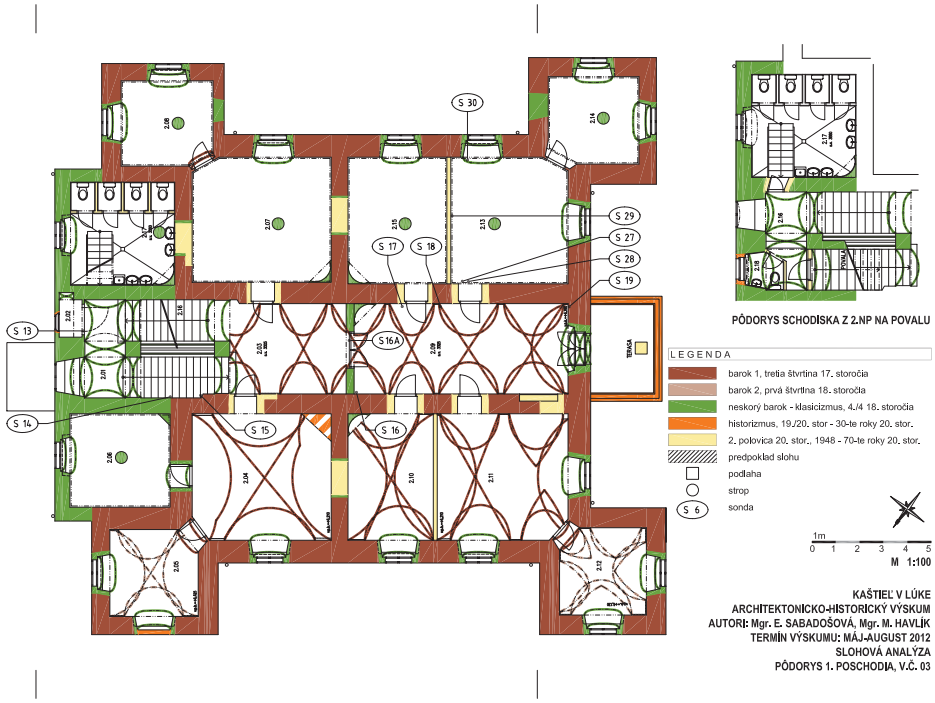
Obrázok č. 5: Pohľad z juhu na kaplnku a kaštieľ (Foto: M. Havlík)

Obrázok č. 6: Rok 1927, vysvätenie zvonov v kaplnk.
(Súkromný archív majiteľa kaštieľa)

Obrázok č. 7: NP 1, slohová analýza (Autori pôdorysov: M. Havlík, E. Sabadošová)

Obrázok č. 8: NP 2 slohová analýza (Autori pôdorysov: M. Havlík, E. Sabadošová)

VERŠOVANÉ SVEDECTVO PAVLA VAJAJA O POVODNI NA VÁHU V ROKU 1813

Marián KAMENČÍK

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave,
mkamencik@gmail.com

KAMENČÍK, Marián. The Testimony of Pavol Vajaja about the Flood on the River Váh in 1813 Written in Verse. The study analyzes the literary memory of author Paul Vajaja which is called *´Kratké a oprawdové Wyobraženj té Powodně která se do Hornjch Zelenic w Slawné Nitranskí Stolicy gsaucých Roku wnjtr psaného wewalila* which is kept in the collections of the Homeland Museum Hlohovec. The poem is not only a document of the contemporary literary culture, but it is also a valuable source of information about the historical flood on the river Váh in 1813. By analysing this poem, we can interprete flood events, their course, damage, loss of property, but also the techniques of rescue works and restoration of the buildings damaged by water. To maintain the communicative pluralism of the poem we must bear in mind its literary, aesthetic and philosophical interpretation. This poem represents within the context with other documents a valuable piece, although unknown, and contributes to the knowledge of the greatest flood on the river Váh.

Kľúčové slová: povodeň; 1813; Váh; Horné Zelenice; Pavel Vajaj; rukopis

Keywords: flood; 1813; Váh; Horné Zelenice; Pavel Vajaj; manuscript

Úvod

Keď ešte neboli korytá riek regulované a neexistovala takmer žiadna vodohospodárska činnosť, tak každá obec ležiaca v blízkosti povodia riek či riečnej nivy bola z času na čas ohrozovaná povodňami. Tieto obce upravovali svoj rytmus života aj s ohľadom na povodňové riziká a zžívanie sa ľudí s prostredím svojho domova záležalo iba na tom, akú veľkú škodu im voda tú ktorú povodeň spôsobila. Ľahkou obeťou vybreženej vody z tokov sa stávali objekty priamo na nich ležiace, ako napríklad mosty a mlyny, no povodňové vlny strhávali aj samotné obydlia, zaplavovali záhrady, statky, ničili úrodu. Nebolo nezvyčajným javom, že korytá riek sa povodňami posúvali, a tak vznikali aj mnohé spory medzi obcami o hranice chotára. Uvedené situácie zasahovali celé stáročia aj obce ležiace v povodí rieky Váh.

V štúdii si budeme podrobne všímať povodeň z konca augusta 1813, ktorá bola zdokumentovaná ako jedna z najväčších a najničivejších. Historických

správ, dokladov, dokumentov či iných písomných svedectiev o tejto povodni je viacero, no treba konštatovať, že je iba málo takých, ktoré by podávali podrobné informácie zo záznamu priamych svedectiev o jej priebehu na istom území či úseku povodia a navyše nie z každej obce dotknutej týmto nešťastím sa zachovali relevantné údaje, respektíve sa takéto údaje vôbec nevytvorili. V štúdii sa primárne zameriame na dopad tejto povodne na obec Horné Zelenice a tiež na hlohovský región (obr. č. 1).

Obrázok č. 1: Pohľad na rozvodnený Váh od hlohovského zámku zo začiatku 20. stor. (foto: Vlastivedné múzeum v Hlohovci)

Veľmi cenný dokument podrobne opisujúci začiatok, priebeh i ústup povodňovej vlny, no i záchranárske práce, podobu dobovej evakuácie a humanitárnej pomoci, a taktiež i materiálne dopady, zdravotné riziká či, dnes by sme povedali, ekologické následky vplyvu povodňového živlu zaznamenal v podobe veršovaného dokumentu priamy svedok a účastník týchto udalostí Pavel Vajaj. Vajajove faktografické verše môžeme v prvom pláne využiť ako historický zdroj informácií s vysokou výpovednou hodnotou najmä pre historickú hydrológiu, no treba ich vnímať v ich komunikačnej komplexnosti aj ako literárne dielo s uplatnením istých poetologických aspektov, aj ako výraz dobovej reflexie racionalistických filozofických učení a nositeľa špecifického svetonázorového postoja, ale tiež ako príspevok do regionálnych dejín povodia Váhu v hlohovskom regióne, konkrétne obce Horné Zelenice[1].

Na prvý pohľad sa môže zdať, že interpretácia veršovaného diela, ktoré je navyše nositeľom istých estetických kvalít, znakov dobovej básnickej normy či umeleckých výrazových vlastností a vlastná mu je aj básnická obraznosť, môže byť skresľujúca, subjektívne zaujatá alebo vo svojej výpovednej hodnote menejcenná. P. Vajaj však dokazuje, že jeho tvorivý naturel sa už v tejto fáze tvorby výrazne oslobodzuje od barokovo motivovaného videnia sveta presýteného úzkostnými

[1] Obec leží v južnej časti považského výbežku Podunajskej roviny na nive medzi Váhom a Dudváhom. Nachádza sa 7 km na juhozápad od Hlohovca.

subjektívnymi evokáciami strachu či apokalyptickými obrazmi a smeruje k uplatneniu devíz osvietenského racionalizmu, ktorý oslobodzuje človeka od bremena ničotnosti a malosti orientáciou na jeho autonómnosť a vnútornú slobodu.[2] Z P. Vajaja sa stáva osvietenský intelektuál, ktorý v intenciách racionalistickej presnosti, vecnosti, jasnosti uchopuje aj látky spracovávajúce vo svojich veršoch.

Pohľad na tvorbu Pavla Vajaja a jeho faktografické veršovanie

Vajajova motivácia zaznamenávať významnejšie udalosti tkvela v jeho takmer kronikársky presnej záľube evidovať a uchovávať v podobe písomných veršovaných útvarov pamäť na podstatné udalosti utvárajúce a ovplyvňujúce dejiny obce, mesta, cirkvi i krajiny, kde žil a pôsobil. Uvedený záujem o zaznamenávanie závažnejších udalostí pestoval P. Vajaj[3] už počas svojho predchádzajúceho pôsobiska v obci Príbovce, kde sa stal prvým učiteľom tamojšej evanjelickej školy[4].

Pri príležitosti posvätenia novovybudovaného príbovského chrámu sa zviditeľnil zbierkou príležitostných veršov, ktoré sústredil do rukopisného zošita s názvom *Verše pri posvätení chrámu v Príbovciach*[5] (tento názov bol dopísaný na rukopis dodatočne zrejme redaktorom textu) z roku 1783. Začiatkom 19. storočia zvečnil atmosféru fašiangovej slávnosti v príležitostnej básni *Této Wersse říkane byly na Bale w Rakowě u Pána Justh Gabora Léta 1802*[6] (*Této verše říkane byly na bale v Rakově u Pána Justh Gábora léta 1802*[7]). Obe literárne rukopisné pamiatky sú umiestnené v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine (ďalej ALU SNK). Krátky latinský záznam o zmene Vajajovho pôsobiska nachádzame v *Protokole evanjelického zboru príbovského*[8], kde sa píše, že z Príboviec odchádza do Hor-

---

[2] Viac pozri napr. v: TKÁČIKOVÁ, Eva. Slovenská literatúra 9. – 18. storočia. Brno : Tribun EU, 2012, s. 230-238.

[3] Pavel Vajaj (tiež sa vyskytujú podoby mena Vajai, Vajay, Wajay, Wajaj), pôvodným menom Derslin/Trzslin sa narodil v obci Kopčany (okres Senica). Niektoré zdroje uvádzajú ako dátum narodenia 3. 12. 1760, iné, ako napríklad matrika zomrelých, uvádzajú rok 1761. Bol učiteľ a známy básnik – autor príležitostnej poézie. Prezentoval sa ako výborný znalec latinčiny. Jeho otec bol Michal Derslin a matka Katarína. P. Vajaj bol ženatý a mal dve deti. Svoju ženu často spomína aj vo svojich veršoch. Po štúdiách pôsobil v rokoch 1783 – 1807 ako rektor na evanjelickej škole v Príbovciach, kam prišiel z obce Jahodníky (dnes je súčasťou mesta Martin), kde vykonával funkciu preceptora (domáci učiteľ). Z Príboviec v roku 1807 odišiel do Horných Zeleníc. Tam vo funkcii rektora nahradil Ondreja Mišoviča. Zomrel v Horných Zeleniciach 6. 7. 1838. Bol tu aj pochovaný.

[4] Viac o Vajajovom pôsobení v Príbovciach pozri: ŽILA, Ľubomír. Škola evanjelického cirkevného zboru augsburského vyznania v Príbovciach. Príbovce : Vydal Ľubomír Žila, 2010, s. 16 a 39.

[5] VAJAJ, Pavel: Verše pri posvätení chrámu v Príbovciach. In: Slávení Boha trůjjediného. Veleslaven budiž. Uloženie: Archív literatúry a umenia, Slovenská národná knižnica (ďalej ALU SNK), MJ 317.

[6] VAJAJ, Pavel: Této Wersse řikané byly na Bále w Rakowě u Pana Justh Gabora Léta 1802. In: IVANKA, Samuel: Verše Pavla Vajaja a Michala Schuleka. Uloženie: ALU SNK, MJ 514.

[7] Textologický prepis názvov diel a citovaných ukážok realizujeme podľa návrhu pravidiel, ktoré spracoval Peter Liba (pozri: LIBA, Peter. Zásady pre vydávanie literárnych textov v zborníku Literárny archív. Pramene a dokumenty In: Literárny archív 1965. Martin : Matica slovenská, 1965, s. 201-208).

[8] Protocollum ecclesiae evangel. pribovensis. Miesto uloženia: archív Evanjelického cirkevného

ných Zeleníc v Nitrianskej stolici v roku 1807. Dôkazom Vajajových literárnych aktivít a veršovníckeho talentu je aj vyjadrenie L. Paulínyho: „Vajay bol svojho času povestným veršovníkom, ospevujúc pamätnejšie prípadnosti“[9].

Už dva roky po príchode na hornozelenické učiteľské miesto má P. Vajaj viaceré príležitosti zúročiť svoj talent skladať verše. Píše svoju prvú skladbu z hornozelenického prostredia o prechode a pobyte vojsk protinapoleonskej koalície Hornými Zelenicami. Jej názov je *Príhody w poctiwé Obcy Horno-Zelenické Roku MDCCCIX wzniklé od PufendorFiVsa, očitého Swedka, pro budaucý památku sepsané*[10] (*Príhody v poctivé obci horno-zelenické roku MDCCCIX vzniklé od PufendorFiVsa, očitého svedka, pro budoucí památku sepsané*) z roku 1809 (obr. č. 2). V roku 1813 píše už spomínanú veršovú skladbu o povodni, ktorá je predmetom našej analýzy a nižšie sa jej budeme venovať podrobne. Ďalší Vajajov text sa viaže konečne k príjemnejšej udalosti. Po vojnových manévroch a povodňovom nešťastí sa rozhodol evanjelický cirkevný zbor postaviť v Horných Zeleniciach namiesto drevenej veže, ktorú poškodila povodeň z roku 1813, vežu murovanú, aby mohla dlhšiu dobu plniť svoju funkciu a úspešnejšie odolávať rozmarom počasia a živelným pohromám. Svedectvo o tomto zámere a jeho následnej realizácii ponúka napríklad tento úryvok z básne:

Za dvadcet temer jeden let
pokoje požívala,
jež jak chce tak Bůh řídí svět,
a jeho ruka pravá,
povodny nás strašnou strestal
bezpečnost a pokoj prestal.

Starú školu vyvratila
museli znovu stavět
všecku obec strapila
podobné néni pameť.
Po povodni, co nam treba
neměli sme ani chleba.

Faru, školu avšak predce
ve dvůch rocech vyzdvihli
tak s Boží pomoci lehce
slavy svoje pozdvihli.
Bůh svyšuje, Bůh snižuje,
tak své divy provozuje.

Rok tisíci osmistý[11] *šel*
k tomu ješte trinácty
když ten povodný deň prišel,
deň srpna šest a dvadcaty
z liptovských Tatru z horňáků
Na nás tu nižších dolňáků.

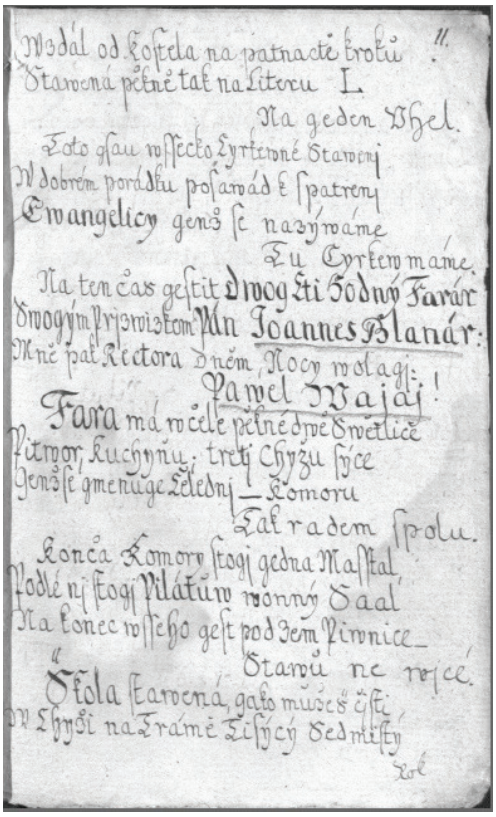
Fara, škola není hrička
když se spravit skončila
peňežitá zásobíčka
nemalo se ztenčila,
Pak nebylo ani čaky,
vežu stavět – zbyly šmaky!

zboru v Príbovciach.

[9] PAULÍNY, Ladislav. Dejepis superintendencie nitrianskej dľa starých i novších prameňov IV. Jasenová : Redakcia cirkevných listov, 1894, s. 125.

[10] VAJAJ, Pavel. Príhody w poctiwé Obcy Horno-Zelenické Roku MDCCCIX wznikle od PufendorFiVsa, očiteho Swedka, pro budaucý památku sepsané. Uloženie: Kabinet rukopisov, starých a vzácnych tlačí, Univerzitná knižnica Bratislava, Ms 1246.

[11] V rukopise je znenie verša nasledujúce: „Rok tisící sedmisty šel“ – zrejme ide o chybu záznamu, pretože z kontextu je zrejmé, že autor myslí na povodeň z 26. augusta 1813.

Obrázok č. 2: Ukážka rukopisu Pavla Vajaja z jeho veršovanej práce o prechode protinapoleonských vojsk Hornými Zelenicami. (foto: Vlastivedné múzeum v Hlohovci)

Verše o udalostiach, peripetiách i úspechoch pri stavaní kostolnej veže evanjelického chrámu sú nám známe v troch rukopisných exemplároch. Prvý rukopisný zošit je uložený v zbierkach Slovenského národného archívu v Bratislave a je súčasťou archívu rodu Zay. Jeho názov znie *Tyto werssiky o wystawenj weže ewangelické a.w. Horno=Zelenické w hluboké ponjženosti pokorně offeruje neyponjženejssi sluha SPisoWatel*[12] (*Tyto veršiky o vystavení veže evanjelické a. v. horno-zelenické v hluboké poníženosti pokorně oferuje nejponíženejší sluha SPisoVatel*). Druhy rukopis evidujú zbierky ALU SNK[13] v Martine a posledný tretí leží v Slovenskom národnom múzeu – Hudobnom múzeu v Bratislave.

Pri osobe hornozelenického učiteľa treba spomenúť ešte jednu literárnu pamiatku. Ide o veršovanú príležitostnú báseň s názvom *Wděčná Památka Wysoce Važného a welmi Slowutného Muže p. Hiroš Jánoša Priwilegiátného Městečka Fraštáku od Roku 1823 až do Roku 1827 welmi dobrě zalužilého Richtáre zapsana od Prítele*

[12] V slove SPisovaVatel šifroval v podobe akronymu svoje meno (P = Pavel, V = Vajaj). Tento postup použil vo svojich textoch viackrát.

[13] VAJAJ, Pavel: Wersse o wystavenj Weže pri Chráme Božjm Horňo-Zelenickém Ew. Aug. Wyzn. Roku wnjtr psaneho složene od SPisoWatele. *Uloženie:* ALU SNK, *MJ 445.*

Vprimného[14] (*Vděčná památka vysoce vážného a velmi slovutného muže p. Híroš Jánoša privilegiátneho městečka Fraštáku od roku p. 1823 až do roku 1827 velmi dobrě zaslužilého richtáre zapsana od Prítele Vprimného*), ktorá je uložená v zbierkach Vlastivedného múzea v Hlohovci a je súčasťou stálej expozície Hlohovec – feudálne mesto. Hoci doteraz prevažoval názor, podľa ktorého je autor neznámy, ostatné analýzy ukázali, že uvažovať o P. Vajajovi ako pôvodcovi textu môže byť opodstatnené.[15]

Literárna kultúra na dedinách ako prostriedok fixovania pamäte na rôzne udalosti

V menších obciach a na dedinách sa stávali nositeľmi a reprezentantmi prejavov kultúry predovšetkým vzdelaní jednotlivci daného spoločenstva (kňazi, učitelia, študenti, zemania, mnísi a iní). Do skupiny takto intelektuálne založených jednotlivcov musíme zaradiť aj osobu Pavla Vajaja. Dokazujú nám to najmä jeho básnické ambície a „kronikárske" schopnosti. Veľmi často títo vzdelanci absolvovali školskú výchovu typu „studiorum humaniorum". Počas nej boli oboznámení so základmi poetiky a veršovania, čo im umožňovalo prostredníctvom umeleckých slovesných žánrov reflektovať kultúrnospoločenské udalosti a javy. Z ich strany často nešlo ani tak o uplatnenie výraznej estetickej kvality, ale takouto tvorbou si osvojovali a precvičovali rôzne techniky veršovania, aby mohli básňou pozdraviť, osláviť či pripomenúť si nejakú spoločenskú alebo rodinnú udalosť. Hoci bez výraznejších básnických ambícií, často si osobovali schopnosti zaodieť tému do pôsobivého šatu rétorických a štylistických figúr, čo možno považovať za tradičný výraz aktivity dobového intelektuála a prirodzenú súčasť jeho vzdelania. Nezriedka nadobúdali tieto výtvory podobu práve veršovaných príležitostných žánrov. Najčastejšie ich reprezentovali príležitostné básne, ktoré nemanifestovali iba autorovu veršovnícku zručnosť a schopnosť napĺňať text pravidlami poetických princípov, ale sústredili v sebe aj materiál faktografického charakteru. No veľkú časť tvorili aj tzv. časové básne. Miloslav Vojtech poznamenáva, že príležitostné básne vypovedajú o „kultúrnej úrovni intelektuálnych elít, o živote nielen v kultúrnych centrách či mestách, ale sú aj dokladom o pulzovaní spoločenského a kultúrneho života v slovenských mestečkách či na vidieku, sú mimoriadne cenným dokladom o živote školských a cirkevných komunít, farností, ale aj jednotlivcov"[16]. Stávajú sa svedectvom, ktoré so sebou nesie stopy literárneho vkusu, majú nezanedbateľnú historickú výpovednú hodnotu, dokumentujú regionálny kolorit, všímajú si kultúrnu úroveň a prispievajú k prehĺbenejšiemu poznaniu konkrétnej lokality s jej zvláštnosťami. Autori príležitostných básní sa

[14] VAJAJ, Pavel: Wděčná Památka Wysoce Ważného a welmi Slowutného Muže p. Hiroš Jánoša Priwilegiátného Městečka Fraštáku od Roku 1823 až do Roku 1827 welmi dobrě zalužilého Richtáre zapsana od Prítele Vprimného. Uloženie: Vlastivedné múzeum v Hlohovci, katalogizačné číslo H 1154.

[15] Bližšie pozri: KAMENČÍK, Marián. Príležitostná báseň o hlohovskom richtárovi možno dielom Pavla Vajaja. In Knižnica, 2012, roč. 13, č. 6, s. 37-42.

[16] VOJTECH, Miloslav. Bernolákovská a po česky písaná obrodenecká poézia na Slovensku ako literárnohistorický problém. In POSPÍŠIL, Ivo – ZELENKA, Miloš – ZELENKOVÁ, Anna (eds.): Třináct let po. Trinásť rokov po. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 254-255.

uisťovali svojou tvorbou o postavení v spoločenskom rebríčku a ich veršovanie bolo neodmysliteľným predpokladom udržania si tohto statusu.

Žánrami príležitostnej poézie sa napodobňovali antickí autori. Okruh tém sa pomaly rozširoval a napĺňal stále aktuálnymi udalosťami. Autori v týchto básňach oslavovali úspechy svojich mecénov, svetských panovníkov, príbuzných, kolegov, šľachticov, vojvodcov, cisárov, panovnícke rody a priateľov; zdvorilo propagovali najbližšie intelektuálne okolie, pripomínali si jubileá v živote konkrétnych ľudí, gratulovali k sviatkom a výročiam, vyjadrovali smútok nad stratou blízkej alebo spoločensky významnej osoby, vyslovovali sa k miestnym udalostiam nielen historického, ale aj politického, filozofického alebo náboženského charakteru.

V časti príležitostných žánrov, pre ktoré sa vžilo označenie časové básne, resp. piesne, sa objavuje spracovanie aj takých udalostí ako napríklad najrozmanitejšie živelné pohromy, prírodné úkazy, vojnové udalosti, povstania, revolúcie a iné. Uvedené skutočnosti majú podstatný vplyv na interpretáciu týchto literárnych pamiatok pre súčasné vedecké portfólio. Pozorujeme potom postupné osvojovanie si interpretačných postupov, ktoré viac prihliadajú „na poznávacie, než na estetické funkcie textu – na opisované fakty, osoby, situácie, deje, región, jazyk diela" a náležite si uvedomujú, že „spomedzi nich je dôležitý najmä prínos k rozšíreniu doterajších poznatkov o dobe a ponuka informácií umožňujúcich nanovo interpretovať historické súvislosti."[17] M. Vojtech na margo faktografickej informačnej nasýtenosti zdôrazňuje, že „tento typ poézie má nielen svoju literárnohistorickú hodnotu, ale aj hodnotu etnografickú, či všeobecne povedané, hodnotu historického prameňa a je integrálnou súčasťou dobového recepčného horizontu"[18].

Osvietenský spisovateľ Bohuslav Tablic v kapitole *Reflexie o veršovcoch 18. storočia a o cene ich piesní* (tretí diel 1809) zo svojho historiografického diela *Paměti česko-slovenských básnířů, aneb veršovců* konštatuje, že pre slovenských veršovcov nepostačovala úzko vymedzená paradigma (najmä orientácia na duchovnú poéziu), ale bolo potrebné otvoriť priestor „pre príčinlivosť všetkých". Z tohto dôvodu „voľaktorí učení Slováci popúšťali uzdu svojmu duchu a podobrali sa na iné poetické práce, želajúc si, aby nielen srdce bolo naplnené vrúcnou citlivosťou a vedené bolo k Bohu, ale aby aj ľudský rozum bol osvietený užitočným poznaním svetských vecí"[19]. Smerom k „iným poetickým prácam" a orientáciou k poznávaniu „svetských veci" inklinoval aj P. Vajaj, čoho dokladom sú práve jeho dokumentarizujúce veršované práce.

Naznačenú veršovnícku polohu objasňuje aj dobové chápanie pojmu „spisovatel/spisovateľ", ktorým P. Vajaj sám seba tituluje napríklad v básni, ktorej názov uvedieme v plnom znení *Verše o vystavení veže pri chráme božím horno-zelenickém ev. aug. vyzn. roku vnítr psaneho složene od sPisoVatele.* Z literárnohistorického

[17] JÓNÁSOVÁ, Anna. Rukopisná pohrebná báseň z roku 1753. In Knižnica, 2010, roč. 11, č. 8, s. 34.
[18] VOJTECH, ref. 16, s. 255.
[19] TABLIC, Bohuslav. Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov, ktorí sa alebo v Uhorsku narodili, alebo aspoň v Uhorsku žili (1806, 1807, 1809, 1812). Bratislava : Slovenský Tatran, 2000, s. 165.

hľadiska stotožňuje T. Vráblová pojem „spisovateľ" s pojmom „skribent", pričom nestráca zo zreteľa práve fungovanie tohto inštitútu v skúmanom období. Skribent „predstavoval nielen autora, ale aj sprostredkovateľa vzdelanosti, učenca, učiteľa, človeka šíriaceho osvetu", často sa k ním zaraďovali „tí, ktorí píšu o historických udalostiach"[20], a tým nielen informovali, ale najmä pozdvihovali kultúrno-duchovnú úroveň prostredia, v ktorom žili a z ktorého pochádzali. P. Vajaj si zrejme takto potvrdzoval štatút príslušnosti k vrstve inteligencie, čo zároveň považoval za veľkú zodpovednosť voči viackrát vyslovenému záväzku pravdivo zaznamenávať závažné spoločensko-politické, historické i kultúrno-náboženské udalosti, ktorých bol priamym svedkom. Práve preto v jednej zo svojich skladieb uvádza akési motto vlastného postoja k relevantnosti písmom zaznamenaných informácií: *„Slovo sem tam se rozchodí, / písmo k jistotě privodí."*[21] Fixáciu udalostí viazanou formou (veršom) vo svojom podaní považoval za rovnako dôveryhodný zdroj informácií ako napríklad kronikársky zápis.

Uvedený záujem skladateľov básní aj o spracovávanie takpovediac vecných či faktografických tém[22], ale i tém s priamou referenčnou väzbou na reálne javy, potom celkom prirodzene nemohol obísť ani také udalosti, ako napríklad živelné pohromy (zemetrasenia, požiare, povodne, víchrice). V uvedenej rovine sa už dostávame k žánrom príležitostnej lyriky i epiky[23], ktoré možno pomenovať ako časovú poéziu, pretože viac ako nadčasové otázky morálky, náboženstva či zmyslu života riešia udalosti viažuce sa ku konkrétnemu času.

Príčina prírodných katastrof v najdokonalejšom zo všetkých svetov – filozofické zdôvodnenie

Nás bude zaujímať veršovaný historický zápis na spôsob kroniky, resp. denníka, ktorý zároveň môžeme považovať za príležitostnú časovú skladbu s názvom *Kratké a oprawdové Wyobraženj té Powodně která se do Hornjch Zelenic w Slawné Nitranské Stolicy gsaucých Roku wnjtr psaného wewalila* (*Kratké a opravdové vyobražení té povodně která se do Horních Zelenic v slavné Nitranské stolici jsoucích roku vnítr psaného vevalila*) pravdepodobne z roku 1813. Z rukopisu sú doteraz známe dva exempláre – jeden je uložený v zbierkach Vlastivedného múzea v Hlohovci[24] a druhý

[20] VRÁBLOVÁ, Timotea. Projekt rozvoja „jazyka a vzdelanosti" v Starých novinách literního umění. In Slovenská literatúra, 2004, roč. 51, č. 4, s. 278.

[21] VAJAJ, *ref. 13.*

[22] B. Tablic uvádza krátky menoslov autorov, ktorí využívali veršovú formu aj pre vecné témy, ba i učebné látky. „Preto sa Matej Markovic starší usiloval opísať veršom celé učebné predmety, napr. cirkevnú históriu, zemepis a uhorskú kroniku, Pavel Doležal históriu Lutherovu a reformáciu. Preto Ondrej Škultéty a Pavel Tešlák spievali vo veršoch chvály na slovenskú reč, tamten v predhovore k Markovicovej Histórii cirkevnej, tento v Kramériových novinách. Ján Čerňanský sa usiloval opísať lisabonské zemetrasenie, Pavel Doležal podať v krátkosti celý obsah Písma v rýmoch; tento posledný kázal deti učiť vo veršoch" (TABLIC, ref. 19, s. 165).

[23] Porovnaj: BRTÁŇOVÁ, Erika. Niekoľko poznámok k časovej veršovanej skladbe Mateja Markoviča st. In Na margo staršej literatúry. Zo žánrovej problematiky 11. – 18. storočia. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2012, s. 61.

[24] VAJAJ, Pavel. Krátičké a Oprawdové Wyobraženj té Powodně která se do Hornjch Zelenic w Slawné Nitranské Stolicy gsaucých Roku wnjtr psaného wewalila. Uloženie: Vlastivedne mú-

v ALU SNK v Martine[25]. O sprístupnenie predmetného textu širšej verejnosti sa zaslúžili ešte v roku 1913 Miloš Šimko[26] pri príležitosti stého výročia povodne, ďalej Blažena Horváthová vo svojej monografii o historických povodniach na Slovensku *Povodeň to nie je len veľká voda* (2003)[27] a kratším výberom aj Marián Kamenčík v monografii o živote a tvorbe Pavla Vajaja (2013)[28]. Zatiaľ, čo prví dvaja bádatelia ponúkajú čitateľom transliteračný prepis, tak posledný sa podujal podať verše v textologicky upravenej podobe[29]. Je zrejmé, že každý z uvedených autorov mal iný zámer pri zverejňovaní textu, čo vypovedá už o vyššie artikulovanej potrebe vnímania jeho komunikačného rozsahu so zreteľom na rôzne oblasti výskumu. Verše však neboli takmer vôbec komentované a interpretované. Pri prvom i druhom prepise sa ich vydavatelia obmedzili na údaje v zmysle edičnej poznámky, resp. veľmi skromnom zhodnotení (aj z rozsahových dôvodov), akoby ich podávali s vierou, že všetko podstatné povedia samé. Literárna pamiatka si však zaslúži komplexné interpretačné uchopenie, ktoré chceme ponúknuť ako výzvu i inšpiráciu pre ďalší výskum.

Pred samotným veršovaným textom opisu povodne nás autor najprv v latinčine a hneď vzápätí v slovakizovanej češtine oboznamuje s postavou Panglosa Philosophusa Gallusa (Panglos, mudrc francúzsky), čím upozorňuje na zaujímavú súvislosť s románom Francoisa Voltaira *Candide*, kde spomínaný Panglos vystupuje ako jedna z hlavných postáv. Uvedený metatextový odkaz nie je iba

zeum v Hlohovci. Bez katalogizačného čísla. Rukopis pravdepodobne vznikol už v roku 1813, pretože na poslednom liste rukopisu sú uvedené krátke údaje o živote autora končiace práve spomínaným rokom a druhý rukopis je uložený v zbierkach ALU SNK v Martine.

[25] VAJAJ, Pavel. Kratké a Oprawdové Wyobraženj té Powodně která se do Hornjch Zelenic w Slawné Nitranské Stolicy gsaucých Roku wnjtr psaného wewalila. Toto Wyobrazenj oné strasslivé Powodně we Werssich Alexandrjnskych wyobrazil Pawel Trsliny, ginášeg Vajay rečený Hornjch Zelenjc Školnj Učitel. In IVANKA, Samuel. Verše Pavla Vajaja a Michala Schuleka. Uloženie: ALU SNK, MJ 514.

[26] Dr. Miloš Šimko uvádza prepis veršov krátkou orientačnou poznámkou s názvom Opis povodne, kde nájdeme údaje edičného charakteru, ktoré zoznamujú čitateľa s pôvodom rukopisu, jeho umiestnením, počtom veršov, typom písma atď. V krátkosti objasňuje udalosť, ktorá motivovala P. Vajaja napísať toto dielo a uvádza aj dopad povodne na obec Horné Zelenice a blízke okolie. Za touto poznámkou nasleduje samotný prepis, ktorý je rozdelený na dve časti. Druhú časť prepisu rukopisu uvádza titul Opis povodne, ktorá bola roku 1813 na Považí. Viac pozri: ŠIMKO, Miloš (ed.). WAJAJ, Pavel: Kratké a Oprawdowé Wyobraženj té Powodně která se do Hornjch Zelenic w Slawné Nitranské Stolicy Gsaucých Roku wnjtr psaného wewalila. In Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1913, roč. XVI, č. 1, s. 4-18 a 39-41. Vydanie básne medzi odbornou verejnosťou zrejme nezarezonovalo, pretože v súvislosti s možnosťou jej interpretácie odborníkmi na historickú hydrológiu sa objavuje záujem o toto dielo iba v ostatných niekoľko rokoch.

[27] Pozri: HORVÁTHOVÁ, Blažena. WAJAJ, Pavel: Kratké a Oprawdové Wyobraženj té Powodně která se do Hornjch Zelenic w Slawné Nitranské Stolicy gsauchých Roku wnjtr psaného wewalila. In Povodeň to nie je len veľká voda. Bratislava : VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003, s. 120-140.

[28] Pozri: KAMENČÍK, Marián. VAJAJ, Pavel: Kratké a opravdové vyobražení té povodně, která se do Horních Zeleníc v slavné Nitranské stolici jsoucích roku vnítr psaného vevelila (Ukážky z prác Pavla Vajaja so vzťahom k Horným Zeleniciam). In Pavel Vajaj (1761 – 1838). Živý odkaz učiteľa z Horných Zeleníc. Hlohovec – Horné Zelenice : Ex libris ad personam Hlohovec – Evanjelický a. v. cirkevný zbor v Horných Zeleniciach – obec Horné Zelenice, 2013, s. 67-70.

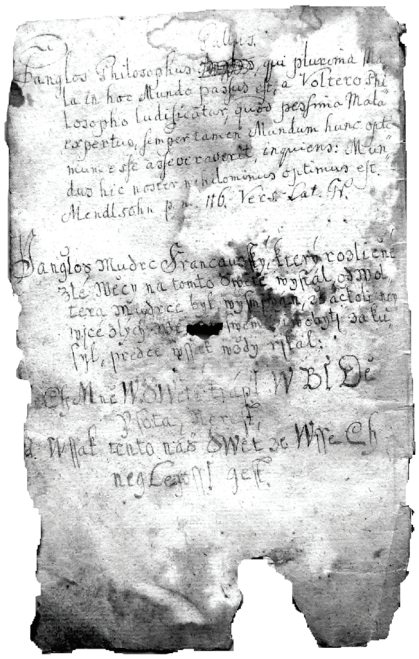
[29] Na tomto mieste iba upozorňujeme, že nám absentuje či už kritické alebo aspoň čitateľské vydanie Vajajovho textu o povodni. V súvislosti s ďalšími jeho textami je situácia rovnaká.

figurálnym presunom postavy z textu do textu, ale ukrýva v sebe aj filozofickú, respektíve svetonázorovú motiváciu, ktorá viedla P. Vajaja napísať svoje verše. Uvádzame znenie tohto krátkeho textu v slovakizovanej češtine:

Panglos, mudrc francouzský, ktorý rozličné zlé věci na tomto světě vystál, od Voltera, mudrce, byl vysmíván, že ačkoli nejvíce zlých věcí ve svém životytí zakúsil, predce však vždy říkal:

NeCh Mně W sWětě trapI W bIDě psota, neresť,
a Wšak tento náš sWet ze WšeCh nejLepšI jest![30]

Panglosovo svetonázorové motto uvedené v dvojverší je zároveň aj chronogramom[31] (obr. č. 3), čiže ide o slovo alebo skupinu slov, respektíve v našom prípade verše (dvojveršie), ktorých zvýraznené písmená (sú napísané veľkými literami) zodpovedajú rímskym číslicam a ich súčtom získame rok udalosti, ku ktorej sa chronogram vzťahuje (v našom prípade ide o rok povodne).

Obrázok č. 3: Ukážka Vajajovho rukopisu o povodni, kde spomína filozofa Panglosa. (foto: Vlastivedné múzeum v Hlohovci)

[30] Pri čítaní chronogramu nemôžeme dôsledne uplatniť zvolené textologické pravidlá prepisu textu, pretože po zjednodušení grafémy „W" na „V" by súčet hodnôt rímskych číslic neuvádzal rok 1813. Z tohto dôvodu ponechávame grafémy, kde sa rímske číslice objavujú v pôvodnej podobe. Grafému „W" musíme pokladať za dve rímske číslice „V" (V + V /5 + 5/), teda platí pri nich výsledný súčet s hodnotou 10 (uvedenú techniku sčítania pri chronogramoch pozri v: OLEXÁK, Peter. Čo je chronogram? Ružomberok : Verbum, 2012, s. 25). Týmto spôsobom sčítania všetkých číselných hodnôt sa dopracujeme k roku 1813.

[31] Pozri: VLAŠÍN, Štěpán et al. Slovník literární teorie. Praha : Československý spisovatel, 1977, s. 146.

Vráťme sa k Voltairovmu románu *Candide* a pokúsime sa zdôvodniť, prečo sa P. Vajaj naň odvoláva. V priebehu celého svojho románu Voltaire vedie prostredníctvom postáv svojho diela virtuálnu polemiku s názorom nemeckého filozofa Gottfrieda Wilhelma Leibnitza „o následkoch a príčinách tohto najlepšieho zo všetkých možných svetov, o pôvode zla, o prirodzenosti duše a o vopred určenej harmónii“[32]. Leibnitz tieto názory prináša vo svojom filozofickom diele *Theodicea* (1710), kde ponúka vysvetlenie optimistického charakteru predurčenej (vopred stanovenej) harmónie (harmonia praestabilita – je to niečo, čo v našom svete vládne a čo nám odkázal samotný boh), prostredníctvom ktorej sa vyrovnáva s existenciou zla vo svete. Leibnitz je presvedčený, že pri stvorení boh stvoril najlepší z možných svetov, čo plynie priamo z jeho podstaty: „Bůh uskutečňuje nejlepší plán, který vybral mezi všemi možnými idejemi vesmíru.“[33] Ďalej argumentuje, že keby nebol tento svet najlepší, keby existoval nejaký lepší svet, nemohol by boh tento svet buď poznať (čo by odporovalo jeho vševedúcnosti), alebo by ho nedokázal stvoriť (čo by odporovalo jeho všemohúcnosti) alebo ho nechcel stvoriť (čo by však odporovalo jeho neskonalej dobrote). Problém vzniká vtedy, keď sa pýtame na to, ako je možné, že v tomto najlepšom svete je možného toľko utrpenia, nedokonalosti a hriechu. Odpovedať na tieto otázky má podať práve Leibnitzove učenie theodicea.[34]

Na uvedený filozofický koncept reaguje práve Voltaire svojím románom. Priamym podnetom polemického výstupu sa mu stalo veľké lisabonské zemetrasenie z roku 1755[35], ktoré si vyžiadalo 30 000 ľudských obetí a nekonvenovalo s Leibni-

---

[32] VOLTAIRE. Candide. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1951, s. 178.

[33] LEIBNITZ, Gottfried Wilhelm. Theodicea. Pojednání o dobrotě Boha, svobodě člověka a původu zla. Praha : OIKOYMENH, 2004, s. 183.

[34] Bližšie pozri napr.: STÖRIG, Hans Joachim. Malé dějiny filozofie. Praha : Zvon, České katolícke nakladatelství, 1996, s. 246.

[35] Odozvu na toto nešťastie nachádzame aj v tvorbe slovenských autorov. Spomínanú udalosť podrobne opísal vo veršoch napríklad Ján Čerňanský. Jeho báseň Žalostné vypsání pádu a vyvrácení města Lizabony (1756) je na rozdiel od Vajajovho textu ešte výrazne ovplyvnené barokovou poetikou, kde človek znáša útrapy a príkoria za svoj hriešny život, ktorý by mal prežiť v bázni a mravnosti. Centrálnym motívom básne je motív pokánia, ako prevencie pred ďalším možným nešťastím (pozri: BRTÁŇOVÁ, Erika. Každodenná zbožnosť v literárnom spracovaní Mateja Boda a Jána Čerňanského. ref. 23, s. 76-85). Svedčia o tom napríklad verše zo záveru básne:

Když jedno zlé mine, hned druhé nastane,
tam bída nad bídu nikdy nepřestane!
Máš tedy, člověče, vždy na to mysliti
a pravé pokání za času činiti;
máš přestati zlého, hříchu litovati,
u Boha pro Krista milosti hledati
Jestli v pravé víře budeš zůstávati
a v tom milování statečně trvati,
nelekej se smrti, kdykoli by přišla
byť by z tvého těla duše náhle vyšla,
byť bys skrz povodeň, oheň měl zemříti,
neb země třesením z toho světa zjíti,
všecko bude dobře, podle vůle boží,
nebo na tě čeká to nebeské zboží,
shromáždí Bůh tvůj prach v onen poslední den,
a tak budeš s duší i s tělem oslaven,

(ČERŇANSKÝ, Ján. Žalostné vypsání pádu a vyvrácení města Lizabony /1756/. In MIŠIANIK, Ján (ed.). Antológia staršej slovenskej literatúry. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 1981, s. 425). Nebolo teda prekvapujúcou praxou, že veršovci zaznamenávali tragické udalosti rôzneho charakteru v podobe básnických prejavov časového charakteru. Táto línia tvorby má v dejinách literatúry svoje špecifické miesto a tradíciu, na ktorú nadväzuje aj Va-

tzovým optimistickým videním dokonalosti sveta. Celé románové dielo *Candide* je mozaikou dobrodružných epizód zviazaných motívom putovania zemeguľou, počas ktorého sa hrdinovia dostávajú do najbizarnejších situácií, dramatických kolízií a kritických momentov, pričom im vždy ide o život. Línia jednotlivých epizód vypovedá o mnohých krutostiach, vojnách, živelných pohromách, hladomoroch, nešťastiach, popravách a rozmanitých tragických udalostiach, ktoré ukazujú veľkosť zla a hriechu na svete. Z tejto pozície často vyslovuje Voltaire ústami Candida pochybnosti o „najlepšom svete", ktorému v duchu leibnitzovskej filozofickej artikulácie sekundoval filozof Panglos, majúci odpoveď na každú otázku či výčitku proti dokonalosti sveta. Panglosova logika je v tomto veľmi jednoduchá, voltairovsky skarikovaná a vychádza z premisy, že každý stav dobra je výsledkom predchádzajúcich udalostí, ktoré mohli byť aj zlé – keby ich však nebolo, nedosiahlo by sa aktuálne („vyššie") dobro. Názorne to ilustruje nasledujúci úryvok z románu: „‚Nuž teda, milý Panglos,' opýtal sa ho Candide, ‚keď vás vešali, pitvali, v kolese lámali a keď ste veslovali na galejach, mysleli ste vždy, že na svete je to všetko najlepšie?' ‚Som stále tej istej mienky ako predtým,' odpovedal Panglos, pretože, koniec koncov, som filozof: nesluší sa, aby som odvolal svoje slovo, pretože i Leibnitz nemôže nemať pravdu a pretože i vopred určená harmónia je najkrajšou vecou na svete, práve tak ako plnosť a subtílna hmota'"[36].

Objasnenie Vajajovho odvolávania sa na Voltaira a obhajoba Panglosovho optimizmu má viacero dôvodov s ohľadom na nami skúmanú báseň. Jedným z nich je doklad toho, že P. Vajaj poznal dobové filozofické názory a snažil sa ich aj diskurzívne vnímať a reagovať na ne, bol teda učencom svoj doby v zmysle tradícií nášho osvietenského racionalizmu. Ďalším dôvodom, pre nás podstatnejším, je fakt, že dômyselné prihlásenie sa k Leibnitzovmu názoru o najlepšom z možných svetov[37] obhajuje jeho učenie na pozadí odohrávajúcej sa povodňovej tragédie,

jajov text o povodni na Váhu. V tejto súvislosti ilustračne spomeňme ešte prácu Štefana Korbeľa Pametné premyšlování o stašlivém zemetresení, v kterémž obzvlášte to slavné a spanilé mesto Komárno nadmír velice zbedováno a slávy své pozbaveno jest... Anno 1763 (pozri: MIŠIANIK, ref. 35, s. 426-437), ktorú môžeme zaradiť do rovnakého typu literárnej spisby ako práce P. Vajaja.

[36] VOLTAIRE, ref. 32, s. 171.

[37] Leibnitzove filozofické vysvetlenie najlepšieho sveta zo všetkých možných bolo predmetom kritickej recepcie aj popredných slovenských osvietenských mysliteľov. Medzi najznámejšiu reakciu na tento koncept patrí spis Jána Feješa De mundo optimo non optimo (O svete najlepšom, a nie najlepšom, 1811). Vyjadril sa v ňom proti názorom, ktoré zastával G. W. Leibnitz argumentáciou, že „boží um, v ktorom sa nič neobjaví ako možné, čo by zároveň nebolo aj najlepšie, ak, ako vravia, zvolil z mnohých možných svetov tento ako najlepší, treba sa domnievať, že ostatné považoval za menej dobré. V božom ume sa teda zjavilo niečo nedokonalé, alebo nedokonalejšie ako tento svet, ale určte niečo možné, hoci nedokonalé. (...) A tak boh nemohol vybrať tento svet, pretože je lepší ako ostatné, alebo najlepší spomedzi všetkých možných, ale preto, lebo je najvhodnejší pre svoj cieľ, stanovený slobodnou vôľou a múdrosťou" (FEJEŠ, Ján. O svete najlepšom a nie najlepšom. In Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení do roku 1848. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1981, s. 354). Tento fakt svedčí o diferencovanom postoji slovenských vzdelancov k vplyvom európskej filozofie. Napriek presvedčivej Feješovej argumentácii je nesporné, že v slovenskom filozofickom kontexte fungovala v tejto oblasti pluralita názorov. Odozvou na uvedený stav je aj už spomínaná Vajajova poézia popretkávaná osvietenskými myšlienkami, ktoré však s Leibnitzovým filozofickým názorom konvenovali.

ktorá zasiahla považské obce koncom augusta v roku 1813. P. Vajaj neponúka iba informáciu o tejto krízovej udalosti, ale podáva (najmä v úvode a na záver) aj jej filozofické vysvetlenie v povzbudzujúcom duchu. Pre ľudí zasiahnutých povodňovou vlnou to isto bol jeden z impulzov, ktorý im mal poskytnúť psychickú i morálnu vzpruhu. Práve toto nasledujúce/budúce „dobro", ktoré vidí v potenciáli ľudí, má P. Vajaj ako osvietenec na mysli, keď uvádza spravodlivý kolobeh života dedín, miest, krajiny. Vo veršoch hovorí, že tam, kde kedysi stáli zámky, sú dnes polia a pastviny a tam, kde boli púšte, vzniknú na druhý deň bohaté mestá a obce. V tomto prirodzenom zákone akýchsi civilizačných premien nachádza spravodlivosť sveta.

Osvietenský človek bol už tvorom činorodým, aktívnym, produktívnym. Osvietenská filozofia a životný ideál novej doby odkladali barokovú poetiku, ktorá mala rada „zavreté priestory, chrámy, tymianom dýchajúce, dvorany, sviecami a parfumom voňajúce, a na dedinách kozuby". „Lkajúce", „dychčiace" a „stonajúce" tóny ozývajúce sa z barokového prítmia vystriedala triezvosť a jasnosť osvietenského dňa, ktorý „vyhnal ľudí na voľný vzduch, na slnce, do prírody"[38], inicioval ho k produktívnej práci. Preto ani takýto nešťastný zásah osudu nemôže nadlho paralyzovať ľudskú aktivitu. Dozvedáme sa to aj z neskorších Vajajových prác, kde je doložené, že obyvatelia obce Horné Zelenice zomkli svoje sily spoločne s predstaviteľmi cirkevnej vrchnosti, podporovateľmi cirkevného zboru, vlastníkmi panstva i ďalšími urodzenými osobnosťami z blízkeho okolia (najmä teda evanjelického vierovyznania) a začali po povodňových škodách budovať niektoré objekty obce nanovo. Už sme spomínali jeho rukopis z roku 1820, kde zveršoval udalosti opisujúce stavby novej evanjelickej školy a fary, murovanej veže pri evanjelickom chráme v Horných Zeleniciach, múrov a ciest, ktoré boli poničené mohutnou povodňou. Hoci je báseň oslavou spoločnej práce a nezlomnosti ľudskej vôle v lepší život, takémuto videniu životného optimizmu predchádzalo uvedenie ničivých dôsledkov povodne s celou radou výstrah, ako sa pred nimi brániť – ešte stále bola na prvom mieste Božia pomoc, no už sa spoliehal aj na prácu a tvorivé rácio človeka.

V čase, keď hlohovský región zasiahla spomínaná povodeň, pôsobil v meste ako kaplán aj najvýznamnejší bernolákovský básnik Ján Hollý. Osobná skúsenosť s vodným živlom sa ho dotkla natoľko, že sa ju pokúsil vyjadriť prostredníctvom dvoch básní nazvaných rovnako *Na památku strašľivej povodňe Váhu dňa 26. srpňa roku 1813*[39]. Zatiaľ, čo Hollého zachytenie atmosféry je konotatívnejšie a esteticky

[38] KRČMÉRY, Štefan. Dejiny literatúry slovenskej II. Bratislava : Tatran, 1976, 419 s.

[39] Svoje nábožné piesne sústredil J. Hollý najprv do zbierky *Katoľícki spevňík I* z roku 1842, ktoré napísal časomerným veršovým systémom bez nápevov („nót a melódií"). Spevník obsahoval 222 piesní a sa stal knižnou duchovnou poéziou. Neskôr si autor uvedomil, že časomerný veršový systém nie je vhodný pre liturgické účely, preto sa rozhodol vytvoriť nový spevník v „ľudovejšej" forme, ktorú realizoval v sylabickom veršovom systéme. Stalo sa tak o štyri roky neskôr (1846), keď dokončil zbierku 262 rýmovaných básní s názvom *Katoľícki spevník II*. Preto jestvujú aj dve verzie piesní tematizujúcich rovnakú udalosť a sú súčasťou oddielu piesní používaných „v rozličních Časoch a potrebách".

pôsobivejšie, tak P. Vajaj sa sústredí predovšetkým na faktografickú presnosť, podrobnú deskripciu a vecnú obsažnosť.

Prehľad najväčších známych povodní na Váhu v Hlohovci a jeho okolí

Povodne na rieke Váh[40] v hlohovskom regióne (obr. č. 4) sú zaznamenané už od stredoveku. Mohutná povodeň z roku 1291 zničila stredoveký hrádok za nie-

---

(HOLLÝ, Ján. Dielo Jána Hollého. *Sväzok IX. Katolícki spevňík I*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950, č. 212.)

Zvíšme nábožní k ňebu spev, na hroznú
V srdci mislící povodeň, čo v ďňešní
Ňekdi ďeň zbehlá s pohromú na bídních
Prišla Važancov.

Prebraním ťažké sa pretrhli mračna
Oblakom, častí naporád sa z hrozním
Lél zvukem príval; sama zem na víšku
Zdvíhala prúdi.

Váh tak ohromním a na toľko zmohlím
Ňestačil vodstvám, presahlími ven sa
Brehmi rúťící okolí a ňízké
Údoľi zavrel.

Žehnaní tenkrát na polách všech úrod
Dostatek pobral, dopadlú na pastvách
Lichvu uchváťil; ba luďí ňemálo
Vlnmi zatápal.

Premnohé zrúcal v ďeďinách a mestách
Bidla, plodňejším zrobenú unášal
Zem rolám, spustlosť a ďivú na vókol
Hrózu ňechával.

Ďňes pre ten prípad ročitú konáme
Túto nábožnosť, pri keréj ňebeskí
Otče, najvišší všehomíra správče
Vrúcňe prosíme:

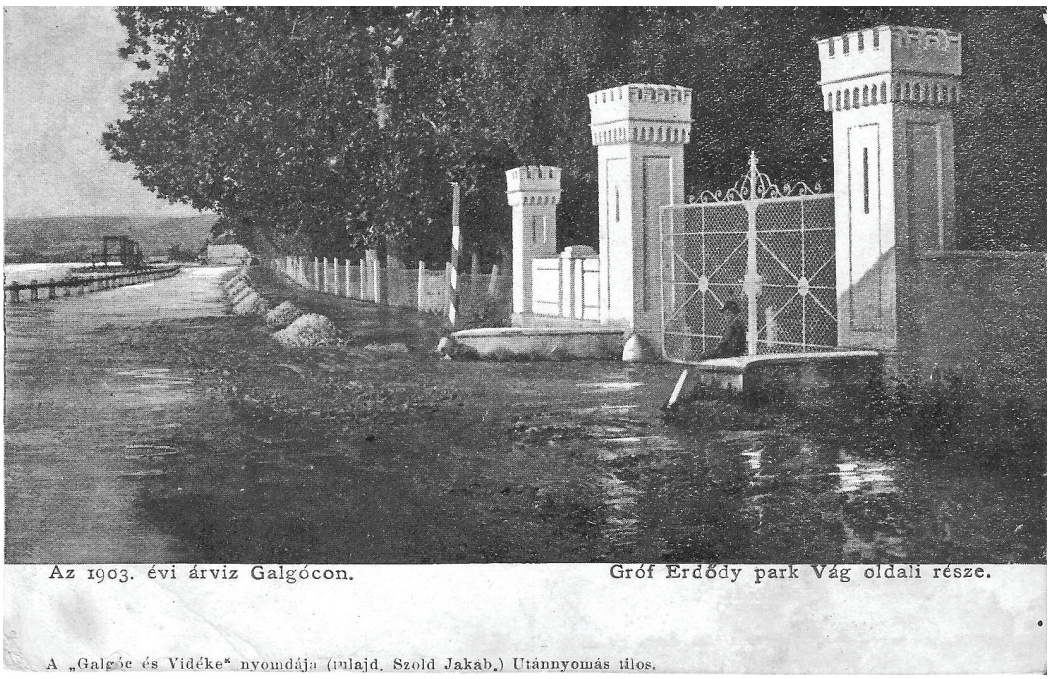
Tvój abis' hodní veľiké pre množstvo
Hríchov odvráťil hňev, a nás budúcňe
Vždicki od rovnéj zachoval ňedotklích
Váhu povodňe.

(HOLLÝ, Ján. *Dielo Jána Hollého. Sväzok X. Katolícki spevňík II*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950, č. 251.)

1.
Bože na najvišším tróňe seďící,
Ňebo, zem a vodi stáľe ríďící,
Nábožní hlas k ťebe ďňes podvíháme,
Keď si zlú povoďeň pripomínáme,
2.
Která na Vážancov sa privaľila,
A preveľkú bídu jím spósobila.
Príval z mračen hučal, zem sa strásala,
A pohnuté prúdi hore zdvíhala.
3.
Váh brehama toľkím vodám ňestačil,
Na verejné pola vsťekľe sa točil.
Úroda a lichva bola pobraná,
Ňejedna osada celkom zrúcaná.
4.
Luďé od hrozného strachu zmrtvení
Na víškách hľedali svoje spaseňí.
Vodi sa kam ďáľej vác rozmáhali,
Tak že rozďílu Váh a zem ňemali.
5.
Vókol všecko skázu náramnú bralo,
Pomstvu hňevních ňebes oznamuvalo.
Ďňes preto ročitú poctu konáme,
Pri keréj ťa, Bože, vrúcňe žádáme:
6.
Abis' milostnú tvár nám ukazoval,
Podobnú povodňú hňev ňeviľéval;
Neb si sám Noéma ráčil uisťiť,
Že ňechceš potopu na svet dopusťiť.

[40] Váh ako najdlhšia slovenská rieka má špecifické postavenie aj pre historickú hydrológiu. Jej tok pretína hornatú i nížinatú krajinu s rozkošatenou sieťou prítokov, ktoré, keď sa naplnili po výdatných dažďoch, vylievali sa v nížinatých častiach a prívaly vody vstupovali hlboko do okolitej krajiny. Aj samotné pomenovanie rieky je úzko späté s hrozbou povodní, ako to vysvetľujú niektoré etymologické analýzy. Staršie názory odvodzujú názov rieky Váh od slova „vagus", teda tulák, bludár, alebo aj od „veg-", resp. „vog-" vo význame hýbať sa, cesta, tok,

kdajšou obcou Posádka. Rieka obmyla hradný kopec a ten sa z časti zosunul. Ešte dnes môžeme pozorovať po tomto zosuve veľký kráter. S podobným problémom sa musel popasovať aj hlohovský hrad, ktorého múry boli postavené na nestabilných podmáčaných íloch a v časoch búrok a zvýšenej aktivity hladiny rieky sa postupne zosúvali, až sa nakoniec zrútili. O zosuvoch nad podmáčanou pôdou jasne vypovedajú trhliny kamenných múrov románskeho paláca hradu, ktoré boli dodatočne spevňované v 14. a 15. storočí. Koncom 17. storočia v roku 1683, ešte v čase tureckého područia, zasiahla Hlohovec mohutná povodeň, ktorá zničila časť mesta nazývanú Lúka. Až v 18. storočí bol z poverenia kráľovskej komory ustanovený banský inžinier Samuel Mikovíny, aby vypracoval plán regulácie Váhu medzi Leopoldovom a Hlohovcom.[41]

Obrázok č. 4. Vyliaty Váh zobrazený na pohľadnici z roku 1903. Zaplavená je vstupná brána do historickej zámockej záhrady pod hlohovským zámkom. (foto: archív Milana Chromiaka ml.)

vlna. Šimon Ondruš však podáva vysvetlenie, že „slovenské hydronymum Vag, Váj aj východoslovanské hydronymá Vaga, Važa pôvodne označovali žrďové ohrady na brehoch rieky proti podmývaniu brehov. Druhotne sa toto pomenovanie prenieslo aj na takto pomenovanú rieku". (ONDRUŠ, Šimon. Odtajnené trezory slov. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2000, s. 44). Jedno i druhé vysvetlenie však hovorí o skúsenosti ľudí s rozvodnenou riekou – či už jej názov je odvodený od „tuláka", ktorý „putuje" krajinou v podobe svojho rozvodneného toku, alebo mu dali názov breh spevňujúce žŕdky slúžiace ako protipovodňová zábrana. V oboch prípadoch nesie vážska voda so sebou príznak „vylievania", čiže zrkadlí dlhovekú skúsenosť človeka so spolužitím pri tejto rieke.

41 Pozri: URMINSKÝ, Jozef. Dvesto rokov od najväčšej povodne. In Fraštacké noviny, 2013, roč. IV., č. 17, s. 10.

O vážskych povodniach v Hlohovci a okolí, okrem prác P. Vajaja a J. Hollého, jestvuje ešte jeden básnický dôkaz. Ide o zaujímavý záznam povodne na Váhu v Hlohovci z 10. februára 1721 o ôsmej hodine ráno s latinským názvom *Periculum Galgocziense die 10. febr. hora 8 mat 1721*[42], ktorý zanechal vo svojej rukopisnej pozostalosti Gabriel Kolinovič Šenkvický. Je to kratšia 36-veršová báseň („hlohovecké nebezpečenstvo /povodeň/")[43], ktorá je súčasťou jeho poetických prác s názvom *Innocentes animi lusus versu elegiaco sensim expressi* (*Nevinné hry ducha vyjadrené príležitostne elegickým veršom*).[44] Báseň napovedá, že G. Kolinovič Šenkvický spolu s trnavským mešťanom a senátorom Michalom Šipekym mal namierené do Trnavy a chcel prekročiť rieku v Hlohovci, no práve tam ho ohrozovali vlny rozvodneného Váhu. Jeho elegické verše najprv v topografickom náznaku opisujú dominanty mesta. Približuje, ako sa aj s koňmi presúvali na provizórne plavidlo vytvorené spojením štyroch člnov, no vtedy ho takmer stiahol silný prúd vody. Sám spomína na to, ako sa pozeral smrti priamo do očí a bol presvedčený, že cieľ svojej cesty, už neuvidí.

Dňa 5. marca roku 1746 rozvodnený Váh zalial priestranstvo leopoldovskej pevnosti, ktorú ako ostrov obkľučovala z každej strany voda. Veľké škody zaznamenali obyvatelia v časti Lúka a v blízkych obciach Svätý Peter a Bereksek (dnes sú obe obce súčasťou Hlohovca). Povodne pokračovali začiatkom 60. rokov 18. storočia takmer s každoročnou pravidelnosťou. V dotknutých obciach a častiach mesta Hlohovec postrhávali domy a pobrali ľuďom majetok a domáce zvieratá. Povodni vo februári 1783 predchádzalo náhle oteplenie a topenie snehov. Valiace sa prúdy vody výrazne poškodili obec Svätý Peter, kde strhli kostol (dodnes v obci nestojí) a zničili i cintorín. Ľudia hľadali posledné útočisko na strechách domov a v korunách stromov. V Hlohovci táto povodeň strhla drevený most, pričom zahynulo 9 ľudí, ktorí sa ho pokúšali spevňovať zväzovaním na ohrozených miestach.[45] Najväčšia povodeň na Váhu v dejinách zasiahla hlohovský región v auguste roku 1813 (je to práve tá, ktorá je predmetom záujmu tejto štúdie). V nasledujúcom období sú zaznamenané veľké povodne v rokoch 1878, 1888, 1894, 1903, 1925. Povodne, ktoré majú ešte svojich žijúcich pamätníkov postihli Hlohovec a okolie v rokoch 1958 (obr. č. 5 a 6) a 1960. Potom sa začalo s výstavbou novej ochrannej hrádze, na ktorú nadväzovalo vybudovanie nového cestného mosta cez rieku. Až tieto úpravy zamedzili ďalšiemu nekontrolovateľnému vylievaniu sa Váhu. Zatiaľ posledné dramatické dvíhanie hladiny zažili Hlohovčania v roku 1997 (obr. č. 7), no hrádze zabránili tomu, aby voda spôsobila škody.

---

[42] ŠENKVICKÝ, Gabriel Kolinovič. Periculum Galgocziense die 10. Febr. hora 8 mat 1721. Slovenský národný archív Bratislava, číslo mikrofilmu: II C 374, s. 129-130.

[43] Šenkvický píše o veľkej vode, ktorá zasiahla Hlohovec v dátum a čas uvedený v názve básne. Ako svedok tejto udalosti uvádza, že bol v bezprostrednom ohrození života – svoje poďakovanie za záchranu života adresuje Panne Márii.

[44] Pozri: DUBOVSKÝ, Ján Milan. Gabriel Kolinovič Šenkvický 1698-1770. Šenkvice : Obec Šenkvice – Nadácia Hereditas Partum, 1998, s. 94; DUBOVSKÝ, Ján: Gabriel Kolinovič Šenkvický 1698-1770. Rozbor literárnej pozostalosti. In Slovenská archivistika, 1970, roč. V, č. 1, s. 105.

[45] SPÁL, Ferdinand. História Hlohovca. Uloženie: Vlastivedné múzeum v Hlohovci, b. m., b. v., b. r., s. 87-91.

Obrázky č. 5 a 6: Povodňová situácia na Váhu v Hlohovci z roku 1958. (foto: archív Milana Chromiaka ml.)

Obrázok č. 7: Protipovodňové zábrany na hrádzi v blízkosti cestného mosta v Hlohovci z roku 1997. (foto: archív Milana Chromiaka ml.)

Povodeň na Váhu v roku 1813

Životný pocit človeka v Uhorsku začiatkom 19. storočia akoby pod vplyvom odohrávajúcich sa udalostí nápadne pripomínal pre obyvateľstvo existenčne náročnú históriu predchádzajúceho storočia (vojnové konflikty, povstania, choroby, hladomory, chudoba, živelné katastrofy, hospodárska a politická neistota atď.). Máme tým na mysli najmä Napoleonovo vojenské ťaženie a často sa opakujúce živelné pohromy. Augustovej povodni v roku 1813 predchádzali udalosti súvisiace s pohybom a pobytom rakúskych i napoleonských vojsk na území dnešného Slovenka, ktoré boli vo vzájomnom vojnovom stave. Týmto konfliktom hospodársky a finančne vyčerpanú krajinu zasiahla vzápätí ďalšia rana v podobe výskytu početných zrážok, ktoré mali za následok masívne vylievanie sa riek. Nekompromisné povodňové vlny ešte výraznejšie zdecimovali obyvateľstvo Uhorska. Človek tak musel opäť riešiť také elementárne problémy ako strata domova, ochrana zdravia, zabezpečovanie si potravy, ktoré spomínané udalosti vyvolávali.

Aj obyvatelia Horných Zeleníc zakúsili podobný scenár historických udalostí. Ako tak sa otriasli po nepríjemnostiach s pobytom protinapoleonských vojsk v roku 1809, ktoré prechádzali obcou, načas sa tu aj utáborili a obec v podstate celú zdrancovali (P. Vajaj o tom zanechal podrobnú veršovanú správu[46]). Keď sa zdalo, že sa obyvatelia začali postupne materiálne vzmáhať a život v obci znovu nadobúda podobu idyly, o ktorej sa Vajaj vyjadril týmito veršami:

Když měla pokoj naša vlasť krajina,
Zeleničané napijíc se vína
políhali si pod hrušky do chládku
měli rozprávku.[47]

no už o štyri roky neskôr ich z pokojného životného a pracovného rytmu považskej dedinky vytrhla ďalšia pohroma[48]. Hoci obec sa snažila nažívať s riekou v symbióze, pretože bola významným zdrojom obživy i dôležitou komunikačnou tepnou a obyvatelia už boli zvyknutí na každoročné vrtochy počasia spôsobujúce

[46] Ide o rukopisnú prácu (pozri: VAJAJ, ref. 10), kde autor popisuje udalosti z roku 1809, kedy sa v obci koncom mája utáborila rakúska armáda bojujúca proti Napoleonovi. V básni zachytáva veľmi podrobne všetky kratochvíle vojakov, ktorí ničili a plienili úrodu domáceho obyvateľstva (často hladná a demoralizovaná armáda nehľadela na nič a jednoducho si vojaci vzali, čo chceli), sťahovali sa ako nezvaní hostia do jeho obydlí, pričom majitelia domov museli spať vonku. Nezriedka vyvolala nevôľa Hornozeleničanov so správaním vojakov konflikty, ktoré často končili fyzickou potýčkou. Paradoxom bolo, že protinapoleonskí vojaci nemali byť hrozbou pre obyvateľov vlastného štátu, no stal sa presný opak. Svoje správanie si odôvodňovali tým, že sú vo vojnovom stave a ľudia sú povinní im vyhovieť v dopĺňaní zásob a vlastne vo všetkom. Viac o tomto diele pozri v: ČERNÁ, Marie L. Zápisky Pavla Vajaje, učitele v Horných Zelenicích z doby bojů proti Napoleonovi v r. 1809. In Bratislava 3, 1929, s. 1033-1061.

[47] VAJAJ, ref 10.

[48] P. Vajaj svoj osud i osud svojich spoluobčanov poznačených nešťastiami a pohromami vyjadril veľmi lapidárne v závere básne o povodni: „Tak sem na nešťastnou planétu narozen, / že strelám neštěstí za cil sem položen“. Potom nasleduje veľmi krátky súpis škôd a strát od roku 1809 až po 1813 pod titulom Príhody rekt. ev. H. Zelenického.

povodne, no tá, ktorá postihla celé povodie Váhu koncom augusta roku 1813, bola za ostatné desaťročia najpustošivejšia.

Do histórie mnohých obcí sa spomínaný rok pre častý výskyt povodní zapísal veľmi negatívne. Výsledkom mimoriadne daždivého leta bolo pravidelné vylievanie sa riek z korýt na celom území Slovenska. Svojím rozsahom, priebehom a silou ničenia bola práve augustová povodeň na Váhu výnimočná a dnes sa jej pripisuje význam päťstoročnej vody. Ušetrené nebolo žiadne územie v povodí Váhu od Liptova až po dolný tok rieky pri Seredi.[49] Viacerí vzdelanci a kronikári zaznamenali pamätné chvíle povodňových situácií aj písomnými dokladmi[50]. Spomenieme iba mená tých najznámejších. Hydrologička Blažena Horváthová vo výsledkoch svojho niekoľkoročného bádania zozbierala množstvo archívneho materiálu, na ktorom ukazuje, že v jednotlivých obciach postihnutých povodňou žili vzdelaní jednotlivci s potrebou zaznačiť tieto udalosti. Preto k doteraz odbornou literatúrou najčastejšie interpretovaným menám (F. Palacký, A. Mednyanský) pridáva ďalšie mená ako napríklad D. Benko, J. Ch. Flittner, C. Halaška, J. Hollý, T. Mauksch, I. Opluštil, G. Wahlenberg, P. Vajaj. Konštatuje však, že tento menoslov sa môže objavením nových dokumentov rozšíriť.[51]

Najznámejším dokumentom tohto charakteru sú záznamy vtedy iba pätnásťročného Františka Palackého (hovorí sa aj o tzv. „Palackého povodni"), ktorý bol očitým svedkom povodne z roku 1813, cestujúc práve v tom čase do Bratislavy, kde študoval. Fatálny dopad tejto povodne zachytil aj cestopisec Alojz Mednyanský v knihe *Malebná cesta dolu Váhom*[52]. Hoci cestu realizoval v roku 1822 ešte stále videl stopy povodňovej skazy. Pri zostavovaní cestopisu však vychádzal aj zo svojich starších poznámok z obdobia, kedy bol priamym účastníkom povodňových udalostí. Z jeho písomného svedectva vyberáme popis nezabezpečeného povodia Váhu pred hrozbou povodní: „Zvláštnosťou tejto rieky je totiž aj to, že okrem dvoch-troch úsekov nemá vôbec rovnaké brehy a vždy striedavo jeden je zrázny a druhý dvíha sa plytko a pozvoľna. Keď však hladina vody vystúpi ešte väčšmi, ohrozuje dediny i ľudí, či vlastne vydáva ich napospas nevyhnuteľnej skaze. Našťastie stáva sa to veľmi zriedka a za posledných sto tridsať rokov vyskytlo sa to len dvakrát, totiž roku 1683 a 1813. Povodeň neskoršieho dáta bola však omnoho väčšia a ničivejšia než prvšia, lebo si vyžiadala vyše sto ľudských životov a zmenila tvárnosť skoro celého údolia, v ktorom besnila. Nebolo to ani ináč možné, keď vystúpila o 14 stôp nad zvyčajnú hladinu a trvala tri dni."[53] Málo známy je aj veršovaný záznam evanjelického učiteľa z Turian Daniela Benku s názvom *Kratičké werssowání o Powodni, která*

[49] Pozri: HORVÁTHOVÁ, Blažena. Povodeň to nie je len veľká voda. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003, s. 105.

[50] Podrobne vymenúva a citáciami z dobových dokumentov dokladá tieto zápisy B. Horváthová (ref. 49, s. 105-142). Mimoriadne cenné, doteraz nepoznané a vedecky len málo zhodnotené sú jej zverejnenia znení zápisov z mestských a župných kroník a protokolov.

[51] Pozri: HORVÁTHOVÁ, ref. 49, s. 147.

[52] Pôvodne bola napísaná v nemčine Malerische Reise auf dem Waagflusse. Pešť, 1826.

[53] MEDNYANSKÝ, Alojz. Malebná cesta dolu Váhom. Bratislava : Tatran, 1971, s. 56. Autor v knihe zverejňuje aj tabuľkový prehľad škôd spôsobených povodňou na Váhu v roku 1813. Údaje sú usporiadané podľa jednotlivých stolíc a zahŕňajú počty obetí na ľudských životoch, zvieratách, odplavenej a zničenej úrode.

se roku 1813 dne 25. Augusta w Turanoch zběhla; skrz učitele školy Evanj. předložené a zepsané. Z hlohovského regiónu spomienku na povodeň básnicky uchopil už spomínaný Vajajov súčasník Ján Hollý pôsobiaci v tom období v Hlohovci ako kaplán.

Interpretácia priebehu povodne v Horných Zeleniciach z veršov Pavla Vajaja

Nakoniec nás bude zaujímať už avizované veršované rukopisné dielo P. Vajaja *Kratké a opravdové vyobražení té povodně která se do Horních Zelenic v slavné Nitranské stolici jsoucích roku vnítr psaného vevalila.* Rukopis je uložený v zbierkach Vlastivedného múzea v Hlohovci a zrejme vznikol už v roku 1813, pretože na poslednom liste sú uvedené krátke údaje o živote autora končiace práve spomínaným rokom a druhý rukopis je uložený v zbierkach ALU SNK v Martine. Ten môžeme pravdepodobne považovať za odpis pôvodného textu najskôr z roku 1815, keďže biografické údaje v závere rukopisu sú opatrené práve týmto rokom.

Na úvod svojho veršovania P. Vajaj rozvíja úvahy o premenlivosti a dokonalosti sveta, o rozvoji a úpadku ľudstva i o fungovaní stvoreného sveta, ktoré majú ešte výrazne barokové poetické a myšlienkové razenie. Prítomné nie je len evokovanie typického barokového pocitu zo života, ktorý možno charakterizovať pod vplyvom rôznych antinómií a protikladností ako rozoklaný, ale výrazne sa z veršov ohlasuje aj určujúci tón adresovaný človeku pri hľadaní správnej cesty v bludisku hriešneho sveta, ktorý reprezentuje najvyššie stojaca autorita Boha ako zvrchovaný princíp inštruujúci všetky podstatné súčasti ľudského života.[54] V intenciách týchto myšlienok prichádza P. Vajaj na konštatovanie, že hoci svet postihujú katastrofy, medzi ktorými sú okrem iných aj plienivé povodne, tak všetko je to cieľavedomé ustrojenie božieho zámeru. Hlavným princípom úvodných veršov je premenlivosť, nestálosť v zmysle barokového hesla „márnosť nad márnosť". P. Vajaj upozorňuje, že príčiny katastrof pretvárajú funkciu krajiny z pôvodného účelu na účel iný – častokrát protikladný. Napríklad na ruinách živelnými pohromami zničených zámkov a palácov sú dnes lúky a pastviny a naopak priestory, kde bola kedysi púšť, dnes zdobia rozmanité budovy. Historickú slávu bohatých národov a miest anuloval práve zásah povodne a tým zmazal akúkoľvek stopu ich prítomnosti na týchto miestach:

Kde bývaly zámky pevné a nejkrajšé,
z níchž kdy zaháněly nepřátele naše,
nyní tam bývají pro ovce salaše,
a nebo pro lichvu roztomilé paše.

Masívny zásah povodňovej vlny do krajiny a jej skazonosné účinky boli takých rozmerov, že si nik na podobnú situáciu nespomína. Jasne to dokazujú napríklad tieto Vajajove verše, ktoré iba potvrdzujú, že šlo naozaj o výnimočnú povodeň (päťstoročná voda):

[54] Pozri: KÁKOŠOVÁ, Zuzana. Kapitoly zo slovenskej literatúry. 9. – 18. storočie. Typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry. Bratislava : Univerzita Komenského Bratislava, 2001, s. 85-87.

Není tak starého šedivého otce
na vážské dolině v okolí široce,
jenž by pamatoval, kdy a v kterém roce
vody by se zdvihly tak nad mír vysoce.

Po tomto úvode pristupuje autor ku geograficky a dokumentárne veľmi presným opisom povodňových pomerov na Váhu od Liptova, Oravy, cez Žilinu, Trenčín až po Sereď, ktoré dnes objavujú historici hydrológie ako vítaný zdroj poznatkov. Autor si dovolil porovnávať dopad povodne na hornom toku rieky a na dolnom, pričom vychádza z poznania geofyzikálnych daností jednotlivých regiónov. Tiež si uvedomuje príčinu rozvodňovania sa Váhu na jeho dolnom toku. Uvádza veľké množstvo potôčkov i riečok, ktoré zásobujú hlavnú tepnu prívalmi vody. Jeho videnie situácie je nasledovné:

Tam se víc na vrchoch nežli na dolině
můsejí stavěti, a tak v té oužině
tolik dědin mnohém méně jím zahyne
nežli dolu u nás na naší rovině.

Potom jdouce z horňák až k naší Seredi
to velmi dobrě zná, kdo doma nesedí,
že veliké množství potoků se cedí
do Váhu, které ho víc rozvodní vtedy.

Mimoriadne cenná je Vajajova snaha o čo najväčšiu presnosť a autentickosť zveršovaných údajov. Dokáže zachytiť situáciu síce sugestívne, no zato triezvo a bez zbytočného emocionálneho exponovania získaných dojmov. V básni sa predstavil „ako racionalistický osvietenec, katastrofu opísal so stoickým pokojom a zakončil priam optimisticky“[55]. Uvádza napríklad, že voda sa zahryzla do považských nížin až do hĺbky jednej míle, pričom vytvorila od Hlohovca až po Sereď jedno obrovské jazero.

Vylít pri Fraštáku byl na mílu země
a jestliže větší širost brati chceme,
po nížé Seredi jestli jí bereme
temer na púl druhé míle spatrujeme.

Situáciu na hornom toku Váhu až po Žilinu približuje P. Vajaj výpiskami z listu od priateľa z Turca. Tam sa voda dvíhala a zaplavovala obce už 23. a 24. augusta. Vykresľuje, ako veľká voda pohlcovala mnohé dediny a mestá, brala so sebou majetky obyčajných ľudí, ale ničila aj stroje a výrobné budovy a hospodárske objekty (napríklad v Sučanoch soľný sklad). Skazonosný odkaz živelnej rieky vyjavil autor veľmi pôsobivo:

[55] ŠIMKOVIČ, Alexander. Kultúrny život do roku 1918. In VRABCOVÁ, Eva – PETROVIČ, Rastislav (eds.). Sereď – dejiny mesta. Sereď : Mesto Sereď, 2002, s. 175.

Domy, drevo, přístroj domácí gazdovský,
těl mrtvých, i lidských, i hovadských množství
do Turca privlékl k Sučanům, kde mosty
všecky pobral mnozí tam složili kosti.

Výchyrnú Lubochňu do gruntu vyvrátil
skrz co náš drahý král nemálo utratil
píly všelijaké, i mašiny schvátil
mnoho robotníků drevem oškrel, zmlátil.

Podrobné popisy jednotlivých tragických udalostí strieda vymenúvanie názvov miest a obcí postihnutých vodným živlom. Istotne by sa tieto opisy v mnohých lokalitách opakovali, preto autor uprednostnil iba jednoduchú enumeráciu:

Hrádek, Gombáš, Rolčov, Ratkov, Krpelany
pri Váhu bydlící na brehu Turany,
Kralovany, Vrutky, Molču i Strečnany
i Žilinu z častky zkazil povodňami.

Ďalej P. Vajaj upozorňuje na to, že v liste od priateľa stoja i informácie o tom, ako ľudí postihnutých povodňou trápi predovšetkým strach z hladu, keďže úroda, zásoby, sýpky i sklady boli zaliate, podmyté alebo úplne zvalené blatom.

Potom také i to v tomto listě stojí
že se veru Turec velmi hladu bojí
když ozimní, jarní zbožíčko obojí
porostlo, pohnilo v tom celém okolí.

Hrachy, šošovice, pohánky zalílo
slovem: všecky strovy hmůlem zahlénilo
na to pohleděti každému nemilo,
a cože činiti? Bohu se líbilo!

Bez ďalších listinných dokladov či vlastnej skúsenosti však nechce P. Vajaj viac písať o priebehu povodne mimo hlohovského regiónu. S citeľným emocionálnym nábojom upozorňuje, že *„Pristoupím rádějí k našému okolí / bár mně od žalostí bídná slová bolí.“* Následne autor pristupuje k opisu svojich skúseností i skúseností spoluobčanov s priebehom a dôsledkami povodne v Horných Zeleniciach a okolí. P. Vajaj rozpamätávajúc sa na počasie ostatných týždňov pred povodňou pripomína, že mesiac bývali veľmi časté dažde, ktoré však nespôsobili prívaly, pretože koryto rieky ich ešte kapacitne stačilo odvádzať a pôda túto vlahu pohlcovať. Príchodom povodne však dažďami napitá zem nestačila do seba vsakovať vodu, ktorá sa tak rozlievala do širokého okolia a rýchlo zaplavovala nížiny a roviny popri Váhu. Prvá prívalová vlna zasiahla obec Horné Zelenice vo štvrtok 26. augusta o jednej hodine popoludní. Ani keď voda vstúpila hlboko do

dediny a pod oblokmi školy a fary bolo vidieť tvoriaci sa potok, nepredpokladali ľudia, že výsledok jej besnenia bude taký skazonosný:

Pred okny farskými i také kostela,
pred školou žádný si nic z toho nedělá
žádná moudrá hlava to nepredzvěděla
žeby se dědina vytopiti měla.

Ako sme už spomínali, Horné Zelenice a blízke obce boli povodňami (obr. č. 8 a 9) a častými zásahmi vybreženej vody sužované s takou pravidelnosťou, že niektorí obyvatelia nepovažovali predzvesť tejto povodne za ničím výnimočnú od iných. Dokladá to opäť P. Vajaj popisom správania sa evanjelického farára i seba samého. Podobne ako oni sa zrejme v prvom okamihu zachovala väčšina dedinčanov:

Evanjelický pán farár jen se dívá
i se svím rektorem jak vody pribývá
majíc to zajistě jak obyčej mívá
že větší nebude, uteče jak živá.

Obrázok č. 8: Pohľadnica z Horných Zeleníc zo začiatku 20. stor. Vyobrazeniu dominuje evanjelický kostol, vľavo je budova evanjelickej školy. V popredí vidíme zaplavenú časť parku vplyvom aktivity spodnej vody. (foto: archív Milana Chromiaka ml.)

Obrázok č. 9: Povodňová situácia v Horných Zeleniciah v roku 1958. Zatopená časť cesty pri parku pred školou. (foto: Kronika obce Horné Zelenice)

Keď sa hladina stále dvíhala, oprela sa o steny domov a pomaly vstupovala do obydlí, postupne podľahli Hornozeleničania panike. Začali upchávať prahy dverí a pripravovať sa na rýchly presun do bezpečia. Z nasledujúceho úryvku vidíme, že i niektoré techniky svojpomocných protipovodňových opatrení sa veľmi nelíšia od tých dnešných:

Ale když se voda ukrutně silila
pres prah do pitvora cicourem se líla
rektorka i s dívkou dvere zanosila
hnojem a tou deskou, co pri vrátech byla.

Druhá vlna sa hnala na obec od Terezova a v momente, keď sa spojila s prvou, nastala skutočná pohroma. Domáci začali ratovať svoj statok, hnali ho ešte nezatopenými cestami, zachraňovali svoje majetky i holé životy: „*Gazdové se sběhli – křik velký povstává, / hnali koně, voly – kudy cesta pravá.*" Učiteľ Vajaj nebol výnimkou a kázal svojej žene, aby poprosila farárku o dievku, ktorá by pomáhala nosiť najpotrebnejšie veci z domácnosti na chór evanjelického kostola, kde by sa uchránili pred vodou. Z blízkej budovy fary i školy sa pokúšali zachrániť čo najviac cenných vecí. Sila povodne však už bola veľmi intenzívna a prúd nezvrátiteľný, pretože stačili na chór vyjsť iba dvakrát:

Potom když se voda do stavení dala
a všeckymi okny do jizeb cochtala;
má noha – žert sem tam – do běhu se dala,
schytíc šablu, flintu, na chor utěkala.

P. Vajaj, povestný svojou záľubou v literatúre a vzdelanosti[56], ako prvú zachraňoval predovšetkým bohatú školskú knižnicu. Nestačil by však preniesť všetky knihy do bezpečia, preto ich poukladal čo najvyššie pod komín:

Já sem knihy písma sám na hůru házel
mspta[57] též tam po svazkoch sem sázel
ke komínu sem jich házením sprovázel
to sem si nemyslel by se komín skácel.

O pol ôsmej večer sa voda nebezpečne zdvihla a začala búrať nielen drevené domy, stodoly, ale agresívne obmývala aj murované budovy. Učiteľ Vajaj svoj únik zachytil v nasledujúcich dramatických veršoch:

Tedy mohlo byti půl osmé hodiny
když sem já na kostel utíkal jediný,
a nebo poslední – aj hle! Hlukot činí
hned za paty škola hurty, roucaniny.

Opět zase fara boríce se hučí,
voda vukol všudy prenáramně bučí,
voly v farském dvoře, farské krávy ručí,
Škontro můj pes nad mou školskou strechou skučí.

Všade bolo počuť rev topiacich sa zvierat a prúdy odnášali majetky dedinčanov. Domy boli rýchlo zaplavené. P. Vajaj spomína, ako sa ukrývali v kostole, kde nespiac celú noc, počúvali, ako voda podmýva múry fary a školy, až nakoniec obe budovy vzala so sebou. Podobný osud stihol aj viacero domov postavených z nepálených tehál. V evanjelickom kostole merali aj výšku hladiny, ktorá stále stúpala. Hladina sa zastavila vo výške niečo malo nad tri šuchy (približne 90 – 100 cm): *„Když v největším stupni táto voda byla / v chráme našém výš trech šuchů vystoupila.“* Hladina zrejme kulminovala na druhý deň ráno (27. augusta).

V tou celučičkou noc my sme nic nespali,
jen sme pády fáry, školy počouvali,
ramáry sme vodu v kostele měrali,
zdáž větší, neb menší? To sme probovali.

Ale pribývala vždycky až do rána,
stolice v kostele z fary za dverama:
mrežku od oltáre pri níž kolenama
klekávali lidé odroutila sama.

[56] Svojím vzťahom ku knihám a vzdelanosti bol známy už v Príbovciach. Záznam z kanonickej vizitácie z 20. novembra 1798 o ňom prezrádza, že „nezaoberá sa ani hospodárstvom, ani remeslom, namiesto toho rád číta dobrých spisovateľov“ (Turčiansky seniorát Príbovce. Uloženie: ALU SNK, sign. 56 V 1).

[57] mspta – manuskripta (rukopisy).

Na druhý deň, hoci povodňová aktivita ešte neustala, začali dedinčania s ťažkým srdcom počítať prvé škody na majetku, ktoré boli pre mnohých fatálne. Autor napĺňa niekoľko nasledujúcich štvorverší podrobnou evidenciou počtu uhynutých kusov zvierat, množstva zničenej úrody i strhnutých domov. Ale všíma si a opisuje i také detaily ako napríklad zničené oblečenie, nábytok, zbrane, náradie, riady, posteľnú bielizeň, hudobné nástroje, dekoračné predmety atď.:

V čas ráno oknami ven vykoukajíce
zválané sme naše viděli světnice,
komore, maštale i všecky kutice,
zalité v zahradě včely – kukurice.

(...)

Všelijaké háby, šaty poodraté
aj plátna od soukna tam zanechaté,
nechcem jmenovati košele a gatě
štrumfle, neb črevice – tam pohnily v blatě.

Deset kačic voda odvlékla nám síce
za to však zůstaly husi rhetorice
kurence zhynuly – na pantách slepice
také pohynuly – škoda škvárenice!

Veľké straty boli aj na školskom a farskom majetku, čo učiteľa Vajaja zarmucovalo najviac. Steny oboch budov boli podmyté a zrútili sa do vnútra, nepálená hlina sa vo vode rozpustila a pod nánosmi blata pochovala všetky veci:

A tak se v té vodě rozpustily stěny,
bahuřina vznikla, krom bahna a nic není,
všecky věci v blatě vzaly porušení,
není možné v blatě kopať, hledať jmení.

Vajaja sa dotkol nepekný osud jeho knižnice, ktorú ako učiteľ evanjelickej školy postupne budoval. Ešte predtým, ako stihol pred vodou utiecť do kostola, tak knihy hádzal na povalu ku komínu, ibaže:

Komín se též zroutil, propadl do vody,
knihy naházané k němu měly hody;
hodně se napily, po vodě nebrodí,
ale v blatě hnijíc spravily mi škody.

Vodou uväzneným Hornozeleničanom sa pomaly míňali zásoby jedla i pitnej vody. Vajaj píše, že kritické chvíle nastali vtedy, keď im zostal posledný chlieb a spoločne zjedli poslednú misku jednoduchého pokrmu, ktorý si provizórne

pripravovali na chóre evanjelického kostola. Vhod im prišla pomoc od barónky Zayovej[58] z neďalekých Bučian, ktorá im poslala koše s potravou a tiež aj víno „*leknutému srdci pro obveselení*". Proviant poškodeným priviezol dráb Miklóš na plti. Barónka prikázala bučianskym ženám, aby navarili jednoduché a trvácne jedlá, ktoré potom postihnutým distribuovali na člnoch a pltiach. Oslavné zvolania na chválu barónkinho mena sú tým najmenším, ako mohol P. Vajaj prejaviť svoju vďačnosť za starostlivosť v týchto kritických situáciách. Slová vďaky však nezabudol adresovať ani ďalším obetavým pomocníkom, medzi ktorými bol aj barónkin manžel Imrich Zay. Ten s útrpnosťou a spolupatričnosťou rozdával v obci merice s potravinovou pomocou – od šesť až po dvadsať meríc:

Paní velkomožná baronka de Zay
o nás vždy materskú starost peči mají,
mnohokrátě živnost nám sem posílají,
a tou nám ženičky spolu varívají.

(...)

Pán velikomožný báro Zay Imrich
jak otec laskavý, též o poddaných svých
maje velkou starost ráčil opatřiť jich
dajíc najmeň po šest měric každému z nich.

Barón Imrich Zay prikázal sledovať zaplavenú oblasť, či náhodou niekoho voda nestrhla a nepotrebuje pomoc. Tiež prikázal hliadkovať a sledovať hladinu, keby náhodou vyplavila ľudské telá. Dokonca v diaľke bol pozorovaný objekt pripomínajúci človeka, no našťastie sa to nepotvrdilo:

Nekterého pak dně ze pán báro mladý
svojím bystrým okem uvideli z tady
nejakový object člověčí postavy
ležeti ve vodě daleko od travy.

Ukázal, a prosil, aby tou nekdo šel
zdáž by tam člověka zalétého našel?
Hned pán velko-možný rozkazy vynášel
s paní velko-možnou aby tam nekdo šel.

(...)

[58] Zemepáni z blízkych Bučian, Zayovci – Imrich Zay s manželkou Máriou Alžbetou Helenou Kališovou, boli podporovatelia evanjelickej cirkvi v Horných Zeleniciach, preto ich pomoc tejto obci je logická. Viac k pôsobeniu rodu Zay v Bučanoch pozri: VIDLIČKA, Štefan – VIDLIČKA, Ľubomír. Rod Zay de Zay Ugrocz et Csömör v Bučanoch (1770 – 1878). In Bučany a Bučančania. Bučany: Obecný úrad Bučany, 2008, s. 103 – 113.

Ale tam nenašel okrem špalek hnilý
z takového skutku to lidé spatřili
jak to slavné panstvo svědčí zretel milý
k lidem zbědovaným v žalostivou chvíli.

Výška hladiny v obci sa päť dní nezmenila. Ľudia však v strachu už ani nie o svoj život, ale o svoj majetok nečakali a rozhodli sa zachrániť všetko, čo sa dalo. Niektorí chlapi vzali člny a zbierali ešte použiteľné plávajúce predmety na hladine, pod ktorou ležala zaplavená dedina. Najhoršie niesli situáciu ženy a deti prestrašené z prebiehajúcich udalostí.

Situácia niektorých jednotlivcov bola ešte kritickejšia. Rýchly priebeh povodňovej vlny zaskočil aj gazdov, ktorí pásli voly na nížinách. Valiaca sa voda ich zahnala na vyvýšené miesto, kde zostali aj so statkom uväznení. Páni z Bučian však hneď organizovali pomoc. Ženy a rodičia v strachu o svojich blízkych podľahli emóciám:

Za ten čas v dědině křik a naříkaní,
od rodičů od žen ruk zalamování,
domnívajících se že s jejich volami
v tých prehrozných zahynuli!

Počas ťažkých piatich dní iba so skromnou zásobou potravy, ktorá im bola privezená plťou z Bučian, prečkali strastiplné chvíle, kým klesne hladina, aby sa mohli vrátiť k svojim rodinám.

Podobná udalosť sa odohrala aj v blízkych Siladiciach, kde voda tiež uväznila niekoľko nešťastníkov. Konkrétne pánov Martinca a Kadleca so štyrmi kamarátmi z Lovčíc zastihla povodeň na ceste blízko Siladíc. Ustupujúc pred prívalovou vlnou, uchýlili sa na malý terénny výbežok, kde museli prečkať noc. Po tri dni im plťou vozili potravu a nakoniec im zabezpečili aj presun do bezpečia:

V Siladic chotári hned jím ta poslali
na téj jistéj plti skrz sluhů potravy.
Až do tretího dne jich tam dochovali
potom do Siladic všecí se pobrali.

Po prvom opadnutí vody museli začať zdecimovaní ľudia podľa možností upratovať vzniknutý neporiadok. Čo neodniesla voda, bolo zanesené bahnom, štrkom a kameňmi. Niektorí vyhadzovali, iní sušili úrodu, ktorá však už začala hniť; zahrabávali mŕtve telá zvierat. Potravinová pomoc trvala naďalej a smerovala opäť z Bučian od pani barónky. P. Vajaj opisuje, ako si museli jedlo tepelne upravovať, alebo variť priamo na chóre kostola alebo pod holým nebom.

Aj když vody zpadly po výše kolena
bylo všudy hlénu pred očima všema
na tom mokrém hléně, nebyla tá žena
skrze niž by jskra byla rozložena

(...)

Tedy sme v ouzkosti jen ve jmenu Páně
na chore varili v okně pri organě.
A pán farár líhal od fary k té straňe,
rektor zas od školy, jsa v Boží ochraně.

Pre povodeň sa nemohli najbližšiu nedeľu odslúžiť Služby Božie tak, ako tradične, no iba v skromnom kruhu nedobrovoľných obyvateľov kostola. Spoločnou modlitbou sa vzájomne povzbudzovali k vytrvalosti a viere. P. Vajaj píše, že voda siahala po mohutné lipy, ktoré stáli v blízkosti evanjelického kostola ešte týždeň po prvej prílivovej vlne. Keď už spod hladiny bolo vidieť steblá trávy, ľudia povychádzali zo svojich provizórnych úkrytov a rozhodovali sa, čo ďalej. Niektorí boli nútení prečkať pár dní pod holým nebom. Jediným objektom, ktorý zabezpečoval bezpečné prístrešie, bol kostol. Počas prvých dní po opadnutí vody slúžil ako krízové centrum pre ľudí bez strechy nad hlavou.

Za dva, neb za tři dny venku vařívali
a když prišly pršky zas pryč utíkali
do zvalené fáry se prestěhovali
na zemi v pitvorře jídlo vařívali.

Ale to na dlouze však nemohlo byti
zasé do kostela můseli ujíti,
na chore gazdinky polevky klohniti
nebo silné větři započaly víti.

Prišlo aj pozvanie z bučianskeho dvora Zayovcov, prostredníctvom ktorého barón s barónkou ponúkli dočasný príbytok farárovi a rektor Vajaj mohol dočasne bývať v izbe domu pána Ambrozyho. Mali prisľúbené sa tam zdržiavať, kým nebudú fara i škola znovu postavené (stalo sa tak v roku 1814). Obaja však nechceli opustiť obec, keď je potrebná každá pomocná ruka, tak nakoniec farár prijal dočasné ubytovanie v prázdnom dome pána Repku a rektor sa nasťahoval do hoferského domu na pozvanie Ondreja a Michala Bojnákovcov.

A tak se i stalo: Repka domu svého
pro pána farára propustil prázdného.
Mně Ondrej a Mišo Bojnák hoferského
domu pustili do času jistého.

Veci im sťahovali 13. septembra na dvoch zviazaných člnoch. Problémy s povodňou neprestávali ani potom, čo odznela. Steny murovaných domov nasiakli vlhkosťou, tiež hlinená podlaha bola neustále rozmočená. Statika príbytkov bola poškodená, čo ohrozovalo ľudí na životoch a zdraví. Prúd vody spôsobil praskliny na múroch katolíckeho kostola (obr. č. 10) v Horných

Zeleniciach (poškodili sa oltáre sv. Martina a Panny Márie, vydula sa podlaha, popraskala aj klenba lode kostola) a poškodil obydlie katolíckeho farára Juraja Feketeho.

Ač neměl v světnicech svojích žádné vody
v kostele, v stodole nezůstal bez škody
kostel se popukal – dost jest tam ostudy,
zem se proroutila, tam jsou jamy všudy.

(...)

Svatého Martina oltár jest zehnutý
rozpuknuté nad ním také jest klenutí.
Panny Marie oltár podobně pohnutý,
tam pod stolicama podlážky prohutý.

Obrázok č. 10: Katolícky kostol sv. Martina Biskupa v Horných Zeleniciach zachytený na fotografii z roku 1958, ktorý bol poškodený povodňou z roku 1813. (foto: Vlastivedné múzeum v Hlohovci)

Organista musel dočasne bývať v krčme. Na záver P. Vajaj spomenul v krátkosti škody spôsobené v okolitých obciach – konštatuje, že susedné Dolné Zelenice zdecimovala povodeň ešte viac. Na konci dediny voda nanosila ruiny a trosky zo zrútených domov. Terezov bol zaplavený tiež, no voda tu nestrhla žiadnu budovu. P. Vajaj nakoniec svoje verše uzatvára slovami:

Pro nás jest ten příval veliký Boží trest;
na to místo spravjá dost pěkných dědin, měst;
Nech mně v světě trapí v bídě psota, neresť,
a však tento náš svět ze všech nejlepší jest!

Vajajove presvedčenie o dokonalosti stvoreného sveta podľa Božieho plánu stojí oproti radikálnemu osvietenskému liberalizmu voltairovského typu. P. Vajaj verí v Boží zámer a prozreteľnosť, preto jeho filozofický koncept videnia a usporiadania sveta možno považovať za teistický.

Hlohovský notár Michal Havránek zaznačoval do mestskej kroniky pamätnejšie udalosti mesta („rerum memorabilium"), medzi ktorými nachádzame aj podrobnejšie údaje o predmetnej povodni z augusta roku 1813. Kronikár zapísal aj cenné informácie o povodňových škodách v Hlohovci a niektorých blízkych obciach. Z tabuľky v kronike[59] vyberáme niektoré záznamy o materiálnych škodách a stratách na životoch ľudí i zvierat, ktoré sa týkajú priamo v básni dotknutých obcí (tab. č. 1):

Názov obce	Údaje o škodách a stratách na životoch						
	domy	osoby	kone	dobytok	kravy	ovce	ošípané
Siladice	60	2	32	16	48	150	64
Dolné Zelenice	70	-	4	16	24	-	36
Horné Zelenice	34	-	-	12	32	20	80
Beregseg (Šulekovo)	150	1	-	40	32	200	90
Hlohovec	34[60]						

Tab. č. 1. Údaje o škodách a stratách na životoch počas augustovej povodne z roku 1813 v Hlohovci a niektorých ďalších obciach. (zdroj: Protokol mesta Hlohovec 1700 – 1813 (1891). Vlastivedné múzeum v Hlohovci, fond: Staršia história, katalogizačné číslo H-1142.)

Veršovaná skladba P. Vajaja nie je jediným svedectvom o vyčíňaní povodní na Váhu v Horných Zeleniciach. Na budove katolíckeho Kostola sv. Martina Biskupa v Horných Zeleniciach je totižto umiestnená povodňová značka[61]

[59] Bližšie pozri: Protokol mesta Hlohovec 1700 – 1813 (1891). Vlastivedné múzeum v Hlohovci, fond: Staršia história, katalogizačné číslo H-1142.

[60] Toto číslo uvádza J. Urminský v najnovšej monografii o Hlohovci (URMINSKÝ, Jozef. Hlohovec – naše mesto/ Hlohovec – our town. Mesto Hlohovec – Vlastivedné múzeum v Hlohovci, 2013, s. 21.), nie je však súčasťou záznamu v mestskej knihe a, žiaľ, ani autor neuvádza, z akého zdroja tento údaj čerpal. Umiestnili sme ho do tabuľky iba z dôvodu prehľadnosti. V mestskej knihe sa pri meste Hlohovec uvádza krátky latinský text, ktorý obsahuje informáciu, že veľké vlny zasiahli 26. augusta roku 1813 mesto a zničili množstvo domov na viacerých miestach.

[61] Na existenciu povodňovej značky upozornil Ján Habala v príspevku s názvom Váh a povodne, ktorý odznel 25. 8. 2013 v Horných Zeleniciach počas kolokvia odborných prednášok k 200. výročiu vážskej povodne z roku 1813.

(obr. č. 11 a č. 12) označujúca výšku kulminujúcej hladiny vody pravdepodobne počas spomínanej povodne. Ryska určujúca najvyšší bod hladiny je vo výške 147,5 cm, no treba upozorniť na povrchové úpravy okolia kostola realizované v ďalších obdobiach, ktoré zvýšili pôvodný hlinený podklad o úzky betónový chodník. Preto môžeme uvažovať o výške hladiny niečo nad 150 cm. Nápis na značke znie:

M. K. FOLY. MÉBNÖKI
MAGASSÁGJEGY.

Podľa Blaženy Horváthovej je preklad nápisu nasledujúci:

M. K. (iniciály mena) HLAVNÝ VODNÝ INŽINIER
NAJVYŠŠIA HLADINA

Pod dvojriadkovým textom je umiestnená vodorovná čiara označujúca najvyššiu úroveň hladiny.

Obrázok č. 11: Umiestnenie povodňovej značky na Kostole sv. Martina Biskupa v Horných Zeleniciach. Vidíme ju vľavo od bočných dverí do kostola. (foto: archív Jána Habalu)

Obrázok č. 12: Detail povodňovej značky. (foto: archív Jána Habalu)

Záver

Dodnes málo známa a odborne[62] iba čiastočne reflektovaná rukopisná literárna pamiatka Pavla Vajaja o historickej povodni na Váhu z 26. augusta 1813 predstavuje inšpiratívny materiál pre výskum nielen historickej hydrológie, ale i literárnej histórie, estetiky, lingvistiky, dialektológie, filozofie, filológie, etnológie, národopisu či regionálnych dejín. Podrobnou analýzou spomínaných veršov s vysokou faktografickou nasýtenosťou sme získali detailnú a autentickú predstavu o celom komplexe problémov, dôsledkov a príčin, ktoré sú s povodňami spojené. Významné je tu komparatívne kritérium, ktorým môžeme vedľa seba klásť dnešné sofistikované analýzy, štatisticky presné údaje o povodniach s tými, ktoré boli zaznamenané iba prostredníctvom zapísaného svedectva, či sú výsledkom jednoduchých meraní a pozorovaní spred niekoľkých storočí. Získame tak plastickú predstavu o tom, ako sa vyvíjali rôzne aspekty vnímania povodní od strachu z tejto živelnej pohromy, cez jej ničivé pôsobenie, preventívne opatrenia až po hygienické, zdravotné, materiálne či ekologické dôsledky.

Oživený záujem o túto historickú povodeň medzi odborníkmi i laikmi nadobudol aj verejnejšiu podobu, a to konkrétne realizáciou zrejme jedinej oficiálnej spomienkovej slávnosti k 200. výročiu uvedenej udalosti s názvom „Noemov rok 2013“, ktorá sa uskutočnila 24. a 25. augusta 2013 v Dolných Zeleniciach a Horných Zeleniciach. Súčasťou programu bol aj blok referátov, kde vystúpili Peter Novosedlík z Vlastivedného múzea v Hlohovci s príspevkom Archeologické nálezy z Váhu z Horných Zeleníc a okolia, Blažena Horváthová zo SAV s rozsiah-

[62] Hydrologička B. Horváthová neustále systematicky sústredí množstvo pramenného materiálu a pripravuje text, v ktorom by oboznámila čitateľov s touto povodňou komplexne, nielen na úseku pri Horných Zeleniciach, ale na celom toku Váhu.

lou prednáškou práve o povodni z roku 1813 a nakoniec Ján Habala prezentoval príspevok s názvom Váh a povodne.

Vidíme, že dielo P. Vajaja je podnetné pre viaceré aspekty historického bádania. Nemáme tým na mysli iba nami skúmaný text, ale i ostatné jeho práce. Z tohto dôvodu bude potrebné vedecky analyzovať a spracovať jeho tvorbu, čomu nevyhnutne musí predchádzať kritické zhodnotenie a vydanie jeho diela.

LATE PORTUGUESE COLONIALISM AND FREYRE´S *LUSOTROPICALISMO*

Aleš VRBATA

Universidade Estadual de Feira de Santana, Feira de Santana, Brazília,
alesvrbata@hotmail.com

VRBATA, Aleš. Pozdní portugalský kolonialismus a Freyreho *lusotropicalismo*: Brazilský antropolog a sociolog Gilberto Freyre se původně obíral otázkou identity své vlasti či, úžeji, jejích severovýchodních regionů. Jeho profesní dráha však měla výrazně kosmopolitní kontury a Freyre se již ve 30. letech stal intelektuálem s globálním renomé. Také jeho myšlení se posunulo od čistě brazilské tématiky k řadě otázek spjatých se specificky multirasovým charakterem portugalské kolonizace. I když stál původně na okraji zájmu portugalských intelektuálů i politiků, výsledek Druhé světové války a dekolonizační tlak z něj – a především z jeho teorie lusotropikalismu – v Portugalsku učinily vítaného spojence, který Salazarovu režimu od 50. let poskytoval legitimizační mýtus o přirozeném a bezpředsudečném sklonu Portugalce mísit se s nejrůznějšími rasami (zejména v tropech). Freyre tedy podpořil portugalské úsilí přesvědčit světové veřejné mínění o tom, že portugalská katolická kolonizace je vpravdě christo-centrická a nikoli etnocentrická a vymyká se tak z modelu obecné evropské kolonizace. Freyreho fiktivní lusotropikalistická mytologie byla v Portugalsku rychle zpolitizována a stala se jednou z posledních opor oficiálního diskurzu skomírající Salazarovy diktatury.

Kľúčové slová: Gilberto Freyre; lusotropikalismus; rasa; hybridimus; Portugalsko; kolonizace

Keywords: Gilberto Freyre; *lusotropicalismo*; race; hybridism; Portugal; colonization

Gilberto Freyre (1900-1987), Brazilian intellectual, antropologist and sociologist, is a multifaceted personality of Brazilian and world intellectual history whose political/ideological acting provokes different reactions even today. Starting his intellectual career in the USA and Europe Freyre's mindset was continually exposed to various intellectual/ideological trends of the 20th century (social darwinism, racism, decolonization, Cold war bipolar polical paradigm). That is why his work experienced very different receptions.[1]

[1] Number of topics associated with Gilberto Freyre is introduced by proceedings by KOSMINSKY, Ethel Volfzon – LÉPINE, Claude – PEIXOTO, Fernanda Areas (orgs.). Gilberto Freyre em quatro épocas. São Paulo: EDUSC, 2003.

In his homeland, Brazil, Freyre occupies quite exceptional and unique place. His thought is not easy to classify within local intellectual currents of his time. His background itself shows an interesting combination of 1) north-eastern white planter origin, 2) cosmopolitan, i.e. Euro-American education, 3) persistency on his Pernambuco planter identity, Recife inhabitant and conservative Brazilian modernist and 4) man of cosmopolitan career from 1930s onwards. In this study I am going to pay attention to Freyre´s role in Portuguese decolonization process, but his role was much more complex and far-reaching, i.e. permeating various disciplines, social work and policy. That is why it needs to be contextualized.

First part of this study expounds racial thought in Brazil, especially from 1880s onwards. In the second part I am going to introduce Freyre's cosmopolitan intellectual mindset as a true source of his theory of *lusotropicalismo*. The third part is devoted to basic principles of this theory. The fourth part pays attention to *lusotropicalismo´*s reception in Portugal and in the final part to Salazar´s adoption of Gilbertian perspective.

As we will see, during 1930s and 1940s Portuguese Salazarist authorities did not view Freyre´s work as a beneficial or favourable but their attitude underwent significant shift in early 1950s. It was then when *lusotropicalismo* theory became a significant footing of Portuguese foreign policy and got many supporters in so-called Portuguese Colonial Empire. Freyre´s theory was supposed to legitimize empire outwardly, bind it inwardly and defend overseas heritage against rising tide of decolonization. Therefore one can conclude that Freyre's ideas turned out to be a valuable part of Salazarist legitimizing mythology.

Race in Brazilian thought before Freyre

In the last quarter of 19th century Brazilian racial thought was dominated by whitening ideology (*branqueamento*) or, as Thomas Skidmore put it, by determinism of race and climate.[2] This ideology went hand in hand with local abolitionist movement. Both movements formed two dominant theoretico-political currents at least since 1880s. *Branqueamento* was a mild form of racism.[3] Its protagonists rejected straight and clear biological-moral differences between races but believed in malignant effect of racial hybridism on cultural development and general well-being. Adherents of *branqueamento* theory were mainly abolicionists and liberals who believed that abolition of slavery would enhance Brazil politically, morally and culturally and make it closer to civilized, i.e. white European world. In other words, their liberalism was rather political than philosophical. At that time *bran-*

[2] SKIDMORE, Thomas. „Raízes de Gilberto Freyre". In: KOSMINSKY – LÉPINE – PEIXOTO (org.), ref. 1, p. 43.

[3] Brazilian theorists preferred discussions on possible abolition but not on race itself. SKIDMORE, Thomas. „Brazilian Intellectuals and the Problem of Race, 1870-1930". Nashville: The Graduate Center for Latin American Studies, Vanderbilt University Occasional Paper N.° 6, 1969, pp. 1-7. In some way this slight difference as expressed in 19th century political discourse still influences racial consciousness of today´s Brazilians. Some thinkers claim that slavery was replaced by social exclusion (GAMBINI, Roberto. Outros 500. Uma Conversa sobre a Alma brasileira. São Paulo: Senac, 1999).

queamento theory was read in cultural and not physiological terms. Even though it preached racial hybridism as a way of cultural degeneration, it offered a way out from racial determinism without open segregation. Strength of that theory was based on wide-spread conviction which Freyre helped to transform in scientific theory/ideology, i.e. that *„Portuguese enjoyed an uncanny ability to ‚whiten' the darker peoples with whom they mixed. At times this view seemed to amount to a faith in the ‚strong' genes of amorous Portuguese"*.[4] Untill 1888 Brazilian intellectuals believed that black slave constituted a barrier of possible development but left out social consequences of abolition (what are these masses of unqualified and illiterate slaves are going to do after abolition ?) and rarely envisaged question of agrarian reform.[5] Declaration of slavery abolition changed that context significantly.

After 1888 racial thought went through considerable changes resulting not just from new social status of black ex-slaves, absence of agrarian reform or fall of monarchy. It resulted from weak immunity of Brazilian thought in relation to that of Europe.[6] During 1890s Brazilian thought got dominated by racial question. Attention of Brazilian intelligentsia turned from abolitionism to race and after 1888 Brazilian intellectual started thinking in terms of "racial inequality".

European „scientific" racial theories together with social darwinism formed a powerful theoretical mix resulting in the conviction that coloured people were fated to inevitable extinction. That is why dark-skinned population became – for the first time in Brazilian intellectual history – object of detailed studies. Late 19th-century „scientific" wave influenced number of significant writers and scientists like Euclides da Cunha, Graça Aranha, foreign minister baron Rio Branco and others. Nina Raimundo Rodrigues, well-known expert in criminal medicine from Bahia, studied blacks in the light of Lombrosian theory. Aspiring to elaboration of a new penal code, Nina Rodrigues embarked on a new definition of penal responsibility. Even though he differentiated various levels of miscegenation, he viewed it always as a degenerative factor and vigorously opposed famous Sílvio Romero's thesis: *„every Brazilian is mestizo, if not in his blood, then at least in his ideas"*.[7] Nina Rodrigues started applying Lombrosian racial theories on social

---

[4] SKIDMORE, ref. 3, p. 3.

[5] André Rebouças (1838-1898), a very important thinker and engineer of late Brazilian empire, one of those rare thinkers who not only advocated abolition of slavery but agricultural reform as well (among Brazilian 19th century liberals not really common claim). Inspired by Jeffersonian concept of nation composed of small farmers, this black monarchist was convinced of disastrous consequences of republican revolution (1889). In his view republican revolution was made by new landlords who thwarted imperial agrarian democracy project. His main work *Agricultura nacional* (1883) did not reach any significant repercussion. For further study: REZENDE DE CARVALHO, Maria Alice. André Rebouças: Questão de liberdade. In: BOTELHO, André – MORITZ SCHWARCZ, Lilia (orgs.). Esse Enigma Chamado Brasil, Companhia das Letras, São Paulo 2009, p. 46-59.

[6] Brazil was slower than other Latin American countries as far as adoption of European intellectual trends is concerned. Absence of universities helped to maintain Brazil's relative isolation. Increase and obvious victory of liberal cosmopolitan ideology in 1880s, however, indicated that there was a growing interest in the latest European ideas. Brazil was quite vulnerable regarding imported European racial theories. Ironical aspect of such development is that two decades after slavery abolition (1888) Brazil witnessed peak of racist theories production.

[7] *"Todo brasileiro é mestiço senão no sangue pelo menos nas ideias"* (theses from Rodrigues´ work His-

events of his time (Canudos revolt between 1896 and 1897)[8], likewise Euclides da Cunha and others believed that „race" was a criterion opening ways to objective „measuring" of society.[9] At the turn of the century race, racial theories and the question of miscegenation got all visible both in Brazilian official foreign policy and literature (Graça Aranha, Lima Barreto[10]).

It seems that as far as „racial period" in Brazilian cultural history is concerned there is no agreement among intellectual historians. According to some (Skidmore) „racial phase" constituted a short period with its decline already before the Great War. According to others (Tucci Carneiro, Lippi de Oliveira[11]) such a period took much longer and decline of „racial phase" started not until 1945. In addition, it got enriched by the strong anti-Semitic and Aryan element. In spite of disagreements between Brazilian intellectual historians and Skidmore[12], there is no doubt that such an amalgam became a determinant matrix of later Freyre's theories as well.[13] On the other hand Brazilian historians do not deny phenomena of Brazilian nationalism and the profound need to dive into the question of national identity already before the Great War. In Brazil the strict racism had its opponents and it was them who finally became dominant intellectual force.[14] Their

tória de literatura brasileira, 1888). MORITZ SCHWARCZ, Lilia. „Nina Rodrigues: um radical do pessimismo", in: BOTELHO – MORITZ SCHWARCZ, ref. 5, p. 99-103.

8 Canudos revolt (*Guerra de Canudos*), 1896-1897 was a social-religious insurrection of rural inhabitants of small interior town Canudos in the state of Bahia. The revolt was led by religious leader Antônio Conselheiro.

9 Euclides da Cunha (1866-1909). Brazilian engineer, writer and journalist, member of Brazilian Literary Academy (Academia Brasileira de Letras). In his most famous work The Backlands (*Os sertões*, 1902) Euclides called attention to Brazilian backlands (Canudos campaign) and made use of social darwinism. In 1920s and 1930s Euclides became a favourite referrence of Brazilian nationalist authors (mainly because of his invoking of virtues of inland population).

10 MAROTTI, Giorgio. Black Characters in the Brazilian Novel. Los Angeles: Center for Afro-American Studies, University of California, 1987.

11 Carneiro writes about "political thought that constituted itself in doctrine of Estado Novo. If one observes lifelong careers of those intellectuals who acted on the turn of 19th and 20th century, then one realizes (regarding history of ideas) that many of them joined politico-cultural project of Estado Novo or – if not – they (...) they adapted their ideas to the needs of regime. Among them one notices two – Oliveira Viana and Alberto Torres. Many of them assumed roles of bearers and disseminators of ideology inspired by racists theories at that time in fashion and made use of social darwinism and arianism as an instrument of historical explanation. Since 19th century new patterns of European thought – positivism, social darwinism – got sustained by extensive pseudo-scientific literature. (...) Rasist theories emerged as a part of such scientific findings (...)." TUCCI CARNEIRO, Maria Luiza. O Anti-semitismo na era Vargas (1930-1945). Fantasmas de uma geração. São Paulo: Editora brasiliense, 1995. p. 83-84.

12 TUCCI CARNEIRO, ref. 11, p. 86.

13 NEEDELL, Jeffrey D. Identity, Race, Gender and Modernity in the Origins of Gilberto Freyre´s Oeuvre. In American Historical Review, February 1995, vol. 100, no. 1, pp.51-77, note 77.

14 *„But these critics remained a minority before the first World War. (...) Nonetheless, they had an affect. They were pointing the way to an escape from the straight jacket of racism. When did these critics begin to represent more than a small minority position among Brazilian intellectuals ? I think it was during the First World War. The shift in opinion was connected with the undermining of the liberal cosmopolitan ideology which had emerged during the Late Empire. In the era of Brazilian belle époque, from 1900 to 1914, that ideology seemed to go unchallenged. (...) At the same time, (...), some isolated critics were attacking the dominant ideology, along with one of its principal corollaries – the theory of racial superiority. How*

dominance was partly due to nationalism as well. In 1920s nationalism became natural part of different currents of Brazilian modernism including its specific north-eastern version forged by Freyre and his followers in Recife.

It is particularly interesting that Tucci Carneiro´s profound study (dealing with anti-semitism, racism or „yellow danger") does not mention Freyre at all. Even though it deals with number of authors tempted by North-American and European racial production[15] or Brazilian filo-fascist groups, it leaves Freyre aside. Why? Freyre himself exhibited number of conservative qualities already in 1930s but he could not be considered as a racist. Possibly – as we will see further – Freyre was dissociated from those trends in two ways: firstly as a Brazilian with Anglo-Saxon education, Freyre exhibited a cosmopolitan and universalist streak, secondly as a Northeasterner from planter family resisted the southeasten modernizing tide. Freyre spent quite a big part of his life abroad, personally participated in international intellectual and political events on three continents, organized international scientific conferences, made part of international research teams, worked for UN and UNESCO. In this respect his personal and professional profile and background differed significantly from that of contemporary rasist theorists and ideologues whose careers overlaped with Brazilian *Estado Novo*.

Freyre´s pluri-continental identity

Gilberto Freyre was born in Apipucos, Recife, in the Brazilian northeast. Growing up in traditional planters family, far from modernity driven urban centers of São Paulo and Rio de Janeiro, he could absorb atmosphere of then still existing colonial patriarchal society. On the other hand he was educated by foreign preceptors, the fact that underscored his lifelong cosmopolitism and perhaps initiated his early voyages. In 1908 Freyre entered American College of Gilreath (found in Recife by American baptist missionaries), in 1916 read his first public lecture Spencer and the Problem of Education in Brazil (*Spencer e o problema da educação no Brasil*) and in 1918 left for Baylor College in Waco, Texas. His stay in the USA took place when US imperialist expansion in Latin America reached its peak and the USA were progressively becoming dominant economic power. Texas itself was a result of American expansionist waves in the midst of 19th century. Freyre's arrival took place roughly two decades after the establishment of US protectorate in Cuba, i.e. another Anglo-Saxon outpost against Spanish/Latino culture in the New World. Explanation of such expansionism included American contempt of „inferiores races" of Latin America.

---

did the criticism grow in acceptance? In a manner that should not surprise us: anti-racism became a tenet of the new nationalist thought." SKIDMORE, ref. 3, p. 5.

[15] For example Oliveira Vianna, prominent figure of Varguist regime, author of Race and Asimilation (*Raça e Assimilação*, 1932). He called attention to racial amalgamation as highly problematic for eugenic and racial selection of Arian ethnics. Oliveira Vianna observes that by virtue of datas gathered in New London, Anglo-Saxon race possesses higher exagamous aptitude (the highest miscibility coefficient). Jewish race Oliveira Vianna declared as „indissoluble". TUCCI CARNEIRO, ref. 11, p. 102.

In the USA Freyre was introduced to important personalities[16] (his American professors or later mentor and Brazilian diplomat Oliveira Lima). In 1920 Freyre graduated from Baylor College and pursued his further studies in New York.[17] Having attained his Master degree Freyre left (*„attracted by circles of Action Française"*[18]) for Paris. There it was Charles Maurras, *félibrige* and their regionalism what infuenced him most.[19] After short stay in Heidelberg and Oxford Freyre left for Portugal. Meeting republicans from review *Seara Nova*, integralists and monarchists from *Correio da Manh*ã, he was particularly impressed by integralist leader António Sardinha with whom initiated short correspondence (1923-1924).[20] It is probable that such sympathies coming from all possible ideological corners foretold his later pan-Portuguese reception from 1950s onwards.

Returning to Brazil (1923) Freyre embraced local *regionalismo*, organized regionalist conferences (*I Congresso Brasileiro de Regionalismo* in Recife, 1926), worked for Estácio Coimbra[21], governor of Pernambuco. In his new function Freyre was an editor of a journal *A Província* and lectured sociology at *Escola Normal do Estado de Pernambuco*.

Outbreak of 1930 revolution led Freyre abroad again. But this time his steps led first to Salazarist Portugal. In addition Freyre spent 1930-1933 period between USA and Brazil to pursue his empirical comparison between Brazilian north-east and Northamerican South, two societies grown out of plantation and slavery.

Freyre deprecated then widespread conception of race as a biological fatality. On the contrary, emphasized determining force of enviroment. In this respect Freyre resembled other Brazilian researchers of his time. In contrast to them Freyre emphasized old – and for some outmoded – patterns of Brazilian lifestyle associated with patriarchy, plantations, slavery, miscegenation. According to some, being a cosmopolitan Freyre suffered from permanent "Proustian syndrom".[22] Such complex networks of factors made Freyre a true cosmopolitan thinker. It is highly probable that his cosmopolitism was completed by his frequent journeys abroad

---

[16] William Butler Yeats, „new poets" Vachel Lindsay and Amy Lowell.

[17] Franz Boas (antropology), Franklin Giddings (sociology), Edwin Seligman (economy), William R. Shephard (Latin America history) and John Basset Moore (international law). Franz Boas, German jew settled in the USA already in 1910s was head of Department of Anthropology at Columbia university and it was him who became Freyre's frequent international reference and who taught to "take into account as fundamental a difference and social influences, cultural heredity and enviroment". CASTELO, Claudia. Modo português em estar no mundo. O lusotropicalismo e a ideologia nacional (1933-1961). Porto: Afrontamento, 1998. p. 20, note 17.

[18] CASTELO, ref. 17, p. 22, note 24.

[19] Armelle Enders in chapter with symptomatic title „la plantation ou la matrice d´un integralisme national" writes: *„Even though our access to detailed information about young Freyre´s activities is quite limited, in themes developed by him during following decades one can detect several points converging with concepts conceived both by Maurras and his disciples.*" ENDERS, Armelle. Lusotropicalisme, théorie d´exportation. Gilberto Freyre en son pays. In Lusotopie 1997, p. 201-210.

[20] common theme of their discussions and correspondence was "peninsularismo". CASTELO, ref. 17, p. 22.

[21] Estácio Coimbra, Freyre's brother-in-law.

[22] NEEDELL, ref. 13, p. 63, note 37.

(sometimes referred as an exile because Freyre probably viewed 1930 Revolution as a threat) and was looking for a creative intellectual outlet.[23]

After a short anthropologial work in Germany Freyre decided to return to Brazil (1932). Studying in archives and libraries of Rio de Janeiro, he started writing his opus magnum *Casa-grande & senzala* and organized 1st Afro-Brazilian Congress (*1.° Congresso Afro-Brasileiro,* 1934, Recife). It was for the first time when the African contribution to national culture was openly and worldwidely appreciated. Subsequently, on the third occasion ouside Brazil, Freyre formulated his *lusotropicalismo* theory.

Lusotropicalismo: Hybridism as a driving force behind history

In his opus magnum *Casa-grande&senzala* Freyre outlined matrix of Brazilian nation: plantation of Brazilian north-east and miscegenation as a result of master-slave coexistence. According to some scholars (Armelle Enders) it was Brazilian variation of Maurras' integral nationalism (see note 19) whereas others (Gomes de Almeida[24]) put emphasis on Freyre´s regionalistic aloofness towards modernizing and urbanizing southeast or on his „Proustian" searching for the lost and idealized world of his childhood (Jeffrey Needell). All these motives could form sort of underlying unconscious motivation, but *Casa-grande&senzala* offered an original interpretation of Brazilian national identity and matrix of Portuguese colonization process of Brazilian tropics. As we will see, further development of his theory was to broaden this concept to worldwide Portuguese colonization.

During his third journey (1937) Freyre became cosmopolitan intellectual and significant agent on the field of international relations but times were still not opportune for the worldwide promotion of his ideas. 1937-1940 period Freyre spent as a delegate, professor and visiting scholar. In 1940, back in Recife, he put forth his lecture A Threatened culture: The Luso-Brazilian (*Uma cultura ameaçada : a luso-brasileira*) which later became keystone of his book The world createdy by Portuguese (*O mundo que o português criou*).[25] Both texts are very important for the present study because here Freyre extended what initially considered as Portuguese colonization features in Brazil and started applying them on the Portuguese colonization as a whole: „*Wherever this type of colonization reigned, racial prejudice seemed to be insignificant. Miscegenation, psychological and social, is (...) morally active and creative.*" [26] These theses led to later widespread fiction of an ideal of racially mixed society of white aristocrats and black serves, a true nation of white planters and black slaves able to assimilate all the cultures of the world. Such vision involving racial and class tolerance Freyre described in The Masters and the

[23] Freyre's cosmopolitism on one hand and his adherence to colonial Brazil on the other form a basic tension which constitutes the background of his theoretical work. See works by Pallares-Burke or Jeffrey Needel.

[24] GOMES DE ALMEIDA, José Maurício. Regionalismo e modernismo: as duas faces da renovação cultural dos anos 20. In KOSMINSKY – LÉPINE – PEIXOTO (org.), ref. 1, p. 315-325.

[25] FREYRE, Gilberto. O mundo que o português criou. Aspectos das relações sociais e de cultura do Brasil com Portugal e as colónias portuguesas. Rio de Janeiro: José Olympio, 1940.

[26] FREYRE, Gilberto. O mundo que o português criou. Lisboa: Edições Livros do Brasil, 1951, p. 43.

Slaves (*Casa-grande&senzala,* 1933) and later in The Mansions and Shanties (*Sombrados e mucambos,* 1936). For many it is still reactionary and archaistic Utopia. However, it is also true that many believed that Brazil lacked open segregation (such as in the South Africa or in the South of the USA) and that Freyre's theses rested on accurate observations.

Gilberto Freyre´s thoughts stood for rehabilitation of Portuguese presence in Brazil and constituted a sensitive point in official historiography of Brazilian regime *Estado Novo* (1937-1945).[27] Positive appreciation of Portuguese heritage implied a break up with older analyses of Brazilian intellectuals (especially in 1920s) who attributed Brazilian backwardness and tardy modernization to Portuguese colonization.[28] Freyre repeatedly emphasized lack of Portuguese "racial identity" and "plasticity" in relation to other races. In his view Portuguese came from Greeks, Carthagians, Celts, Romans, Visigoths and their "plastic character" explained referring to their coexistence with Moors:

"*Interests of reproduction supressed not just moral prejudices but also Catholic fastidiousness of orthodoxy ; and in the service of such interests one can find Christianity which, in Portugal, so many times adopted characteristics of a falic cult.*" [29]

And Jews:

"*Technicists of usury, such became Jews almost everywhere through almost biological process of specialization that seems to sharpen their character of predator, mimicry and constant gests of appropriation and possession, hands with clutches incapable of planting and create (…) just able to skimp.*" [30]

"Plastic quality" (*característica plasticidade*) and the indulgence with "women of different colours" (*mulheres da vária cor*) gave Portuguese extremely favourable starting point both for colonization and survival in tropics:

"*In contrast to obvious inability of northerners, it is true that Portuguese reveal so evident ability to get acclimatized in tropics. It is sure that by means of better hybridism than other Europeans : all colonial societies of Portuguese origin are more or less hybrid.*" [31]

---

[27] ENDERS, ref. 19. note 9. WILLIAMS, Daryle. Culture wars in Brazil, Durham-London: Duke University Press, 2001, p. 227-251.

[28] ENDERS, ref. 19, note 10. See: SILVA DA MOTTA, M. A nação faz 100 anos. A questão nacional no centenário da Independência. Rio de Janeiro: FGV/CPDOC, 1992.

[29] FREYRE, Gilberto. Casa Grande & Senzala. Formação da família brasileira sob o regime de economia patriarcal. Lisboa: Edições Livros do Brasil, 1957, p. 242.

[30] FREYRE, ref. 26, pp. 226-227. Jeffrey D. Needell observes Freyre's anti-semitism as something generally unnoticed but still present in all his works. See „Freyre´s egregious anti-Semitism, which goes generally unremarked". Needell underscores various terms Freyre used to condemn financial activity of Jews. NEEDELL, ref. 13, p. 31, note 72.

[31] FREYRE, ref. 25, p. 24.

It was that gift that predestinated Portuguese success in tropics. This quality was to led to what Freyre called "world created by Portuguese" (being aware of Brazilian Lusophobia he avoided expressions like "Portuguese world" or "Portuguese America" behind which the idea of Portuguese nationalism was lurking). Freyre did not want to attribute formation process of such civilization to Portuguese crown, dynasties or Portuguese politics but to Portuguese Christo-Catholic ethos. For him such Christo-Catholic ethos formed a basis of Brazilian nation. In his view Luso-Brazilian element was predominant in Brazilian culture, formed a basis of Brazilian identity and as such should be protected by official authorities.[32] For Freyre Brazil is: "*the most vigorous and most remarkable part of the world created by Portuguese with the use of European and Christian elements by means of cross-breeding and considerable mutual cultural intersections.*"[33]

It was in 1950 when Freyre, during his trip around Portuguese empire, introduced his theory of Luso-tropical civilisation:

„*that sort of Lusitanian civilization which, victorious in tropics constitutes today, (....). This expression – Luso-tropical seems to correspond with the fact that Lusitanian expansion coming to Africa, Asia and America manifests plain inclination of Portuguese man to both acclimatization and lasciviousness and not just interest in tropics as such.*"[34]

There is no doubt that in times when the „racial cross-breeding" (*mistura de raças*) was considered to be one of main causes of both physiological and cultural degeneration (*degeneração*) Freyre swam against the tide of his time.

Colonial myth: From Armindo Monteiro to Gilberto Freyre

Brazilian declaration of independence (1822) constituted a significant damage for Portuguese empire. Nevertheless, Portuguese imperial policy managed to sail through unquiet waters of 19th century without significant losses. Portuguese diplomacy succeeded in international negotiations concerning its African dependencies and kept small enclaves in India, China and East Timor. Tight and vulnerable bond between metropolis and overseas territories was laid bare with so-called *Ultimatum* (1890). The British royal government thwarted Portuguese ambitions to so-called Rose map (*Mapa Cor-de-Rosa*)[35] and nationwide psycho-so-

[32] Applying concept of „culture wars" on Varguist Brazil, American historian Daryle Williams demonstrates that Brazilian cultural-political scene is a constant battlefield of two or more cultural policies whose goal is to legitimize national and international Brazilian policy. According to Williams even Brazilian modernist movement was split into at least two camps: modernists (inspired in Northamerican and European modernity) and conservatives (inspired by Luso--Catholic traditon, colonial and imperial culture). WILLIAMS, Daryle, Culture wars in Brazil. Durham-London: Duke University Press, 2001.

[33] FREYRE, ref. 29, p. 41.

[34] FREYRE, Gilberto. Um brasileiro em terras portuguesas. Introdução a uma possível Luso-tropicologia, acompanhada de conferências e discursos proferidos em Portugal e em terras lusitanas e ex-lusitanas da Ásia, África e do Atlântico. Lisboa: Edições Livros do Brasil, 1954, p. 134.

[35] The Pink Map or the Rose-Coloured Map (*Mapa Cor-de-Rosa*) was a project resulting from a document from 1885 that constitutued Portuguese claim of sovereignty over a corridor between Portuguese West (Angola) and East (Mozambique) Africa. The corridor included today´s territory of Zimbabwe and large parts of Zambia and Malawi. British government (presided by Lord

cial shock led to the virulent criticism of ruling dynasty and monarchy. Growth of republican opposition, assassination of royal family (1908) and fall of monarchy (1910) followed. Portuguese overseas continued intact part of national identity, but newly established republican regime suffered from chronic financial problems, unstable political scene and considerable part of illiterate population.

After the fall of liberal Republic (1926) and introduction of Salazarist regime, overseas became essential part of nationalist propaganda. Alongside Salazar himself, there was António Ferro, chief figure of propaganda machine SPN (later SNI) and Armindo Monteiro, author of regime´s foreign policy. Together with Salazarist intelligentsia all of them contributed to the progressive formation of Salazarist discourse.

Salazarist regime renewed traditionalist myths that were supposed to legitimize its policy. As Fernando Rosas puts it, all this set of myths was to *„(...) establish a mythic idea of transpersonal and trans-class ‚Portuguese essence', that Estado Novo reassumes when closing ‚black century' of liberalism (...)"*[36] Next to „palingenetic myth" and „myth of new nationalism", Rosas refers to „imperial myth" which was *„to certain degree inherited from previous monarchist and republican traditions in its double historical-providentialist aspect (colonization and evangelization)"*.[37] Imperial myth constituted a significant part of long-lasting national heritage, and as such it was duly cultivated. In 1950s and 1960s it was Freyre who was supposed to enrich in a very significant way.

Salazar's general aim was to eradicate both republican and Pombalian (Enlightened) tradition and to re-introduce traditionalist counter-revolutionary principles. Colonial policy made an important part of such a change. In July 1930 – even before *Estado Novo´*s constitution was adopted – Salazar approved so-called *Ato Colonial*, i.e. re-introduced centralized colonial administration, restricted limited colonial autonomy and instituted official term Portuguese Colonial Empire (*Império Colonial Português*). Here Salazar clearly defined burden of white Portuguese: *„It is an organic essence of Portuguse nation to enact a historical function of owner and colonizer of overseas domains and to civilize indigenous populations (...)"* (2nd article of *Acto Colonial*).[38] Salazar's colonial policy put an end to republican

Salisbury) in its memorandum known as Ultimatum of 1890 (January 11, 1890) forced Lisbon to resign from such policy. Memorandum demanded withdrawal of Portuguese troops from territories in today´s Zimbabwe and other areas where Portuguese and British interests overlapped. Ultimatum led to mutual treaty signed in Lisbon on 11 June 1891. All these events provoked number of riots and apocalyptic sentiment among Portuguese and contributed to the overthrow of the monarchy (1910).

[36] ROSAS, Fernando. O Salazarismo e o homem novo: ensaio sobre o Estado Novo e a questão do totalitarismo. In Análise social, vol. 35 (157), 2001, p. 1031-1054.

[37] ROSAS, ref. 36.

[38] *Acto Colonial* was a constitutional law promulgated by Decree n.° 18 570 (8/7/1930), i.e. pre-existed Estado Novo regime (introduced by constitution that came into force April 11, 1933 and served until 1945) but later it was incorporated in it. It was elaborated by Salazar, Armindo Monteiro and Quirino de Jesús. It introduced a new stage of Portuguese colonial administration, or imperial, nationalist and centralized stage that was in force until 1951. *Acto Colonial* defined relations between metropolis and its dependencies. It applied term Portuguese Colonial Empire (*Império Colonial Português*) on all overseas territories (3rd article of *Acto Colonial* states: *"The Por-*

tradition in three main aspects: administrative autonomy was substituted by centralization; opening to foreign capital was substituted by nationalization; autonomous development was left out in favour of imperial economic integration and financial equilibrium. As far as indigenous policy is concerned, however, there were no significant differences.

It was exactly at that time when Freyre formulated fundamental theses of his masterpiece The Masters and the Slaves (*Casa-grande&senzala*, 1933). Its publication coincided with approval of *Estado Novo* constitution and traditionalist push in Portuguese internal and colonial policy. First, Freyre paid attention to Brazilian black slave, multiracial coexistence in Brazilian plantation and culture in general (*Casa-grande&senzala*) but soon after his attention turned to pan-Portuguese colonization project (*O mundo que o português criou*). Freyre believed and preached that Portuguese were both biologically and culturally endowed with unparalleled gift for racial hybridism and, by extension, specific type of colonialism. Promoted by internationally acclaimed intellectual, such theses could not pass unnoticed in Portuguese medias. Whereas during 1930s and 1940s Portuguese authorities observed Freyre´s thoughts with reservations, in the 1950s *lusotropicalismo* became essential part of official Salazarist doctrine. Post-war time seemed to be more opportuned for Freyre. Portugal persisted in its idealized vision of pre-modern Catholic rural Occident, but post-war world started opening itself to racial tolerance, multi-racial coexistence, principle of self-determination and decolonization. Brazil enjoyed reputation of multi-racial paradise. Time proved to be more opportune for Freyre than for Salazar.

Freyre´s ideas were appreciated by Portuguese already in 1930s. José Osório de Oliveira referred to Freyre´s „new" look at black and coloured people in 1934 in following manner: *„from this new way of looking at black, as it was adopted by Brazilians, results that a mysterious soul of this race has been revealing itself."* Impressed by Freyre´s perspective Osório recommended Portugal to *„carefully observe Africanology studies made in Brazil because of their already visible progress in knowledge of black´s psychology – an element of our overseas activity and an important value of our empire."*[39] Adopting *lusotropicalismo* theory, Osório arrived at conviction that miscegenation constituted both cultural and racial *modus operandi* between Portuguese colonizer and tribesmen. At the same time, Osório started preaching theory of progressive disappearance of both whites and blacks in Brazil. In his eyes Brazil was destined to be mestizo country: *„And this is the great work of hybridism, a true form of Portuguese colonization in American territory. With some reason and (...) with sympathy Brazilians say: ‚God made the white and the black; Portuguese made mulatto'. With sympathy of course because Brazilian does not despise mulatto."*[40]

Osório was probably the first public promotor and supporter of Freyre´s work in Portugal,[41] but he was not the only one. In the very same year Carlos Malheiro

tuguese overseas dominions are declared colonies and constutite Portuguese Colonial Empire").

[39] OSÓRIO DE OLIVEIRA, José. O Negro. Contribuição brasileira para o seu estudo", In O Mundo Portugues, vol. I, no. 4, Abr. 1934, p. 138.

[40] OSÓRIO DE OLIVEIRA, José. A mestiçagem. Esboço duma opinião favorável. In O Mundo Português, vol. I, no. 11, Nov. 1934, p. 367-369.

[41] „I believe (...) I have read, in some of our chroniclers of India or in the very ‚Comentários de

Dias published a book where one chapter is dedicated to Freyre´s work. Here, monarchist intellectual appreciated Freyre´s work and recommended Portuguese intellectuals to pay attention to his ideas. Freyre´s was supposed to participate in conservative but at the same time innovative colonial politics: *„his words corroborate all of what we were able of in America. Let´s use them as an impulse for laborious work that awaits us in Africa, work that will save us from sterility of the century of liberalism and individualism (...).*"[42]

In the second part of 1930 Freyre´s reception in Portugal included both intellectuals and journalists.[4343] In 1937 Freyre participated in Portuguese Ist Congress of Portuguese World Expansion History (*I Congresso da História da Expansão Portuguesa no Mundo*) and in 1940s his ideas stimulated intellectuals of various ideological background: ex-integralists converted to Salazarism, conservative monarchists, progressive Catholics or oppositionist republicans. Freyre's concept was accepted but reading of his works was not always convergent. Many Portuguese interpreted in terms of nationalism.[44] In addition, one should not forget that Freyre´s work reception took place also in Africa and was appreciated especially in Cape Verde.

It is noteworthy that Osório´s appreciation of *lusotropicalismo* coincided with introduction of Portuguese constitutional law *Acto Colonial* accompanied by official discourse of „imperial mystique" (*mística imperial*), whose author, Armindo Monteiro (1896-1955), was a colonial ideologue and political figure of considerable prestige. As a foreign minister (1931-1935) Monteiro adopted principles of social darwinism, i.e. Portuguese colonial policy from 1930s onwards was in strict contradiction to Freyre's theses. Monteiro himself did not conceive interracial relations as harmonious and fraternal. In his 1930s texts Monteiro did not recognize African cultures as such. Paternalist way Monteiro spoke about „historical duty" (*dever histórico*) to conduct natives (*indígenas*) to Christianity, cultivate them through work, morals, intelectually and materially did not leave any room for Freyre's fraternal hybridism. Even though official discourse repeatedly emphasized „national unity", Monteiro drew very clear line between „natives" and „civilized".[45]

Albuquerque' that our talented governor facilitated by all possible means marriages between Portuguese and Indian women. And Jesuit missionaries in Brazil never opposed such marriages and fought just against (...) concubinage." OSÓRIO DE OLIVEIRA, ref. 39.

[42] MALHEIROS DIAS, Carlos. Gilberto Freyre. In Pensadores Brasileiros, Lisboa: Livraria Betrand 1934, p. 117.

[43] From 1935 onwards journals like Diário de Notícias and Boletim Geral das Colónias published various articles where excerpts from Casa-grande&senzala were published. These excerpts are are present also in Malheiro Dias' studies.

[44] CASTELO, ref. 17, p. 80.

[45] „then dominant imperial conception was not compatible with the idea of fusion of various elements in some new Luso-tropical civilisation. Portugal was supposed to have a historical role of giving Western values and Christianity to ‚raças inferiores' but such cultural contact was supposed to take place without Portuguese being contaminated. (...) The possibility of Africa being a place of balanced ethnical and cultural symbiosis opposed roused Lusitanian nationalism.In the name of ‚racial purity' of Portuguese religion and culture, Brazilian experience cannot be repeated in Portuguese colonial empire." CASTELO, ref. 17, p. 86.

No doubt that the very idea of *lusotropicalismo*, i.e. racial and cultural fusion and cultural reciprocity, was in sharp contrast with Portuguese colonial policy and ideology. Freyre's *Lusotropicalismo* encountered many reserves among Portuguese public. It was especially his thesis of hybrid character of Portuguese people (Freyre's emphasis on Afro-Arabian substrate of Portuguese „race" and national character)[46] that was sharply rejected. In contrast, Salazarist authorities underscored „Christian reconquest", i.e. European essence of Portuguese identity. On the other hand Lisbon easily accepted his thesis of special talent of Portuguse to colonize tropics. It was Armindo Monteiro who used such an idea for elaboration of his „imperial mystique". In his view colonization requires exactly what Portuguese possess: "*a specific talent, an intimate force (...) liking for adventure and unknown, scorn for immediate welfare and at the same time desire to conquer fortunes in spite of thousands of sufferings and dangers"* and requires "*specific kind of being where, next to infinite tolerance and devoutness to what is inferior in people from backlands (...).*"[47]

Another widely accepted idea was that of predominant Christocentric/spiritual character of Portuguese colonization as opposed to other European colonization projects that were ethnocentric in their nature. In his works Freyre linked *lusotropicalismo* with the thesis of „Christocentric" (and not „ethnocentric") character of Portuguese colonization. The latter thesis was not originally forged by Freyre. It was rather a national myth legitimizing Portuguese *reconquista* and overseas conquests. The myth was later incorporated into „evangelic mission" (*missão evangelizadora*) of Portuguese monarchy and church, documented in literature already in 16th century. This doctrine was frequently adopted by conservative political currents (legitimists, integralists, ultramontane Catholics), and later inspired Salazar´s *Estado Novo*. Already in 1940 Salazar stressed „spiritual" character of Portuguese colonization: *„having a small territory, population, strength or material means it is not limited in its civilizing mission: people can create on its own steering principles a universal activity (...) that illuminates the world."* [48] *Estado Novo* discourse made use of old national myths (nation founding, 1140; overseas discoveries; independence restoration 1640), used anachronic, mythological, and religious language aiming at self-legitimization. Lets not forget above mentioned set of mythic „truths" Rosas uses to interpret Salazarist spirit (notes 36, 37). Exactly in that sense Armindo Monteiro interpreted national history in 1934*:*

[46] "it [Portuguese race] can be explained (...) by its ethnic past or rather cultural past of an undefined people somewhere between Europe and Africa". FREYRE, ref. 25, p. 13. Freyre repeats this thesis on numerous occasions but it is available in Portuguese intellectuals as well. Antropologist Jorge Dias observed: "A perfect Portuguese unity results from an amalgam of various peoples: Iberians, Celts, Romans, Teutons, Jews, Berbers and Arabs with Phoenician, Greek, Carthaginian and Norman influences on coastal populations". DIAS, Jorge. A expansão ultramarina portuguesa à luz da moderna antropologia. Lecture given November 12, 1956 and originally published in Boletim Geral do Ultramar. CASTELO, ref. 17, p. 115.

[47] MONTEIRO, Armindo. Os portugueses na colonização contemporânea. Lisboa: AGC, 1933, p. 6.

[48] OLIVEIRA SALAZAR, António de. "Discurso pronunciado pelo senhor presidente do Conselho, em 4 de Junho de 1940 no alto do Castelo de Guimarães", quoted by Henrique Galvão, Álbum comemorativo das festas centenárias de Guimaraes, do cortejo do Mundo Português e da secção colonial do Mundo Português, p. 4. In CASTELO, ref. 17, p. 132.

„(...) nation prefered to be sacrified in the sea to enlarge limits of faith and the EMPIRE. During 15th and 16th century soldiers and missionaries link name of Portugal with all the corners of the Earth and with its heroic spirit and apostolic mission which opened a new cycle of relations and even in the ideas of nations. But in the epoch of ‚timorous and mean sadness'(...) the Christ was denied as if whatever latin nation could live without his spirit. Instead of creative unity, miserable struggle of fractions. Instead of the very dignity of a nation that is the third colonial power, a disgrace of a miserable way inserte din revolutions and insurrections."[49]

Spiritual mission became a robust link between Freyre´s *lusotropicalismo* and Salazarist colonialism. During 1950s idea of „spiritual mission" became frequently repeated in both prominent intellectuals and Salazar.

At the same time fundamental changes were taking place in he world politicy. Progression of anti-colonial pressures made Portuguse regime to abolish *Acto Colonial* (1951) and to significant change of constitutional terminology (for example term *„colónia"* is subsituted by more neutral *„ultramar"*) and promoting „Portuguese pluri-continental national unity" (*unidade da nação pluricontinental portuguesa*). Salazarism got progressively closer to the spirit of Gilbertian doctrine. It is no coincidence that official visit of Brazilian sociologist in Portugal and its overseas provinces started two weeks after constitutional revision (August 1951), i.e. abolition of *Acto Colonial*. Salazar understood Freyre´s *lusotropicalismo* as an effective instrument of legitimization and started, at least outwardly, incorporate it in the official discourse. In 1960s Salazar adopted lusotropicalism almost completely:

„Harmonic relations between races, as it was always understood by Portuguese, do not always require just absence of discrimination, but also laws and certain social practice. Such absence of discrimination is exactly what we call today racial coexistence (...). For 16th century Portuguese – and in this, I believe, we have always been, (...) lofty heirs of an enviable tradition – inter-racial relations were inspired in Christian ideal of equality; (...) our ancestors obstinately fought for true racial coexistence and even assimilation that next to the absence of discrimination (...) expressed absence of racial feeling as well. Such was perhaps our ambitious goal (...). One cannot deny that in some cases we have been successful: Goa and Cape Verde are the best examples of societies where the racial factor was and still is irrelevant."[50]

Such sort of discourse seems to be typical for Salazar´s speeches throughout 1950s and 1960s. Dictator defended ideals of United Nations[51] and constantly invoked Portuguese „natural inclination" (*pendor natural*) *„towards other peoples, contacts that always lacked whatever concept of superiority or racial discrimination."*[52] Proportions of lusotropicalist thesis in the official discourse was growing proportionally

[49] MONTEIRO, Armindo. O pensamento do ministro das Colónias. Reconstrução do Império. Lisboa: SPN 1934.

[50] OLIVEIRA SALAZAR, António de. Entrevistas 1960-1966. Coimbra: Coimbra editora 1967, p. 155-156.

[51] Salazar defending ideals of UN Chart. OLIVEIRA SALAZAR, ref. 50, p. 3-4.

[52] SALAZAR OLIVEIRA, ref. 50, p. 84.

with the threat of decolonization. Salazar and his foreign minister Franco Nogueira made its use especially when interviewed by foreign journalists. Salazar´s speeches in 1960 were almost interchangeable with those of Freyre´s when saying that Portuguese nation „*was a sort of multi-racial society that, eight hundred years ago, we constituted as a nation in the end of various invasions coming from the East, North and South, i.e. from the very Africa.*"[53]

Such speeches were heard after the abolishment of *Acto Colonial* (1951), Bandung conference (1955) and loss of Portuguese India (1962). At that time number of Third world´s countries reached independence.[54] Portuguese foreign office adopted *lusotropicalismo*, disseminated it in overseas (distribution of Freyre´s books, indoctrination of diplomats), and even scientific „lusotropical" institutions were introduced.[55] Salazar tried to get sympathy and support of internation public opinion.

Both Salazar´s 1950s and 1960s speeches and Freyre´s voyages around Portuguese overseas territories contributed to politization of *lusotropicalismo*. It is worth noting that Freyre won sympathies of both Salazarist élites and anti-Salazarist opposition.[56] All of them agreed on „natural inclination" (*pendor natural*) of Portuguese colonization. Freyre also allowed (and perhaps helped) *lusotropicalismo* to be politicized – concept that was originally antropologico-sociological theory. The very fact of Freyre travelling across Portuguese empire and presenting *lusotropicalismo* made him legitimizator of *Estado Novo*. Freyre´s travelling resulted in two significant works: A Brazilian in Portuguese lands (*Um brasileiro nas terras portuguesas*) and Adventure and Routine (*Aventura e Rotina*). Here Freyre nobly misses out racism in Diamond Company of Angola (*Companhia de Diamantes de Angola*) and ascribes it to aberration of „Portuguese tradition" (*desvios à tradição lusa*) that ensues from „unfortunate influence" (*influência nefasta*) of Belgian Congo and South African Union. No doubt, here Freyre left field of science and entered political engineering.[57]

From today´s perspective it is surprising that Freyre´s myth of luso-tropical community was received as trustworthy. As Claudia Costelo underscores, it was invented „with its back turned to historical facts and concrete reality."[58] In spite of all what countered Freyre´s theoretical construct, Freyre considered his model valid. In spite of all the texts written by Portuguese social scientists about

---

[53] Ibidem.

[54] Indonesia (1946), India (1947), Sri Lanka (1947), Burma (1948), Marroco, Tunisia, Sudan (1956) etc.

[55] in school year 1955-1956, Adriano Moreira introduced study of lusotropicalismo in the program of his own department of overseas policy (*política ultramarina*), in the second year of the course High Overseas Studies (*Altos Estudos Ultramarinos*).

[56] It does not mean, however, that all opposition representatives agreed with Freyre´s concept (seee Norton de Matos).

[57] Freyre´s legitimization of Salazarism is apparent from his African diaries (Aventura e Rotina, 1953) where Freyre accused Companhia dos Diamantes de Angola´s director Ernesto de Vilhena of a system that is not truly Portuguese (because of its racist attitudes). At the same time Freyre declared authoritarian and racist attitudes of Portuguese company as of Belgian and South African origin.

[58] CASTELO, ref. 17, 140.

racism in Portuguese overseas, Freyre defended its thesis of „traditional Portuguese behaviour“ (*tradicional comportamento português*) as multi-racial and not ethnocentric. Freyre´s *lusotropicalismo* never ceased to be a fiction, myth and aspiration. Nevertheless, it seems that such a fiction won sufficient number of supporters among Salazarist élite and was efficiently used to keep Portuguese overseas dominion. At least till Salazar´s death in 1970.

K TEORETICKÝM VÝCHODISKŮM MUZEJNÍ PEDAGOGIKY

Vladimír JŮVA

Masarykova univerzita v Brne, Katedra pedagogiky sportu,
juva@fsps.muni.cz

JŮVA, Vladimír. To the Theoretical Scope of the Museum Pedagogy. The current museum pedagogy is "rocket science" – an established and dynamically evolving scientific discipline that could actually respond to the changing needs of the museum audience and to new international events and also appropriately reflects the findings of extensive empirical research of museum education. The aim of this paper is to recall the selected theoretical foundations of museum pedagogy and also the importance of systematic empirical research of museum education. This research is needed to further theoretical and practical development of museum education. At the same time provides an objective and necessary data to museums and society's legitimate need to justify further development and wider support museum education.

Klíčové slová: muzejní pedagogika; museum; pedagogika; muzejní pedagog

Keywords: museum pedagogy; museum; pedagogy; museum education

V roce 2006 se v severoamerickém periodiku *Journal of Museum Education* objevila stať,[1] která si již v samotném názvu kladla otázku, zda je muzejní pedagogika „raketová věda", tzn. etablovaná a především dynamicky se rozvíjející vědecká disciplína. Na konkrétních příkladech autoři této statě – muzejní pedagogové z Astronomického muzea v Chicagu – dokladují, že tomu tak je. Ukazují, že muzejní pedagogika představuje rozvinutou vědeckou oblast, která dokázala aktuálně reagovat na měnící se potřeby muzejního publika i na nové mezinárodní události a současně vhodně reflektuje závěry rozsáhlých muzejněpedagogických výzkumů. Muzejní pedagogika se v posledních letech rozvíjí velmi dynamicky nejen v USA, ale i v Evropě. Např. ve Velké Británii se již od konce 90. let minulého století hovoří o tzv. britském modelu otevření muzeí pro nejširší vrstvy návštěvníků[2] a v německy mluvících zemích můžeme mj. několik desetiletí

[1] DRAGOTTO, Erin – MINERVA, Christine – NICHOLS, Michelle. Is Museum Education "Rocket Science"? In Journal of Museum Education, 2006, roč. 31, č. 3, s. 215–222.

[2] JOHN, Hartmut – DAUSCHEK, Anja (ed.). Museen neu denken : Perspektiven der

sledovat systematický muzejněpedagogický výzkum. Zájem o muzejní pedagogiku je markantní v Rusku, kde mj. stále vznikají nové projekty dalších dětských muzeí (např. v září 2011 v Centru soudobého umění v Moskvě). Velký kvantitativní a kvalitativní posun muzejněpedagogické teorie a praxe je markantní také na Slovensku a v Česku, což dokládá i tato mezinárodní vědecká konference zaměřená na participaci muzeí v neformálním vzdělávání.

Pokusme se na metaforu amerických autorů o muzejní pedagogice jako „raketové vědě" navázat. Aby raketa mohla dosáhnout oběžné dráhy, musí ji na ni vynést většinou několik nosných stupňů. I když se raketa dostane na oběžnou dráhu, stále ji hrozí, že může nesprávným směrem změnit svou dráhu letu a současně může postupně sestupovat na nižší oběžnou dráhu, kde shoří v zemské atmosféře. Stejné nebezpečí hrozí i muzejní pedagogice, která se při svém vzestupu na oběžnou dráhu opřela o celou řadu nosných teoretických východisek, ale nyní již musí především sama korigovat směr svého dalšího rozvoje. Jinými slovy řečeno, cílem našeho příspěvku je stručně připomenout některá teoretická východiska muzejní pedagogiky, která mohou inspirovat zvláště neformální vzdělávání v muzeu, a současně se zamyslet nad potřebou systematického muzejněpedagogického výzkumu, který může výrazně přispět k dalšímu teoretickému a praktickému rozvoji muzejní pedagogiky.

K muzeologickým východiskům muzejní pedagogiky

Muzejní pedagogika se zabývá specifickými edukačními procesy, které probíhají v muzejní instituci nebo ve vazbě na ni. Jde o činnosti, při nichž dochází k učení muzejního publika a současně je toto učení podporováno, usměrňováno a facilitováno rozmanitými muzejnědidaktickými prostředky a v některých případech i přímo řízeno muzejním pedagogem. Tato muzejní edukace probíhá především v rámci neformálního a informálního vzdělávání, ojediněle – např. v rámci školní výuky v muzeu – může nabývat i rysy formálního vzdělávání.

Klíčový je tedy pro muzejní pedagogiku vztah k muzejní instituci, respektive k jejím teoretickým východiskům i reflexím, které jsou mj. předmětem muzeologie. Nejen koncepce novodobých muzeí, ale i jejich antických předchůdců – museionů – zdůrazňovaly své propojení s rozvojem vědy, umění a vzdělávání. Stálou inspiraci tak pro muzejní pedagogiku představuje např. návrh původně aténského knihovníka **Démétria**, který koncipoval výstavbu alexandrijské knihovny, jež vznikla asi v roce 295 př. Kr. jako součást museia a současně první státní starověké univerzity[3]. Knihovna v Démétriově pojetí tvořila jednotu s museiem a jejich symbióza se oprávněně považovala za rozhodující pramen vzdělání i vzdělávání. Struktura a mimořádně široké obsahové zaměření **museionu v Alexandrii** vytvořilo model komplexní výzkumné, vědecké, kulturní a vzdělávací instituce, která v nových podmínkách navázala na pojetí platonské akademie, využila Aristotelovy myšlenky i odkaz peripatetiků a i v současnosti představuje významnou inspiraci pro moderní muzejněpedagogické koncepce.

Kulturvermittlung und Zielgruppenarbeit. Bielefeld: transcript Verlag, 2008, s. 10.

[3] BROŽEK, Aleš. Alexandrijská knihovna. In Národní knihovna, 2002, roč. 13, č. 2, s. 122.

Z celé řady novodobých a soudobých teoretických koncepcí muzea, které stejně jako antické museion kladou důraz na vzdělávací aspekty (řadu mezinárodních definic muzea uvádí např. Zbyněk Zbyslav Stránský ve své monografii z roku 2000[4]) připomeňme pojetí muzejní instituce u soudobého německého muzeologa **Michaela Parmentiera**[5]. V souvislosti s aktuální proměnou muzejního paradigmatu Parmentier koncipuje **muzeum jako agoru**. Terminologicky i ideově tak navazuje na řecký antický odkaz, kde agora představovala shromaždiště lidu, které bylo umístěno v centru města, obklopovaly ho významné veřejné budovy a odehrával se zde veřejný život. Muzeum stejně jako agora se v Parmentierově koncepci také má stát místem setkávání lidí a širokým diskusním fórem. V intencích postmoderního myšlení má takto chápané muzeum vytvářet prostředí pro plodný diskurz, pro konfrontace a debaty, kde mohou návštěvníci muzea – včetně nejrůznějších národnostních či sociálních menšin – společně s muzejníky diskutovat beze strachu z jakýchkoliv sankcí.

Parmentier jako výborný znalec historie muzejnictví vymezuje své pojetí muzea jako agory právě v konfrontaci se starší a mnohdy uzavřenou koncepcí muzejní instituce: *„Původně izolovaní vědci a zastrašení laici nyní pěstují společně to, co bylo podle starých chrámových pravidel vyhrazeno pouze těm prvním: systematické poznání. Na místě a v přímém kontaktu s exponáty si ověřují svá pozorování a vzájemně si korigují své interpretace a hypotézy. ... Překonávají pouta dosavadní konvence vnímání a významů a samotní zúčastnění jedinci se znovu dostávají do osobního kontaktu... Tím, že se lidé učí v muzeu nově pochopit význam věcí, učí se také nově chápat sami sebe. V neočekávaných vztazích, ke kterým je přivedlo experimentální uspořádání věcí v muzeu, znovu poznávají dosud skrytá pravidla své existence“*[6].

Proměnou muzejního paradigmatu, ve kterém klíčovou pozici zaujímá sociální a edukační funkce muzea a zejména pak jeho přínos k celoživotnímu neformálnímu a informálnímu vzdělávání, se zabývá nejen Michael Parmentier, ale současně řada dalších významných muzeologů (např. John a Dauschek[7], Macdonald[8], Vieregg[9]). Sám Parmentier[10] v této souvislosti zdůrazňuje, že pro naplnění nové role muzea, která vychází z jeho příměru k antické agoře, se muzeum musí změnit ve čtyřech dimenzích:

---

4 STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. Úvod do studia muzeologie. 2. rozš. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000, 169 s.

5 PARMENTIER, Michael. Agora. Die Zukunft des Museums. In Standbein-Spielbein, 2008, č. 81, s. 34–40.

6 PARMENTIER, ref. 5.

7 JOHN – DAUSCHEK, ref 2.

8 MACDONALD, Sharon (ed.). A companion to museum studies. Oxford: Blackwell, 2006, 570 s.

9 VIEREGG, Hildegard. Museumswissenschaften. Eine Einführung. Paderborn: Fink, 2006, 338 s.; VIEREGG, Hildegard (ed.). Studienbuch Museumswissenschaften: Impulse zu einer internationalen Betrachtung. Baltmannsweiler: Schneider Verlag, 2007, 351 s.

10 PARMENTIER, ref. 5.

1. v oblasti výstavnictví, kde dlouhodobé expozice nahradí aktuální výstavy,
2. v přístupu k tezauraci, kdy absence dlouhodobých expozic koresponduje se změnou pro laiky nedostupného depozitáře ve studijní sbírku, jež je dobře přístupná muzejnímu publiku,
3. v novém strukturování úkolů i očekávání muzejních zaměstnanců, kteří – především kurátoři a muzejní pedagogové – musí „mít čich" na aktuální společenské problémy a musí umět iniciovat dialog s návštěvníky muzea, a
4. ve vztahu k muzejnímu publiku, jenž se vyznačuje maximální demokratizací i jistou mírou participace na sbírkotvorné i výstavní politice muzea, kde se vedle klasických nástrojů sociálního výzkumu muzejní návštěvnosti může využít i integrace běžně používaných předmětů z dané komunity, začleňování interaktivních prvků nebo přímá nabídka občanům podílet se na práci muzea.

Moderní muzeum, které tak má podle Parmentiera sloužit jako agora[11], tzn. otevřené a svobodné místo setkávání a dialogu všech občanů, se bude muset v řadě oblastí své činnosti změnit. Bude nutné podstatně prodloužit otevírací dobu muzea do pozdních večerních hodin a alespoň ve velkých státních muzeích zajistit volný vstup. Vedle státní podpory bude i nadále významný přínos mecenášů, kteří však v žádném případě nemohou muzea zneužívat jako prostor pro reklamu. Za všech okolností tak musí být zajištěna důstojnost a nezávislost muzea.

K pedagogickým východiskům muzejní pedagogiky

Pedagogika analogicky jako muzeologie výrazně teoreticky ovlivnila a stále inspiruje muzejní pedagogiku. Současně však jde o vzájemně prospěšný vztah. Muzejní pedagogika čerpala a stále čerpá z pedagogické vědy teoretické a metodické podněty, ale současně ji zpětně obohacuje, a to zejména mimořádným přínosem v rozvoji neformálního a informálního vzdělávání, tzn. v oblastech, kterým tradiční pedagogika věnovala spíše okrajový zájem, ale které v současnosti představují jeden z jejích primárních úkolů.

Teoretické, výzkumné a zejména aplikační pole muzejní pedagogiky úzce souvisí s předmětem celé řady pedagogických disciplín. Z hlediska věku i zastávaných sociálních rolí muzejního publika jsou pro muzejní pedagogiku významné podněty předškolní, školní, rodinné i vysokoškolské pedagogiky, andragogiky (vzdělávání dospělých) i geragogiky (vzdělávání seniorů). Tradiční spolupráce muzeí se školami vyžaduje úzký vztah muzejní pedagogiky k didaktice (teorii vyučování) a především k oborovým didaktikám. Z hlediska obsahového zaměření muzeí můžeme konstatovat, že muzejní pedagogika souvisí s didaktikami všech vyučovacích předmětů. Tradičně má však zejména úzký vztah k didaktice historie, biologie, chemie, geografie, fyziky, technických předmětů, výtvarné a hudební výchovy a jazyků. Posilování volnočasových muzejněpedagogických aktivit propojuje muzejní pedagogiku s pedagogikou a didaktikou volného času (animativní didaktikou). Zvýšená snaha o zapojování zážitkových prvků

[11] PARMENTIER, ref. 5, s. 40.

do muzejněpedagogických programů vytváří praktické i výzkumné pole pro spolupráci s pedagogikou zážitku.

Ve výčtu vzájemně obohacující kooperace muzejní pedagogiky a vědy o výchovy bychom mohli dále pokračovat. Zastavme se však pouze u jednoho zdánlivě staršího, ale stále významného inspiračního pedagogického zdroje. Od přelomu 19. a 20. století, tedy ve stejné době, kdy v Severní Americe John Dewey formuloval své pojetí pracovní a činné výchovy, které představuje jeden z klíčových impulzů pro muzejní pedagogiku, se v Evropě rozvíjí **reformní pedagogika**. Tento široký a mnohonárodnostní proud pedagogického myšlení – podobně jako americká progresivní pedagogika – výrazně ovlivnil počátky i další **rozvoj muzejní pedagogiky**. Hlavní představitelé reformní pedagogiky vyšli z ostré kritiky tehdejší edukace a současně formulovali své vlastní požadavky a základní inovační záměry, které adresovali především škole, ale které mají širší platnost. Požadovali humanistické a svobodné edukační prostředí, partnerský vztah mezi všemi subjekty vzdělávání, komplexní rozvoj osobnosti, podporu kreativity, posílení úlohy hry a práce při rozvoji jedince, rozvoj estetických, pohybových a zdravotních aspektů edukace ad. Současně pro většinu představitelů reformní pedagogiky byl typický požadavek prohloubit kontakty školy se životem, se společností, s rodinou i s přírodou a **zapojit muzea** i další kulturní instituce **do systematické spolupráce se vzdělávacími institucemi**.

Rozvoj muzejní pedagogiky ovlivnily zvláště dva směry v reformní pedagogice – **hnutí za uměleckou výchovu** a **hnutí pracovních škol**. První z nich svou analýzou významu a percepce uměleckých děl výrazně přispěl k rozvoji galerijní pedagogiky[12]. Představitelé **hnutí pracovních škol** požadovali nové formy učení, ke kterým mělo přispět především využití práce, která se měla stát centrem edukačních aktivit svou podporou samostatnosti a spontaneity učících se. K nejznámějším představitelům tohoto hnutí patřil německý reformní pedagog Georg Kerschensteiner, jeden z ideových tvůrců patrně prvního primárně muzejněpedagogicky orientovaného muzea na světě – Německého muzea v Mnichově.

Mezi představitele hnutí pracovních škol patří – ve střední Evropě i ve školní pedagogice – patrně méně známá osobnost francouzské reformní pedagogiky – **Célestin Freinet** (1896–1966). Po celý život hledal vhodnější a účinnější metody, kterými by oživil a aktivizoval vzdělávací proces. Základním Freinetovým principem je aktivnost. Nejde však o jakoukoliv aktivitu, ale o aktivitu pracovní. Práce má uspokojovat přirozené lidské potřeby, jako je potřeba tvořit, vyjádřit se a zejména navzájem komunikovat. Freinet v duchu reformní pedagogiky zdůrazňuje svobodu ve vzdělávání. S tím souvisí jeho požadavek, aby si učící se jedinec mohl sám vybrat aktivitu a tuto zvolenou činnost pak mohl uskutečňovat podle vlastních záměrů, za využití vlastních postupů a svým vlastním tempem[13] (podrobněji Štech 1992).

---

[12] Podrobněji: HORÁČEK, Radek. Galerijní animace a zprostředkování umění: poslání, možnosti a podoby seznamování veřejnosti se soudobým výtvarným uměním prostřednictvím aktivizujících programů na výstavách. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998, s. 47 an.

[13] ŠTECH, Stanislav. Škola stále nová: Freinetova „moderní škola". Praha: UK, 1992, 258 s.

Rozvoj reformní pedagogiky první třetiny 20. století podstatně přispěl k chápání muzea jako alternativního vzdělávacího zařízení, jež významně a zajímavě rozšiřuje možnosti lidského učení. Reformní pedagogika vyzdvihla nenahraditelnou přednost muzea oproti škole a dalším typickým vzdělávacím institucím – zdůraznila, že disponuje bohatým, autentickým a názorným potenciálem, jenž je současně značně flexibilní. Odkaz reformní pedagogiky je svým důrazem na rozvoj kreativity a hry, doceněním zážitků a propojením vlastní aktivity s učením i pro současnou muzejní pedagogiku stále velmi inspirativní. Navíc přibývají nová pedagogická paradigmata, která tvůrčím způsobem propojují koncepce reformní pedagogiky se současnými teoriemi sociálních věd. Zajímavou inspiraci pro vzdělávání v muzeu představuje koncepce autonomně organizovaného učení[14], která propojuje konstruktivistickou teorii učení s odkazem reformní pedagogiky a předpokládá vytvoření **otevřeného prostředí podporujícího procesy učení**. Zdůraznění „tvorby otevřených světů učení" představuje zejména výzvu pro neformální a informální vzdělávání v muzeích.

K filozofickým východiskům muzejní pedagogiky

Nejobecnější rovinu vztahů muzejní pedagogiky k dalším vědám tvoří **filozofická** (metateoretická) **východiska**. Analogicky jako v muzeologii připomínají se i v muzejní pedagogice nejčastěji teoretická filozofická východiska antropologická, hermeneutická, fenomenologická či neopozitivistická ad. V souvislosti s klíčovými pedagogickými koncepty, jež podstatně ovlivnily rozvoj muzejní pedagogiky, jsme již připomenuli význam pragmatismu a jejího čelného představitele Johna Deweye. Od 80. let minulého století se pak vedle těchto „tradičních" filozofických východisek stále silněji ozývá vliv **postmoderního myšlení**, které muzejní pedagogice nabízí nové impulzy a pomáhá jí bořit zbytky pozitivistických koncepcí tradičních „vitrínových" muzeí.

Postmoderní myšlení upozorňuje na fakt, že moderní věda odhaluje stále větší složitost skutečnosti a obtížnost jejího ovládnutí a poskytuje výpovědi natolik rozdílné, že ztrácejí srozumitelnost. Stále obtížnější je vidět skutečnost jako celek (krize celostního přístupu). Věda se svou složitostí vzdaluje člověku, stává se stále méně pochopitelnou a tím ho deprimuje, zatím co dříve v něm probouzela zdravé sebevědomí. S tím souvisí proklamace konce „velkých vyprávění", jako označení komplexních metafyzických filozofických systémů. Podle Wolfganga Welsche[15] je postmoderní myšlení založeno na diferenci, pluralitě a na kritickém přístupu. Postmodernismus se současně staví odmítavě k dogmatismu, jako je snaha o jediný princip, jediný cíl, jediný systém atd., tj. snaha o univerzalizaci jediného. Skepse, která se objevuje v různých proudech postmoderního myšlení, v celé řadě přístupů nebývá jen negativistická. Chce být novým pohledem na skutečnost, pohledem citlivějším než dosud na rozdíly, na heterogennost a na pluralitu.

[14] KOHLBERG, Wolf Dieter. Systémová mobilita jako teoretický vůdčí pojem pro vzdělávání učitelů v Evropě. In Pedagogická orientace, 2002, č. 2, s. 55–62.

[15] WELSCH, Wolfgang. Naše postmoderní moderna. Praha: Zvon, 1994, 198 s.

Postmoderní přístup pro muzejní pedagogiku znamená vnášet tyto nové podněty již do koncepcí a tvorby nových expozic a výstav a současně požaduje zbavit se při práci s muzejním publikem všeho autoritativního a dogmatického. Muzejní edukaci je třeba důsledně pojímat jako pomoc jedinci na jeho životní cestě a více než dosud respektovat autonomii návštěvníků muzea. Obecné cíle muzejní edukace mají směřovat k pluralitnímu vidění a chápání skutečnosti, k toleranci a ke vzájemnému dialogu a porozumění.

K psychologickým východiskům muzejní pedagogiky

Významné teoretické podněty přináší muzejní pedagogice psychologie. Pro teorii a zvláště praxi muzejní pedagogiky je nenahraditelný nejen vývojově psychologický pohled na osobnost návštěvníka (dítěte, dospělého i seniora) a na motivaci jeho chování, ale stále častěji – v důsledku převládajícího chápání muzea jako významného místa učení – i přínos psychologie k poznání lidské percepce a zvláště procesů učení.

Učení v muzeích a galeriích se v řadě podstatných rysů liší od učení, které probíhá ve formálních vzdělávacích institucích. Učení v muzeu vychází z volného výběru a z vlastního tempa, není postupné a je dobrovolné. Toto učení má současně sociální charakter, který vyplývá z dialogu mezi návštěvníkem a jeho sociálním, kulturním a fyzickým prostředím. Učení v muzeích a galeriích iniciují muzejní sbírky a výstavy. Toto učení tedy vychází z konkrétního materiálu (především z objektů a exponátů) a je tak kvalitativně odlišné od abstraktního učení založeného na slovech a textu[16].

Pro muzejní edukaci – na rozdíl od edukace školní – by tedy měla být typická snaha o vytváření takového prostředí, které je nondirektivní, svobodné a iniciuje procesy učení, jež vycházejí z vlastního zájmu. V této souvislosti se jako významný inspirační zdroj pro muzejní pedagogiku nabízí pojetí učení **Carla Ransoma Rogerse** (1902–1987), profesora psychologie a psychiatrie na univerzitách v Chicagu a Wisconsinu a čelného představitele americké humanistické psychologie. Rogers[17] rozpracoval koncepci **nondirektivní terapie** a **edukace**. Podstata jeho *„postupů zaměřených na studenta“* (student-centred techniques) tkví ve vzájemném pochopení a respektování všech účastníků. Pedagog nezaujímá řídící pozici a učící se jedinec si do značné míry sám na základě vlastní iniciativy a odpovědnosti organizuje své učení. Předpokládá to samozřejmě atmosféru vzájemné důvěry a pochopení. Toto tzv. „**signifikantní učení**“, které Rogers staví proti kognitivnímu učení (učení na základě mechanických asociací), charakterizuje několik rysů:

- týká se celé osobnosti, jak stránky intelektuální, tak emotivní i volní,
- iniciativa je na straně učícího se subjektu,

[16] HOOPER-GREENHILL, Eilean – MOUSSOURI, Theano. Reseraching learning in museums and galleries 1990–1999: a bibliographic review. Leicester: RCMG, 2000, s. 2-3.

[17] ROGERS, Carl Ransom. Způsob bytí: klíčová témata humanistické psychologie z pohledu jejího zakladatele. Praha: Portál, 1998, 292 s.

- mění celou osobnost, její postoje i chování,
- jeho evaluaci ukutečňuje sám učící se, a to na základě hodnot, které mu učení přináší.

Muzejní pedagog tak má být v této koncepci učení skutečnou osobností, schopnou individualizovat a stimulovat autoedukační proces v demokratických podmínkách důvěry a bezpečí.

Empirický výzkum a další rozvoj muzejní pedagogiky

Počátky rozvoje muzejní pedagogiky byly spjaty, analogicky jako v muzeologii a v pedagogice, zejména s její normativní (klasickou, duchovědnou) orientací, která usilovala o formulování obecných cílů a optimální koncepce muzejní edukace. V posledních padesáti letech však můžeme především **v severoamerické a západoevropské muzejní pedagogice** pozorovat podstatný **nárůst empirických výzkumných aktivit**. V USA se již na začátku 60. let minulého století objevily empirické výzkumy zaměřené na zkoumání profese muzejního pedagoga[18] a v 70. letech George E. Hein[19] uskutečnil i pro současnost podstatné výzkumy učení v muzeu. Od 70. let minulého století se také dynamicky rozvíjí muzejněpedagogický výzkum na britské Univerzitě Leicester. V Německu se muzejněpedagogický výzkum objevuje zejména od konce 70. let minulého století v souvislosti se vznikem Institutu pro muzejní výzkum (Institut für Museumsforschung), který byl založen v roce 1979 jako oddělení Státních muzeí v Berlíně. Původně spíše jen národní výzkumné aktivity se zejména v poslední dekádě podstatně rozšiřují a vznikají mezinárodní muzejněpedagogické výzkumné projekty. S posilováním empirických výzkumů, dříve orientovaných spíše jen na sociologické aspekty muzejních návštěvníků, se v posledních letech setkáváme také ve slovenské a české muzejní pedagogice. Např. jedno z posledních a dále probíhajících empirických šetření, které se zaměřilo na seniorské muzejní publikum, organizovalo Metodické centrum muzejní pedagogiky při Moravském zemském muzeu na jaře roku 2011.[20]

Systematický empirický výzkum, na který klade důraz každá moderní sociální věda, je i pro muzejní pedagogiku nepostradatelný, a to jak z hlediska teoretického rozvoje této vědní disciplíny, tak i z hlediska efektivity praktických muzejních aktivit. Podstatné jsou současně uskutečněné empirické výzkumy efektů muzejní edukace pro stále potřebnou legitimizaci muzejní pedagogiky, tzn. pro objektivní zdůraznění jejího významu v soudobé společnosti a s tím spojených oprávněných požadavků na ekonomické zabezpečení muzejněpedagogických služeb.

Rozsáhlejší empirické výzkumy a zejména časté kazuistiky dobré muzejněpedagogické praxe objektivně dokumentují, že muzea podstatně přispívají ke

[18] NICHOLSON, Thomas D. The Instructor in Museum Education. New York City: Fordham University, 1962, 186 s.

[19] HEIN, George E. Learning in the Museum. London: Routledge, 1998 (reprint 2002), 216 s.

[20] Podrobněji dostupné z WWW <http://mcmp.cz/cz/cz-projekty/cz-prace-se-seniory/cz-dotaznikovy-vyzkum-55>, [cit. 2011-09-29])

kvalitě života jednotlivců i celé společnosti a že tvoří přitažlivé neformální vzdělávací zařízení orientované na současnost. Muzejněpedagogický výzkum je současně nepostradatelný i pro nadále udržitelnou muzejní práci, pro kterou musí platit požadavek *„nově chápat návštěvníka – tedy postavit publikum do centra koncepčních úvah muzea"*[21]. Tato koncepce soudobých muzeí však musí vycházet zejména z poznatků nejnovějších výzkumů muzejního publika a jeho procesů učení v rámci neformálního, informálního i formálního vzdělávání v muzeu a jeho prostřednictvím.

Závěr

Muzejní pedagogika se na přelomu 20. a 21. století etablovala jako „normální" věda. Její současný stav je mj. výsledkem plodné aplikace řady starších i soudobých teoretických východisek, ze kterých jsme – vzhledem k rozsahu našeho příspěvku – mohli vybrat jen nepatrný zlomek[22]. Ač šlo o východiska z různých vědeckých oblastí, domníváme se, že mají řadu společných rysů, které by měly být typické zvláště při participaci muzeí na neformálním a informálním vzdělávání dětí, mládeže, dospělých i seniorů. Pro další rozvoj muzejněpedagogické teorie a praxe je současně nepostradatelný empirický výzkum, který by se měl i v našich zemích – podobně jako např. ve Velké Británii – transformovat do dlouhodobých a systematických výzkumných aktivit. Pouze takový empirický muzejněpedagogický výzkum může fungovat jako hlavní hnací motor dalšího rozvoje muzejní pedagogiky jako moderní vědy a samozřejmě také – především v podobě aplikovaných a akčních výzkumů – muzejněpedagogické praxe. Nezanedbatelný význam fundovaného muzejněpedagogického výzkumu současně dále spočívá ve vytváření potřebné informační báze, jejíž jasná, srozumitelná a objektivní data mohou muzeím sloužit jako významné argumenty pro donátory muzejněpedagogických služeb i komplexní muzejní práce.

[21] JOHN – DAUSCHEK, ref. 2.

[22] Podrobněji např. JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka. Muzejní pedagogika: Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace. Brno: Paido, 2010, 298 s.

PŘEDPOKLADY SPOLUPRÁCE MUZEA A ŠKOLY – PREZENTACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

Petra ŠOBÁŇOVÁ

Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra výtvarné výchovy,
sobanovp@pdfnw.upol.cz

ŠOBÁŇOVÁ, Petra. Presuppositions of Museum and School Cooperation – Results. The contribution presents outcomes of a research carried out among young, beginning teachers. The aim was to ascertain the respondents' attitude towards museums and museum education, but also their will to cooperate and the requests they make as a presupposition of deeper cooperation. Based on the results of the research, the concept of a "friendly museum" can be formulated, along with a notion of an ideal museum, which complies with the repeated requests of both teachers to-be and experienced teachers.

Klíčové slová: muzeum; škola; muzejní edukace

Keywords: museum; school; museum education

Příspěvek se věnuje vztahu mezi muzeem a školou, jehož kvalita je předpokladem úspěšné a smysluplné spolupráce mezi oběma institucemi. Škola přináší muzeu důležité podněty pro jednu z podstatných oblastí jeho činnosti, jíž je muzejní edukace, a školní skupiny představují významnou část návštěvníků muzea. Vycházíme-li z předpokladu, že teprve návštěvníci opodstatňují existenci a smysl této instituce, jde pro muzeum o velmi významnou cílovou skupinu. Pravidelné návštěvy škol znamenají také příslib do budoucna: žáci, kteří muzeum navštěvují pravidelně se školou nebo s rodinou, jsou i v budoucnu jeho stálými návštěvníky. V praxi jsou to právě učitelé, kteří rozhodují o tom, zda návštěvu muzea do svého tematického plánu zařadí, či nikoliv. Právě oni své žáky přivádějí do muzea a z „nenávštěvníků" tak vychovávají návštěvníky. Role učitelů je klíčová také proto, že rodiny se kulturním aktivitám ne vždy věnují v dostatečné míře a děti podobnou instituci navštěvují často poprvé právě se školou. Muzeum by tedy mělo dbát na komunikaci s učiteli a zohledňovat jejich požadavky na svou činnost.

Cíle šetření

Cílem šetření bylo popsat vztah pedagogů k muzeu a muzejní edukaci a zjistit, jaké požadavky (coby předpoklad hlubší spolupráce) směrem k muzeu kladou a zda jsou ochotni ke spolupráci s ním. Výsledky by měly vést k formulaci jasných požadavků školy směrem k muzeu – jejich vyslyšení může ke zlepšení vzájemného vztahu výrazně přispět.

Výzkumné otázky

Na základě tématu a stanovených cílů šetření byly formulovány obecné výzkumné otázky. Vzhledem k šíři výzkumného problému jsme vymezili tři samostatné okruhy otázek, které byly postupně dál specifikovány na 32 specifických výzkumných otázek.

Obecné výzkumné otázky:

1. Jaký je vztah pedagogů k muzeím?
2. Jaký je vztah pedagogů k muzejní edukaci?
3. Co mají muzea učinit, aby více zaujala učitele a žáky?

Vzhledem k rozsahu tohoto článku se budeme věnovat pouze třetí otázce, která přinesla nejzajímavější výsledky.

METODOLOGICKÉ POSTUPY

Obecná strategie šetření a jeho průběh

Naše kvantitativní šetření je kombinací popisné a explanační studie. Příprava výzkumu a jeho následná realizace probíhala v obvyklých fázích: po teoretické analýze bylo stanoveno téma a provedena pilotáž. Následně byl sestaven dotazník a proveden předvýzkum, kterého se zúčastnilo 120 respondentů. Vlastní výzkum (400 respondentů) pak proběhl ve fázích shromažďování dat, jejich analýza a vyvození závěrů.

Popisovaný výzkum je kvantitativně orientovaným výzkumem, během něhož jsme získali značné množství dat. Tato data byla postupně zpracována běžným způsobem: uspořádali jsme je a sestavili obsáhlé tabulky četností, na základě kterých bylo možné informace o výzkumném vzorku zobecnit, graficky znázornit a interpretovat. Vztahy mezi proměnnými byly ověřovány testem statistické významnosti.

Konceptuální schéma

Konceptuální rámec výzkumu se vyvíjel paralelně s výzkumnými otázkami a je s nimi konzistentní. Provedený výzkum zkoumá zvolený problém klasickými kvantitativními metodami, naše šetření je popisnou studií, proto také stály v popředí výzkumné otázky a obecná strategie výzkumu a jeho konceptuální schéma nepracuje s hypotézami. V šetření byly však doplňkově uvažovány také kauzální

vztahy mezi proměnnými. Pokusili jsme se sledovat, zda má na postoje respondentů k muzeu a muzejní edukaci vliv studovaný obor a praxe, dále místo jejich původu a frekvence školních návštěv muzea, které respondenti absolvovali během své školní docházky. Tyto proměnné přitom uvažujeme jako nezávisle proměnné.

Metoda získávání dat

Nástrojem pro shromáždění potřebných dat se stal dotazník, sestavený na základě definovaných proměnných a celkové hierarchie konceptů. Podle povahy proměnných a požadované formy dat jsme určili, které otázky v dotazníku vyžadují dichotomický systém odpovědí a které budou škálované. Některé otázky byly otevřené. Shromážděné výpovědi na tyto otázky byly podrobně vyhodnoceny a sdruženy do širších kategorií. Přestože šlo o náročnou metodu zpracování dat, nepřipadala zde jiná možnost v úvahu – jakýkoliv předem daný návrh možností (kategorií) by respondenty nepochybně ovlivnil a nám šlo o co nejobjektivnější zjištění.

Základní soubor

Náš výzkum se zaměřil především na stanoviska budoucích učitelů, zároveň však zkoumal také pedagogy v praxi. Znát postoje a názory nastupujících pedagogů považujeme za zvlášť užitečné – představují totiž novou učitelskou generaci, která může do stávajícího postoje škol k muzejní edukaci vnést výrazné změny. Mnozí se jako studenti měli možnost seznámit se současnými formami muzejní edukace a měli zřejmě možnost poznat vlídnější tvář muzeí – jistě lépe než generace starší. Zajímalo nás, zda jsou jejich postoje k muzeím příslibem možného rozvoje vzájemné spolupráce. Zapojení zkušenějších pedagogů z praxe bylo zase přínosné možností srovnání jejich postojů s postoji mladších či nastupujících kolegů.

Výzkumný vzorek

Jako vzorek reprezentující základní soubor byli vybráni studenti studující v letech 2007 – 2008 na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a další pedagogové z náhodně zvolených základních škol. Výzkumný vzorek lze blíže charakterizovat takto: celkový počet respondentů byl 400; respondenty byly většinou ženy (více než 97 %); věkové rozpětí respondentů bylo 19 – 51 let, přitom z celkového počtu bylo 86 % mladších než 30 let (průměrný věk byl 23,8 let); z celkového počtu bylo bez praxe 80 % respondentů (budoucí pedagogové) a 20 % s praxí (pedagogové z praxe).

Metody zpracování a analýzy dat

V této fázi výzkumu byly provedeny následující kroky: shrnutí a redukce dat, analýza na popisné úrovni a vztahová analýza. Shromážděná data byla převedena do elektronické podoby a analyzována. Na základě tabulek četností byly vytvořeny histogramy, rozkladové tabulky popisných statistik a koláčové grafy. Následně byly zkoumány dvojrozměrné vztahy mezi proměnnými. Ty jsou u nás kategoriálního typu, použity tedy byly kontingenční tabulky. Užili jsme frekvenční statistiku typu chí-kvadrát, konkrétně byl aplikován test dobré shody chí-kvadrát a test nezávislosti chí-kvadrát pro kontingenční tabulku.

Výsledky

Vzhledem k množství získaných dat a možnému rozsahu tohoto textu se nyní přímo zaměříme na odpovědi na zvolenou výzkumnou otázku a data nebudeme prezentovat v tabulkách a grafech. Zájemce o podrobné výsledky a odpovědi na další otázky lze odkázat na práci *Edukační potenciál muzea*.[1]

Jaké jsou tedy odpovědi na výzkumnou otázku: *Co mají muzea učinit, aby více zaujala učitele a žáky?* Respondenti uvedli mnoho příkladů, které byly pro přehlednost sdruženy do dvanácti kategorií.

Jak a čím by podle respondentů muzea učitele a jejich žáky více zaujala?
- animacemi ... 44 % respondentů;
- lepší expozicí (lepšími tématy i jejich zpracováním) ... 24 % respondentů;
- doprovodnými programy ... 18 % respondentů;
- naplněním konceptu „přátelského muzea“[2] ... 13 % respondentů;
- různými formami propojení muzea se školou ... 10 % respondentů;
- expozicemi určenými přímo dětskému návštěvníkovi ... 9 % respondentů;
- zlepšením public relations muzea (tj. lepší propagací muzea a jeho činnosti, dostupnějšími informacemi o výstavách a akcích) ... 5 % respondentů;
- menším nebo žádným vstupným ... 5 % respondentů;
- moderními technologiemi v muzeu ... 3 % respondentů;
- muzea a galerie jsou v pořádku, nemusí se měnit ... 2 % respondentů;
- muzejním pedagogem ... 1 % respondentů;

Sdružíme-li příbuzné nebo překrývající se kategorie, získáme následující přehled. Muzea by učitele a jejich žáky zaujala:
- animačními a dalšími doprovodnými programy (a muzejním pedagogem, který je připravuje a vede) ... 63 % respondentů;
- lepší expozicí (sem nyní zahrnujeme i návrhy na zohlednění dětského návštěvníka při tvorbě expozic a požadavek moderních technologií v muzeu,

[1] ŠOBÁŇOVÁ, Petra. Edukační potenciál muzea. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, 2009, 286 s. Disertační práce.

[2] „Přátelské muzeum“ budeme blíže charakterizovat v diskusi.

které byly jistě uvažovány jako součást expozice) ... 36 % respondentů;
- naplněním konceptu „přátelského muzea" (do něhož zahrnujeme otázku vstupného a lepšího public relations) ... 23 % respondentů;
- různými formami propojení a spolupráce muzea se školou (kam můžeme vřadit i ohled na dětského návštěvníka při tvorbě expozic) ... 19 % respondentů.

Diskuse

Náš výzkum ukázal, že vztah pedagogů k muzeu a muzejní edukaci je velmi vstřícný, pozitivní. Prakticky všichni podporují současný trend rozvoje muzejní edukace, uvědomují si, že se muzea jako hodnotný partner mohou významně podílet na naplňování cílů školních vzdělávacích programů.

Čím mohou muzea přispět ke zvýšení zájmu škol o svou nabídku? 2 % respondentů nenachází nic, co by měla muzea měnit. Jejich činnost i nabídka se jim jeví jako kvalitní, svůj postoj by měli změnit učitelé. Ostatní by muzea zaujala animačními a dalšími doprovodnými programy (vedenými muzejním pedagogem), lepší expozicí, naplněním konceptu „přátelského muzea" či různými formami propojení a spolupráce muzea se školou.

Možnost *animace* uvedlo nejvíce, 44 % respondentů. Údaj je takto vysoký i přesto, že většina respondentů tento pojem nezná. Do této kategorie jsme však přiřadili i návrhy respondentů, které byly téměř přesným opisem tohoto pojmu. To znamená, že učitelé animaci jako formu muzejní edukace sice neznají, ale – jsou-li tázáni – spontánně formulují, že přesně takovou formu muzejní edukace by si přáli pro své žáky.

Možnost *doprovodné programy* uvedlo 18 % respondentů. Z odpovědí nebylo vždy zřejmé, jestli se ještě jedná o animaci, nebo již o jiný typ doprovodného programu a jestli jde v případě „doprovodného programu" o program vzdělávací. Ať tak či onak, plných 62 % našich respondentů neuspokojuje pouze běžná návštěva muzea (s potenciálem informálního učení) a žádají něco více. Jistě tak uvažují s ohledem na žáky, jejichž schopnost porozumět muzejním exponátům je menší než u dospělých vzdělaných osob. Výsledky potvrzují požadavek, aby muzea ve vztahu k veřejnosti věnovala pozornost nejen přípravě kvalitních expozic, ale také přímé facilitaci vnímání návštěvníků a jejich poznávacích, resp. učebních procesů.

Do položky *doprovodné programy* patří především tyto náměty respondentů: komentované prohlídky, speciální prohlídky *(noční prohlídky*[3]*)*, prohlídky spojené s aktivitami (animační etudou, praktickou činností), speciální doprovodné akce jako např. hry, soutěže, pracovní dílny, audiovizuální programy, setkání a diskuse s umělci či kurátory, přednášky. Dá se říci, že různou měrou je již nyní muzea připravují a vzhledem k zájmu respondentů by v této činnosti měla pokračovat.

Do kategorie, jíž se nyní věnujeme, nepochybně patří i požadavek, aby byl učitelům k dispozici muzejní pedagog; tuto možnost sice výslovně uvedlo jen

[3] Kurzívou označujeme (a budeme označovat i v následujícím textu) citace z výpovědí respondentů.

1 % respondentů, ale animace nebo doprovodný program se zajisté nemůže uskutečnit bez člověka, který je připraví a vede. Požadavek na muzejního pedagoga nebo jiného specialistu na komunikaci a práci s veřejností je tak implicitně přítomen u plných 63 % respondentů.

Do kategorie *lepší expozice* zařazujeme kromě návrhů týkajících se témat a zpracování expozice také zohlednění dětského návštěvníka při tvorbě expozic a požadavek moderních technologií v muzeu, které respondenti zajisté uvažovali jako součást expozice. Celkově tak tuto možnost uvedlo 36 % respondentů. Podněty týkající se expozic byly velmi rozdílné; někteří pedagogové navrhovali – kromě zajímavých aktuálních témat – i témata banální nebo prvoplánově populární. Podle našeho názoru by měla volba témat jistě zůstat v kompetenci muzea a jeho kurátorů – vždyť musí vycházet ze sbírek daného muzea.

Názory na to, které téma výstavy je nosné, se mohou přirozeně různit, ale záleží jistě především na způsobu jeho uchopení. Snad každé téma lze vhodným způsobem prezentace učinit zajímavým. Za podnětnější považujeme proto požadavky respondentů na zpracování expozice, její podobu a řešení. Učitelé požadují – v souladu s tím, co znají třeba ze zahraničí – příjemnou expozici, kde návštěvníka neruší a „*neznervózňují protivné hlídačky*", kde se lze v případě potřeby posadit a zaměřit svou pozornost na zajímavý exponát. Pro podporu vnímání exponátů žádají – spíše než modernistický – kontextuální způsob prezentace (*věci doplňující výstavu plošných artefaktů, spojení se životem umělce, propojení s historickými reáliemi, obrazový nebo hudební doprovod*). Expozice by měla být interaktivní, netradiční (*venkovní expozice*), s využitím současných technologií (*simulátory, digitální panoramata*). Mnoho podnětů se týkalo specifik dětského návštěvníka, které jsme pro jejich četnost vyčlenili zvlášť.

Expozice určené či přizpůsobené přímo dětskému návštěvníkovi si žádá 9 % respondentů. Opět i zde se objevují různé návrhy a rozhodně ne všechny by měla muzea přijmout. V obecné rovině učitelé požadují ohled na specifika dětského návštěvníka, *výstavy přímo pro děti, náměty blízké dětem a jejich světu, přizpůsobení „běžných" expozic dětem*, ale i *zapojení dětí do fungování galerie*. Konkrétnější návrhy témat expozic pak místy balancují na pomezí podbízivosti (*výstava obrázků z animovaných filmů a Večerníčků*): snad většina vyslovujících se respondentů navrhuje vystavovat dětské ilustrátory a autory tvořící přímo pro děti a mládež. Otázka kvality je tu nepochybně stěžejní, respondenti se k ní však většinou nevyslovují a jde jim hlavně o to, aby téma bylo pro děti atraktivní.

Jako problém se jeví pojetí toho, co je „dětské", co se dětem líbí, nebo co se učitelé domnívají, že se dětem líbí – a ovšem otázka, zda by to mělo muzeum akceptovat, nebo spíše nabízet alternativu a rozšiřovat okruh toho, co se dětem může „*líbit*". Domníváme se, že muzeum by se nemělo podbízet a podléhat pokušení zvyšovat svou návštěvnost na úkor kvality. Na druhou stranu to neznamená, že by se mělo vyhýbat populárním tématům nebo projevům pop-kultury – i ty lze zpracovávat podnětným a kritickým způsobem, který nepopularizuje již populární, ale spíše nastavuje společnosti zrcadlo a přivádí návštěvníka k zamyšlení.

Velmi časté byly návrhy, aby muzeum umožnilo prezentaci dětské tvorby, zajímavým podnětem je návrh vystavovat dětský výtvarný projev v konfrontaci

s výtvarným projevem dospělých umělců. Hlavně se však – v souvislosti s dětmi v muzeu – objevuje požadavek skrze expozici *děti vzdělávat* (vhodným, nenásilným způsobem), přizpůsobit formu návštěv jejich možnostem a respektovat jejich specifika a potřeby (*krátké prohlídky přístupné dětem, přizpůsobení věku, dostatek prostoru, možnost volnějšího pohybu, možnost dotýkat se exponátů, nebo alespoň replik a modelů, motivovat, stimulovat vnímání, aktivizovat, „něco dělat" – nejen se dívat).*

Odpovědi sdružené do této kategorie úzce souvisejí s problematikou dětských muzeí, které se u nás průkopnickým způsobem věnuje V. Jůva.[4] Z Jůvovy knihy *Dětské muzeum* namátkou vybraná charakteristika Švýcarského dětského muzea v Badenu přesně odpovídá návrhům našich respondentů: zmíněné muzeum se specializuje *„na genezi dětské hry a hraček.... Muzeum dětem umožňuje vystavovat jejich vlastní práce a ve svých prostorách nabízí řadu aktivizačních programů."*[5] Fenomén dětského muzea, založený na změně v postavení dětí ve společnosti a na předpokladu, že děti mají právo na vlastní kulturu, se již rozvíjí i u nás a - jak potvrzuje naše šetření – má velký potenciál učitele a jejich žáky oslovit.

3 % respondentů by přivítala moderní technologie v muzeu, které mohou výrazně přispět k atraktivitě a interaktivitě expozic. Současné výdobytky v podobě moderních komunikačních prostředků, počítačů, audiovizuálních přístrojů, stejně jako fenomén digitalizace a virtuality otevírá muzeím a jejich návštěvníkům mnoho možností. Zdá se, že limity jsou pouze finanční a že moderní technologie mohou být kreativně uplatněny ve všech typech muzejních činností.

Koncept „přátelského muzea"

Pod tuto kategorii jsme zahrnuli odpovědi 23 % respondentů, které přes svou rozmanitost měly cosi společného. V mnoha aspektech podobné a opakující se návrhy spojovala vize muzea, které je maximálně otevřené, „nízkoprahové" (smíme-li použít označení, které se používá v práci s ohroženými dětmi a mládeží a které znamená, že kdokoliv z ulice může beze strachu a překážek vejít) a k návštěvníkovi přívětivé. Ovšemže by do tohoto bodu mohly být zařazeny i odpovědi sdružené ve výše uvedených kategoriích, ale návrhy a požadavky směrem k muzeu, o kterých hovoříme nyní, se netýkaly pouze kvalitních expozic či edukačních a jiných programů pro návštěvníky. Respondenti zde spíše verbalizovali svou touhu po vlídném přijetí, po pozornosti, po příznivém sociálním klimatu v muzeu.

Návštěvníci chtějí být v muzeu vítáni, nechtějí a nemají zapotřebí zažívat pocit, že jsou na obtíž, že vyrušují a obtěžují. Vliv na celkový dojem z muzea mají z tohoto pohledu i jednotlivé, zdánlivě nepodstatné detaily, které často ovlivní dojem z návštěvy více než sebekvalitnější expozice a sbírky. Máme na mysli např. otevřený, lákavý vstup do muzea (eliminující „bariéru prahu", o níž hovoří např. L. Kesner[6]), vlídné přijetí ze strany pomocného personálu a kustodů (přivítání

[4] JŮVA, Vladimír. Dětské muzeum: Edukační fenomén pro 21. století. Brno: Paido, 2004, 264 s.
[5] JŮVA, ref. 4.
[6] KESNER, Ladislav. Muzeum umění v digitální době: Vnímání obrazů a prožitek umění v soudobé společnosti. Praha: Argo a Národní galerie v Praze, 2000, 258 s.

na recepci či v pokladně a šatně muzea, při vstupu do expozice), návštěvnický servis v podobě sociálního zařízení, dětského koutku, kavárny, občerstvení atp.

Zvláště kustodi byli vícekrát jmenováni jako ti, kteří návštěvníkům dokáží výrazně znepříjemnit jejich chvíle v expozici (*protivné hlídačky, přísné důchodkyně, „bachaři" ve Veletržním paláci*). Rolí kustoda je samozřejmě v prvé řadě chránit exponáty, často nenahraditelné a mající nevyčíslitelnou hodnotu. Ale přesto: nutná ochrana exponátů je věcí a starostí muzea, nikoliv návštěvníků. Ti jsou zváni, aby se dívali na vystavené předměty, a nikoliv aby „si hlídali" alarm, aby úzkostlivě sledovali, zda nestojí u exponátů příliš blízko, zda do něčeho při chvilce nepozornosti nevrazí a pod. Je věcí architekta výstavy, aby zajistil opravdu vzácným exponátům vhodnou ochranu (nenásilnou bariérou, vitrínou apod.) a také aby přitom dbal na to, že lidé (a zvláště děti) na prohlídku potřebují dostatek prostoru a jistou volnost pohybu. Vyžadují-li si exponáty opravdu přísný způsob ochrany a zvláštní režim návštěv, měli by být návštěvníci vhodnou formou upozorněni předem, a nikoliv v expozici okřikováni a pronásledováni ochrankou. Působení kustodů by se mělo řídit určitými pravidly a jejich vystupování by mělo být za všech okolností profesionální, příjemné a taktní.

Do této kategorie jsme zahrnuli i otázku vstupného a lepšího public relations, i když jsme je kvůli přesnému vyčíslení sledovali původně zvlášť. Otázku vstupného uvedlo 5 % respondentů, kteří navrhují buď vstupné zcela zrušit, anebo vybírat jen nízké. Domníváme se, že muzea v ČR vybírají vstupné v rozumné výši a pro návštěvníky snad neznamená výraznější překážku. Sledujeme-li značnou návštěvnost různých putovních výstav komerčního charakteru (Leonardo da Vinci, Bodies Revealed) se vstupným podstatně vyšším než u většiny běžných muzejních expozic, pak se jen potvrzuje, že jeho výše není hlavním faktorem návštěvnosti. Ani výzkumy, které cituje např. F. Waidacher[7] neprokazují, že by se návštěvnost muzeí výrazněji zvýšila poté, co konkrétní instituce umožnila veřejnosti volný vstup. Ovšem u školních skupin je situace poněkud jiná: pro učitele je organizace návštěvy muzea náročná, a to i bez vybírání peněz od žáků. Vstupné může přispívat k tomu, že mnozí raději zůstávají ve škole. Volný vstup pro školní skupiny by tak muzea mohla zvážit, anebo se alespoň držet tradičního pravidla, že pro děti platí slevy a že pro pedagogický doprovod je vstup zdarma. Domníváme se však, že vybírání dalších peněz za lektora a animaci se již může stát výraznou překážkou, která učitele od využití edukačních služeb muzea odradí.

Respondenti požadují také lepší propagaci muzea a jeho činnosti, dostupnější informace o výstavách a doprovodných akcích. Nabídka mnohých muzeí je již nyní velmi bohatá a kvalitní, jen je třeba o ní veřejnost informovat. Každá informace v médiích nebo na jiném sledovaném místě zájem návštěvníků velmi ovlivňuje. Ve vztahu ke škole a učitelům považujeme za vhodné také adresné oslovování (prostřednictvím postupně vytvořené databáze spolupracujících učitelů), pravidelné zasílání aktuální nabídky, nabídku speciálních akcí, které propagují a popularizují muzeum atd.

[7] WAIDACHER, Friedrich. Príručka všeobecnej muzeológie. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Národné múzejné centrum, Vydavateľstvo SNM, 1999, 477 s.

V čem tedy spočívá koncept „přátelského“ muzea, zformulovaný na základě připomínek a návrhů našich respondentů?

„Přátelské“ muzeum:

- je tu především pro své návštěvníky, ke kterým je vlídné a přátelské;
- je směrem k nim aktivní a komunikativní;
- je kreativní ve své snaze oslovit návštěvníky, dává o sobě vědět, informuje o své činnosti a nabídce;
- je otevřené, blízké životu návštěvníků, všímá si aktuálních společenských problémů;
- je přístupné nejen odborníkům, ale i laikům, je „nízkoprahové“ v tom smyslu, že eliminuje „bariéru prahu“, není elitářské;
- zvažuje pečlivě otázku vstupného, aby nebylo pro určité návštěvnické skupiny překážkou;
- disponuje širokým spektrem nabídky směrem k návštěvníkům (pořádá jednorázové i pravidelné akce, organizuje kroužky, workshopy, pravidelná setkání okruhu příznivců muzea);
- svou komunikaci s návštěvníkem přizpůsobuje jeho specifikům (např. jeho věkové kategorii, vzdělání, specifickým potřebám – zajistí bezbariérový vstup, speciálně-pedagogickou průpravu svých muzejních pedagogů, alespoň základní jazykové znalosti personálu, který přichází do styku s návštěvníky);
- své návštěvníky aktivizuje a zapojuje do dění uvnitř instituce i do svých problémů;
- v expozici si všímá více „pohody“ návštěvníků než exponátů;
- nabízí kontakt s originálem a přitom samo vyřeší ochranu exponátů tak, aby návštěvníka nestresoval strach z jejich poničení;
- nabízí zážitek a umožňuje také přirozenou živou reakci návštěvníků na shlédnuté exponáty;
- věnuje zvláštní pozornost dětem a dětské kultuře (vytváří speciální programy pro děti, které jsou zajímavé, mají zábavnou, hravou formu, vhodně zpřístupňují exponáty, jsou spojeny s praktickými tvůrčími činnostmi);
- nabízí návštěvníkům bohatý servis: od možnosti získat podrobnější informace o muzeu i expozici, zakoupit si publikace k výstavám, přes nabídku pracovních listů k výstavám, kvalitní webové stránky, až po sociální zázemí v budově muzea;
- motivuje návštěvníka k příštím návštěvám a k jeho dalšímu úsilí o poznání.

Další poznatky

Kromě požadavku přátelského muzea respondenti navrhují také další možnosti – vzhledem k rozsahu článku se jim však nelze věnovat podrobněji. Respondenti např. navrhují různé formy propojení a spolupráce muzea se školou, často zmíněna byla žádoucí souvislost expozic a doprovodných programů se školním učivem. Domníváme se, že stávající či nové expozice není potřeba násilně „didaktizovat“ či volit témata přesně shodná s kurikulem. Záleží na kreativitě

a profesionalitě muzejního pedagoga, aby dokázal na tématu výstavy či dílčím motivu tuto souvislost nacházet a také aby byl schopen vybrat vhodný exponát či námět, který z tohoto pohledu skrývá největší potenciál. Znalost kurikula a také specifik různých školních skupin je tak pro muzejního pedagoga nutností.

Nabídka edukačních programů také nemusí směřovat pouze k žákům, ale i k učitelům, jak se již v některých českých muzeích stalo dobrým zvykem. Hlubší spolupráce se školou je tak přínosem nejen pro žáky, ale i pro pedagogy samotné, protože rozšiřuje také jejich poznatky a rejstřík způsobů, jimiž lze určité učivo s žáky nahlížet.

Výzkumné šetření přineslo ještě další zajímavý poznatek, byť pro jeho zjišťování nebyla formulována specifická výzkumná otázka ani položka v dotazníku. „Mezi řádky" většiny výpovědí lze však číst fakt, že respondenti jako celek dávají přednost muzeu jako otevřenému, živému společenskému centru, nikoliv muzeu kontemplativnímu a tichému. Respondenti by si se svými žáky v muzeu rádi povídali, něco dělali, vyráběli, tvořili – nechtějí se jen dívat.

Toto vskutku bazální pojetí muzea je problém, který řeší jak teorie, tak i muzejníci v praxi. Jde o spor koncentrovaný v otázce, zda má být muzeum spíše *templum*, nebo *forum*, tedy chrám, anebo veřejné komunikační centrum.[8] J. Žalman pro uchopení dvou pólů, mezi nimiž se pojetí muzea může pohybovat, používá Aristotelovu tezi o dvou protichůdných životních stylech: „vita contemplativa" a „vita activa".[9] Použijeme-li tuto myšlenku, pak lze mezi muzei rozpoznat dva typy a označit je latinskými výrazy *museum contemplativum* a *museum activum*.

Tradiční je ovšem typ první, vždyť muzeum i samotný svůj název odvozuje od svatyně, antického chrámu bohyní Múz. Také chování subjektů muzealizace samotné – ve všech jejích fázích – často připomíná náboženské chování, náboženství se často přímo týkají také objekty muzealizace. Je známo, že tezaury – původní chrámové pokladnice (sbírky votivních předmětů) – byly jedním z historických zhmotnění muzealizační tendence člověka a staly se součástí sbírek mnoha muzeí. Lidé odpradávna shromažďovali muzeálie-sakrální předměty, muzeálie-ostatky, umělecká díla s náboženským obsahem, umělecká díla jako votivní předměty.

Také kupř. konzervace muzeálií nápadně připomíná zacházení s ostatky zbožštěných vládců anebo křesťanských světců. Klasická prezentace muzeálií zase nese rysy náboženské adorace. Vše posvátné je společností zpravidla chráněno důmyslným systémem zákazů a je od profánního izolováno[10] – podobně jako muzeálie. Muzeum může být jedinečným prostorem pro usebrání a estetický či náboženský prožitek, které k sobě mohou mít až překvapivě blízko.

Přesto: „pozdvihování" mlčících exponátů a pobídka k jejich tiché „adoraci", tedy rysy klasické muzejní prezentace, není způsob, který vyhovuje všem a zvláště ne dětem. Tento způsob prezentace totiž předpokládá, že návštěvník

[8] HORÁČEK, Radek. Galerijní animace a zprostředkování umění. Brno: Akademické nakladatelství Cerm, 1998, 142 s.

[9] ŽALMAN, Jiří. Má hlava je muzeum aneb Dupání lehkou nohou v muzeologii. Praha: Asociace muzeí a galerií České republiky, 2004, 64 s.

[10] MONTOUSSÉ, Marc – RENOUARD, Gilles. Přehled sociologie. Praha: Portál, 2005, 336 s.

sám o usebrání usiluje a je ho takřka na povel, tj. po překročení prahu mezi ulicí-běžným životem a muzeem-chrámem schopen.

Změnu tradičního pojetí ve prospěch typu *museum activum* přináší novodobý trend demokratizace muzeí, které se zvláště v zahraničí postupně stávají skutečně veřejnými a široce přístupnými institucemi, společenskými centry. Navštívíme-li muzea na západ od našich hranic, ihned nás překvapí, že jsou rušná, že se v nich živě komunikuje, že je v nich mnoho čilých dětí, které nikdo nenapomíná a které nikomu nevadí. Naši respondenti z pochopitelných důvodů dávají jednoznačně přednost typu *museum activum*: zatímco v muzeu-chrámu se nesmí mluvit, křičet, hrát si, běhat, muzeum jako živé, společenské centrum tyto typické projevy dětí toleruje.

Souhrn

Výzkum přináší řadu poznatků o vztahu nastupující generace pedagogů k muzeu a muzejní edukaci. Poskytuje také konkrétní podněty pro práci muzeí v podobě návrhů a připomínek, kterými respondenti podmiňují svůj hlubší zájem o muzeum a svou spolupráci s ním. Učitelé si pro sebe a své žáky přejí muzeum, které si je vědomo svého edukačního potenciálu a naplňuje ho mnoha nejrůznějšími formami, nabízí podle vlastní edukační koncepce kvalitní a profesionálně vedené edukační programy, zvláště animace. Nabízí expozice a výstavy, které jsou nápadité, interaktivní, umožňují „sáhnout si", zapojují kromě zraku také další smysly. Mimo výstav by muzeum mělo připravovat také doprovodné akce, během nichž jsou návštěvníci motivováni praktickými tvůrčími činnostmi, mohou se dotýkat buď exponátů, nebo alespoň modelů a replik, setkávat se s umělci či tvůrci expozic. Muzeum by mělo naplňovat koncept „přátelského muzea" – svou orientací na návštěvníka a příznivým sociálním klimatem. Mělo by spolupracovat se školou při přípravě programů a expozic, tak aby vhodně navazovaly na kurikulum, připravovat také expozice přímo pro dětského návštěvníka, nebo alespoň zohledňovat jeho zvláštnosti, věnovat dětem a dětské kultuře zvláštní pozornost, být aktivní ve své snaze oslovit návštěvníky, informovat o své činnosti a nabídce. Muzeum by mělo také pečlivě zvažovat otázku vstupného (aby se nestalo pro školní skupiny překážkou) a interakci mezi návštěvníkem a muzeáliemi podporovat zapojením nových technologií. Nezbytností je muzejní pedagog, zodpovědný za edukační koncepci muzea a komunikaci s učiteli. Učitelé preferují spíše „*museum activum*" než „*museum contemplativum*", žádají aktivizaci návštěvníků, facilitaci jejich zážitků a možnost přirozeně reagovat na shlédnuté exponáty.

VEDECKO – TECHNICKÉ CENTRUM PRE DETI A MLÁDEŽ V KOŠICIACH

Alexander DIRNER - Júlia HLAVÁČOVÁ - Jana MEŠTEROVÁ - Eugen LABANIČ - Agnesa SCHWARTZOVÁ

Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, Katedra jadrovej a subjadrovej fyziky, alexander.dirner@upjs.sk,
Slovenská akadémia vied v Košiciach, Ústav experimentálnej fyziky,
Slovenské technické múzeum Košice, jana.mesterova@stm-ke.sk,
eugen.labanic@stm-ke.sk, agnesa.schwartzova@stm-ke.sk,
Technická univerzita v Košiciach, Katedra fyziky, julia.hlavacova@tuke.sk

DIRNER, Alexander – HLAVÁČOVÁ, Júlia – MEŠTEROVÁ, Jana – LABANIČ, Eugen – SCHWARTZOVÁ, Agnesa. Scientific – Technical Centre for Children and Youth in Košice. Slovak Technical Museum (STM) provides a view to the history of the science and technology. It presents the contribution of Slovakia and Slovak personalities to the development of the world's science and technology. As the only institution in Slovakia it collects and evaluates pieces of evidence related to the development of science and technology in Slovakia and it utilizes them for scientific as well as cultural and educational purposes. From its foundation the Museum has focused also to educational activities related to public, by means of interactive expositions and various additional activities. Due to their modern form they have been very attractive for general public, mainly for young people. Science centers – multifunctional facilities of informal education provide a nontraditional form of education. Activities of STM in cooperation with academic and research institutions in Košice are aimed at the foundation of the science center of this kind. The project under the auspices of Ministry of Culture of Slovak Republic, the goal of which is the foundation of the Scientific – Technical Center for children and youth at the STM in Košice, will be realized within the project Košice - European Capital of Culture 2013.

Kľúčové slová: múzeum; exaktné vedy; Slovenské technické múzeum; fyzika

Keywords: museum; Slovak Technical Museum; physics

Exaktné vedy boli zastúpené v Slovenskom technickom múzeu (ďalej len STM) v Košiciach od jeho vzniku v roku 1947. V 50-tych a 60-tych rokoch minulého storočia nedostatočné vybavenie škôl učebnými pomôckami vyvolalo spoločenský

tlak na múzeum. Na pôde STM sa realizovalo viacero výstav učebných pomôcok. Múzeum nakúpilo učebné pomôcky, odborné filmy, prístrojovú techniku. Pracovníci referátu fyziky pripravili pokusy, ktoré predvádzali v múzeu v laboratóriu fyziky alebo mikrobusom dochádzali do škôl v odľahlých častiach východného Slovenska. Neskôr sa od výjazdov upustilo. Bol vypracovaný zoznam pokusov a školy prichádzali do STM. V 80-tych rokoch sa istú dobu predvádzali časti fyziky zamerané na históriu, s príslušnými pokusmi a premietaním filmov. Počnúc založením múzea jeho pracovníci postupne získavali z rôznych inštitúcií výstavy, týkajúce sa fyziky. Výskumný ústav jadrovej fyziky v Řeži pri Prahe v 60-tych rokoch na pôde múzea propagoval rozvíjajúcu sa jadrovú fyziku. Výstava „J. A. Segner" bola zapožičaná z Mestského múzea v Bratislave pri príležitosti 200 - tého výročia úmrtia vedca. Z Paláca objavov v Paríži boli požičané dve interaktívne výstavy „Tajomstvo zvuku" a „Elektrostatika". Z polytechnického múzea v Moskve bola zapožičaná výstava „Holografia", z Národného technického múzea v Prahe výstava „Prokop Diviš". Nadácia Schola Ludus prezentovala v STM tri interaktívne výstavy, Slovenské národné múzeum v Bratislave výstavu „Zázračný rok vedy", Fakulta matematiky, fyziky a informatiky Univerzity Komenského v Bratislave výstavu „Veda pre život".

Prvá vlastná výstava pripravená referátom fyziky STM pod názvom „História fyziky" bola prezentovaná v roku 1982. Na výstave boli demonštrované pokusy z oblasti fyziky nízkych teplôt a elektrostatiky. Ďalšou vlastnou výstavou bola putovná výstava „ Optické stroje a zariadenia" (1991). Nasledovali ďalšie putovné výstavy „Stopy – funty - merice" (1993), kolektívna výstava „A bolo svetlo" (1996). Výstavy prešli mnohými múzeami na Slovensku a v zahraničí.

V expozíciách fyziky v minulosti išlo v podstate o inštaláciu prístrojov z fyziky. Až v roku 1996 bola sprístupnená expozícia pod názvom „Z dejín fyziky na Slovensku", ktorá na pozadí školstva mapuje výučbu fyziky. Zameraná je na obsah výučby fyziky v jednotlivých dobách, na profesorov a ich učebnice, na učebné pomôcky príslušnej doby. V expozícii sú zastúpení profesori pôsobiaci na našom území, študenti, profesori, vedci a technici pochádzajúci zo Slovenska, ktorí preslávili Slovensko v zahraničí. Na expozíciu nadväzuje hracia miestnosť pod názvom „Zabudnuté pokusy", ktoré si môžu návštevníci sami vyskúšať.

Pri príležitosti 10. výročia spolupráce ÚEF SAV s výskumným centrom DESY Hamburg, Nemecko múzeum pripravilo v spolupráci s akademickými pracoviskami výstavu „Pohľady do mikrosveta" (1997). Na výstave boli predvádzané pokusy, ozrejmujúce činnosť urýchľovačov, boli premietané videofilmy, CD vysvetľujúce existenciu kvarkov, na objave ktorých sa podieľali i vedci z Košíc. Ďalšia výstava realizovaná referátom fyziky bola „Meteorológia" (1998). Výstava bola obohatená o ukážku svojpomocne zhotoviteľných meteorologických prístrojov. Počas trvania výstavy v Košiciach a na pôde Národného a technického múzea v Prahe sa uskutočnilo stretnutie meteorológov s návštevníkmi výstavy.

Nasledovala výstava „Fyzika v škole, včera, dnes a zajtra" (2004), ktorá trvala celý rok. Výstava bola pripravená v spolupráci s Prírodovedeckou fakultou UPJŠ v Košiciach. Súčasťou výstavy boli demonštračné pokusy, ktoré predvádzali študenti.

Konzorcium 18 štátov v rámci projektu SWEETS iniciovalo interaktívnu výstavu "Kozmické žiarenie" (2007). Expozícia bola miestnená v autobuse, ktorý putoval po štátoch Európy a na Slovensku sa zastavil v Košiciach.

Putovná interaktívna výstava "Slovenská cesta do mikrokozmu" (2009), bola realizovaná v rámci projektu – Cez mikrokozmos k poznaniu makrokozmu – financovaná agentúrou APVV, pod odborným vedením ÚEF SAV a PF UPJŠ, pripravená za spolupráce ďalších partnerov. Odborný výklad na výstave podávali a pokusy robili študenti, prednášali odborníci spolupracujúci s CERN, Ženeva, Švajčiarsko. Študenti sa podieľali na príprave makiet, pozvánok, výtvarnom a architektonickom riešení výstavy.

Výstavu „Letecká meteorológia" pripravilo Múzeum letectva a referát fyziky STM v roku 2010 pri príležitosti 130. výročia narodenia M. R. Štefánika.

STM v oblasti popularizácie prírodných vied úzko spolupracuje s košickými akademickými a výskumnými pracoviskami. Predkladaný príspevok informuje o spoločných aktivitách v oblasti popularizácie prírodných vied v rôznych oblastiach fyziky.

Možnosti neformálneho vzdelávania

Súčasná doba s rozvojom vedy ponúka netradičné využitie technológií a s nimi do vzdelávania prichádzajú aj netradičné metódy, formy a prostriedky, využitím ktorých vo vyučovaní je možné výrazne zvýšiť efektívnosť vzdelávania a tak isto zvýšiť záujem o „neatraktívne" predmety. Pozornosť žiaka zintenzívňuje jeho aktivitu a tá skvalitňuje priebeh, ako aj výsledky vyučovania. Motivácia, presnejšie motivačné faktory k učeniu, patria k najdôležitejším činiteľom úspešného učenia sa žiaka. Pozitívne motivovať žiakov k vzdelávaniu je možné aj rôznymi mimoškolskými aktivitami, prostredníctvom neformálneho vzdelávania. Neformálne, inak častokrát vnímané ako netradičné, doplňujúce, rozširujúce vzdelávanie, obsahovo plní v rámci komplexného vzdelávania doplnkovú funkciu k formálnemu vzdelávaniu

Využitie komunikačných a prezentačných technológií v sieťovom prostredí prináša konkrétnu nadhodnotu v popularizačnom a vzdelávacom účinku. Pomocou metódy komplementárnych aktivít je možné sprístupniť popularizačné a vzdelávacie informácie väčšiemu počtu prijímateľov informácií a zároveň im umožniť vybrať si mieru obtiažnosti podľa vlastného rozhodnutia. Komplementárny prístup uvažuje s aktivitami, ktoré sú zložené z viacerých zdanlivo samostatných častí (prednášky, výstavy, využívanie multimediálnych tutoriálov, workshopy, samostatné praktické činnosti, súťaže, distribuované sprievodné vzdelávacie materiály a ďalšie), ktoré sa navzájom dopĺňajú, a väčšina z nich je prepojených alebo sprístupnených prostredníctvom internetu. Príkladom využitia toho konceptu boli nasledovné aktivity STM, ktoré sa realizovali v spolupráci s akademickými pracoviskami v Košiciach (PF UPJŠ, ÚEF SAV a TU).

Pohľady do mikrosveta

Oddelenie subjadrovej fyziky ÚEF SAV v Košiciach spolupracovalo na významnom medzinárodnom programe, ktorý sa realizoval vo výskumnom centre pre štúdium najmenších štruktúr hmoty v DESY Hamburg. Košickí vedci spolupracovali pri štúdiu štruktúry protónu. V roku 1997 pri príležitosti desaťročného trvania vedeckej spolupráce inštitúcií bola v STM pripravená výstava – Pohľady do mikrosveta – pod vedením RNDr. Pavla Murína, CSc. Podstatnú časť výstavy zapožičalo oddelenie pre styk s verejnosťou z DESY Hamburg. Táto časť výstavy bola v slovenskej a nemeckej mutácii. Časť výstavy, ktorá oboznamovala verejnosť so spoluprácou ÚEF SAV a PF UPJŠ s DESY Hamburg, bola realizovaná v STM. Súčasťou výstavy boli i pokusy, ktoré predvádzali študenti košických stredných škôl pod vedením pracovníkov PF UPJŠ a ÚEF SAV v Košiciach. S výstavou sa oboznámili i návštevníci v Mestskom múzeu v Bratislave.

Kozmické počasie

V rámci európskeho projektu SWEETS (Space Weather for Europe: Educational Tool with the Sun) navštívil Košice v roku 2007 prezentačný autobus s interaktívnou výstavou „Kozmické počasie a Európa". V autobuse, v ktorom bola výstava inštalovaná, si mohli návštevníci na osobných počítačoch pozrieť v reálnom čase údaje z družíc pozorujúcich kozmické počasie, ako aj teleskop pre slnečné pozorovanie a mali tiež možnosť navštíviť planetárium STM[1].

Súčasťou projektu bol aj cyklus prednášok a podujatí popularizujúcich kozmické počasie a medzinárodný heliofyzikálny rok. Bola zriadená stála expozícia v Slovenskom technickom múzeu orientovaná na tradície kozmofyzikálneho výskumu v Košiciach. Tieto aktivity mali za cieľ zvýšiť informovanosť o niektorých fyzikálnych efektoch prebiehajúcich v kozme, ktoré v pozemských podmienkach študovať nemožno, ale ktoré majú bezprostredný dopad na rozvíjajúce sa nové technológie a tým aj na náš každodenný život.

V rámci Týždňa vedy a techniky na Slovensku prebehla v novembri 2007 výstava „Kozmické počasie a Európa", doplnená vedeckými aparatúrami zostrojenými Ústavom experimentálnej fyziky SAV v Košiciach, ktoré boli umiestnené na rôznych družiciach, sondách a orbitálnych staniciach a výtvarná súťaž „Ľudia vo Vesmíre".

Vesmír – dobrodružstvo poznania

Víziou Medzinárodného roku astronómie 2009 (MRA) bolo cez pozorovanie oblohy pomôcť ľuďom uvedomiť si svoje miesto vo Vesmíre a dať im možnosť precítiť krásu objavovania. Každý by si mal uvedomiť vplyv astronómie a prírodných vied na náš každodenný život a porozumieť, ako môže vedecké pozna-

[1] DIRNER, Alexander a kol. Okná do modernej fyziky. In Quo vadis vzdelávanie k vede a technike na stredných školách: zborník príspevkov z konferencie. Bratislava: Mladí vedci Slovenska, 2008, s. 28.

nie prispieť k všestrannému rozvoju spoločnosti. Zámerom bolo, najmä u mládeže, vzbudiť široký záujem o astronómiu a príbuzné vedy pod ústrednou témou „Vesmír – objavuj ho pre seba". Cieľom bolo najmä zvýšiť vedecké povedomie v spoločnosti, podporovať najširší prístup k novým znalostiam a pozorovacím skúsenostiam, podporiť a zlepšiť formálnu a neformálnu vedeckú výchovu, poskytnúť moderný obraz vedy a vedca.

Na Slovensku bol MRA 2009 otvorený v januári 2009 v Košiciach a jeho náplňou okrem zapojenia sa do medzinárodných aktivít boli napríklad aj dni otvorených dverí na rôznych astronomických pracoviskách, výstavy, prednášky pre verejnosť a školskú mládež, príspevky pre médiá.

Pozoruhodnou aktivitou, ktorá prebehla v Košiciach v dňoch 4. 9. – 5. 10. 2009, bola exteriérová výstava „Vesmír – dobrodružstvo objavov". Táto výstava bola najprv inštalovaná v Prahe, potom v Brne a Ostrave a odtiaľ bola prevezená do Košíc, keďže nám bola láskavo prepožičaná Akadémiou vied ČR a jej Astronomickým ústavom. Podobné výstavy boli inštalované v množstve veľkých miest celého sveta pod názvom „From Earth to the Universe". Všetky výstavy obsahovali veľkoplošné fotografie získané zo záznamov profesionálnych astronómov použitím najväčších a najlepších teleskopov súčasnosti. Aby výstavu mohlo zhliadnuť čo najviac ľudí, boli vždy inštalované na netradičných miestach, na verejných priestranstvách ako sú parky, záhrady, nákupné centrá, metro, či letisko. V Košiciach bola výstava umiestnená na Hlavnej ulici v parku medzi Dómom a kaplnkou sv. Michala, čo jej dodalo naviac zvláštne čaro kontrastu. Sériu fotografií najrôznejších nebeských telies pripravili mexickí a španielski astronómovia a českí vedci pod vedením prof. Jana Palouša z Astronomického ústavu Akadémie vied ČR z nich zostavili unikátnu výstavu, ktorá snúbila poučenie s krásou.

Výstavu sprevádzali ďalšie akcie v pravidelných termínoch - pozorovanie nočnej oblohy a cyklus populárnych prednášok o slnečnej atmosfére, medzihviezdnej hmote, svetelnom znečistení, či kozmickom počasí. Ďalšími sprievodnými aktivitami výstavy boli: fotografická súťaž zameraná na zachytenie výstavy amatérskymi fotografmi, výtvarná súťaž na tému „Vesmír" pre žiakov a študentov do 20 rokov a literárna súťaž s témou „Moja cesta Vesmírom" pre žiakov základných a stredných škôl[2].

Cez mikrokozmos k poznaniu makrokozmu

Putovná výstava "Slovenská cesta do mikrokozmu"

Putovná výstava "Slovenská cesta do mikrokozmu" o Európskom laboratóriu pre časticovú fyziku CERN a o slovenskej účasti vo výskumnom programe na najväčšom urýchľovači častíc na svete - LHC, vybudovanom v CERNe. Táto výstava vznikla v rámci spoločného projektu košických pracovísk Ústavu experimentálnej fyziky SAV, Ústavu fyzikálnych vied PF UPJŠ, FEI TU v Košiciach, Slovenského technického múzea a Regionálneho centra voľného času v Košiciach.

[2] DIRNER, Alexander a kol. Na ceste k poznaniu makrokozmu. In Quo vadis vzdelávanie k vede a technike na stredných školách: zborník príspevkov z konferencie. Bratislava: Mladí vedci Slovenska, 2009, s. 24.

Projekt bol úspešne realizovaný vďaka tesnej spolupráci organizácií s rozdielnou náplňou práce za účelom pokrytia širokého spektra cieľových skupín formou vzájomne prepojených čiastkových aktivít zameraných na konkrétne skupiny. Jeho cieľom je propagovať v širokej verejnosti slovenský podiel na najmodernejšom výskume v oblasti subjadrovej fyziky, vzbudiť záujem o fyziku vo všeobecnosti u starších ročníkov školskej mládeže a názorne oboznámiť stredoškolských študentov s metódami moderného výskumu v oblasti subjadrovej a kozmickej fyziky. Projekt bol podporený agentúrou APVV.

Putovná výstava bola najprv sprístupnená verejnosti od mája do júla 2009 v Slovenskom technickom múzeu v Košiciach. Potom ju videli návštevníci v Bratislave a v ďalších univerzitných mestách Slovenska. Výstava bola súčasne popularizačná a vzdelávacia. Panely výstavy informovali o CERN-e a rozširovali vedomosti návštevníkov o usporiadaní sveta na najnižšej známej úrovni a o vývoji nášho vesmíru v prvých zlomkoch sekundy po Veľkom tresku. Informovali tiež o rôznych formách spolupráce slovenských organizácií v rámci CERN-u od vedeckej účasti až po prácu so študentmi stredných škôl. Výstava predstavila aj originálne časti vedeckej aparatúry, ktoré navrhli, vyvinuli a dodali do CERN-u slovenské pracoviská.

Súčasťou výstavy boli rôzne multimediálne prezentácie, napríklad počítačová animácia dráhy častice cez urýchľovač až po samotnú zrážku v detektore a obzvláštňovali ju aj demonštrácie rôznych fyzikálnych javov, ktoré návštevníkom predvádzali lektori výstavy z radov stredoškolákov a vysokoškolákov. V rámci výstavy prebiehala v každom meste séria popularizačných prednášok pre verejnosť – „Vysokoenergetické štvrtky".

Výstava bola pripravená netradične - vznikala postupne v spolupráci vedcov so študentmi stredných a vysokých škôl, napríklad jej výtvarné riešenia navrhli študenti stredných a vysokých škôl v Košiciach, súčasťou výstavy boli tiež výtvarné práce študentov stredných škôl s tématikou časticovej fyziky. Študenti košických stredných škôl pripravili papierové modely experimentálnych zariadení urýchľovača a detektorov. Ako lektori pôsobili na výstave študenti stredných a vysokých škôl, ktorí v minulosti navštívili CERN, alebo sa úspešne zapojili do rôznych fyzikálnych súťaží[3].

Regionálne Masterclasses

Slovensko sa každoročne zúčastňuje na medzinárodnom projekte „Hands on Particle Physics - International Masterclasses for High School Students" (MC) od jeho vzniku v roku 2005 (http://www.physicsmasterclasses.org). Iniciátorom a koordinátorom tohoto projektu na Slovensku sa stalo združenie Virtuálna kolaborácia, ktorá vznikla na pôde Katedry jadrovej a subjadrovej fyziky PF UPJŠ. Zámerom tohto projektu je umožniť študentom stredných škôl, aby pracovali ako skutoční vedci v autentickom prostredí inštitúcií časticovej fyziky, aby pocítili vzrušenie pri spracovávaní skutočných experimentálnych údajov a zakúsili aj problémy bežné pri vyhodnocovaní získaných vedeckých výsledkov. Kladné

[3] DIRNER, Alexander a kol. Cez mikrokozmos k poznaniu makrokozmu. In Tvorivý učiteľ fyziky 2 - národný festival fyziky: zborník príspevkov z konferencie. Košice: Equilibria, 2009, s. 72-82.

ohlasy na priebeh doterajších ročníkov nás priviedli k zámeru rozšíriť medzinárodný projekt aj na regionálnu úroveň – vo vybraných stredných školách východoslovenského regiónu sme usporiadali lokálny projekt Masterclasses, v rámci ktorého po úvodných prednáškach študenti samostatne merali a spracúvali reálne zrážky z experimentov v CERNe.

Overenú metodiku z časticových MC sme preniesli do ďalších príbuzných odborov. Boli vytvorené MC venované astronómii a pripravili sme aj MC o kozmickom žiarení. Pokračujeme v tzv. MC seminároch, v ktorých prestavujeme študentom špičkových slovenských výskumníkov a zároveň zanietených popularizátorov fyziky. Semináre nadväzujú na témy, ktoré odzneli na MC a rozširujú ich na ďalšie atraktívne oblasti. Semináre a najlepšie prednášky sa nahrávajú a sprístupňujú na slovenských webových MC stránkach.

Letné školy

V objekte Školy v prírode v Kysaku boli usporiadané týždenné stretnutia stredoškolských študentov. V rámci prvého prebehla súťaž technickej tvorivosti dizajnérov. Najprv ich experti oboznámili s konštrukciou zariadení na LHC, s projektovou dokumentáciou, s metodikou pri výrobe makiet a modelov experimentálnych zariadení. Kvalitné makety a modely boli zaradené do putovnej výstavy o mikrosvete. Ďalšie letné školy boli venované astronómii a fyzike mikrosveta. Program bol zostavený z niekoľkých blokov. Informačný blok zoznámil študentov s najnovším pohľadom do mikrosveta a astronómie formou popularizačných prednášok a rozhovorov s astronómom a fyzikom. Blok venovaný fyzikálnym experimentom bol zložený zo spracovania reálnych astronomických experimentálnych údajov získaných prostredníctvom siete Internet, či experimentálnych údajov z reálnych zrážok elementárnych častíc na urýchľovačoch v CERNe, ako aj z návštev fyzikálnych a astrofyzikálnych pracovísk SAV vo východoslovenskom regióne a Katedry fyziky FEI v Košiciach, kde si študenti odmerali a spracovali niektoré moderné počítačom podporované laboratórne úlohy. Blok prakticko-modelársky (napríklad makety urýchľovača, let rakety) i bloky venované spoločenským (neformálne rozhovory s fyzikmi) a rekreačným aktivitám doplnili celkový program letnej školy[4].

Dištančný kurz

S cieľom rozšíriť a prehĺbiť vzdelávacie aktivity počas dlhšieho časového obdobia (3 – 6 mesiacov) bol vytvorený dištančný kurz „Okná do modernej fyziky“, ktorý obsahuje 10 modulov s témami zo súčasnej fyziky (Atóm, Jadro, Sily v prírode, Štandardný model, CERN, Urýchľovače a detektory, GRID, Kvark-gluónová plazma, Kozmické žiarenie, Kozmické počasie). Chceme priblížiť študentom tie oblasti fyziky, ktorým sa v rámci vyučovacích hodín zrejme podrobnejšie nevenujú. Každý modul obsahuje aj rôzne aktivity, ktoré podľa vlastného záujmu študentov poskytujú široké možnosti ich ďalšieho vzdelávania v danej proble-

[4] DIRNER, Alexander a kol. Mikrokozmos ako prostriedok komunikácie v práci s mládežou. In Quo vadis vzdelávanie k vede a technike na stredných školách: zborník príspevkov z konferencie. Bratislava: Incheba Expo, 2009, s. 63-69.

matike. Pomocou samohodnotiacich testov si študenti v každom module môžu overiť, ako porozumeli základným pojmom a javom, ktorým sa daný modul venuje. Je otvorené diskusné fórum. V rámci kurzu sú realizované dve stretnutia so študentmi na našich akademických pracoviskách vo forme workshopov, počas ktorých sami realizujú zaujímavé experimenty a prezentujú svoje práce na zadané témy. Celý priebeh on-line štúdia je elektronicky vyhodnocovaný. Dvaja najúspešnejší účastníci kurzu získavali ako výhru týždenný pobyt v CERNe[5]. Plánujeme vytvorenie ďalších nových modulov, ako aj ich vertikálne rozširovanie – od prvotnej popularizačnej informácie cez rozširujúce poznatky k hlbším systematickým poznatkom.

CESA — Central European Science Adventure

Šesť technických múzeí (Slovinsko, Rakúsko, Maďarsko, Česko, Poľsko a Slovensko) sa zapojilo do siete za účelom prehodnocovať a prezentovať nielen vynálezy a objavy, ale aj vedcov, ktorí neboli tak dobre známi, ale výrazne ovplyvnili dnešný rozvoj vedy v oblasti fyziky, chémie, biológie, matematiky, geológie, stavebníctva.

Projekt Central Europian Science Adventure – CESA reprezentuje hru, učenie, zábavu, on-line slovník, prednášky a mnoho poznatkov. Účastníci hry pomocou inovatívneho prístupu môžu zaujímavým spôsobom zažiť nielen dobrodružstvo poznávania vedy, ale zábavnou formou objavovať a spoznávať dedičstvo vedcov, vynálezcov, priekopníkov, založené na historických faktoch a životopisoch. Projekt hravým spôsobom oboznámi účastníkov so životom a dielom slávnych a menej slávnych osobností, jednoducho a zároveň odborne priblíži vynálezy a ich vplyv na dnešný rozvoj vedy a techniky. Scenár hry je netradičný, čo ju robí zaujímavejšou, osobitná atmosféra múzea vylepší pôžitok z dobrodružstva putovania tajomným svetom vynálezcov a zlepšovateľov. Táto hra je určená najmä školám, ako doplnkový vzdelávací program na rozšírenie vedomostí mládeže vo veku 9 až 14 rokov, a je koncipovaná pre kolektívy 20 až 30 žiakov, trvá 1 hod. Animátor hry vedie a organizuje hru v špecifickej atmosfére.

Science center

Vedecké centrum má snahu stať sa miestom, kde sa môže človek stať súčasťou jedného z najvýraznejších prvkov ľudskej kultúry, sveta vedy a techniky. Vedecké centrá začali vznikať v 60-tych rokoch 20. storočia. Centrá sú združené do organizácie Escite - The European Network for Science Centres and Museum (Európská sieť pre vedecké centrá a múzeá) a ASTC – The Association of Science – Technology Centers (Asociácia pre vedeckotechnické centrá). Celkový počet vedeckých centier na svete sa v súčasnosti pohybuje okolo 1800. Cieľom vedeckých centier je popularizovať vedu a techniku. Vedecké centrá sú určené pre verejnosť, rozvíjajú a dopĺňajú formálne vzdelávanie a neformálne popisujú podstatu vedeckej činnosti a techniky, v neposlednom rade pomáhajú pochopiť

[5] DIRNER, Alexander a kol. Pohľady do mikrosveta. In Tvorivý učiteľ fyziky 3: Národný festival fyziky: zborník príspevkov z konferencie. Bratislava: SFS, 2010, s. 187-197.

prírodné zákonitosti. Stávajú sa populárnym spôsobom trávenia voľného času a sú atraktívnou alternatívou oproti divadlám, kinám a zábavným parkom. Ponúkajú rovnomerné zastúpenie zábavy a poučenia, čo predstavuje záruku toho, že si ľudia odtiaľ odnesú nové poznatky aj zaujímavé zážitky (Balážová 2008, 264)[6]. Vedecké centrum je miestom neformálneho vzdelávania, ktoré dopĺňa výučbu na základných a stredných školách.

Interaktívne centrum vedy na Slovensku absentuje napriek tomu, že už v roku 1991 malo podporu Ministerstva školstva, vedy, mládeže a športu SR projekt RNDr. Kataríny Teplanovej, PhD. „SCHOLA LUDUS – Slovenské centrum vedy pre všetkých"[7], ktorý nadväzne UNESCO vyhlásilo za pilotný projekt UNESCO 2000+.

Preto obzvlášť v danej situácii je nevyhnutné oceniť úlohu neziskovej organizácie v Leviciach, ktorá je zameraná na vzdelávanie detí pomocou hier a poznávania. Podarilo sa jej otvoriť prvé interaktívne vedecké centrum vedy pre deti a mládež. Prírodné zákony, o ktorých čítajú v učebniciach, si tu budú môcť aj overiť. Poslaním Atlantis Science Center je vytvoriť jedinečný zážitok z učenia, ktorý v základoch zmení prístup detí k vedomostiam. Vzbudiť má tiež záujem o štúdium technických smerov, ktorý v posledných rokoch upadá. Záujem zo strany škôl aj širokej verejnosti je veľký, pretože centrum ponúka nové možnosti audiovizuálneho zážitku pre deti a inovatívnu možnosť výučby zo strany pedagógov.

Vedecko-technické centrum mládeže

V STM v Košiciach bol spracovaný a predstavený projekt, ktorého cieľom je vybudovať viacúčelové centrum vedy a technicky pre deti a mládež (VTC). Hlavným zámerom tohto projektu je vytvoriť informačný a vzdelávací priestor pre prezentáciu vedy a techniky, založený na interaktivite a využití moderných prezentačných foriem a metód. Celkové urbanistické riešenie VTC vychádza z využitia vlastných priestorov múzea v areáli STM na Hlavnej 90, časti dvora, halových priestorov a budovy na Mäsiarskej 49. V pláne je v budúcnosti postaviť novú, minimálne dvojpodlažnú budovu s dlhým vysunutým balkónom na pilieroch pre exteriérové exponáty, čím vznikne ucelený komplex VTC a múzejných priestorov. Celková budúca úžitko vá plocha VTC by mala byť minimálne 2000 - 3000 metrov štvorcových. Nová budova VTC musí štýlovo korešpondovať s okolitými historickými budovami. Musí zapadnúť do celkovej atmosféry vnútorného nádvoria a okolitých budov. V budúcom centre by bolo 45 percent plochy venovaných interaktívnym exponátom, zvyšok by tvorili laboratóriá, technické herne rozdelené podľa veku detí, miestnosti kuriozít, priestory pre kluby, technické krúžky a workshopy, univerzálna sála, ale aj reštaurácia a múzejný obchod. Výhodná poloha VTC nabáda využiť aj ostatné doteraz nevyužívané priestory

[6] BALÁŽOVÁ, Eva – PUOBIŠOVÁ, Beáta. Interaktívne výstavy ako forma edukácie vo voľnom čase. In Pedagogika voľného času – teória a prax: zborník príspevkov z konferencie. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2008, s. 264-271.

[7] TEPLANOVÁ, Katarína – PUOBIŠOVÁ, Beáta. Projekt Schola ludus. In Učiteľské noviny, 1993, č. 27–28.

v suteréne a v podkroví objektu, ktoré by vhodnou úpravou mohli rozšíriť súčasne ponúkanú úžitkovú plochu. V historickom objekte sú dve pomerne široké vetracie šachty, ktoré by mohli byť aj inak využité. Samotná rekonštrukcia bude vyžadovať množstvo stavebných úprav.

Základom budúceho VTC bude stála výstava využivajúca interaktívne exponáty, repliky a modely, pre demonštráciu a objasňovanie podstaty fyzikálnych zákonitostí a technických princípov prostredníctvom experimentov netradičných a zabudnutých pokusov z histórie techniky a exaktných vied, ako aj atraktívne programy pre rozšírenie a spestrenie školskej výučby. Hlavnými požiadavkami je interaktívnosť, edukatívnosť, zábavnosť a atraktívnosť. Exponáty budu ponúkať návštevníkom formou hry svet vedy, techniky a prírodných vied. Jednotlivé exponáty budú názorné (pomerne jednoduché), interaktívne (umožňujúce zapojenie návštevníka do ich fungovania), atraktívne (demonštrujúce príslušný jav zaujímavou formou) a edukatívne (umožňujúce pochopenie príčin a dôsledkov demonštrovaného javu).

Nosnou činnosťou VTC budú výučbové programy popularizačného charakteru, realizované interaktívnou formou, založené na poznávaní a zážitkovom zábavnom učení. Cieľom vykonávaných činností v centre bude snaha priblížiť vývoj ľudského poznania, ukázať, ako sa toto poznanie uplatňuje v technike a poukázať na nezodpovedané otázky, na ktoré budú hľadať odpovede prevažne mladí návštevníci. Pripravované hračky a logické hry pre deti, demonštrácie a pokusy pre mládež sú prostriedky k pochopeniu podstaty prezentovaných javov logickým uvažovaním, cieľom je tiež doplniť a spestriť súčasnú školskú výučbu a pripraviť priestor pre hobby a relax nenáročným učením. Najdôležitejším cieľom je však zvýšenie záujmu o budúce štúdium prírodných a technických vied u mládeže a podpora boja proti drogám a inej narastajúcej závislosti.

V budúcnosti vo VTC budú prezentované nasledovné vedecké a technické odbory: Matematika, Fyzika, Strojárstvo, Chémia, Baníctvo, Astronómia, Fotografická a kinematografická technika, Hodinárstvo, Elektrotechnika, Energetika.

V rámci projektu Košice – Európske hlavné mesto kultúry 2013 bude Ministerstvo kultúry a cestovného ruchu SR realizovať svoj investičný zámer – prvú etapu tvorby Vedecko – technického centra pre deti a mládež, ktorej súčasťou bude sprístupnenie historickej budovy pre potreby VTC na prvom, druhom podlaží a v podkroví historickej budovy. Projekt má byť ukončený do konca roka 2012. Našou snahou je hľadať ďalšie prostriedky pre rozšírenie exteriérovej časti VTC-priestory dvora (medzi historickým objektom Hlavná 90 a budovou bývalých tlačiarní - dnes depozitáre).

VTC bude pozostávať z dvoch galérií, v ktorých sa umiestní sieň jednoduchých strojov, sieň optiky a optických ilúzií, sieň hlavolamov, sieň elektrických a magnetických javov a sieň zmyslového vnímania.

Pripravujeme tvorivé a oddychové exponáty, názorné (pomerne jednoduché), atraktívne (demonštrujúce zaujímavou formou príslušný jav) a edukačné (ktoré umožnia pochopiť príčiny a výsledky demonštrovaného javu), ako sú rôzne demonštračné zariadenia, učebné pomôcky, repliky múzejných exponátov, modely, prístroje, prezentačné zariadenia (audiovizuálna technika a výpočtová technika)

pre konferenčno-prezentačné priestory a kluby. Konečný súpis vybratých zariadení a pomôcok pre jednotlivé vytypované miestnosti bol stanovený po ukončení analýzy a získania informácií o atrakciách a prevádzkach podobných vedecko-technických centier v okolitých štátoch (Techmania Plzeň, IQ Park Liberec, Palác divov Budapest, atď.). Samotná realizácia projektu bude vyžadovať aj výtvarno-architektonické riešenie a vybavenie priestorov výstavným mobiliárom prispôsobeným aktívnemu využívaniu, podľa vekovej skupiny návštevníkov. Pre atraktívnosť VTC bude potrebná aj obmena pokusov a priebežné doplňanie nových zariadení a učebných pomôcok, čo bude náplňou vedecko-výskumnej úlohy pod názvom „Interaktívne exponáty pre VTC", ktorú bude riešiť kolektív odborných pracovníkov STM v spolupráci s akademickými pracoviskami v Košiciach.

Záver

Snahou predkladateľov projektu (Slovenské technické múzeum v Košiciach) je vytvoriť záujmový a vzdelávací priestor na popularizáciu vedy a techniky a zvýšenie záujmu nielen detí, mládeže, ale celej verejnosti o vedu a techniku. Jedným z cieľov projektu vytvorenia VTC je prostredníctvom experimentov demonštrovať a objasňovať podstatu fyzikálnych zákonov a technických princípov, doplniť formálne vzdelávanie odbornými programami pre školy a podporovať rozvoj tvorivých schopností detí a mládeže a záujem o štúdium techniky. Toto informačné a vzdelávacie centrum by malo byť založené na interaktivite a experimentovaní s využitím moderných prezentačných foriem, audiovizuálnych prostriedkov, výpočtovej a laserovej techniky pre uskutočnenie ukážok a pozorovaní. Súčasťou centra by mali byť exponáty pre tvorivé experimenty z oblasti vedy a techniky a oddychové experimenty (hlavolamy, logické hry).

Vybudovanie tohto centra je naším zatiaľ nesplneným snom. Je to krok, o ktorom vieme, že môže vyviesť mladú spoločnosť z nepriaznivého víru súčasnej doby. Máme skúsenosti zo zahraničia, kde majú podobné projekty veľký úspech. Chceme, aby mladý človek prišiel a sám pracoval, sám videl výsledky. Chceme, aby každý návštevník mohol sám pracovať ako malý vedec a strávil u nás hoci aj celý deň.[8]

[8] Táto publikácia bola podporená Agentúrou pre podporu výskumu a vedy, projektmi LPP-0181-07 a LPP-0059-09.

Rozhľady

ŠKOLA ANNALES - NÁČRT JEJ PÔSOBENIA PRI PRÍLEŽITOSTI 85. VÝROČIA ZALOŽENIA A 90. NARODENÍN JEJ POPREDNÉHO PREDSTAVITEĽA MARCA FERRA A NA PAMIATKU JACQUA LE GOFFA

Ján JAKUBEJ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra histórie,
jjakubej@ukf.sk

JUKUBEJ, Ján. Annales school – describe to it´s activity by occasion of 85. anniversary of foundation, 90. birthday of it´s leading person Marc Ferro and on memory Jacques Le Goff. In this article I try to describe history of the Annales school since it´s constitution in 1929 to the present. I observe the theories, which inspired this school. About all I addict attention to book – titles, which was wrote by historians, associated in inducted Annales. Especially belaud the most distinguished personalities, for example Marc Bloch, Lucien Febvre, Fernand Braudel, Jacques Le Goff or Roger Chartier. I illuminate to their apport for history in France and for the other countries (for example in Bohemia, Brasil, Poland or Spain). I believe, that the fourth generation of Annales school actually exist and in future will provide new impulses and themes for historical research.

Kľúčové slová: škola Annales, psychohistória, dejiny mentalít, dejiny ženy

Keywords: Annales school, psychohistory, history of mentality, woman history

Úvod

V historiografii dvadsiateho storočia, poznačenej okrem iného kataklizmami dvoch celosvetových konfliktov a terorom totalitných vlád vyklíčili mnohé smery, ktorých odkaz ostáva dodnes aktuálny a plody ich práce sa stali míľnikmi na vedeckom kolbišti, K najprínosnejším pre európsku – a teda aj slovenskú – historickú vedu možno zaradiť francúzsku školu Annales (1929 – dodnes). Nakoľko sa mi javí, že jej významu nebola v doterajšej slovenskej spisbe venovaná dostatočná pozornosť, vzdávam jej aspoň tento skromný hold pri príležitosti 85. výročí založenia.

Snažím sa o objektivitu – preto nijako nezastieram, že sa voči aktivitám mnou skúmanej skupiny ozvali aj kritické hlasy – no ani neznižujem úspechy, ktoré

dosiahla pri obnove dôvery v históriu najmä po roku 1945 a vysoko si vážim impulzy, ktoré vyslala a ktoré inšpirovali historiografie viacerých európskych – i mimoeurópskych – krajín Zachytávam jej pôsobenie síce heslovite, no s úsilím o čo najväčšiu možnú komplexnosť. Venujem síce väčší priestor prvej generácii a „otcom zakladateľom" – Marcovi Blochovi a Lucienovi Febvrovi, no robím tak predovšetkým preto, že na ich myšlienky nadviazali ďalší a navyše ich pôsobenie vyzdvihujú aj renomovaní vedci, venujúci sa škole Annales (napr. Peter Burke[1]). Začleňujem ju do širšieho kontextu (napr. s novou históriou či historickou esejistickou[2]). Vychádzam z literatúry zväčša českej, no v menšej miere taktiež z anglickej a francúzskej. Samozrejme aj škola Annales čerpala inšpiráciu z viacerých starších smerov či názorov predchádzajúcich vzdelancov napr. Maurica Halbwachsa[3]).

Cieľom tohto článku je predstaviť aj menej významných členov spomínanej skupiny a neopomenúť prínosné práce všetkých. Nakoľko však ostáva mojim úsilím priblížiť jej prínos čo najširšiemu okruhu čitateľov, poukazujem na preklady diel spomínaných autorov do češtiny, niekedy – mimoriadne zriedkavo – aj do slovenčiny.

Na základe vyššie uvedeného cieľa som sa snažil sformulovať nosné otázky výskumu problematiky. Napokon som dospel k štyrom: Kto vlastne – vzhľadom k sporu, či rozlišovať tri, alebo štyri generácie – patrí k škole Annales? Aké okruhy tém zaujali pozornosť jej členov? Prečo sa niektorým z nich nevenuje takmer žiadna pozornosť, hoci inšpiratívnosťou svojej práce za „velikánmi" nijako nezaostávajú? Ktoré práce spomínaných historikov sú už preložené?

Príspevok je rozdelený do štyroch častí – úvodu, prvej a druhej kapitoly a záveru. V prvej z nich načrtávam vývoj školy Annales a určujem jej inšpirátorov. V nasledujúcej sa venujem jej predstaviteľom a ich prístupu k historickej vede, pričom si všímam témy nimi publikovaných prác

Teoretické východiská a použitá literatúra: Pokiaľ ide o prvú generáciu školy, jej predstaviteľmi sú dvaja mimoriadne významní historici: Marc Bloch (1886 – 1944)[4] a Lucien Febvre (1878 – 1956).[5] V tej nasledujúcej vynikol predovšetkým Fernand Braudel (1902 – 1985).[6] Z tretej generácie hodno spomenúť rozhodne

---

1 BURKE, Peter. Škola Annales – francouzská revoluce v dějepisectví. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, 135 s.

2 K jej významným predstaviteľom patril Angelus Mann, ktorého pamäti vyšli – čiastočne – aj v českom preklade: MANN, Golo. Vzpomínky a úvahy – mládí v Německu. Praha: Accademia, 2012, 500 s.

3 V českom preklade bolo publikované významné autorovo dielo: HALBWACHS, Maurice. Kolektivní paměť. Praha: SLON – sociologické nakladatelství, 2010, 290 s.

4 Blochovo dielo bolo do češtiny preložené – aspoň čo sa týka knižných publikácii – takmer v úplnosti. Vyberám z neho aspoň: BLOCH, Marc. Obrana historie aneb historik a jeho remeslo. Praha: Argo, 2011, 159 s. Túto prácu považujem za natoľko podnetnú, že jej čítanie by som – hoci vonkoncom nemám vo zvyku nikomu nič vnucovať – odporučil všetkým študentom histórie.

5 Dodnes, pokiaľ mi je známe, sa dočkalo českého prekladu v úplnosti len jediné Febvrovo dielo: Žít historii (1956). Vždy budem v texte uvádzať rok vydania francúzskeho originálu a práce jednotlivých autorov radím abecedne, nie chronologicky.

6 Svetlo sveta uzrel v češtine len úvod k spisu: Dynamika kapitalizmu. Praha: Argo, 1999, 85 s. (1985).

aspoň Georga Dubyho (1919 – 1996)[7] a Jacqua le Goffa (*1924).[8] Ako vedúca osobnosť zatiaľ posledného pokolenia školy sa vyprofiloval Roger Chartier (1945).[9] Pokiaľ sa jedná o skúmané témy, spomeniem aspoň nasledovné: antropohistória,[10] dejiny farieb,[11] dejiny reformácie,[12] dejiny smrti,[13] dejiny ženy,[14] Francúzska revolúcia,[15] katarské spoločenstvo,[16] myšlienky o šťastnejšej budúcnosti,[17] vnímanie revenantov[18] – prebudených mŕtvych, sviatky[19] či vývoj pachov.[20]

1. kapitola: Vývoj školy Annales[21]

1.1. Prvá generácia (1929 – 1945)

15.1.1929 školu po deväťročnej spolupráci založili v Paríži Marc Bloch (1886 – 1944) a Lucien Febvre (1878 – 1956) na platforme časopisu Anály pre spoločenské a hospodárske dejiny – ktorého prvé číslo vydali práve toho dňa. Stojí na šiestich základných pilieroch:

1. na štrukturalizme – názore, že štruktúra je reálna danosť, ktorá objektívne existuje a možno ju subjektívne odhaliť

---

[7] Za autorovu najprínosnejšiu prácu považujem aj v českom jazyku uverejnené dielo: DUBY, Georges. Tři řády aneb představy feudalizmu. Praha: Argo, 2008, 399 s.

[8] Spomínaný pán patrí k mimoriadne plodným historikom, z asi tridsiatky kníh, pod ktorými nájdem jeho podpis, vyberám aspoň: LE GOFF, Jacques. Středověká imaginace. Praha: Argo, 2005, 329 s.

[9] V češtine si možno zakúpiť napr. jeho prácu: CHARTIER, Roger. Na okraji útěsu. Praha: Pavel Mervart, 2011, 280 s.

[10] Vznikla zrejme zväzkom: BLOCH, Marc. Králové divotvůrci. Studie o nadpřirozenosti, prisudzované královské moci, zejména ve Francii a Anglii. Praha: Argo, 2004, 534 s.

[11] Venuje sa im: PASTOUREAU, Michel. Modrá – dějiny jedné barvy. Praha: Argo, 2013, 316 s.

[12] Napr. dielo: CHAUNU, Pierre. Dobrodružství reformace. Svět Jana Kalvína. Praha: CDK, 2001, 104 s.

[13] Zaoberal sa nimi v dvojzväzkovej práci: ARIÉS, Philippe. Dějiny smrti I. – II. Praha: Argo, 2000, 369 a 412 s.

[14] Otázkam „nežného pohlavia" sa venovali najmenej tri popredné autorky: Christiane Klapisch – Zueberová, Mona Ozoufová a Michelle Perottová.

[15] K jej vynikajúcim znalcom patrí napr. Francois Furet, ako dosvedčuje napr. dielo: FURET, Francois. Přemýšlet francouzskou revoluci. Praha: Atlantis, 1994, 205 s.

[16] Emmanuel Le Roy. Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294 – 1324. Praha: Argo, 2005, 627 s.

[17] PASTOUREAU, Michel. Modrá – dějiny jedné barvy. Praha: Argo, 2013, 216 s.

[18] Skvelú prácu o nich publikoval: SCHMITT, Jean – Claude. Revenanti – živí a mrtví v středověké společnosti. Praha: Argo, 2002, 276 s.

[19] OZOUFOVÁ, Mona. Revoluční svátky 1789 – 1799. Praha: CDK, 2006, 352 s.

[20] Pozornosť im venoval: CORBIN, Alain. Narcis a Miazma. Praha: Argo, 2004, 290 s.

[21] Venuje sa jej viacero vynikajúcich historikov, spomeniem len niekoľko prác:

BINTLIFF, John. The Annales School and archaeology. Leicester: Leicester University Press, 1991.

BURGUIÉRE, André. L'École des Annales. Une histoire intellectuelle. Paris: Odile Jacob, 2006.

HONEGGER, Claudia. Marc Bloch, Fernand Braudel, Lucien Febvre: Schrift und Materie der Geschichte, Vorschläge zu systematischen Aneignung historischer Prozesse. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1977.

POIRRIER, Philippe. Aborder l'histoire. Paris: Seuil, 2000.

POIRRIER, Philippe. Les enjeux de l'histoire culturelle. Paris: Seuil, 2004.

2. na sociológii Emileho Durckheima (1858 – 1917) – podľa neho sú sociálne väzby človeku nanútené, každý z nás je deľbou práce hodený do siete príčin a následkov, ktorú nemôže ovládnuť; jeho osobnosť je pohltená osobnosťou kolektívu a popri individuálnych existujú aj predstavy kolektívne
3. na snahe ekonóma Francoisa Simianda (1873 – 1935) prehĺbiť spoluprácu ekonómie najmä so psychológiou a sociológiou
4. na pohľade sociológov a antropológov Marcela Maussa (1872 – 1950) a Maurica Halbwachsa (1877 – 1945) na kolektívnu pamäť[22]
5. na úsilí o odlišné vnímanie histórie, o ktoré sa pokúšali Fustel de Coulangés (1830 – 1889), Jules Michelet (1798 – 1874), či ekonóm Gustav Schmoller (1838 – 1917).
6. na názoroch Karla Lamprechta (1856 – 1915) – ten odmietol nemeckú pozitivistickú históriu konca 19. storočia v vystúpil s myšlienkou, že hlavnou hybnou silou dejín je sila ľudskej psychiky – svojim náhľadom vyvolal, samozrejme, búrlivú polemiku

Cieľom školy Annales sa stalo

a) prekonať pozitivistickú historiografiu, založenú na skúmaní „veľkých" letopočtov a udalostí a na jednoduchom rozprávaní príbehov. Annales hovorí naopak o histórii – probléme. Všíma si napr.[23]

1. dlhodobé civilizačné procesy a zmeny
2. vplyv životného prostredia na spoločnosť
3. zmeny klímy
4. historickú geografiu
5. hospodárske a sociálne dejiny
6. dejiny každodennosti
7. dejiny mentalít a ideológii
8. život jednoduchých ľudí
9. zanedbané pramene – najmä občianske písomnosti (daňové, súdne...) a udalosti
10. ekonomické a spoločenské podmienky
11. hmotné pamiatky, predmety a výrobky
12. čarodejníctvo
13. vnímanie času a priestoru
14. vývoj cien a miezd
15. pohľad na telo v kolobehu čias

b) prelomiť izolovanosť a uzavretosť spoločenských vied vytvorením ich spoločného rámca – väčšmi spolupracuje napr. so sociológiou, psychológiou či ekonómiou.

c) pochopiť štruktúry ekonomického a geografického determinizmu, nakoľko podľa jej predstaviteľov určujú chod dejín

---

[22] K tejto otázke pozri: HALBWACHS, ref. 3.

[23] VEYNE, Paul. Jak se píšou dějiny. Praha: Jan Mervart. 2010, s. 86 historikom tejto školy skladá poklonu za značné rozšírenie pola tzv. "neudalostnej histórie" – čiže histórie fenoménov, ktoré doposiaľ za udalosti nik nepovažuje alebo ich zatiaľ nik ako udalosti nedokázal pochopiť.

d) viac využívať ikonografické a literárne pramene[24]
e) prísne kritizovať zachované pramene[25]
f) sústrediť sa na dejinnú prítomnosť[26]

1.2. Druhá generácia (1945 – 1968)

Jej čelným predstaviteľom sa stal Ferdinand Braudel. Začala v hojnej miere využívať kvantitatívne metódy – najsamprv v štúdiách o dejinách cien, neskôr napr. aj pri výskume vývoja obyvateľstva. Pokúsila sa „povedečtiť" históriu. Rozvinuli dejiny biologických základov ľudskej existencie, civilizácie, mentalít či prirodzeného prostredia.

1.3. Tretia generácia (1968 – dodnes)

Vyznačuje sa roztrieštenosťou, nemá teda vedúcu osobnosť. Dôležitou témou sa stali dejiny ženy. Jej členovia boli prístupnejší názorom zahraničných kolegov a smerov. Tretia generácia školy Annales sa čoskoro rozštiepila na tri tábory:

a) pokračovatelia Luciena Febvra – začali sa venovať dejinám mentalít, napr. detstva, pachov, práce, rodiny či snov
b) tí, ktorí sa vracajú k politickým dejinám, historickej antropológii a rozprávaniu – kritici im vyčítajú prílišný dôraz na analýzu a obmedzenie záujmu o širšie súvislosti
c) tí, ktorí sa pokúsili zaviesť kvantitatívne metódy aj do kultúrnych dejín

Predstavitelia školy reagovali výzvou na kombináciu týchto postupov. Pokúsili sa o to projektom Miesta pamäti[27] – výskumom pamätníkov, význam-

---

[24] Na tento aspekt upriamuje pozornosť: PROKOP, David. Nad Josefem Žemličkou o hlavních trendech soudobé české medievistiky. In Zprávy české společnosti rukopisné, 2006, ročník 6, číslo 9, predovšetkým s. 211 – 212. V poznámkach na s. 214 autor uvažuje, že predstaviteľov školy, napr. Jacqua Le Goffa, inšpiroval aj skúmateľ indoeurópskych náboženstiev Georges Dumézil (1898 – 1986). S jeho názorom plne súhlasím, veď napr. už len názov práce Georga Dubyho Tri stavy mi silne pripomína trojfunkčnú schému Dumézilovu, navyše Duby sa na jeho výskum v úvode aj odvoláva.

[25] Nadviazali tým na prístup, zavedený už roku 1681 Jeanom Mabilonom, ako tvrdí: ŠEDIVÝ, Juraj. O inom stredoveku. In Kritika.sk, 2003, ročník 1, číslo 3, s. 54.

[26] Stručný vývoj školy Annales načrtáva: LE GOFF, Jacques. Paměť a dějiny. Praha: Argo, 2007, s. 205 – 206. autorove názory na smerovanie histórie v budúcnosti možno nájsť na s. 203 – 219, v podstate by malo ísť o tri základné smery:

a) prehĺbenie spolupráce predovšetkým s biológiou a etológiou a postupne zrejme aj s ostatnými prírodnými vedami, čím by vznikli dejiny prírody, hoci konštatuje: „ak pokladám použitie histórie za nevyhnutné vo všetkých (!) oblastiach poznania človeka a spoločnosti, som zároveň presvedčený, že sa toto poznanie nesmie stať nejakým náboženstvom a rezignáciou"
b) hlbšie porozumenie ľudskej psychike – ktoré by malo vyústiť v tzv. psychohistórii
c) nové poňatie historiografie, ktoré by sa malo nazývať históriou histórie

[27] K uvedenej aktivite podnietila historikov uvedenej školy štúdia: NORA, Pierre. Medzi pamäťou a históriou (1984), v českom preklade dostupná na : http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nora_1998_mezi_pameti_historii.pdf (navštívená 13.1.2014, 19: 15), kde okrem iného píše: *„V srdci histórie pôsobí kriticizmus ničiaci spontánnu pamäť. pamäť je pre históriu vždy podozrivá, lebo skutočným poslaním histórie je jej zničenie a potlačenie. História je tým, čo odníma žitej minulosti legitimitu. Na horizonte historických spoločností, na hranici celkom historizovaného sveta by došlo*

ných pre udržiavanie francúzskeho národného povedomia (konal sa v rokoch 1986 – 1988) a taktiež po premenovaní podtitulu časopisu (1994), no v oboch prípadoch neúspešne.[28] Od 80. rokov predstavitelia školy vystupovali aj v televízii, aby si získali verejnosť...

1.4. Štvrtá generácia (1989 – dodnes, podľa niektorých autorov neexistuje, jej členovia patria k predošlej)

Nekladie taký dôraz na udalosti dlhého trvania, vracia sa však viac k dejinám mentalít – kolektívnych psychických dispozícii, ktoré vnímajú ako hybnú silu dejín – a poctivejšiemu výskumu jednotlivých francúzskych regiónov.[29]

1.5. Význam školy

Sprístupnila historikom netušené polia bádania. Veľkú úlohu zohrala najmä v Európe – predovšetkým v Poľsku (napr. Bronislaw Geremek – vlastným menom Benjamin Lewertow, 1932 – 2008 čo Wojciech Iwanczak, 1948 –),[30] Španielsku, Taliansku či ZSSR, od 1.1.1992 Ruskej federácii (Aron Jakovlevič Gurevič, 1924 – 2006),[31] ale tiež v Čechách (napr. František Šmahel 1934 –) – a južnej Amerike (Breudel prednášal tri roky (1935 – 1937) v Brazílii). Konkrétne v Nemecku[32] a Veľkej Británii[33] si však rozhodujúce postavenie udržali politické dejiny a v Spojených štátoch amerických sa vývoj uberal úplne odlišným smerom[34].

---

ku konečnému a definitívnemu zosvetšteniu. Pohyb histórie, historizujúcich tendencii nie sú exaltáciou toho, čo sa skutočne stalo, ale jeho zrážaním do ničoty. Všeobecne zavládnuvší kriticizmus by istotne uchoval múzeá, pamätné miesta a medaile, teda zbrojnicu, ktorú potrebuje ku svojej vlastnej práci, pritom by ich však zbavil toho, čo z nich v našich očiach činí miesta pamäti. Spoločnosť, žijúca celkom v znamení histórie by napokon nepoznala miesto, v ktorom by ukotvovala svoju pamäť, o nič viac, než spoločnosť tradičná.“

[28] Z tohto dôvodu sa niektorí autori, napr. Peter Burke (1937 –), ktorý k nej mal blízko, domnievajú, že dnes už v podstate neexistuje ... Skvelou prácou o jej vývoji ostáva práve: BURKE, ref. 1. Ak nie je uvedené inak, informácie pochádzajú z tejto práce.

[29] Aspoň stručne sa o jednotlivých generáciách vyslovuje: BUDIL, Ivo T. Perspektivy historické antropologie a sociologie. In Lidé města, 2001, ročník 3, číslo 6, predovšetkým s. 15 – 16.

[30] Uvedenej zaujímavej otázke sa venuje vo svojej recenzii: BOUČEK, Jaroslav. Škola Annales ve francouzsko – polské spolupráci. In Soudobé dějiny, 2011, ročník 18, číslo 1 – 2, s. 244 – 248.

[31] V českom jazyku boli roku 2007 publikované jeho pamäti s nádherným názvom Historikova historie.

[32] Hoci o inom poňatí histórie a Breudelových novinkách v chronológii sa hojne diskutovalo v Nemeckej spolkovej republike, kde v 70. rokoch vzniká tzv. bielenfeldská škola ovplyvnená marxizmom a venujúca sa predovšetkým sociálnym dejinám 19. a 20. storočia. Ďalším prúdom, vzniklým už koncom 60. rokov, sa tu stáva tzv. historická esejistika, symbolizovaná napr. Golo Mannom (1909 – 1994), tretím synom spisovateľa Thomasa Manna. Známe sú jeho Pamäti..., k nim pozri poznámku č. 2.

[33] Tu sa roku 1972 rodí pod vedením Petra Lasletta (1915 – 2001) smer historickej demografie, o ktorom cenné informácie poskytuje http://userweb.pedf.cuni.cz/kov/download/holubec_ksantr.pdf (navštívené 21.4.2013, 0: 29).

[34] Podrobnejšie k vývoju tohto prúdu pozri KUBEŠ, Jiří. Dějiny každodennosti II. Díl 1. 1500 – 1750. Pardubice: Katedra historických věd Filosofické fakulty Pardubice, 2012, s. 10 – 16. V Spojených štátoch vznikla tzv. nová história, ku ktorej predstaviteľom náležal napr. odborník na dejiny

2. kapitola: Predstavitelia školy Annales

2.1. Prvá generácia

Marc Bloch (6. 7. 1886 Lyon – 16. 6. 1944 Saint Didier de Formans)[35]

Presadzoval požiadavku nezaoberať sa jednotlivcami, ale celými sociálnymi skupinami. Pri štúdiu feudalizmu používal komparatívnu metódu a tvrdil, že nastal čas prelomiť europocentrizmus v histórii – preto sa usiloval porovnať napr. japonskú a európsku feudálnu spoločnosť; ako člen odboja bol zajatý a popravený nacistami. Jeho najslávnejšou prácou – a jedným z najskvelejších historických diel 20. storočia vôbec ostáva kniha *Králi – divotvorcovia. Štúdie o nadprirodzenosti, pripisovanej kráľovskej moci najmä v Anglicku a vo Francúzsku* (1924)[36] – ňou v podstate založil *antropohistóriu*.[37] Ďalej po sebe zanechal nasledovné spisy, preložené aj do češtiny:

Feudálna spoločnosť[38] (1939 – 1940)

Normanov a tzv. renesanciu 12. storočia Charles Homer Haskins (1870 – 1937).

[35] Na Blochove myšlienky že „históriu nemožno poznať v úplnosti, iba prostredníctvom zanechaných stôp" nadviazal filozof Paul Ricoeur (1913 – 2005), ktorý skonštatoval: „Dokument treba donútiť, aby prehovoril, historik si musí vypracovať určitú pracovnú hypotézu, na základe ktorej sa stopa stáva dokumentom, ktorý niečo znamená a povyšuje minulosť na historický fakt. Dokument nebol dokumentom, kým mu historik nepoložil otázku, čiže na základe svojho pozorovania historik vlastne vytvára historický fakt. Tento historický fakt sa v zásade nelíši od iných vedeckých faktov, rovnako postupuje aj fyzik. Objektivita je vlastne dielom metodickej aktivity a v histórii si vyžaduje kritiku." Tiež brojil proti konštruktivizmu, nakoľko sa domnieval, že z dejín úplne vynecháva človeka. Podrobnejšie o ovplyvnení Ricoeura školou Annales viď: FERENČUHOVÁ, Bohumila. Pravda dejín a rozprávanie dejín. Reflexia o Paulovi Ricoeurovi a iných. In Človek a spoločnosť, 2004, ročník 7, číslo 3.

[36] Autor totiž tvrdí: „*Nemalo zmysel uvažovať o liečiteľských obradoch izolovane, bez prihliadnutia k celej skupine povier a legiend, ktoré tvoria monarchické „zázračno." Bol by to len spôsob, ako sa vopred odsúdiť k ich chápaniu len ako obyčajnej smiešnej úchylky bez vzťahu k všeobecným tendenciám kolektívneho myslenia. Použil som ich teda ako akési červené nite pre svoj zámer prebádať najmä v prostredí Francúzska a Anglicka fenomén nadprirodzenosti, ktorá bola po dlhú dobu prisudzovaná kráľovskej moci. Tú by teda bolo možné v tomto zmysle nazvať „mystickou," ak použijeme termín, ktorý sa vďaka sociológom trochu odcudzil svojmu pôvodnému významu. Kráľovská moc! Jej dejiny dominujú celému vývoju európskych inštitúcii. Králi vládli až do dnešnej doby takmer všetkým národom západnej Európy. Striedanie veľkých dynastii pri moci na dlhú dobu takmer bezvýhradne rezumovalo politický vývoj ľudských spoločností na území našich štátov. Aby sme však pochopili, čím niekdajšie monarchie skutočne boli, aby sme si uvedomili ich dlhodobý vplyv na ľudské myslenie, vonkoncom nám nestačí – hoci aj do posledného detailu objasniť mechanizmus správnej, súdnej a finančnej organizácie, ktorá bola vnútená ich poddaným. Rovnako tak nestačí v abstraktnej rovine analyzovať či sa pokúsiť definovať poňatie absolutizmu alebo božského práva u niektorých veľkých teoretikov. Vedľa nich je potrebné prebádať všetky povery a rozprávky, ktoré bujneli okolo kráľovských rodov. Všetok tento folklór nám o kráľovských rodoch hovorí v mnohých ohľadoch viac, než akékoľvek učené pojednanie.*" Uvádza sa tak v : BLOCH, ref. 10, s. 27.

[37] Vyjadril sa: „*Dobrý historik pripomína rozprávkového ľudožrúta. Vie, že jeho pracovisko musí byť cítiť pachom človečiny.*" Cituje ho: BERNÁT, Libor. Dejiny pedagogiky, jej cesty a perspektívy. In Pedagogika SK, 2010, ročník 1, číslo 1, s. 38.

[38] V tomto diele autor nádherne definoval európsku civilizáciu: „*Románsko – germánsky zväzok, hraničiaci s týmito tromi blokmi (islamským, byzantským a slovanským), ktorý sa od 10. storočia neustále snažil posunúť dopredu svoje hranice, mal k dokonalej jednote veľmi ďaleko. Jeho jednotlivé súčasti boli poznamenané odlišnosťami, plynúcimi z ich minulosti, príliš výraznými, aby sa ich vplyv neprejavil aj v prítomnosti.*

Obrana histórie alebo historik a jeho remeslo[39] (napísané v zajatí pri čakaní na opravu, 1944)

Zvláštna porážka – svedectvo z roku 1940 (vydané posmrtne, 1946).

Lucien Febvre (22. 7. 1878 Nancy – 26. 9. 1956 Saint Amour)

Roku 1947 práve on založil Ecóle des hautes etudes en sciences sociales – vysokú školu spoločenských a sociálnych vied v Paríži. Išlo o VI. sekciu Ecóle practique des hautes etudes. Používal predovšetkým metódu analýzy jazyka. Jeho zrejme najcennejším dielom sa stal *Problém bezverectva v 16. storočí: náboženstvo Rabelaisa* (1942).[40] Ním vznikajú dejiny myslenia, hoci v danej dobe bola práca aj kritizovaná. Spomenúť však hodno tiež autorov životopis Martina Luthera (z roku 1929), prípadne *Geografický úvod do histórie* (hlásiaci sa k roku 1922). Objasnil, že „pojem civilizácie sa stal predmetom tematizovanej štúdie až začiatkom 19. storočia. Osvietenskí filozofi však už predtým vytvorili jadro spomínaného pojmu ako morálny ideál s ďalekosiahlymi dosahmi."[41] Konzervatívne vnímanie histórie nazval „dejinami zapadnutými prachom," v ktorých „práca roľníkov spočíva v obrábaní zbierok listín a chárt."[42] Presadzoval názor, že „vytvoriť nejaký fakt znamená skonštruovať ho."[43] V Štrasburgu na počesť jeho účinkovania pomenovali ulicu...

Dokonca aj tam, kde bola východzia pozícia veľmi podobná, šiel neskorší vývoj miestami vlastnou cestou. Ako by sme však za týmito rozdielmi, akokoľvek intenzívnymi, mohli nevidieť spoločné rysy jednej civilizácie, civilizácie Západu?" Citujem z : BLOCH, Marc. Feudální společnost. Praha: Argo, 2010, s. 18.

[39] Svojmu priateľovi venoval autor tak precítené riadky, že ich hodno odcitovať v úplnosti: „*Ak má byť táto kniha raz vydaná, ak sa z obyčajného lieku, od ktorého dnes, v najväčších bolestiach a úzkostiach osobných i kolektívnych, žiadam trochu duševnej vyrovnanosti, premení na skutočnú knihu, určenú na čítanie, na prvej stránke bude, milý priateľ, stáť iné meno. Vy to cítite, bolo to potrebné, to meno na tomto mieste. Jediná pripomienka dovolená láske príliš hlbokej a príliš posvätnej, než aby vôbec mohla byť vyslovená. Ale ako by som sa mohol zmieriť s tým, že Vy by Ste sa objavili iba v niekoľkých (inak nie veľmi početných) poznámkach? Dlho sme sa spoločne zasadzovali za širšiu a ľudskejšiu históriu. Spoločná úloha v dobe, keď toto píšem, je v značnom ohrození. Nie našou vinou. Sme dočasne porazení nespravodlivým osudom. Som si istý, že príde čas, keď budeme môcť znovu pokračovať v skutočnej spolupráci: verejne, ako v minulosti a slobodne, ako v minulosti. Do tej doby naša spolupráca pokračuje na týchto stránkach, predchnutých Vašou prítomnosťou. Bude tu pokračovať rytmom, aký mala vždy: rytmom úplnej zhody, na povrchu oživovanej užitočnou hrou našich priateľských diskusii. Nejedna z myšlienok, ktoré sa tu chystám zastávať, pochádza isto priamo od Vás. O mnohých iných by som nedokázal s čistým svedomím rozhodnúť, či sú Vaše, moje, alebo nás obidvoch. Lichotím si, že mnohokrát budete súhlasiť. Občas mi vynadáte. A to medzi nami vytvorí ďalšie puto, Fougérés (Creuse) 10. mája 1941.*" Tak je uvedené v : BLOCH, ref. 4, s. 35.

[40] Febvre v uvedenej biografii sformuloval zaujímavú myšlienku: „*indivíduum je vždy iba tým, čím mu umožní byť jeho doba, jeho spoločenské prostredie.*" Tak sa uvádza na http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/11520/ksinan.pdf (navštívené 21.4.2013, 11: 57).

[41] Upozorňuje na to: CASTRO, Fernando Quesada. Nová politická idea. In Filozofia, 2004, ročník 59, číslo 3 – 4, s. 290.

[42] Tieto Febvrove slová spomína: FINDOR, Andrej. Dobrodružstvo hľadania. In Knihy a spoločnosť, 2003, ročník 2, číslo 9, s. 7.

[43] K uvedenému konštatovaniu pozri, ctený čitateľ: ORSZÁG, Petr. Kolik verzí mohou mít dějiny? Několik poznámek na okraj myšlení o dějinách (nejen) medii a komunikace. In SŤAHEL, Richard – PLAŠIENKOVÁ, Zlatica (ed.). Historické a súčasné podoby myslenia a komunikácie. Zborník príspevkov s konferencie s medzinárodnou účasťou v rámci 8. výročného stretnutia SFZ pri SAV. Nitra 18. – 19. septembra 2008. Bratislava: SFZ pri SAV, 2008, s. 93.

2.2. Druhá generácia

Fernard Braudel (24. 8. 1902 Luméville – en – Ornois – 27. 11. 1985 Cluses)

Je žiakom Luciena Febvra. Poukazoval na fakt, že „poukazoval na to, že veľké svetové ekonomiky minulosti vždy vznikali, rozvíjali sa a vzájomne spolupracovali práve vďaka ďalšej vlne rôznych nadlomov a krízy. Navyše, mnohé veľké integračné idey neraz povstávali z popola dejín a vzápätí, ako sa zmodernizovali, vstupovali do nových cyklov vývoja, opierajúc sa o vlastné tradície a historickú pamäť svojich nositeľov – národov a civilizácií.“[44] Zamietol klasickú chronológiu a rozdelil historický čas na tri úrovne:

1. deje dlhého trvania – tzv. štruktúry (napr. antika, stredovek...)
2. deje stredne dlhého trvania – tzv. konjunktúry (vláda Anjouovcov, obdobie manufaktúr...)
3. deje krátkeho trvania – tzv. udalosti (napr. Nežná revolúcia, smrť Václava Havla)

Okrem týchto troch zaviedol ešte ďalšie:

a) geografický čas
b) tzv. hlbinný čas – čas ohraničujúci deje dlhého trvania okamihom, od ktorého ďalej do minulosti už niet písomných prameňov
c) individuálny čas
d) spoločenský čas[45]

Jeho dizertačná práca *Stredozemné more a stredomorský svet v dobe Filipa II.* (1949, v upravenej podobe 1966, 3 zväzky – 1. o vzťahu človeka k životnému prostrediu, 2. o hospodárskych a sociálnych dejinách a až 3. o samotných udalostiach, spolu asi 1200 strán) predstavuje najvplyvnejšie historické dielo, vydané po druhej svetovej vojne. Braudel upozornil na to, že aj vo Francúzsku možno pozorovať rôznosť identít.[46] Vytýčil si motto: „Povinnosťou historika je neveriť, že najdôležitejšími aktérmi histórie sú tí, ktorí robia najväčší hluk – sú aj iní, mlčanliví.“ K jeho ďalším spisom patria *Dynamika kapitalizmu* (1985), *Gramatika civilizácii* (1987), *Identita Francúzska* (3 zväzky, 1986), *Italský model* (1989), *Materiálna civilizácia, ekonómia a kapitalizmus. 18. a 19. storočie* (3 zväzky, 1979) – tu sa ostro vyslovuje proti marxistickému poňatiu dejín, naopak píše, že kapitalizmus vychádzal zo striedania sa mocenských zdrojov: Benátky, Janov, Antverpy, Amsterdam; *Pamäti Stredozemného mora* (1998), *Spisy Fernarda Braudela I. Okolo Stredomoria* (1996), *Spisy Fernarda Braudela II. Ambície histórie* (1997), *Spisy Fernarda Braudela III. Dejiny v každodennosti* (2001), *Spisy o histórii* (2 zväzky, 1967 a 1990).

Henri Brunschwig (2. 6. 1904 Muhlhouse – 20. 7. 1989 Versailles)

Skúmal otázku rozvoja pruského štátu v 18. storočí a taktiež problém zakladania francúzskych kolónii v 19. veku. K jeho najznámejším prácam patria napr.

[44] Uvedený výrok čerpám zo stránky http://www.chelemendik.sk/Novy_integracny_projekt_pre_Euraziu_Kto_striela_do_minulosti_z_p_305191107.html (navštívené 3.1.2014, 20: 44).

[45] Spomínanému modelu času a práci Jacqua le Goffa sa venuje: KOŽIAK, Rastislav, ŠUCH, Juraj, ZELEŇÁK, Eugen. Kapitoly zo súčasnej histórie dejín (recenzia). Dostupné na : http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/23583/mervart.pdf (navštívené 19.4.2013, 19: 41).

[46] Píše o tom CSÁKY, Moritz. Viacznačnosť pamäti a spomínania. In Občianska spoločnosť, 2006, ročník 10, číslo 1 – 2, s. 24.

Čierna Afrika v čase francúzskeho imperializmu (1988), *Dejiny čiernej Afriky*[47] (1990), *Dejiny kolonizácie* (1953), *Mýtus a skutočnosť francúzskeho koloniálneho imperializmu*[48] (1960) či *Spoločnosť a romantizmus v Prusku 18. storočia* (1947).

Alphonse Dupront (26. 12. 1905 – 16. 6. 1990)

Všímal si vývoj chrámovej architektúry i mýty o križiackych výpravách a ich význame. Neopomenul ani sociálne dejiny Francúzska v 18. – 19. storočí. Slovo „muzeál" odvodzuje od posvätna.[49] Napísal napr. práce *Mýtus križiackej výpravy* (vydaný posmrtne 1997), *O posvätne. Križiaci a púte. Predstavy a reč* (1987),[50] *Sila a skrytosť katolíckeho náboženstva* (1993) alebo *Zrod modernej doby. Rím, reforma a nový svet* (2001).

Pierre Goubert (25. 1. 1915 Samur – 16. 1. 2012 Issy les Moulineaux)

Zaujímal sa predovšetkým o dejiny Francúzska v 17. a 18. storočí a taktiež napísal biografiu Ľudovíta XIV. a kardinála Mazarina. jeho podpis nájdem napr. pod prácami *Kráľovské rodiny za starého režimu* (1959), *Ľudovít XIV. a dvadsať miliónov Francúzov* (1966), *Starý režim* (1969) prípadne *Storočie Ľudovíta XIV.* (1996).[51]

Pierre Chaunu (17. 8. 1923 Belleville sur Meuse – 22. 10. 2009 Caen)

Predstaviteľ kvantitatívnej histórie a tzv. histórie radov. Zaoberal sa dejinami španielskych kolónii v Amerike, náboženskými a sociálnymi premenami vo Francúzsku v 15. – 18. storočí. Publikoval napr. *Dejiny a imaginácia* (1980), *Dejiny a úpadok* (1981), *Dejiny latinskej Ameriky* (1949, reedícia 2009), *Európsku kultúru v čase baroka* (1971), *Obrana histórie* (1988), *Smrť v Paríži v 16. a 17. storočí* (1978) či *Sevillu a Atlantik* (12 zväzkov, 1955 – 1960). V češtine vyšlo jeho *Dobrodružstvo reformácie* (1975). Francúzsku revolúciu hodnotí ako „revolúciu klamstva, zlodejčiny a kriminality."[52]

Ernest Labrousse (16. 3. 1895 Barbezieux – 24. 5. 1988 Paríž)

Patril k marxistom – na rozdiel od Febvra – a venoval sa „osvietenskému" storočiu. Nie je síce plodným autorom, no vytvoril dve skvelé diela a to *Náčrt vývoja*

---

[47] Recenziu tejto knihy napísal: HARGREAVES, John. From colonisation to avénement. Henri Brunschwig and the History of Afrique noire. In Journal of african history, 1990, ročník 31, s. 347 – 350.

[48] Uvedené dielo posudzoval: LEVI, Mario. Mythés et realités de l´imperialisme colonial francais (1870 – 1914). In Revue des livres, 1960, ročník 25, číslo 4, s. 417 – 418.

[49] Píše o tom: STRÁNSKA, Edita – STRÁNSKÝ, Zbyněk Z. Základy štúdia muzeológie. Banská Štiavnica, Katedra eko – muzeológie, 2000, s. 17.

[50] Knihu recenzoval: BOUTRY, Philippe. Alphonse Dupront. Du sacré. Croisades et pélegrinades. Images et langages. In Annales, Économies, Societes, Civilisations, 1989, ročník 44, číslo 5, s. 1245 – 1248.

[51] Nekrológ tomuto poprednému francúzskemu historikovi uverejnil: CATINCHI, Jean Philippe. Pierre Goubert, l´historien l´envers du Grand Siécle. In Monde, 24.1.2012. V ňom spomína aj jeho ďalšie publikované diela.

[52] Jeho názor si možno overiť na stránke: http://www.protiprudu.org/je-slovenska-republika-pravnym-statom-cast-i-z-iii/ (navštívené 15.12.2013, 22: 33).

cien a príjmov vo Francúzsku v 18. storočí (1933) a *Kríza francúzskeho hospodárstva* (1944).[53]

Henri – Jean Martin (16. 1. 1924 Paríž – 13. 1. 2007 tamže)

Zaoberal sa dejinami čítania, písania, tlače a knižníc vo Francúzsku v epoche pred rokom 1789. Spolu s Lucienom Febvrom napísal fantastickú knihu *Príchod knihy Vplyv tlače 1450 – 1800* (1958). Bol považovaný za najväčšieho znalca dejín knižnej kultúry v Európe.[54]

Charles Morazé (17. 2. 1913 Lambersart – 5. 1. 2003)[55]

Venoval sa dejinám Francúzska v 18. – 20. storočí, dejinám ekonómie či bádaniu ohľadne života generála de Gaulla, no našiel si čas aj na teoretické otázky – logiku dejín, vývoj sociálnych vied do dnešnej podoby alebo eseje o západnej civilizácii a kultúre.[56] Napísal napr. *Eseje o západnej civilizácii* (1950), *Generál de Gaulle a republika* (1993), *Charles Morazé. Angažovaný historik* (2007), *Logika dejín* (1967), *Revolúcie (1789 – 1851)* 1957, *Súčasná epocha (1852 – 1948)* 1955, *Úvod do historickej ekonómie* (1943).

Roland Mousnier (7. 9. 1907 Paríž – 8. 2. 1993 tamže)

Ovplyvnil ho marxistický historik Boris Poršnev (1905 – 1972). Zameral sa na sociálne dejiny Francúzska od nástupu Henricha IV. po vypuknutie revolúcie (čiže 1589 – 1789). Tvrdil, že obyvatelia Francúzska v 15. – 18. storočí si cenili viac česť, postavenie a prestíž, než vlastné bohatstvo. K jeho skvelým dielam patria napr. *Absolutistická monarchia v Európe od piateho storočia až po naše dni* (1982), *Atentát na Henricha IV. 14. mája 1610* (1964), *Osemnáste storočie: vek vedomostí (1715 – 1815)* 1955, *Paríž, hlavné mesto v časoch Richelieua a Mazarina* (1978), *Rodina, detstvo a výchova vo Francúzsku a Veľkom Bretónsku v 17. – 18. storočí* (1975), *Ustanovizne vo Francúzsku za čias absolutistickej monarchie 1598 – 1789* (2 zväzky, 1974 a 1980), *Sociálne rozvrstvenie od roku 1450 po naše dni* (1969), *Technický a vedecký pokrok v 18.storočí* (1958). [57]

---

[53] Zaujímavé je, že roku 1963 navštívil ČSR, ako dokazuje napr. článok: VANTUCH, Anton. Profesor Ernest Labrouse v Bratislave. 21. – 22.11.1963. In historický časopis, 1964, ročník 12, číslo 2, s. 309 – 310.

[54] Nekrológ, vzdávajúci hold vynikajúcemu znalcovi európskej knižnej kultúry, pochádza z pera: BARKER, Nicolas. Henri – Jean Martin author in „The coming of the Book," of a fascingly original treatise on the invention of printing. In The independent, 9.2,2007.

[55] Cennou štúdiou ostáva: HOLZBACHOVÁ, Ivana. Charles Morazé a francozská historiografie. In Sborník prací Filozofickej fakulty Brnenské univerzity, 1986, ročník 33, s. 4š – 52.

[56] Viacerých predstaviteľov II. generácie školy Annales vymenúva v recenzii Burkeho knihy: NEBŘENSKÝ, Zdeněk. Peter Burke: Škola Annales – francouzská revoluce v dejěpisectcví. In Lidé města, ročník 7, 2005, číslo 1, s. 15.

[57] Mnohé diela tak Moussnierove ako aj iných francúzskych historikov (napr. Bartheta, Bethencourta alebo Possueta) si možno zakúpiť napr. na : http://www.priceminister.com/s/roland+mousnier (navštívené 2.1.2014, 20: 53).

Pierre Vilar (3. 5. 1906 Frontignan – 7. 8. 2003 Saint Palais)

Patril k najvplyvnejším a nesmierne erudovaným dejepiscom 20. storočia a jeho *Dejiny Španielska* (1947), v ktorých sám popísal tak stredoveký ako aj novoveký vývoj v uvedenej krajine dosiahli dodnes už 22 vydaní. Je podpísaný aj pod *Dejinami Katalánska* (ako editor, 8 zväzkov, 1987 – 1990), *Dejinami, národom a národnosťou* (1998) alebo *Dejinami zlata a peňazí 1450 – 1920* (1969).[58]

2.3. Tretia generácia

Maurice Agulhon (20. 12. 1926 Uzés –)

Náleží k stúpencom obrodených politických dejín a jeho bádateľským polom sa stalo obdobie Francúzskej revolúcie. Domnieva sa, že situácia v roku 1830 v mnohom vrátila Francúzsko na cestu z roku 1789. Počas „júlovej monarchie" bol Parthenon zasvätený slávnym osobnostiam. Počas reštaurácie Bourbonovcov roku 1814 sa opätovne vrátila trojfarebná vlajka. Ľudovít Filip navyše neabsolvoval tradičnú korunováciu v Remeši, ale zložil prísahu do rúk poslancov. Katolícke náboženstvo sa roku 1814 vnímalo ako oficiálne, roku 1830 už ako „náboženstvo väčšiny Francúzov."[59] Je napr. autorom spisu *Dejiny a ľavicová politika* (2005), taktiež *Dejín tuláctva* (3 zväzky, 1988 – 1996), diela *Francúzsko od roku 1914 po naše dni: kolaborácia Andrého Nouschiho* (1971) či *Republika od roku 1880 po naše dni* (1990). V českom jazyku si možno prečítať autorove práce *De Gaulle – dejiny, symbol, mýtus* (2000) a *Dejiny demokracie v Európe*.

Philippe Ariés (21. 7. 1914 Blois – 8. 2. 1984 Paríž)

Pôvodne amatérsky historik, úplne odmietol kvantitatívne metódy, zaradil sa k stúpencom dejín mentalít. Zaoberal sa otázkou detstva – v rámci európskej civilizácie k nemu objavil za tisícročie päť rôznych prístupov.[60] Je autorom napr. *Času histórie* (1957), *Dejín nedele* (1980), *Dejín súkromného života* (spolu s Georgom Dubym, 5 zväzkov, 1985 – 1987) alebo *Esejí o pamäti 1943 – 1983* (1993). Najznámejšou prácou z jeho pera však ostávajú dvojzväzkové a do češtiny už preložené *Dejiny smrti* (1977 a 1983). V uvedenom jazyku si už možno prečítať aj *Storočia detstva* (1962).

---

[58] Zaujímavým článkom o Vilarových názoroch poskytuje: CONGEST, Rosa. Teaching „historical thinking" Paul Vilar´s legacy. In Transfer. Jornal of contemporary culture, 2006, ročník 1, s. 33 – 42.

[59] K situácii sa vyslovujú: SITEK, Pavel – BRIŠOVÁ, Monika – HRONOVÁ, Tereza. Aspekty sociální reality v období červencové monarchie ve Francii – sociohistorická analýza reprezentací společnosti v diskurzech intelektuálních elit. In AntropoWebzin, ročník 2, 2011, číslo 3, s. 179.

[60] Snahu o preskúmanie tohto fenoménu oceňuje: KRÁĽOVÁ, Ľuba. Sociológia rodiny. In Sociologický časopis, 2000, ročník 36, číslo 3, s. 335 nasledovne: „Škola Annales významne podnietila historické bádania rodiny i v anglosaskom svete. Historickí demografi a sociológovia prvýkrát podali obraz súkromného života, rodiny a spoločnosti v Európe v novej historickej perspektíve, opierajúcej sa o množstvo historických a demografických údajov vo vzájomnom prepojení. Vyvrátili mýtus o súdržnej, viacgeneračnej rodine s mnohými deťmi v stabilnej tradičnej spoločnosti a ukázali, že je to mylný retrokonštrukt bez opory v historickej skutočnosti. Tradičná rodina bola takmer rovnako nestabilná ako je moderná, len namiesto rozvodov bola zdrojom nestability vysoká úmrtnosť."

Alain Besancon (25. 4. 1932 Paríž –)

V mladosti ho komunistické ideály fascinovali, neskôr ich začal vo svojich spisoch tvrdo kritizovať a odsudzovať, spolu s ideami leninizmu, stalinizmu a totalitarizmu všeobecne.[61] V českom preklade možno objaviť jeho knihy *Choroba storočia: nacizmus, komunizmus a holokaust, Svoboda a pravda* a *Zakázaný obraz: intelektuálne dejiny obrazoborectva.*

Alain Corbin (12. 1. 1936 Lonlay l´Abbaye –)

Snaží sa vytvoriť históriu vnímania, ktorá má blízko k Febvrovým dejinám mentalít. Napísal napr. prácu o vnímaní dymu a hluku istým šľachticom počas požiaru v dedinke Dordone roku 1870, taktiež sa vyslovil k dejinám pachov v 18. a 19. storočí i prostitúcie a sexualite 19. veku.[62] Jeho podpis nájdem napr. pod *Dejinami tela* (2005), *Dejinami kresťanstva* (editor, 2007), *Prostitúciou v Paríži v 19. storočí* (2008) prípadne *Tradíciou a modernizmom v Limousssine v 19. storočí. 1845 – 1880,* 1975. V českom jazyku boli vydané knihy *Dedina kanibalov*, *Na stope neznámemu* a *Narcis a Miazma – pach a spoločenské predstavy 18. a 19. storočia* (1982).

Jean Delumeau (18. 6. 1923 Nantes –)

Náleží k stúpencom historickej psychológie. Na poli historickom debutoval dielom *Ekonomický a sociálny život v Ríme v druhej polovici 16. storočia* (1957 – 1959). Nasledovali napr. *Dejiny Bretónska* (1969), *Druhá sláva Ríma v 15. – 17. storočí* (2013), *Katolicizmus medzi Lutherom a Voltairom* (1971), alebo *Zrod a vyhlásenie reformácie* (1965). V českom jazyku možno siahnuť po práci z jeho pera *Strach na Západe v 14. – 18. storočí* (1977) ako aj dielach *Dejiny raja – záhradu rozkoše* (3 zväzky, 1992, 1995 a 2000), *Hriech a strach – pocit viny na európskom Západe v 13. – 18. storočí* (1983), a *Tisíc rokov šťastia* (1995).[63]

Georges Duby (7. 10. 1919 Paríž – 3. 12. 1996 Aix – en – Provence)

S predošlým „kolegom" ho spája príklon k psychologickej histórii, s Jacquom Le Goffom – uvedeným nižšie – zasa záujem o stredovek, sociálnu imagináciu a predstavu, že ideológia je snahou pretvárať spoločnosť k obrazu svojmu. Najcennejším jeho prínosom ostávajú *Tri stavy* (1978),[64] no v českom preklade už vyšli aj

---

[61] Zaujímavý rozhovor s ním publikoval: ANONYM. A´l´Est, rien de nouveau. In Le Figaro, 19.8.2008.

[62] Zamýšľal sa taktiež nad smerovaním francúzskej historiografie, ako dokazuje napr. štúdia: CORBIN, Alain. Making sense of French history. In French historical studies, 2002, ročník 25, číslo 2, jeseň 2002, s. 381 – 398.

[63] Jedná sa o mimoriadne cenné dielo, skúmajúce milenaristické predstavy predovšetkým od čias Joachima z Fiore (1135 – 1202) až po súčasnosť. Dojemne znejú verše Jeana Paula Touleta (1884 – 1920), nachádzajúce sa v závere: „*Keď dni Ti zanechali len chuť popola a prachu v ústach, než prídeš tam, kde všetko je pusté, zo srdcom zamrznutým uľahneš. Otoč sa, akoby si chcel ísť späť cez dunu, jej príliv vratký, zober ľaliu, takú plnú horkosti, a do piesku píš iba toto: sen človeka sa podobá preludom šialiaceho mora.*" Uvádza sa tak v knihe: DELUMEAU, ref. 17, s. 371.

[64] Autor obhajuje dôležitosť týchto funkcii podnetným konštatovaním: „*Tri funkcie, tri rovnaké funkcie, a navyše aj rovnako previazané. Tento krát sa však jedná o veľmi staré výroky. V dvadsiatych rokoch 11. storočia, šesťsto rokov pred Loyseauom a deväťsto rokov pred pánom de Torquatom, ich vyslovili biskup Adalberon z Laonu a biskup Gérard z Cambrais. Toto porovnanie uvádzam preto, aby som ukázal,*

Dejiny Francúzska od počiatku po súčasnosť (posmrtne, 1995)
Nedeľa pri Bouvines (1973)
Rok tisíc (1974)
Rytier, žena a kňaz, manželstvo vo Francúzsku v období feudalizmu (1981)
Vek katedrál – umenie a spoločnosť 980 – 1420[65] (1976)
Vznešené panie z 12. storočia I. – III. (posmrtne I. – II. 1995, III. 1996).

Arlette Fargeová (14. 9. 1941 Charleville –)

Všíma si sociálne dejiny Francúzska v 18. storočí, predovšetkým dejiny kriminality, násilia a otázky verejnej mienky v danej epoche. Cennými sú však tiež jej práce: *Autobiografické diela z 18. storočia* (2003), *Bezsenná noc* (2002), *Chuť archívov* (1997),[66] *Krehké životy – násilie, moc a solidarita v Paríži 18. storočia* (1986), *Miesto histórie* (1997), *Mlčanie a vánok* (2008).

Marc Ferro (24. 12. 1924 Paríž –)

Všíma si dejiny Francúzska všeobecne,[67] taktiež históriu Ruska a ZSSR, porovnáva Francúzsku revolúciu a boľševický puč z roku 1917 či píše dejiny filmu.

že ten istý ´model spoločenského poriadku sa vo Francúzsku udržal po celé jedno tisícročie. Trojuholníková schéma, na ktorej biskupi na prelome prvého a druhého tisícročia vybudovali ideál trojjedinej spoločnosti, trojjedinej ako božstvo, ktoré ju stvorilo a malo súdiť a v ktorého rámci sa vďaka vzájomnej pomoci mala mnohosť ľudských činností premeniť na jediný súlad, sa totiž v ničom nelíši od trojuholníkového modelu, ktorého symbolika mala za vlády Henricha IV. podoprieť teóriu o zotročení ľudu trpiaceho pod jarmom absolútnej monarchie a ktoré mali čoskoro spochybniť pokroky humanitných vied. A práve k tomuto trojuholníkovému modelu sa aj dnes s nostalgiou upínajú kruhy, ktoré sa síce sťahujú do seba, ale stále zostávajú činné a túžia po obrode ľudstva, ktoré by sa konečne zbavilo dvojitej, bielej a červenej špiny veľkomesta, totiž kapitalizmu a robotníckej triedy, Tridsať či štyridsať generácii si predstavovalo dokonalú spoločnosť ako spoločnosť trojfunkčnú. Táto predstava pritom odolala všetkým tlakom dejín práve preto, že nie je obyčajnou predstavou, ale štruktúrou." Opieram sa o : DUBY, ref. 7, s. 17.

[65] V uvedenej práci sa skvelo vcítil do mysle stredovekého človeka, ako dosvedčujú napr. tieto riadky, popisujúce situáciu okolo roku 1000: „*Ale najvnútornejšie podobnosti, ktoré sa prejavili v priamej spojitosti s najrôznejšími výtvormi, sú dané predovšetkým jediným cieľom umenia. To, čo nazývame umením, alebo aspoň to, čo z neho po tisíc rokoch ostáva, jeho najmenej krehké, najodolnejšie súčasti – malo vtedy len jediný účel: obetovať Bohu krásu viditeľného sveta, darmi utíšiť hnev Všemohúceho a získať si jeho priazeň. Celé veľké umenie bolo vtedy chápané ako obeť. Skôr než z estetiky vychádzalo z mágie. Svedčia o tom najhlbšie rysy, charakterizujúce umeleckú tvorbu v rokoch 980 – 1130. Počas sto päťdesiatich rokov, kedy sa latinské kresťanstvo vydalo s novou vervou na cestu pokroku, si už zaobstaralo k vytváraniu menej hrubých a omnoho rozsiahlejších diel: vývoj však ešte nedošiel dosť ďaleko na to, aby bol rozvrátený taktiež rámec myšlienkových schém a primitívneho správania. V 11. storočí kresťania ešte žili v zajatí tajomna, v područí neznámeho sveta, ktorý nemohli uvidieť na vlastné oči. Táto mocná, obdivuhodná a znepokojujúca ríša sa rozkladala za vonkajším zdaním. Na iracionálnej úrovni sa pohybovalo aj myslenie ľudí na najvyšších stupňoch kultúry. Vládli mu prízraky. Preto sa v tomto dejinnom okamihu, onom krátkom medziobdobí, kedy sa človek ešte neoslobodil od svojej úzkosti, ale kedy si už vyrába účinné zbrane, zrodilo najväčšie a možno jediné európske cirkevné umenie.*" Dozvedel som sa tak z diela: DUBY, Georges. Věk katedrál. Umění a společnost 980 – 1420. Praha: Argo, 2002, s.17.

[66] Nad prínosom uvedenej práce po vydaní jej prekladu do anglického jazyka (roku 2013) sa zamýšľa článok na stránke: http://www.insidehighered.com/views/2013/09/25/review-arlette-farge-allure-archives (22.12.2013, 23: 47).

[67] Sú taktiež dostupné v českom preklade, napr. FERRO, Marc. Dějiny Francie. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2006, kde sa na s. 11, charakterizujúc premeny vnímania „územia galského

„Od roku 1967 na parížskej École Pratiques des Hautes Études viedol seminár venovaný historickej analýze sovietskych aktualít z obdobia druhej svetovej vojny a postupne sa čoraz viac nadchýnal predstavou realizácie a následnej prezentácie historického výskumu priamo v audiovizuálnom médiu. Nešlo mu však len o produkciu náučných strihových dokumentov recyklujúcich a obvykle najviac redukujúcich odborníkom už dávno známe informácie, ale o vymanenie historiografie spod zvrchovanej vlády písaného textu a jej presunutie na nové územie, povedzme v podobe záznamu hovoreného slova. Ferro pritom tejto „inej" histórii nepripisuje rovnaký štatút, ako má tá inštitucionalizovaná, no práve v tom vidí jej očividný prínos: „Ako dokument sa film už presadil," píše v predslove k súboru svojich štúdií Film a história, „aj keď viac azda v antropológii než v histórii, a viac v anglosaských krajinách než vo Francúzsku, Taliansku alebo Rusku. Najnovším fenoménom je používanie videa na dokumentárne účely, teda jeho používanie ako nástroja na písanie dejín našej vlastnej doby: za všetky spomeňme aspoň filmové ankety vzývajúce pamäť alebo orálne svedectvá. Film takto pomáha vytvárať akúsi neoficiálnu kontra históriu, sčasti oslobodenú od písomných archívov, ktoré sú často len zakonzervovanou pamäťou našich inštitúcií. Film tak zohráva aktívnu úlohu ako protiklad oficiálnej histórie, stáva sa agentom dejín a rovnako prispieva aj k tomu, aby sme si ich uvedomovali."[68] Rozpad koloniálneho systému zdôvodňuje „bojom podmaneného a porazeného obyvateľstva za oslobodenie, úpadok materských krajín, neschopných spravovať obrovský kapitál, ktorý nahromadili ale aj tlakom zvonku,"[69] Je taktiež autorom biografii maršala Pétaina (1987) a Mikuláša II. (1991). K jeho ďalším dielam patria napr. *História pod kontrolou* (1985), *Internacionála* (1996), *Suez* (1981), *Úder islamu* (2003), *Veľká vojna* 1914 – 1918 (1968), *Začiatok perestrojky* (1990), *Západ pred sovietskou revolúciou* (1980). V češtine boli publikované:

Dejiny kolonizácii (1994)
Tabu dejín (2004).

Francois Furret (27. 3. 1927 Paríž – 12. 7. 1997 Toulousse)

Náležal k smeru, vyzdvihujúcemu politické dejiny. Vo vlasti boli publikované napr. tieto autorove práce: *Ateliér histórie* (1982), *Cesta intelektuála* (1999), *Čítanie a písanie* (1977) alebo *Marx a francúzska revolúcia* (1996). V preklade vyšli tieto jeho diela:

---

kohúta" v kolobehu čias s úctou zmieňuje o Lucienovi Febvrovi: „*Premena trvala štyri alebo päť storočí. Svedčí o tom, ako vysvetľuje Lucien Febvre, príklad imaginárneho obyvateľa Lugduna (Lyonu). V 4. storočí je doma v Ríme i v provincii Belgica, v Kartágu takisto, a ak je senátorom, nepôsobí ako votrelec v kultivovanom prostredí Aleppa alebo Antiochie. Ak však prekročí Rýn alebo Dunaj, je stratený, je medzi barbarmi. O päť storočí je rovnaký obyvateľ Lugduna doma v Trevíre alebo Megdeburgu, hovorí s klerikmi latinsky a rovnako ako oni latinsky i myslí. Ale už nie je doma v arabizovanom Aleppe a dokonca ani v Ravenne, kde sa ocitá medzi schizmatikmi rovnako, ako v Aténach či Konštantínopole. V dôsledku začlenenia nordických prvkov a nových spoločenských štruktúr do starého zriadenia sa tak vytvoril nový svet.*".

[68] Cituje ho: FERENČUHOVÁ, Mária. Historici a film, filmári a história. Hranice a prieniky dvoch disciplín. In Iluminace, 2004, ročník 16, číslo 1 (52), s. 8.

[69] Cituje ho: DROBEC, Michal. Postavenie prezidenta vo francúzskom poloprezidentskom systéme. In Slovenská politologická revue, 2009, ročník 9, číslo 1, s. 137.

Človek romantizmu a jeho svet
Fašizmus a komunizmus (1998, spolu s nemeckým historikom Ernstom Noltem, 11. 1. 1923)
Francúzska revolúcia, 2 zväzky (1965)
Minulosť jednej ilúzie – esej o idei komunizmu v 20. storočí (1995)
Premýšľať Francúzsku revolúciu[70] (1983)

Christiane Klapischová – Zeuberová (1936 –)

Skúmala dejiny ženy v západnej Európe, rodiny v Toskánsku a rituálov života v renesančnej Itálii. Zabudnúť však neslobodno na jej podnetnú dizertačnú prácu *Tvorba a prijatie historickej geografie* (1959) Publikovala dielo *Žena, rodina a rituál v renesančnej Itálii* (1987) a spis *Tieň predkov, esej o imaginárnosti príbuzenstva* (2000).[71] Domnieva sa, že odpor k žene v minulosti súvisel s jej fyziológiou (menštruácia, plodová voda a pôrodné bolesti), vzťahu k prírode a väzbe k hmotnému svetu.[72]

Jacques Le Goff (1. 1. 1924 Toulon – 1. 4. 2014)[73]

V prístupe k historickému remeslu sa v mnohom zhoduje s už zosnulým Dubym. Publikoval napr. knihy *Európske dejiny pre deti* (1996), *Stredovekí obchodníci a bankári* (1956), *Stará a nová Európa* (1994) alebo *Z lásky k mestám* (1997). K zrejme

[70] Poslanie a štruktúra diela sú jasne vysvetlené už v úvodnom upozornení: „*Táto kniha obsahuje dve časti, ktoré zodpovedajú dvom rozdielnym obdobiam jej vzniku, predstaveným v obrátenom chronologickom slede, než v akom boli napísané. Prvá časť je pokusom o syntézu otázky, ktorá ma neprestávala zamestnávať od okamihu, kedy som začal študovať toto historické obdobie: ako je možné premýšľať takú udalosť, akou je Francúzska revolúcia? Druhá časť predstavuje postupne etapy a materiály mojej reflexie tejto otázky tak, aby osvetlili cestu, ktorou sa moje myslenie uberalo. Obsahuje predovšetkým polemiku s komunistickými historikmi Francúzskej revolúcie, určenú na to, aby dala vyniknúť nedôslednostiam v dnes prevládajúcej interpretácii tohto javu. Táto polemika sa zrodila z náhod intelektuálneho života: nedomnieval som sa, že je mojou povinnosťou ju znovu po siedmych rokoch napísať v umelo neutrálnom štýle. Taká, aká je, dosvedčuje zvláštnosť sporu, ktorému sa Francúzska revolúcia teší v rámci francúzskeho univerzitného poľa. Prajem si len, aby jej okolnosti vzniku neubrali na preukázateľnosti: na tom jedinom mi záleží. Po tejto dosť masívnej upratovacej práci nasledujú dve štúdie, venované dvom autorom, ktorí sú pre moju kritickú prácu dôležití: Alexisovi de Tocquevillovi a Augustovi Cochinovi. Prečo, to čitateľ na stránkach pochopí: Tocqueville a Cochin sú jediní historici, ktorí navrhovali dôslednú konceptualizáciu Francúzskej revolúcie a ktorí sa zaoberali otázkou, ktorú kladie táto kniha. Systém interpretácie, z ktorým sa stretne v prvej časti, vychádza z ich analýz, ktoré sa mi zdajú viac komplementárne než protichodné. Pokračoval som v ich stopách. Mám to potešenie vpísať do vienka tejto knihy ich dve mená.*“ Preberám ho z : FURRET, ref. 15, s. 8.

[71] Podnetnú recenziu poslednej spomínanej knihy napísala: JANOVSKÁ, Darina. Esej o stredovekej genealógii. In Knižnica, 2004, ročník 5, číslo 10, s. 168.

[72] Podrobnejšie nahliadni: PŮTOVÁ, Barbara. Symbolismus, neřest a dekadence v díle Feliciéne Ropse: příspěvek k antropologii sexuality. In Anthropologia integra, 2010, ročník 1, číslo 2, s. 65.

[73] Žiak Jacqua Le Goffa, český historik Martin Nejedlý sa vyslovuje o možnosti uplatnenia prístupov školy aj v rámci skúmania minulosti v iných európskych štátoch: „*To, čo ponúka škola Annales, je určitá tendencia historickej vedy, ktorej metódy sú aplikovateľné i na české dejiny. Je to jeden z možných prístupov, ktorý by mal koexistovať vedľa prístupov ďalších.*“ Pozri: BOROVIČKA, Lukáš. Nejedlý: spory historiků tady nejsou horší než ve Francii. In F Fakt, časopis studentů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 6. 1. 2008.

najkvalitnejšiemu výkonu sa vypäl v diele *Zrodenie očistca* (1981), no v českom preklade možno siahnuť tiež po jeho ďalších podnetných zväzkoch:

Encyklopédia stredoveku (1999)
Hľadanie stredoveku (2003)
Intelektuáli v stredoveku (1957)
Kultúra stredovekej Európy (1964)
Pamäť a dejiny[74] (1988)
Peniaze a život[75] (1986)
Stredoveká imaginácia[76] (1985)
Stredoveký človek a jeho svet (1994)
Svätý František z Assisi (1999)
Svätý Ľudovít (1996) – touto prácou sa vrátil k politickým dejinám, reaguje však tiež na snahy II. generácie Annales
Telo v stredovekej kultúre – spolu s Nicolasom Truongom (1999)

Za iný stredovek[77] (1977)
Život v znamení histórie – rozhovory s Marcom Heurgonom (1996, slovenský preklad)

---

[74] Autor sa pri charakteristike metód výskumu vyslovuje s mimoriadnou pokorou: „*Túto štúdiu som samozrejme smeroval do oblasti myslenia a historickej produkcie Západu, ktorú poznám o niečo menej zle, ako iné civilizácie a ktoré tiež prejavili viac záujmu o plynutie dejín. Snažil som sa však brať – z druhej ruky – do úvahy aj to, aké postoje zaujímajú k histórii iné spoločnosti, vrátane tzv. spoločností bez histórie, ktoré historici dlho prenechávali antropológom a etnológom. pozrieť sa ďalej ako na Západ bolo nevyhnutné už preto, že nás premenlivosť dnešnej doby učinila citlivejšími voči odlišnostiam, pluralite a inakosti.*“ Tieto riadky čerpám z : LE GOFF, ref. 14, s. 11.

[75] Otázky, ktoré v diele zodpovie, formuluje Le Goff nasledovne: „*Úžera je hriech. Ale prečo? Aké prekliatie stíha mešec, ktorý úžerník napĺňa, tak veľmi si ho cení, nechce sa od neho odlúčiť, rovnako, ako Harpagon od svojej truhličky, ale ktorý ho privedie k večnej smrti? Bude sa musieť kvôli svojej záchrane zrieť mešca alebo si nájde (či bude pre neho nájdený) ako zachrániť peniaze i život, tzn. život večný? Veľký úžerníkov súboj sa odohráva medzi bohatstvom a rajom, peniazmi a peklom.*“ K tomu viď: LE GOFF, Jacques. Peníze a život. Ekonomika a, zbožnost ve středověku. Praha: Argo, 2005, s. 15.

[76] Význam imaginácie charakterizuje Le Goff takto: „*Prečo teda rozširovať dejiny o ďalšiu oblasť, oblasť imaginácie? Za prvé preto, že stále viac historikov vidí, že všetko v živote ľudí a spoločností sú tiež dejiny a všetko podlieha historickému výskumu. Do sféry historikovho záujmu spadá dokonca príroda. Ako dôkaz postačujú Histoire du climat Emmanuela Le Roy Ladurieho a nedávne veľmi súčasné dielo Roberta Delorta Les animaux out une histoire, akási historická zoológia, dejiny z pohľadu prírody a zvierat, nie človeka Dejiny imaginácie sú v tomto ohľade menej trúfalé, pretože zostávajú vo svete človeka. Ale vďaka psychoanalýze, sociológii, antropológii a úvahe o médiách vieme stále lepšie, že život človeka i spoločnosti súvisí rovnako tak s obrazmi, ako s omnoho hmatateľnejšími skutočnosťami. Tieto obrazy sa neobmedzujú na tie, ktoré obsahujú ikonografické a umelecké diela, ale vzťahujú sa na celý svet mentálnych obrazov. Rovnako tak by sme sa nemali utápať v neohraničenej psychike, pokiaľ platí, že niet myšlienky bez obrazu. Obrazy, ktoré historika zaujímajú, sú kolektívne obrazy, ktoré sú hračkou vrtošivých dejín, ktoré sa utvárajú, menia a pretvárajú. Vyjadrujú sa slovami a témami. Sú odovzdávané tradíciou, prijímané jednými civilizáciami od druhých, kolujú premenlivým svetom tried a ľudských spoločností. Patria taktiež k sociálnym dejinám, ale neuzavierajú sa v nich. Paul Alphandéry a Alphonse Dupront dobre ukázali, že to, čo západných kresťanov najviac nutkalo k účasti na križiackej výprave, bol obraz Jeruzalema. Dejiny imaginácie znamenajú ďalšie prehĺbenie dejín vedomia,. ktorých obrodu v stredoveku tak obratne vyložil M. D. Chenu.*“ Tak je napísané v : LE GOFF, ref. 8, s. 13.

[77] Obzvlášť zaujímavé ostáva autorovo pomenovanie „dlhý stredovek,“ ktorý sám definuje nasledovne: „*Ale tým dlhým trvaním našej histórie – pre nás, ako pre odborníkov, ktorí sledujeme tok*

Emanuel Le Roy Ladurie (19. 7. 1929 Moutiers en Cinglais)

Patrí k Braudelovým žiakom. Značne ho však ovplyvnil aj sociológ Pierre Bordieau (1930 – 2002) svojou teóriou sociálnych stratégii a symbolického kapitálu Odborníci ho zaraďujú k antropohistorikom. Slávnym sa stal už vďaka svojej dizertačnej práci *Languedocký sedliaci 1500 – 1700* (vydaná knižne 1966). Nasledujú nemenej skvelé práce, napr. *Dejiny Francúzska podľa regiónov* (2001), *Prehľad dejín klímy* (2007), *Starý režim* (1991), *Územie histórie* (2 zväzky, 1973 a 1978). V češtine sú dostupné diela *Montaillou – okcitánska dedina v rokoch 1294 – 1324* (1975)[78] – ňou vzniká mikrohistória – a *Pôst v Romanse – od Hromníc po Popolcovú stredu 1579 – 1580* (1980). Vyslovuje sa aj k súčasnej politickej situácii vo Francúzku – napr. keď prezident odmietol zmienku o Bohu a kresťanstve v návrhu ústavy Európskej únie, vyslovil sa nekompromisne: Je to na posmech. Áno, v tejto otázke zaujal Valéry Giscard d'Estaing stanovisko hodné absolútneho výsmechu. Je predsa evidentné, že Európa je viazaná na kresťanstvo, ba vo svojich počiatkoch sa identifikuje s kresťanstvom." Následne vytiahol dvadsať eurovú bankovku a dodal: „Pozrite, tu je znázornené okno gotickej katedrály. Dúfajme, že Giscard d´Estaing ho nechá odstrániť a nahradiť nejakým bezvýznamným motívom."[79]

Georges Livet (31. 5. 1916 Héricourt – 23. 7. 2002)

Je autorom dejín cestnej siete Francúzska, zaoberal sa aj minulosťou Alsaska a zaujímavou ostáva jeho kniha úvah *Čo sa deje?* (1968). V češtine bola publikovaná jeho práca *Náboženské vojny* (1962).[80]

---

dejín – je práve onen dlhý stredovek, tiahnuci sa od 2. alebo 3. storočia nášho letopočtu a pomaly zanikajúci s prvými „výstrelmi" priemyselnej revolúcie – či skôr priemyselných revolúcii – niekedy medzi 19. storočím a našou súčasnosťou. Tento dlhý stredovek, to sú dejiny pred industriálnej spoločnosti. Pred ním už to sú iné dejiny a potom nasledujú dejiny súčasnosti, ktoré iba čakajú na svoj zrod, alebo lepšie na zrodenie svojej metodológie. Tento dlhý stredovek je pre mňa príkladom onej prázdnej medzery, ktorou bol stredovek pre renesančných humanistov a – až na žiarivé výnimky – aj pre osvietencov. Je to okamih stvorenia modernej spoločnosti, civilizácie umierajúcej či mŕtvej vo svojich tradičných roľníckych formách, ale živej v tom zásadnom, čo vytvorila v našich sociálnych a mentálnych štruktúrach, ako je národ, mesto, štát, univerzita, mlynské koleso a stroj, hodina a hodinky, kniha, vidlička, spodná bielizeň, jedinec, vedomie a nakoniec revolúcia. Medzi neolitom a priemyslovými revolúciami posledných dvoch storočí nie je stredovek – minimálne pre západné spoločnosti – ani priepasťou, ani mostom, ale veľkou tvorivou silou, prerývanou krízami, odtieňovanou rôznymi regionálnymi, spoločenskými či odvetvovými nuansami, silou vývojovo rozmanitou." K tomu viď: LE GOFF, Jacques. Za jiný středověk. Čas, práce a kultura na středověkém Západě. 18 esejů. Praha: Argo, 2005, s. 11.

[78] Zaujímavé je, že najsamprv autor cituje verše z Upanišád, ktoré sú obzvlášť hodné zamyslenia: *„Tak, synáčik, ako keď človek podľa jedinej hrudy hliny spozná všetko hlinené: modifikácia je tu len slovný nástroj, meno. Pravda je, že je to hlina. Tak, synáčik, ako keď podľa jediného kúska medi človek spozná všetko medené: modifikácia tu je len slovný nástroj, meno. Pravdou je, že je to meď. Tak, synáčik, ako keď človek podľa jediných železných nožničiek spozná všetko železné. Modifikácia je tu len slovný nástroj, meno. Pravda je, že je to železo. Také je to učenie, synáčik.*" Tak sa uvádza v práci: LADURIE, ref. 16, s. 9.

[79] O danom vyjadrení sa zmieňuje: ANONYM. Bez Boha a bez kresťanstva? In Slovenské zvesti. Tlačový orgán Slovákov vo Švajčiarsku, 2003, ročník 25, číslo 7, december 2003, s. 6.

[80] Jednu z jeho prác hodnotil napr. tiež: PAPAYANIS, Nicholas. Georges Livet. Histoire des routes et des transports en Europe: des chemins de Saint – Jacques a l´age d´or des diligences. In American historical review, 2004, ročník 109, číslo 1, s. 241 – 242.

Robert Mandrou (31. 1. 1921 Paríž – 25. 3. 1984)

Najväčšmi nadväzoval na Febvra, patril k najvýznamnejším predstaviteľom historickej antropológie. Skúmal najmä dejiny čarodejníctva a mentalitu v rannom novoveku na príklade rodiny Fuggerovcov (1969) a ľudovú kultúru. Nečakane však upadol do nemilosti Fernanda Braudela (1962).[81] K jeho prácam patria napr. *Absolutistická Európa* (1977), *Ľudovít XIV. a jeho časy* (1973), *Populárna kultúra vo Francúzsku v 17. a 18. storočí* (1964), prípadne *Zrod moderného Francúzska. Esej z historickej psychológie* (1961).

Pierre Nora (17. 11. 1931 Paríž –)

Tvrdí, že musím zbierať dokumenty, aby som obstál pred súdom histórie – no len historická pamäť doloží, na čo budem musieť spomínať. Zostavil trojzväzkové monumentálne vlastivedné dielo *Miesta pamäti* (1984, 1986 a 1992) a zo štyroch častí sa skladajúcu prácu *Premýšľanie Francúzska: Miesta pamäti* (1999, 2006, 2009 a 2010). Prvá časť skúma vývoj po roku 1789, druhá do vypuknutia Francúzskej revolúcie a tretia regionálne rozdiely, pretože „každý región, mesto a občas dokonca i mestečko chcú byť uznávané vďaka nejakej lokálnej udalosti."[82] Založil a vedie spoločnosť Sloboda pre históriu, ktorá vydala Výzvu z Blois, v ktorej žiada okamžité zastavenie politických tlakov na historickú obec (2005).[83] Za zmienku stojí, že sa spolu s kolegom Krzysztofom Pomianom (1934 –) zastali českého spisovateľa Milana Kunderu nasledovným vyhlásením: „Tento dokument je prezentovaný ako evanjelium. Dnes už človek môže byť dovlečený pred tribunál, ktorý by bol poverený vynášaním trestu smrti. Ale môže vás odsúdiť bez toho, že by ste sa mohli brániť hanobeniu, v ktorého oprávnenosť dúfajú vaši prokurátori. Je to kafkovský príbeh. Ten nášho priateľa Milana Kunderu."[84]

Mona Ozoufová (vlastným menom *Mona Sohier*, 1931 Pluorivo –)

Jej pole záujmov ostáva pomerne široké, počnúc dejinami 19. storočia, pokračujúc dejinami ženy a končiac rôznymi pohľadmi na politický vývoj v štáte v epoche 1789 – 1799. Preslávili ju napr. knihy *Reč žien. Esej o francúzskej osobitosti* (1995). *Škola, cirkev a republika 1871 – 1914* (1962) či *Varennés, smrť kráľovskej moci. 21. jún 1791* (2005). Spolu s Francoisom Furetom napísala *Kritický slovník francúzskej revolúcie* (1989) a Storočie nastolenia republiky (1993). Údajne už druhý deň

---

[81] Mandrou patril k schopným historikom a skvelým prednášateľom. Spolu s Dubym oživili bádanie v oblasti dejín mentalít. Spolu s Febvrom patril Mandrou k Braudelovým chránencom a po skone tohto velikána údajne Febvre ťažko niesol, že nie je jediným nositeľom jeho odkazu. V Mandrouov prospech hovoril vek, inteligencia a spokojnosť s nižším postavením – pôsobil ako odborný asistent a nepísal doktorskú prácu. Braudel svojho soka preto zavalil neúnosným množstvom práce v redakcii Annales a keď Mandrou zlyhal, bez milosti ho pozbavil miesta. Napokon ho obvinil aj z odcudzenia jedného rukopisu Luciena Febvra. Mandrouovi sa zrútil svet ... Tak aspoň spomína: LE GOFF, Jacques. Život v znamení histórie. Rozhovory s Marcom Heurgonom. Bratislava: Kalligram, 2003, s. 121 – 125.

[82] Cituje ho: MASLOWSKI, Nicholas. Politika paměti – mezi minulostí a přítomností. In Slovak journal of political sciences, 2013, ročník 13, číslo 4, s. 279 – 280.

[83] Kompletné znenie dokumentu pozri na stránke: http://beo.sk/udalosti-zo-sveta/1214-vyzva-z-blois-proti-okliestovaniu-historickeho-badania (navštívené 7.1.2014, 17: 32).

[84] Podrobnejšie k tomu pozri: ČTK. Česi majú slabšie právne povedomie, tvrdia francúzski historici. In Pravda, 24.10.2008.

po „dobytí" Bastily boli dokumenty datované nie 15. júla 1789, ale „druhý deň slobody" a prvý deň nového roka definovali ako „deň občianskej a morálnej rovnosti, vyhlásený reprezentantmi francúzskeho ľudu."[85] V českom preklade vyšli jej diela:

Čo prezrádza román z 19. storočia – medzi starým režimom a revolúciou (2001)
Revolučné sviatky 1789 – 1799 (1976).

Michele Perrotová (18. 5. 1928 Paríž –)

Vo svojich dielach poukazuje na obzvlášť neobvyklé oblasti života. Z jej pera pochádzajú:*Dejiny francúzskeho väzenstva v 19. storočí* (1975), *Dejiny izieb* (2009),[86] *Dejiny ženy na Západe* (5 zväzkov, s Georgom Dubym, 1990 – 1991), *Predstavy o ženách* (opäť s Dubym, 1992) alebo *Zločin a trest v 19. storočí* (2001).

Michel Vovelle (6. 2. 1933 Gallardon –)

Patrí k stúpencom konštruktivizmu v kultúrnych dejinách. Priam programovým dielom uvedeného smeru vo vývoji školy Annales sa stala práca *Baroková zbožnosť a dechristianizácia* (1978). Autor v nej analyzuje 3000 (!) závetov z Provence. K ďalším podnetným spisom patria napr. *1789: Odkaz a pamäť* (1989), *Boje v čase Francúzskej revolúcie* (1993), *Premeny sviatkov v Provensálsku 1750 – 1820* (1976), *Revolučné uvažovanie: spoločnosť a mentality počas Francúzskej revolúcie* (1986), *Smrť na Západe od roku 1300 po naše dni* (1983). Vo svojich prácach o dejinách Francúzskej revolúcie sa priklonil k politickým dejinám. Porovnáva ju s boľševickým pučom z roku 1917.[87] Konštatuje, že k udalostiam 14.7.1789 došlo kvôli protichodným záujmom meštianstva a aristokracie, pretože prvá zo spomínaných skupín financovala narastajúce dlžoby monarchie, no nedostalo sa jej odmeny v podobe politického vplyvu.[88]

2.4. Štvrtá generácia

André Burguiére (1938 Paríž –)

Skúmal život roľníkov vo Francúzsku pred rokom 1789. Napísal napr. *Dejiny školy Annales* (2006), *Manželstvo a láska: Francúzsko od renesancie po revolúciu* (2011), *Slovník historických vied* (1986) a taktiež *Dejiny rodiny* (1989).[89]

---

[85] Upozorňuje na to: MARCINKOVÁ, Lucia. Katolícka cirkev a dechristianizačná kampaň vo Francúzsku v rokoch 1793 – 1795. In CHOVANEC, M. – SIPKO, J. (eds.). 6. študentská vedecká konferencia – zborník príspevkov. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2010, s. 515.

[86] Niekedy býva dielo vnímané ako „dejiny moderného súkromia".

[87] TINKOVÁ, Daniela. Lynn Huntová. Francouzská revoluce – politika, kultura, třída (recenzia). In Dějiny – teorie, kritika, 2008, ročník 5, číslo 2, predovšetkým s. 321 – 322. Podobne postupuje napr. aj Marc Ferro.

[88] Uvádza sa tak na stránke: http://www.jetotak.sk/le-monde-diplo/oni-nechceli-revoluciu (navštívené 17.12.2013, 21: 15).

[89] Burguiére údajne tvrdí, že klasická, tzv. nukleárna rodina neexistuje dlhšie ako storočie a vonkoncom nebola typická pred obdobím industrializácie. Spomína to: DELAISI DE PARSEVAL, Genoviéve. Konštruovanie rodičovstva v rovnakopohlavných pároch. In Atribút, 2002, ročník 3, číslo 11 – 12, s. 13 – 17.

Francois Dosse (21. 9. 1950 Paríž –)[90]

Venuje sa predovšetkým tzv. *intelektuálnej histórii*. Spísal dejiny školy Annales, životopis svojho staršieho kolegu Pierra Noru (1931 –), ďalej filozofa Gillesa Deleuza (1925 – 1995) a filozofa a psychoanalytika Félixa Guatariho (1930 – 1992) i viacero spisov o štrukturalizme či filozofii dejín podľa názoru Paula Riceura (1913 – 2005) a Michela de Certeaua (1925 – 1986).[91] Je autorom *Dejín štrukturalizmu* (2 zväzky, 1991 a 1992), *Impéria rozumu. Humanizácia humanitných vied* (1995) ale tiež *Renesancie príbehu* (2010).

Roger Chartier (9. 12. 1945 Lyon –)

Predstaviteľ tzv. novej kultúrnej histórie, niektorými autormi radený ešte k III. generácii školy Annales, väčšinou však vnímaný ako vedúca osobnosť jej IV. generácie.[92] Celoživotnou láskou sa mu stala knižná kultúra Francúzska pred rokom 1789. Preslávil sa článkom *Je možná jediná história čítania?* uverejnenom v nemeckom Časopise pre literatúru a lingvistiku roku 1985. O dvanásť rokov neskôr (1997) vydal s kolegom Guillelmom Cavallom súbor statí *Dejiny čítania v západnom svete*.[93] Snaží sa vytvoriť kultúrne dejiny sociálneho života, ktorých cieľom by bolo „porozumieť konfiguráciám a motívom – reprezentáciám sociálnej sféry – ktoré nevedome vyjadrujú pozície a záujmy sociálnych aktérov v ich interakciách a ktoré slúžia na opis spoločnosti, a to takej, aká podľa sociálnych aktérov bola v minulosti, resp. takej, akú by si želali."[94] Vydavatelia Cédric Biagini a Giullaume Carnino sa vyslovili: „Historik Roger Chartier (...) poukázal na to, že samostatné alebo kolektívne čítanie, ktoré sa rozšírilo v spoločnosti v 18. storočí, bolo kultúrnym pôvodom Francúzskej revolúcie. Čím, samozrejme, myslíme kritické myslenie, schopnosť argumentovať a diskutovať, politickú výmenu atď. Vidiecke večerné bdenia, literárne salóny sa stali vďaka hlasnému čítaniu priestorom spoločnej pozornosti, ktorú v ľuďoch vypestovali...."[95]

---

[90] Náleží k štrukturalistom a na konanie jednotlivca si zachováva mimoriadne kritický pohľad: *„Jeho sloboda je redukovaná na tragický obraz kolumbijského dievčaťa navždy uväzneného v bahne vulkanickej erupcie, z ktorého ju oslobodí len smrť."* Cituje ho: BENKO, Juraj. Michael Foucault a jeho predstava metodológie historiografie. In Človek a spoločnosť, 2004, číslo 3, s. 2. Spomínaného Foucaulta pravdepodobne škola Annales taktiež ovplyvnila, ako sa domnieva: BURAJ, Ivan. Historická udalosť ako filozofický problém – k Foucaultovmu ponímaniu udalostí. In Filozofia, 2004, ročník 59, číslo 1, s. 21.

[91] Uvedený pán vo svojom spise, vydanom v češtine pod názvom: CERTEAU, Michel de. Psaní dějin. Praha: Argo, 2011, 348s. s predstaviteľmi školy Annales dosť ostro polemizuje.

[92] O svojom vnímaní písania dejín sa vyslovuje v diele: CHARTIER, ref. 9.

[93] Zmieňuje sa o ňom: PIŠNA, Ivan. Stručný přehled výskumů a teorii historického čtenáře a dějin čtení ranonovověkého období. In Studia historiographica Posoniensia, 2012, ročník 7, číslo 1, s. 15 – 16.

[94] Podrobnejšie k Chartierovým náhľadom viď: FINDOR, Andrej. Historické reprezentácie: teória a príklad nacionalizácie „kultúrnej nadradenosti." In Filozofia, 2008, ročník 63, číslo 5, predovšetkým s. 407 – 409.

[95] Preklad ich vyjadrenia do slovenčiny možno nájsť na http://www.putnici.sk/news/8145/banery/post.php (navštívené 11.11.2013, 19: 25)

Bernard Lepetit (1948 – 31. 3. 1996 Paríž)

Zaujal ho vývoj francúzskych miest a dedín v 16. – 20. storočí. Neopomenul ani demografické problémy a taktiež si všímal rozvoj vedeckého poznania v Alžírsku, Egypte a Maroku. Pri charakteristike vývoja sídel ho ovplyvnila filozofia Martina Heideggera. Lepetit v diele *Čas miest* tvrdí, že najdôležitejším ostáva ich súčasný prvok. Existujú len v prítomnosti a minulosť je zrejmá iba vo forme stôp. Všetko, čo tu stojí, môže byť starobylé, no predsa nachádzam iba prítomnosť foriem a využívania. Akoby bol minulý priestorový poriadok vpísaný do vecí nepostrehnuteľný. Práve aktéri mesta (ktorých nekonkretizuje) na svojich pleciach nesú časovú zodpovednosť. Tá spočíva v neustálom sprítomňovaní mesta, vždy novej interpretácii a reflexii.[96] K jeho ďalším dielam patria napr. *Atlas francúzskej revolúcie* (1987), *Mestá moderného Francúzska* (1988) alebo *Pred industriálny mestský systém: Francúzsko 1740 – 1840* (1994).

Gérard Noiriel (11.7.1950 Nancy –)

Venuje sa predovšetkým otázke imigrácie (k tej sa vyslovil: „imigrácia sa objavila ako problém vo francúzskych dejinách medzi rokmi 1890 – 1900, teda v dobe, kedy vstúpil do širšieho povedomia rozdiel medzi cudzincom a Francúzom"),[97] ďalej problémom krízy histórie, sociálnym dejinám Francúzska v 19. a 20. storočí, rasizmu, antisemitizmu a nacionalizmu. Neopomína ani porovnanie divadla, histórie a politiky.[98] K jeho dielam patria napr. Atlas imigrácie do Francúzska (2002), Dejiny, divadlo, politika (2009), Populácia, imigrácia a národná identita vo Francúzsku 19. – 20. storočia (1992) či Robotníci vo francúzskej spoločnosti (1986). V českom preklade uzrelo svetlo sveta jeho dielo *Úvod do sociohistórie*.[99]

---

[96] Dozvedel som sa to zo štúdie: KOMANICKÁ, Ivana. Cudzinci vo vlastnom meste. In Kritika a kontext. Časopis kritického myslenia, 2003, ročník 2, číslo 2, s. 27.

[97] Cituje ho: SITEK, Pavel. Obraz druhého: příklady z francouzských dějin. In AntropoWebzin, 2010, ročník 1, č. 3, s. 151.

[98] Gérard Noiriel, Nicolas Offenstadt (*1967) a Michele Riot – Sarceyová založili roku 2005 Výbor ostražitosti voči verejnému používaniu histórie (CVUH). O aktivitách výboru pojednáva rozhovor Michala Kšiňana s jeho predsedníčkou Laurence de Cockovou, preložený do slovenčiny na stránke http://forumhistoriae.sk/documents/10180/31570/decock.pdf (navštívené 12.1.2014, 11: 37)

[99] Pri definovaní základných pojmov autor konštatuje: „*Sociohistória upresňuje koncepty, ktoré označujú vzťahy medzi jedincami. Termín „konfigurácia" môže byť používaný pre označenie určitej činnosti spájajúcej aktérov zapojených do rovnakého konkurenčného boja. Napr. futbalový zápas môže byť vnímaný ako veľmi jednoduchá konfigurácia, pretože v každom stretnutí sa proti sebe postavia členovia dvoch zúčastnených družstiev, ktoré majú rovnaký cieľ. Termín „zoskupenie" sa používa na označenie osôb, ktoré takisto majú spoločné záujmy, ale z veľkej časti sa nepoznajú. Každé zoskupenie podlieha určitým pravidlám a má svojich predstaviteľov. Všetci jeho členovia sú nezávislí a to napriek skutočnosti, že niektorí zastávajú miesto ovládaných, zatiaľ čo iní pozíciu ovládajúcich. Podľa študovanej konfigurácie rozoznávame zoskupenie ekonomické (podnik), politické (štát alebo strana), kultúrne (publikum). Termín „komunita" je vyhradený pre označenie súboru jedincov, spojených vzťahmi, ktoré sú založené na vzájomnej známosti (napr. rodina, dedina či štvrť). Sociohistória, ako si budeme môcť všimnúť, vôbec nepoužíva pojem „sociálna skupina." Tento výraz totiž náleží historikom, ktorí definujú sociálne entity na základe „objektívnych" kritérií (napr. zamestnanie, príjmy). Na označenie súborov jedincov, ktoré vznikajú na základe intervencie použije sociohistorik termíny „socioprofesné skupiny" alebo „socioprofesné kategórie" (napr. nezamestnaný, dôchodca). V prípade, že tieto zoskupenia nie sú výsledkom mobilizácie priamo zúčastnených aktérov, budeme hovoriť o „socioadministratívnej kategórii (napr. migranti).*" Píše

Michel de Pastoureau (17. 6. 1947 Paríž –)

Venuje sa predovšetkým symbolike, vexikológii, heraldike a numizmatike. Napísal „farebnú trilógiu": *Čierna – dejiny jednej f*arby (2008), *Modrá – dejiny jednej farby* (2002, dostupná už aj v českom preklade)[100] a *Zelená – dejiny jednej farby* (2013). Z jeho pera však pochádzajú aj iné podnetné diela, hodno spomenúť aspoň *Beštiáre moderného veku* (2011), Medveď – dejiny padlého kráľa (2007, taktiež už preložené do češtiny), *Slovník farieb našich čias* (1992), *Tajomstvá jednorožca* (2013) či *Učebnicu heraldiky* (1979).

Jacques Revel (1942 Avignon –)[101]

Skúma dejiny Francúzskej revolúcie a sociálne dejiny, no taktiež nenecháva bokom ani otázky teórie vedy a historiografie. Hodno spomenúť aspoň jeho knihy *O chvíli historiografie* (2006), *O kritike dráh. Dvanásť esejí zo sociohistórie* (2006) alebo *Škála hier* (1996).

Jean Claude Schmitt (4. 3. 1946 Colmar)

Patrí k žiakom Jacqua Le Goffa.[102] Zaoberá sa stredovekou kultúrou, herézami a poverami.[103] Publikoval napr. *Dejiny mládeže na Západe* (1996), *Súbor predstáv: eseje z vizuálnej kultúry modernej doby* (2002), *Telo, rituál, sen a čas: eseje zo stredovekej antropológie* (2001). V českom preklade vyšli tieto jeho práce:

Encyklopédia stredoveku – s Jacquom Le Goffom (1999)
Konvertovanie Hermana Žida: autobiografia, história a fikcia (2003)
Revenanti: živí a mŕtvi v stredovekej spoločnosti[104] (1994)

---

sa tak v : NOIRIEL, Gérard. Úvod do sociohistorie. Praha: Slon – sociologické nakladatelství, 2012, s. 15 – 16.

[100] Uvedené dielo, teda: PASTOUREAU, ref. 11, 216 s. som preštudoval a plne súhlasím s autorom, že až do 12. storočia sa modrá netešila žiadnej obzvláštnej obľube.

[101] Zaujímavé je, že istý Jean Francois Revel (vlastným menom Ricard, 1924 – 2006) patril k popredným francúzskym filozofom, novinárom a spisovateľom, „šedou eminenciou ľavice," ako sa píše na http://www.exil.sk/site/spravy.php/2006/04/30/p1986#more1986 (navštívená 9.1.2014, 22: 50).

[102] So starším kolegom spolupracoval na zostavení Encyklopédie stredoveku.

[103] Skúma tiež stredoveké obrazy a na pracovnom stretnutí Ústavu pre klasické štúdiá Akadémie vied Českej republiky vystúpil s referátom Obrazy a obrazotvornosť v stredoveku. Uvádza tak: BAGINOVÁ, Oľga. Legenda: její funkce a zobrazení. In Archeologia classica, 1993, ročník 38, číslo 1 (32), s. 239.

[104] V uvedenej práci sa snaží zodpovedať náročnú otázku: „*Čo v stredoveku znamenalo „veriť na revenantov" pre každého jednotlivého človeka? Odpoveď sa skrýva v na prvý pohľad inom type výpovede, vyskytujúcom sa v obmedzenejšom množstve, a síce v autobiografickom rozprávaní. Pisateľ sa tu neuspokojuje s tým, čo počul alebo videl, a sám sa vyhladuje za očitého svedka stretnutia s mŕtvymi. Je zrejmé, že i v takom prípade musí byť historik opatrný, lebo v západnej tradícii sú autobiografické spisy už od dôb antiky zaťažené literárnymi modelmi. Už od 12. storočia však vznikajú autobiografické spisy, v ktorých sú vyjadrené autentické pocity a dojmy. V autobiografických textoch sa len vo výnimočných prípadoch stretávame s popisom videnia v bdelom stave, charakteristickom skôr pre prerozprávané príbehy. Niekedy sa tu naopak hovorí o zvláštnom pocite vyvolanom akousi neviditeľnou prítomnosťou a najčastejšie vôbec o sne, viac či menej konzistentnom a prízračnom snovom videní, vyvolanom bolesťou, smútkom a zlým svedomím po úmrtí blízkeho človeka. Takéto príbehy nie sú pre nás tak prekvapujúce, ako rozprávania o víziách videných v bdelom stave. Aj my môžeme mať sen o zosnulom príbuznom a v spánku zakúsiť bolesť zo „smrti blízkeho." Keď sa v autobiografických rozprávaniach dostaneme až k jadru*

Svätý chrt:Guinefort, liečiteľ detí z 13. storočia (1979)
Svet stredovekých gest (1990)

Záver

Slovenská historiografia nevenovala škole Annales doposiaľ primeranú pozornosť, čo je rozhodne na škodu. O to viac hreje pri srdci niekoľko príspevkov, ktorými jej slovenskí historici uznali jej význam. V zborníku Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín sa ňou zaoberajú štyri štúdie, no z toho až tri sú prekladmi z francúzštiny.[105] Podobne zo zahraničia pochádza článok Petra Můckeho, zverejnený v jednom zo slovenských zborníkov.[106] V Historickom časopise sa mi podarilo objaviť niekoľko slov o škole Annales.[107] Recenziu podnetnej Burkeho knihy o tomto zoskupení napísal Ľudovít Marci.[108] Stručný článok o jej pôsobení možno nájsť aj na stránke Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.[109]

osobnej viery, zistíme, že jednotlivec rovnako ako spoločenstvo – v stredoveku rovnako ako dnes – prežíva v bolestivom období smútku po zosnulom zásadný konflikt medzi túžbou a nemožnosťou zabudnúť a medzi krehkosťou pamäti a túžbou spomínať." Dozvedel som sa to z : SCHMITT, ref. 18, s. 21.

[105] Jedná sa o zborník: KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK, Eugen. Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín. Bratislava: Chronos, 2009, 303s. Školou Annales sa zaoberajú tieto štúdie:

BRAUDEL, Fernand.	História a spoločenské vedy: dlhé trvanie	(s. 240 – 269)
GOFF, Jacques la.	Existuje škola Annales?	(s. 270 – 291)
GOFF, Jacques la.	Stredoveké mentality a dejiny imaginárna.	(s. 292 – 301)
KOŽIAK, Rastislav.	O škole Annales	(s. 229 – 239).

[106] Uvedený článok bol vydaný v etnologickom zborníku: MŮCKE, Pavel. Dědictví Annales aneb francouzské orální historie. In Malé dejiny veľkých udalostí. Zväzok 3. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007, s. 107 – 117.

[107] Svoj článok tu uverejnil: KUDRNA, Jaroslav. French historical method. In Historický časopis, 1978 (!), ročník 25, číslo 4, s. 617 – 622.

[108] Recenzia bola publikovaná pod názvom: MARCI, Ľudovít. Burke, Peter. Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929 – 1989). In Studia Historica Nitriensia, ročník 12, 2005, s. 276 – 277.

[109] Pozri k tomu stránku: http://dai.fmph.uniba.sk/~kravcik/filit/pojem.php?obl=Skola+ analisticka (navštívená 24.3.2014, 19: 33).

K PROBLEMATIKE RIADIACICH ORGÁNOV ŠKOLSTVA NA SLOVENSKU PO ROKU 1918

Adriana KIČKOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra histórie,
akickova@ukf.sk

KIČKOVÁ, Adriana. The Issue of Governing School Authorities in Slovakia after 1918. The article deals with formation of the State department of the ministry of education and formation and functioning of the school inspectorates after 1918. The text also describes organisation and activities of the school inspectorate in Topolcany.

Kľúčové slová: Referát ministerstva školstva v Bratislave, školské inšpektoráty

Keywords: State department of the Ministry of education in Bratislava**,** school inspectorates

Vznik Československej republiky spojil v jeden celok, vzhľadom na predchádzajúce štátne zriadenie, dva odlišné školské systémy, ktoré postupne museli nájsť spoločnú cestu a vytvoriť jeden fungujúci systém. Odlišnosti panovali na každej úrovni organizácie školskej sústavy od povinnej školnej dochádzky, cez obsahovú náplň predmetov, systém školskej správy až po vyučovací jazyk.[1]

Československá republika zachovala trojstupňovú štruktúru školstva. Základ tvorilo ľudové školstvo s meštianskym spolu s detskými opatrovňami. Národné školstvo v sebe zahŕňalo nižší stupeň (1. až 5. ročník), čo predstavovalo tzv. školu obecnú (ľudovú) a vyšší stupeň (6. – 8. ročník), čo predstavovalo školu občiansku (meštiansku). Podľa spôsobu založenia sa delili na školy verejné a súkromné.[2] Druhý stupeň predstavovali stredné školy (klasické gymnáziá, reálne gymnáziá,

[1] Na území Slovenska nová republika vychádzala pri školskom systéme spočiatku zo starých uhorských noriem, ktoré prevzal československý právny poriadok zákonom č. 11/1918. Išlo o predovšetkým o normy č. 38/1868, č. 28/1876, č. 26/1907.

[2] Medzi verejné patrili školy, ktoré úplne alebo čiastočne financoval štát, obec alebo krajina. Verejné školy boli povinné akceptovať všetky deti bez ohľadu na vierovyznanie. Na území Slovenska fungovali aj školy súkromné ktoré financovali buď jednotlivci alebo cirkevné spoločnosti po schválení štátom. Podľa pohlavia sa ďalej školy delili na chlapčenské, dievčenské a zmiešané.

reformne reálne gymnáziá a reálky) a odborné školy (obchodné, priemyselné, špecializované odborné školy podľa priemyselného odvetvia, hospodárske, učňovské, školy pre ženské povolania). Tretí stupeň predstavovali vysoké školy.[3] Správa národného školstva na území Slovenska bola zverená: 1. v obciach školským stoliciam[4] a kuratóriám,[5] 2. v okresoch okresným inšpektorom a okresným úradom. Najvyššou inštanciou bolo ministerstvo školstva a jeho prostredníctvom Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave.

Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave

Vzhľadom na výraznú odlišnosť systémov správy v oboch častiach republiky bol pre Slovensko menovaný správny orgán *Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska* na čele s Vavrom Šrobárom. Pôsobilo od 7. decembra 1918 až do svojho zrušenia na základe vládneho nariadenia v roku 1928.[6] Do jeho právomo-

---

[3] KÁZMEROVA, Ľubica. Medzivojnové premeny školstva a kultúry. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan (ed.) V medzivojnovom Československu 1918-1939. Bratislava : Veda, 2012, s. 156.

[4] Školské stolice zriaďovala každá politická obec, ktorá udržiavala obecnú školu/školy. Členstvo v stolici bolo volené a z moci úradnej. Mandát sa udeľoval na 3 roky s možnosťou predĺženia, počet členov bol najmenej 5. Voleným členom nemohla byť osoba, ktorá nemala československé štátne občianstvo, neovládala štátnu reč, osoba, ktorá bola v príbuzenskom stave s osobou zamestnanou na škole (prvostupňový, manželský, súrodenecký či zošvagrený), bola v konkurze, viedlo sa voči nej trestné stíhanie či bola odsúdená. Členom z moci úradnej bol správca školy, ak počet učiteľov na škole prevyšoval číslo 15 tak zbor vysielal 2 zástupcov, ak ich bolo viacej ako 30 mali 3 zástupcov, riadny duchovný, či miestny lekár. Mandát člena končil, ak vypršala lehota, smrťou, odsťahovaním, vzdaním sa či ak nechodila daná osoba na zasadania bez riadneho ospravedlnenia viac ako rok. Na prvej schôdzi po zvolení, zvolanej starostom zložili sľub, zvolili si predsedu (nemohol ním byť učiteľ či žena), podpredsedu, zapisovateľa a kuratóra. Vytvorili zápisnicu, ktorú schválil okresný inšpektor. Osoba zvolená predsedom bola povinná funkciu prijať. Do kompetencie školskej stolice patril dozor nad školami, napr. aby zodpovedali zdravotným a pedagogickým predpisom, mali potrebný počet učební atď. PLACHT, Otto – HAVELKA, František. Příručka školské a osvětové správy: pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů. Praha: SPN, 1934, s. 252-256.

[5] Základ činnosti kuratória sa opieral o čl. XXVI/1907 § 15 až 21 a nariadenia ministerstva kultu a vyučovania z 30. apríla 1909 č.53.000. Skladalo sa z členov volených a menovaných resp. členov z moci úradnej. Mandát trval 6 rokov. Základný počet členov bol 4, ale mohol byť v prípade potreby zvýšený až na 26. Ak školu financoval výhradne štát , menoval všetkých členov kuratória okresný úrad na návrh školského inšpektora. Členmi z úradu boli starosta, duchovný, správcovia školy, učitelia, ak ich na škole bolo viacej ako 6 mali 1 zástupcu. V prípade spoločného financovania školy mohlo byť zriadené spoločné kuratórium. Každý člen kuratória musel zložiť predpísanú prísahu na prvom spoločnom zasadnutí. Členom mohol byť každý československý občan, ktorý vedel v štátnej reči čítať a písať, ak ich v obci nebolo mohlo ministerstvo školstva od tejto podmienky upustiť, ale daná osoba musela byť vlastenecky založená a byť prívržencom štátnej výučby. Ak ani takého občana v obci nebolo kuratóriun nemalo byť zriadené. Jeho funkcie mal vykonávať učiteľský zbor spoločne so školským inšpektorom. Rozhodnutia sa prijímali väčšinou hlasou, avšak rozhodnutia kuratória mohli byť prevedené až po ich schválení školským inšpektorom. Do kompetencie kuratória patrilo dorezať na štátnu ľudovú školu aby mala dostatočne veľký dvor, ihrisko, záhradu, dozerali na zápis, dochádzku, rozhodovali o sťažnostiach medzi učiteľmi a rodičmi žiakov atď. Základným problémom pri danom orgáne bolo, že predpisy vzťahujúce sa k nemu boli roztrúsené vo viacerých normách a neboli kodifikované jednotným samostatným zákonom. PLACHT-HAVELKA, ref. 4, s. 256.

[6] BILČÍK, Jozef. Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovanie písomností škôl.

ci spočiatku spadalo štrnásť referátov, avšak postupne sa ich počet zredukoval na šesť. V podstate boli exponovanými pracoviskami príslušných pražských ministerstiev prostredníctvom, ktorých sa riadil život na území Slovenska, vrátane sféry školstva.[7] Na čelo Referátu školského so sídlom v Bratislave bol menovaný Anton Štefánek.[8] Od 15. apríla 1922 začal daný útvar používať názov "*Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave*". Od svojho etablovania musel vyriešiť mnohé problémy, napr. akútny nedostatok kvalifikovaného úradníctva, rovnako otázku umiestnenia sídla nového úradu, problémy v spojení s budovaním organizačnej štruktúry úradu, či otázky rozsahu kompetencií (jasne upravené boli v roku 1922). Postupne došlo k vytvoreniu fungujúceho úradu, ktorý sa v roku 1921 vnútorne administratívne členil do niekoľkých odborov s pododdeleniami. Základ predstavoval tzv. *I. odbor – školy ľudové a meštianske* s dvoma vnútornými časti :

1) tzv. pedagogický dozor nad školami v podobe štyroch zemských inšpektorov (Karel Jelínek, Ferdinand Mačenka, Samo Strecha a Jaroslav Ulrich) spolu so štyrmi koreferentmi (Jozef Fohl, Jozef Rohn, Michal Lichner a Ján Hoffman).

2) tzv. veci platové, vnútorne členené podľa typu škôl – pre školy štátne ľudové a opatrovne (Viktor Okályi, Ján Hrivnák), pre školy ľudové cirkevné a opatrovne (Július Ballo, Valent Argay), pre meštianske školy a cirkevné záležitosti učiteľov a školských inšpektorátov (Stanislav Musil, Ladislav Čížek), pre penzijné záležitosti (Igor Kutlík, Alexander Orgosúk), pre ústavy hluchonemých a slepcov (Břetislav Koloušek) a pre rozpočtové záležitosti (Václav Janouch).

II. odbor – stredné školy a učiteľské ústavy, viedol prednosta Ladislav Seidl, jeho zástupcom bol Štefan Hattala (obaja zemskí školskí inšpektori). Odbor mal dve vnútorné časti – *1) pedagogický dozor,* zastrešený štyrmi zemskými inšpektormi a štyrmi koreferentmi a *2) finančné záležitosti.*

III. odbor – viedol prednosta Miroslav Dobeš ako zástupca pôsobil Pavel Kadanec. Rovnako mal dve vnútorné časti – *legislatívne a stavby škôl.*

IV. odbor – účtovníctvo, koordinoval prednosta Václav Bambas, zástupcom bol Bohumil Čančík. Mal päť vnútorných častí – *oddelenie revízne, adjustačné, kontovacie, ľudové a meštianske školy, stredné školy.*

V. odbor – ľudovýchova, riadil prednosta dr. Václav Maule.

VI. odbor – manipulačný, viedol prednosta Jozef Špína, jeho zástupcom bol Jaroslav Tichovský. Mal štyri vnútorné časti – *index, protokolovanie, pisáreň a spisovňu*.

Referát ministerstva školstva v uvedených odboroch zamestnával 126 úradníkov, z nich bolo 33 koncepčných síl českých, 17 koncepčných síl slovenských.

In Slovenská archivistika, 1975, roč. X., č. 1, s. 63.

[7] Celková štruktúra Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska v roku 1919 bola nasledovná: I. Prezídium. II. Vládne referáty – 1. Administratívny, 2. Referát pre pravosúdie, 3. Pre vojenské záležitosti, 4. Pre štátnu políciu, 5. Pre poľnohospodárstvo, 6. Pre financie, 7. Pre cirkevné záležitosti, 8. Pre výživu a zásobovanie ľudu. 9. Pre priemysel a obchod, 10. Pre zdravotníctvo, 11. Pre školstvo a osvetu, 12. Pre premávku a poštu,13. Pre sociálnu starostlivosť a 14. Referát verejných prác. III. Riaditeľstvo pomocných úradov. LIPSCHER, Ladislav. K vývinu politickej správy na Slovensku 1918-1938. Bratislava: Veda, 1966, 244s.

[8] Bližšie: TURČAN, Ľudovít. Anton Štefánek, vedec – politik – novinár. Bratislava: Veda, 2011, 284 s.

Pridelených bolo 49 českých a 18 slovenských učiteľov a úradníkov, 8 sluhov a 1 šofér (4 z nich bolo Slováci).[9] V decembri 1921 sa úrad presťahoval do vlastnej budovy na Törökovej ulici č.2. Stránkové dni boli najprv v pondelok a štvrtok od 9.00 do 12.00. Od roku 1924 došlo k zmene stránkových hodín, na utorok a stredu od 9.00 do 13.00 hodiny.

Zmenu v organizácii Referátu ministerstva školstva v Bratislave priniesol organizačný poriadok, prijatý v podobe výnosu ministra školstva č. 7655/30 z 22. novembra 1930. Jeho hlavnou myšlienkou bolo aby pedagogický dozor nad školami bol oddelený od administratívy. Pedagogický ako i didaktický dozor nad školami mali vykonávať krajinskí školskí inšpektori.[10] O zmene informoval školské inštitúcie a úrady obežník č. 21 z 3. decembra 1930. Na čele úradu z hľadiska riešenia administratívy bolo tzv. *prezídium,* ktoré malo na starosti všetky veci správne, hospodárske, rozpočtové, tlačové, či veci zvlášť pridelené, ktoré sa týkali Referátu školstva v Bratislave ako celku. Prednostom prezídia bol ministerský radca JUDr. Jaroslav Hendrych. Referentmi prezídia boli Dr. Vavro Valentín a Miroslav Šimko. Vnútorne sa Referát delil na: A) *dozor nad školami po stránke pedagogicko-didaktickej,* ktorý sa ďalej členil na dve hlavné časti. Prvé pododdelenie – *dozor školy národné a ústavy špeciálne* – spravovali zemskí školskí inšpektori Július Ballo, František Heřmanský. Pridelenými silami boli Ferdinand Mačenka a Jozef Hana. Do kompetencie zemských školských inšpektorov pre národné školy patrilo podľa obežníka č. 24 z 31. decembra 1930, nasledovné : dozor nad školami národnými a ústavmi špeciálnymi, dozor nad úradovaním personálu školských inšpektorátov, vybavovanie spisov vzťahujúcich sa ku kvalifikácii školských inšpektorov a pridelených učiteľov, rozhodovanie o učebných osnovách, schvaľovanie učebných pomôcok a určovanie ich zoznamu, zápisnice a správy o prehliadkach škôl, knižnice, správy o rodičovských združeniach, kurzy pre učiteľov, kurzy pre mládež, rozvrhy hodín. Riešili aj agitáciu na školách či opatrovanie školských pomôcok vrátane rádií.[11] Druhé pododdelenie – *dozor školy stredné a učiteľskú ústavy* – viedli zemskí inšpektori Ferdinand Písecký, Matúš Stolárik, Štefan Hattala, František Malota, František Jancovič, Jozef Vydra a Bohumil Tesař. Pridelenými silami boli Ján Malý a Ján Novacký. Do kompetencie zemských inšpektorov pre stredné školy a učiteľské ústavy podľa obežníka č. 24

[9] Slovenský národný archív(ďalej SNA), fond Referát Ministerstva školstva a národnej osvety1918-1938 (ďalej RMŠaNO), inv. č. 138, kartón číslo 9 (ďalej k.). Do vnútornej organizácie jednotlivých odborov zasiahla tzv. župná reforma v roku 1923 na základe zákona č.126/1920 z 29. februára 1920. Celkovo bolo žúp 21. Na území Slovenska bolo 6 žúp – Bratislavská, Nitrianska, Považská, Zvolenská, Podtatranská a Košická, ktoré mali dovedna 54 inšpektorátov. Územnú pôsobnosť školských inšpektorátov určil Referát ministerstva školstva v Bratislave výnosom č. 67.590 z 15. septembra 1922. Nitrianska župa bola v zmysle zákona označená číslom XVI. Na základe prideleného čísla sa označovali jednotlivé národné školy. V roku 1928 bola zrušená organizácia podľa žúp a nastúpilo krajinské zriadenie podľa zákona č. 125/1927. Zriadenie zaviedlo oddelenie pedagogické, finančno-administratívne, pre zriaďovanie, udržiavanie a stavby škôl, rozpočtové a štatistické, právne a revízne s celoslovenskou platnosťou. TVRDOŇOVÁ, Daniela. Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave – archívny fond a jeho pôvodca. In Slovenská archivistika, 2013, roč. 48, č. 1, s. 12.

[10] TVDROŇOVÁ, ref. 9, s.12.

[11] SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, inv. č. 130, k. 2.

z 31. decembra 1930 patril: pedagogický a administratívny dozor na stredných školách a učiteľských ústavoch, podávanie inšpekčných správ, schvaľovanie protokolov riadnych a mimoriadnych porád, schvaľovanie hlavných výročných správ, schvaľovanie rozvrhu predmetov a hodín, revízia osobného stavu na ústavoch, návrhy na vypísanie konkurzov, skúšobné komisie pre školy obecné a meštianske, návrhy na udeľovanie vedeckých štipendií, povoľovanie nadpočetných hodín, zníženie učebných povinností, povoľovanie nepovinných predmetov, skúšky dospelosti, disciplinárne veci žiakov, exkurzie, mimoriadne prázdniny, nostrifikačné skúšky, mimoškolská činnosť, dovolenky, všeobecné veci pedagogicko-didaktické, návrhy na preloženie či trvalý odpočinok.[12] *Oddelenie B) administratíva – odbor I.* – mal na starosti právne, administratívne, finančné záležitosti škôl národných, materských, pomocných, sociálnych, školských inšpektorátov a zamestnancov na daných školách a inšpektorátoch. Prednostom odboru I. bol odborný radca Břetislav Koloušek. V rámci odboru I. boli dve pododdelenia – 1a) viedol ako prednosta Viktor Okályi, malo v kompetencii školy štátne a neštátne. Štátne spravoval Michal Lichner a neštátne Igor Kutlík. 1b) – prednostom bol dr. Vavro Valentín. Členilo sa vnútorne na štyri časti, ktoré viedli Pavel Kadanec, Jozef Hrivnák, JUDr. Jozef Valášek a Stanislav Musil. *Odbor II.* – riešil kompetenčne stredné školy, učiteľské ústavy, skúšobné komisie pre školy národné i pedagogické akadémie od správnych záležitostí cez služobné a platové pomery až po penzijné a disciplinárne veci zriadencov a zamestnancov týchto škôl. Prednostom úradu bol Miroslav Dobeš. *Odbor III*. – mal v kompetencii veci národnej osvety, ľudovej výchovy a verejného knihovníctva a veci zvlášť pridelené. Prednostom bol Karel Jelínek. *Odbor IV*. – riešil záležitosti cirkevné. V danom čase miesto nebolo obsadené a tak ho dočasne viedol prednosta Referátu v Bratislave. Zmeny v organizačnej štruktúre po stránke personálnej sa realizovali v roku 1931, o čom informoval obežník č. 10 z 2. apríla daného roka. [13] V období rokov 1918 až 1938 sa na čele Referátu ministerstva školstva v Bratislave vystriedali Anton Štefánek, Karel Jelínek, Bohumil Pluhař, Ján Halla, František Mašek a František Písecký.[14] Referát v Bratislave bol zrušený v októbri 1938. Jeho agenda bola rozdelená do 6 odborov – ľudové a materské školy, stredné školy a učiteľské ústav, odborné školy, vysoké školy a vedecké ústavy, osveta a sociálna starostlivosť, cirkevné a učtáreň.[15]

Školské inšpektoráty

V bývalom Rakúsko – Uhorsku predstavovali inšpektoráty hlavný kontrolný orgán pre národné školy. Spravidla jednu župu spravoval jeden inšpektorát. Ak mala väčší územný rozsah, mohli byť zriadené expozitúry inšpektorátu v rámci župy. Po vzniku Československej republiky bol zavedený systém škol-

[12] SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, ref. 11.
[13] SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, ref. 11.
[14] KÁZMEROVÁ, Ľubica. K vývinu štruktúra školstva na Slovensku v rokoch 1918-39. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (ed.) Slovensko v Československu. Bratislava: Veda, 2004, s. 422.
[15] SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, inv. č. 131, k. 3.

ských inšpektorátov pre menšie jednotky – okresy. Jeden okres, jeden inšpektorát. Vyskytli sa však aj prípady pôsobnosti jedného inšpektorátu pre dva okresy.[16] Podliehali priamo Referátu školstva v Bratislave, ktorý ich prostredníctvom riadil a kontroloval nižšie typy škôl (ľudové, meštianske, pomocné). Spočiatku nemali inšpektoráty zjednotený názov, v úradnom styku sa používali označenia ako škôldozorný úrad, štátny školský inšpektorát a iné, preto bol na základe výnosu ministerstva školstva z roku 1921 zavedený jednotný názov *školský inšpektorát*. [17] Novovymenovaní školskí inšpektori začali na území republiky rozdelenej do školských okresov, pôsobiť od polovice januára roku 1919.[18] Hlavné úlohy, ktoré mali noví inšpektori pred sebou boli – konštituovať školské inšpektoráty, vykonať súpis škôl a učiteľstva podľa dotazníkov, slovakizovať školstvo a učiteľstvo. V školách sa mali zamerať na kvalitu vyučovania, vyučovacie metódy, učebné osnovy a ich dodržiavanie, dochvíľnosť, technický stav budovy atď.[19] Na dôležitosť očistenia každého okresu od živlov maďarských, nespoľahlivých, vrátane miest učiteľských, upriamil pozornosť aj obežník Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska z 29. júla 1919 adresovaný všetkým školským inšpektorom.[20] Vzhľadom na rozsah stanovenej agendy bola inšpektorom pridelená

---

[16] Pôvodné územné rozdelenie zaniklo k 31. decembru 1922. Od 1. januára 1923 vstúpil na Slovensku do platnosti zákon o župnom zriadení č. 126/1920. Na jeho základe došlo k úprave územnej správy do žúp a v rámci nich do jednotlivých okresov. V 79 okresoch pôsobilo 55 školských inšpektorátov, ale iba 10 z nich malo pôsobnosť na 1 okres. Vo zvyšných prípadoch ich pôsobnosť presahovala hranice dvoch i viacerých okresov. Nitrianska župa hoci mala 9 okresov, mala inšpektorátov iba 7. Organizáciu a pôsobenie školských úradov od ministerstva po jednotlivé obce, vrátane dozoru nad školami, upravoval zákon o správe školstva č. 292/1920 z 9. apríla. Pri každom župnom úrade sa mala zriadiť župná školská rada, zložená zo župana, podpredsedu, zo zástupcov učiteľstva (celkovo 5 ľudí), zo zástupcov občianstva(10 ľudí) a z referentov pre veci pedagogické, administratívne a právne(ak ich bolo viacej ako 3 mali hlasovacie právo). Dĺžka mandátu učiteľstva a občianstva bola 6 rokov. Schádzali sa jeden raz do mesiaca. Členovia skladali sľub vernosti republike. Obce si zriaďovali miestne(obecné) školské rady, ich funkčné obdobie bolo 4 roky. Zvolená osoba bola povinná funkciu v rade prijať inak jej hrozila pokuta.

[17] KÁZMEROVÁ, ref. 14, s.420. Zbierka zákonov a nariadení rok 1920.

[18] Prvý inšpektorát bol zriadený v Uhorskej Skalici, neskôr v Nitre, Piešťanoch, Veľkých Topoľčanoch a Prievidzi. V Trenčianskej župe – v Trenčíne, Žiline, Ilave a Veľkej Bytči. V Turčianskej župe – v Turčianskom Sv. Martine, Orave, Dolnom Kubíne a Trstenej. V Liptovskej župe – Litovskom Sv. Mikuláši a Ružomberku. V Šarišskej župe – v Prešove. V Zemplínskej župe – v Trebišove. V Bratislavskej župe – boli zriadené dva, jeden pre mesto a jeden pre okolie a v Trnave. V Tekovskej župe – v Zlatých Moravciach, Hronskom Sv. Kríži. V Zvolenskej župe – v Banskej Bystrici, Lučenci. Koncom roka bolo celkovo 39 inšpektorátov. ZACHAROVÁ, Jarmila. Počiatky činnosti referátu ministerstva školstva a národnej osvety Československej republiky. In PAIDEIA: Philosophical E-Journal of Charles University, 2012, roč. 9, č. 1 – 2, s. 7.

[19] ZACHAROVÁ, ref. 18, s. 9.

[20] Po odchode učiteľov ktorí odmietli zložiť sľub vernosti československému štátu na základe nariadenia vlády č. 495 z 28. augusta 1919 v znení „ Slibuji na svou čest a svědomí, že Československé republice bud vždy věren, a její vlády poslušen, že budu veškeré státní zákony zachovávati, všechny své úřední povinnosti podle platných zákonů a nařízení vykonávati pilně, svědomitě a nestranně, úředního tajemství neprozradím a ve všem svém jednání jen prospěchu státu a zájmu služby bud dbáti“ bola 12. februára 1920 prijatá zákonná norma č.103/1920. Podľa paragrafu 2 stanovovala, že kto nezloží sľub, stratí svoje miesto, nároky na plat a výslužné pre seba a svojich rodinných príslušníkov. Takýto učitelia následne nemohli vykonávať pedagogickú činnosť. Situáciu sa podarilo vyriešiť príchodom českých pedagógov na Slovensko, čo sa udialo na zák-

pomoc v podobe zástupcu, spočiatku dočasne na tri mesiace, v prípade potreby i dlhšie. Inšpektori boli 12. decembra 1919 jasne upozornený, že daná osoba nie je pisár a má právo vykonávať inšpekcie na obecných školách ak bola na daných školách kvalifikovaná vyučovať.[21] Od novembra 1919 boli inšpektoráty rozdelené do štyroch obvodov.[22]

Na čele každého okresného inšpektorátu stál školský inšpektor. Do funkcie bol menovaný alebo úradom poverený učiteľ či profesor zapísaný v zozname čakateľov na miesto školského inšpektora na základe výnosu prezídia ministerstva školstva z 15. júna 1925 č.307 pres/24.[23] Do zoznamu bol zapísaný učiteľ, ak mal skúšku z učiteľskej spôsobilosti pre školy občianske a pôsobil v školstve najmenej 15 rokov po skúške spôsobilosti, resp. stredoškolskí pedagógovia, ak pôsobili v školstve najmenej 12 rokov po skúške. Vzhľadom na počiatočný nedostatok vhodných kandidátov boli do zoznamu spočiatku zaradené aj osoby bez uvedenej spôsobilosti, avšak museli absolvovať 6-mesačnú prax u niektorého školského inšpektora. Kandidát musel preukázať spôsobilosť vedenia pedagogickej a administratívnej agendy školského inšpektorátu. Žiadosti o zaradenie do zoznamu spolu s dokladmi sa podávali vždy v mesiaci január. K žiadostiam o zaradenie do zoznamu dával buď kladné alebo negatívne stanovisko Referát školstva v Bratislave a príslušný okresný školský inšpektorát. Ak sa uvoľnilo miesto inšpektora, záujemcovia naň sa prihlasovali na základe oznámenia publikovaného vo Věstníku Ministerstva školstva a národnej osvety. Inšpektorovi

lade zákona č.605/1919 z 29. októbra 1919. Umožňoval úradne prikázať štátnemu zamestnancovi, aby pracoval na akomkoľvek mieste v republike. Praktickým organizovaním presunu učiteľov z Čiech a Moravy na Slovensko bol na základe rozhodnutia ministerstva školstva č.31152 z 30. júna 1920 splnomocnený Referát v Bratislave. Výberom českých pedagógov pre Slovensko bol poverený Jaroslav Vlček, sekčný šéf slovenského oddelenia Ministerstva školstva v Prahe. MAGDOLENOVÁ, Anna. Slovenské školstvo v prvých poprevratových rokoch. In Historický časopis, 1981, roč. 29, č. 4, s. 485. Avšak nie všetci pridelenci na Slovensko boli danou cestou nadšení. Množili sa prípady, tak ako to uvádzal výnos ministerstva č.119.179 z 10. decembra 1921, kedy sa učiteľské sily zdráhali miesto nastúpiť. Žiadali odklad nastúpenia alebo zrušenie daného príkazu. Výnos upozorňoval, že pridelenec musí miesto nastúpiť inak bude čeliť disciplinárnym následkom. Učiteľom, ktorí síce sľub zložili, ale nevyhovovali z hľadiska spoľahlivosti pre prácu na slovenských školách Referát školstva poskytol 3-mesačné odstupné. Vyučovať im na území Slovenska neumožnil. Z učiteľov škôl vo Veľkých Topoľčanoch a okolí zložilo prísahu celkovo, pri spoločnej porade 30. apríla 1919, 102 učiteľov a 3 opatrovkyne. Prísahu nezložilo 21 učiteľov a 3 opatrovkyne. Štátny archív v Nitre (ďalej ŠAN), pobočka Topoľčany (ďalej PTO), fond Školský inšpektorát v Topoľčanoch 1919 – 1949 (ďalej ŠITO), Kronika školského inšpektorátu.

[21] ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, k. 1.

[22] Do prvého obvodu patrila – Bratislava, Skalica, Trenčín, Hlohovec, Žilina, Čadca, Turčiansky Sv. Martin Zvolen Brezno Banská Bystrica, Levoča , Prešov a Košice. Do druhého obvodu patrili – Bratislava II, Nitra, Veľké Topoľčany, Prievidza, Púchov, Veľká Bytča, Dolný Kubín, Trstená, Ružomberok, Liptovský Sv. Mikuláš, Kežmarok, Trnava. Do tretieho obvodu – Bratislava mesto, Galanta, Nové Zámky, Komárno, Ipeľské Šahy, Rimavská Sobota, Banská Štiavnica, Tisovec, Lučenec, Modrý Kameň, Košice II, Levice. Do štvrtého obvodu patrili – Bratislava III., Zlaté Moravce, Hronský Sv. Kríž, Bardejov, Sabinov, Rožňava, Michaľany, Michalovce, Humenné, Medzilaborce, Užhorod (slovenská časť) a Sobrance. Do konca roka 1919 bolo zriadených 39 inšpektorátov. ZACHAROVÁ, ref. 18, s. 10-11.

[23] Věstník Ministerstva školství a národní osvěty, 1925, roč. 7, č. 6.

pri výkone povinností pomáhal pridelený učiteľ a výpomocná kancelárska sila. Hore uvedený výnos bol doplnený predpisom ministerstva školstva z 7. októbra 1926 č. 42020.[24] Odporúčal, aby kandidáti, ktorí boli spôsobilí stať sa školským inšpektorom, hlásili sa na dobrovoľnú prax v dňoch vlastného voľna a hlavných prázdninách u školských inšpektorov. Mali sa tak zoznámiť a súčasne naučiť vybavovať úradnú agendu. Aby bol celý proces objektívny, boli od roku 1932 pre čakateľov na miesto inšpektora zavedené skúšky z teoretických a praktických vedomostí na základe výnosu ministerstva školstva z 6. júna 1932 č.53.648-I.[25] Skúšky sa konali pred komisiami, ktoré boli zriadené v Prahe, Brne a Bratislave. Predsedom komisie bol prednosta úradu školstva alebo jeho zástupca, členmi úradníci, znalci pedagógovia – profesori, docenti vysokej školy a ďalší odborníci. Predsedu komisie v Brne a Bratislave menovali na tri roky. Písomné skúšky sa konali v mesiacoch apríl až september, ústne v novembri. Žiadatelia podávali žiadosť služobnou cestou do konca februára, tam, kde bola komisia zriadená. K žiadosti sa pripájali doklady služobné, o vzdelaní a o činnosti literárnej alebo ľudovýchovnej. Úrad pripájal osobný výkaz a výpis z kvalifikačnej tabuľky za posledné tri roky a tzv. odobrenie nadriadeného školského inšpektora. Predseda komisie odmietol pripustiť ku skúške ak žiadateľ nemal predpísanú dĺžku praxe buď na národnej alebo strednej škole, alebo inej na ich roveň postavenej školy, ak mu bol za posledné tri roky udelený disciplinárny trest alebo nemal potrebnú kvalifikáciu. Skúška mala charakter teoretický a praktický. Kandidát mal preukázať, že je dostatočne oboznámený s príslušnou odbornou literatúrou, rovnako má skúsenosti v otázkach pedagogicko-didaktických, že pozná predpisy a organizáciu školstva, právne, platové a služobné pomery učiteľstva a dozoru nielen škôl. Skúška sa skladala z domácej práce, z písomnej skúšky klauzúrnej a zo skúšky ústnej. Tému písomnej práce domácej určovala skúšobná komisia na návrh člena profesora vysokej školy alebo docenta, ktorého touto úlohou poveril predseda komisie. Kandidát mohol byť od písomnej práce domácej oslobodený ak predložil hodnotné literárne dielo. Lehota vypracovania bola štyri mesiace s možnosťou predlženia o ďalšie dva mesiace. Ak nebola práca uznaná za vyhovujúcu, kandidát k ďalším skúškam nemohol pristúpiť. Pri kladnom zhodnotení nasledoval skúška klauzúrna, termín sa oznamoval minimálne 15 dní vopred. Počas tejto časti skúšky kandidát v úradných hodinách, počas jedného dňa, vypracoval dva samostatné návrhy na riešenie dvoch rokovacích spisov vybraných z bežnej agendy inšpektorátu pri ktorom bola komisia zriadená. Jeden spis sa mal venovať otázkam pedagogicko-didaktickým, druhý záležitostiam personálnym. Ústna skúška nemala trvať viacej ako dve hodiny pričom sa skúšalo z didaktiky, pedagogiky a zákonodarstva národných škôl. Mala preukázať, že kandidát má nielen dobrý prehľad, ale aj samostatný vecný úsudok. Komisia mala päť členov zastupujúcich každý skúšaný odbor. Výsledok sa uznášal na tajnom hlasovaní a označoval sa slovami „vyhovel" alebo „nevyhovel". Úspešný kandidát získal následne vysvedčenie potvrdzujúce jeho kladný výsledok. Skúšku bolo možné vo výnimočných prípadoch opakovať najskôr po dvoch rokoch avšak

[24] Věstník Ministerstva školství a národní osvěty, 1926, roč. 8, č. 10.
[25] Věstník Ministerstva školství a národní osvěty, 1926, roč. 8, č. 6.

len so zvláštnym povolením skúšobnej komisie. Správny poplatok predstavoval sumu 150 Kčs.[26] Drobná novelizácia predpisu sa uskutočnila 8. februára 1938 výnosom č. 176.006. Lehota pre písomnú prácu domácu bola stanovená na päť mesiacov, s možnosťou predlženia najdlhšie o jeden mesiac.[27]

Pre agendu a prácu inšpektorov sa usporadúvali porady a školenia, ktoré sa venovali aktuálnym problémom v školskej agende. Jedna z prvých spoločných porád školských inšpektorov na Slovensku bola zvolaná na 18. apríla 1921 do kresliarne chlapčenskej štátnej meštianskej školy v Bratislave. Program sa venoval administratíve školských inšpektorov, vyučovaniu a vyučovaciemu jazyku a obsadzovaniu voľných učiteľských miest. Pre východné Slovensko sa porada konala v Košiciach 25. apríla.[28] Okrem nich sa konali aj porady inšpektorov v rámci jednej župy. Porada školských inšpektorov župy č. XVI. sa konala v Nitre 11. decembra 1924. Predmetom diskusie bola metodika vyučovania na národných školách, pedagogické pokyny, administratívne pokyny a referáty účastníkov porady. Výsledkom stretnutia bola dohoda, že vo vyučovaní sa bude postupovať adekvátne žiakom – od ľahšieho k ťažšiemu, že budú používať vo vyučovaní len schválené učebnice a zlepšia čítanie u detí spolu s čistotou tried.[29] Župnú poradu z 13. decembra 1927 v priestoroch štátnej meštianskej školy T. G. Masaryka v Piešťanoch viedol zemský školský inšpektor Július Balla.[30] Predmetom diskusie, okrem pedagogických pokynov, bolo správne titulovanie učiteľa, vypĺňanie osobných výkazov, kolkovanie príloh, učebné pomôcky, výchova mladej generácie učiteľov či rozširovanie žiackych knižníc.[31] Porada pre všetky inšpektoráty z 14. decembra 1927 v štátnej meštianskej škole v Zvolene, okrem tradičných aspektov, riešila otázky ako zneužívanie dovolenky, sprísnenie lekárskych prehliadok, kolkovanie príloh atď.[32] Samostatná porada inšpektorov z Bratislavskej, Považskej a Nitrianskej župy sa uskutočnila v Trenčianskej Teplej 13. októbra 1928. Zamerala sa predovšetkým na administratívnu stránku inšpekcií škôl. V diskusii sa prítomní zhodli, že inšpekcie sa budú venovať úprave školy, triednej knihe, triednemu výkazu a osobe učiteľa. Osobitý dôraz kládli pri porade na dejepis,

[26] TVDROŇOVÁ, ref. 9, s. 12 p. č. 24; BILČÍK, ref. 6, s. 65-66; PLACHT- HAVELKA, ref. 4, s.150.

[27] Opatrenia v podobe výnosu ministerstva školstva z 8. marca 1928 č. 24.946/I-28 vylučovali rodinkárstvo v štátnej službe, keďže bolo ustanovené, že sa nepovoľuje aby osoby ktoré sú príbuzné alebo zošvagrené s okresnými školskými inšpektormi boli ustanovené v učiteľskej službe až do tretieho stupňa. SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, inv. č. 148, k. 17.

[28] ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, k. 2.

[29] SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, k. 17. Ministerstvo školstva v Prahe ako hlavný orgán schvaľovalo všetky učebnice a učebné pomôcky. Už krátko po vzniku republiky, 31. októbra 1918 bola vytvorená tzv. čítanková komisia (J. Vlček, F. Drtina, Kálal, Klíma, J. Sedláček, B. Vavroušek), aby pripravila učebnice pre slovenské školy a prostredníctvom nich poslovenčovala školstvo na Slovensku. Dňa 25. novembra 1918 dvaja členovia Sedláček a Vavroušek pripravovali nové slovenské šlabikáre a čítanky pre národné školy. Nedostatok učebníc Referát školstva v Bratislave spočiatku riešil českými učebnicami a poslovenčenými českými učebnicami. Maďarské učebnice vo vyučovacom procese povolené neboli. ZACHAROVÁ, ref. 18, s. 7.

[30] Porady sa zúčastnili s aj zástupcovia inšpektorátov z Trenčína, Turčianskej Teplej, Veľkej Bytče a Žiliny. V roku 1927 boli zemským školským inšpektorom Július Ballo a Václav Komárek, župným školským inšpektorom Daniel Bučenec. SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, k. 17.

[31] SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, k. 17.

[32] SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, k. 17.

kde sa výučba mala odpútať od memorovania mien naspamäť. Žiaci mali byť schopní porovnať udalosti minulé s prítomnosťou. Učitelia sa mali snažiť, aby dejiny u detí budili city altruistické. Záverom stretnutia sa prítomní zhodli, že je potrebné konať porady pravidelnejšie, aby sa „lepšie spoznali."[33]

Administratívnu agendu okresných inšpektorátov podrobnejšie upravoval samostatný výnos Referátu v Bratislave z 16. mája 1920 č. 18.613/I, v podstate dopĺňal výnos z 20. apríla 1920 č. 14.688/III. Podľa neho každý inšpektorát mal viesť niekoľko druhov písomností podací protokol, index (všeobecných výnosov ministerstva školstva, index výnosov školského referátu, index všetkých učiteľov, fascikle venujúce sa jednotlivým školám uložené v abecednom poradí (rozvrhy, žiaci, inšpekcie, budovy atď.,) pokladničnú a poštovnú knihu. Výnos zároveň uvádzal, že všetky žiadosti predkladané úradu musia byť okolkované kolkom v hodnote 2 Kčs a prílohy kolkom v hodnote 50 halierov za každú prílohu osobitne.[34] Avšak už 25. marca 1926 sa v Žiline konalo rokovanie komisie o zjednodušení administratívy školských inšpektorov, keďže podľa komisie úradovanie inšpektorov nebolo jednotné. Komisia ako taká zasadala 26. mája, 28. mája a 5. júna 1926. Rozposlala obežník na všetky inšpektoráty s otázkami žiadajúcimi uviesť návrhy na nápravu situácie. Odpoveď zaslalo len 38 z nich. Z odpovedí komisia došla k záveru, že každý inšpektorát by mal mať nasledujúce knihy a tlačivá – jednaciu knihu, index škôl a učiteľstva, prehľad škôl, index normálií, prehľad o inšpekciách, záznamy o dovolenkách, záznamy učiteľov penzistov, záznamy o železničných legitimáciách, inventár inšpektorátu, kmeňové knihy, kvalifikačné tabuľky, kroniku, věstníky ministerstva školstva, jednaciu knihu spisov dôverných, normálie a zoznam knižnice.[35] Hlavnou povinnosťou inšpektorátov zostávala kontrolná činnosť – minimálne raz do roka vykonať riadnu prehliadku na každej škole v rámci inšpektorátu. Získané informácie následne zasielali Referátu školstva v Bratislave.[36] Inšpektori sa pri inšpekciách mali zvlášť presvedčiť, či sa na školách používajú len schválené učebné pomôcky a či výzdoba školy zodpovedá „duchu štátno-výchovnému".[37]

---

[33] SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, k. 17.

[34] BILČÍK, ref. 6, s. 92. Správy školského referátu v Bratislave z 16. mája 1920 č. 18.613/I.

[35] Inšpektorát v Topoľčanoch v odpovedi navrhol aby sa inšpekčné zápisnice písali podľa potreby. Súčasne zdôraznil požiadavku na telefónnu linku pre každý inšpektorát. SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, k. 17.

[36] Obežník Referátu v Bratislave z 26. augusta 1931 č. 62.397/I-31 delil prehliadky škôl na riadne a mimoriadne. Riadna mala byť zameraná na pedagogickú, administratívnu a hygienickú stránku školy. Spisovala sa z nej zápisnica v štátnom resp. vyučovacom jazyku. Tento typ prehliadok sa mal konať v čase od 1. októbra do 25. júna. Vopred sa neoznamovali. Na základe pokynu sa odporúčalo vziať na inšpekciu aj predsedu príslušnej školskej stolice alebo kuratória, ak išlo o neštátne školy. Zápisnica z mimoriadnej prehliadky sa nepísala, okrem prípadu, ak bola úradne nariadená. Ustanovenia obežníka začali platiť od školského roka 1932/33. SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, inv. č. 149, k. 19.

[37] ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, k. 17.

Okresný školský inšpektorát v Topoľčanoch

Okresný inšpektorát v Topoľčanoch bol zriadený 3. apríla 1919, v tom čase pre okresy Topoľčany a Žabokreky nad Nitrou. Usídlil sa v budove štátnej ľudovej školy na Benešovej ulici č. 1, kde mal vyčlenené dve miestnosti.[38] V danom období do jeho kurately, v rámci okresu, spadlo 87 ľudových škôl, 3 meštianske školy a 10 detských opatrovaní. [39] Od 1. januára 1923, po župnej reforme na základe zákona č.126/1920, ostalo v Nitrianskej župe 9 politických okresov ale školských inšpektorátov bolo iba 7.[40] Každý školský inšpektor bol následne na základe obežníka Referátu školstva v Bratislave z 11. apríla 1923 povinný osobne preskúmať, na základe zoznamu, či školské obce v zozname uvedené do obvodu okresného inšpektorátu patrili. Ak našli nezrovnalosti, či už v podobe obce, ktorá do zoznamu nepatrila alebo naopak nejaká obec v zozname uvedená nebola, mali danú skutočnosť označiť červeným atramentom a informovať o tom Referát v Bratislave. Aby hranice inšpektorátov boli v zmysle nového župného zriadenia bola pre každú župu zvolaná samostatná porada. Župa nitrianska mala poradu inšpektorov 2. mája 1923 v budove štátnej meštianskej školy v Nitre o 15.00 hodine popoludní.[41] Územná pôsobnosť inšpektorátov v zmysle nového zriadenia začala až po ukončení aktuálneho školského roka, teda od 1. júla 1923.[42]

---

[38] ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, k. 7.

[39] V rámci okresu Topoľčany (tvorilo ho 57 obcí) bol 19 štátnych ľudových škôl, 5 obecných ľudových škôl, 27 rímsko-katolíckych ľudových škôl, 1 evanjelická ľudová škola, 4 židovské ľudové školy, 1 štátna meštianska chlapčenská a dievčenská škola, 1 rímsko-katolícka meštianska škola, 2 štátne detské opatrovne a 4 súkromné detské opatrovne. Na území okresu Žabokreky (tvorilo ho 37 obcí) bolo 6 štátnych ľudových škôl, 4 obecné ľudové školy, 19 rímsko-katolíckych ľudových škôl, 1 súkromná ľudová škola, 1 židovská ľudová škola, 3 štátne detské opatrovane a 1 súkromná detská opatrovňa. Po vytvorení školského inšpektorátu v Bánovciach nad Bebravou došlo k vyčleneniu 10 obcí z topoľčianskeho inšpektorátu v prospech bánoveckého. Išlo o obce a školy – 3 štátne ľudové školy(Dolné Vestenice, Návojovce a Nedašovce) a 7 rímsko-katolíckych ľudových škôl (Dvorníky nad Nitrou, Horné Vestenice, Nitrianske Sučany, Račice, Skačianske Hradište, Skačany a Veľké Bielice). ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, ref. 21. Správy školského referátu v Bratislave, 1923, roč. 4, č. 11, s. 91-98.

[40] Išlo o okresy Bánovce nad Bebravou, Nitra, Nové Zámky, Parkáň, Prievidza, Stará Ďala, Topoľčany, Vráble a Zlaté Moravce. Okres Žabokreky nad Nitrou zanikol. Na základe súhrnnej správy o stave školstva v župe č. XVI.(Nitrianska) za rok 1925 ktorú vypracoval župný školský inšpektor Matej Miškóczi, sa dozvedáme, že učitelia v župe konali svoje povinnosti v prospech žiactva svedomito a každý deň sa zlepšovali. Pozitívne výsledky pripisoval vedeniu inšpektorátov v 7 inšpektorátoch, konkrétne bánovecký viedol inšpektor Karol Hakl, nitriansky Ferdinand Klocháň, novozámocký Ferdinand Kurinský, novozámocký II. Elemír Vallay, prievidzský František Lehký, topoľčiansky Jozef Paulovič a zlatomoravecký Jozef Ozábal. SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, inv. č. 149, k. 19.

[41] Zvolenská župa mala poradu 3. mája v štátnej meštianskej škole vo Zvolene, Považská župa v štátnej meštianskej škole v Turčianskom Sv. Martine 4. mája, Podtatranská župa v štátnej meštianskej škole v Liptovskom Sv. Mikuláši 5. mája, Košická župa v štátnej meštianskej škole v Košiciach 7. mája 1923. ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919 – 1949, k. 3.

[42] Podľa uvedeného výnosu bola deľba a počet inšpektorátov v šiestich župách nasledovná: Bratislavská župa 9 školských inšpektorátov, Nitrianska župa 7 inšpektorátov, Považská župa 8 inšpektorátov, Zvolenská župa 10 inšpektorátov, Podtatranská 7 inšpektorátov a Košická župa 13 inšpektorátov. Spolu ich počet bol 54. Správy školského referátu v Bratislave 1923, ref. 39; BILČÍK, ref. 6, s. 65.

Na čele inšpektorátu v Topoľčanoch sa v medzivojnovom období vystriedali traja inšpektori. Prvým bol *Jozef Paulovič*.[43] Menovaný bol 29. marca 1919, úradu sa ujal 4. apríla. Pomocníkmi inšpektora sa v roku 1919 stali Anton Smolka, odborný učiteľ meštianky z Prahy ako poradca a Ján Boček, učiteľ z Topoľčian.[44] V septembri roku 1926 bol do inšpektorátu pridelený učiteľ Ján Ryška.[45] Prácu inšpektora Jozefa Paloviča v rámci inšpektorátu kladne hodnotili viaceré kontroly, napr. správa župného inšpektora Mateja Miškócziho. Osobitne vyzdvihoval činnosť školského inšpektora pri zriaďovaní nových škôl v okrese a príkladné vedenie školských inšpekcií.[46] Jozef Paulovič bol penzionovaný 1. januára 1932. Administratívnu agendu, do príchodu nového inšpektora, prevzal Eugen Slamka.[47] *František Káčer*, bol druhým školským inšpektorom pre Topoľčany menovaný výnosom z 12. februára 1932 č. 185.452/31-I/2. Úrad prevzal 8. marca daného roku.[48] V čase keď prevzal úrad sa v topoľčianskom inšpektoráte nachádzalo spolu 79 škôl z toho boli 3 školy meštianske (2 štátne a 1 cirkevná) a 76 ľudových škôl (32 štátnych, 36 cirkevných a 8 obecných) spolu s 239 triedami.[49] Tretím školským

[43] Jozef Paulovič sa narodil 17. marca 1870 v Dolnom Jasove (neďaleko Turčianskeho Sv. Martina), navštevoval meštiansku školu v Martine. Nastúpil do učiteľského ústavu v Kláštore pod Znievom, kde študoval od roku 1887 do roku 1891. Následne začal pôsobiť na škole v Starej Turej, potom v Báčke. V februári 1893 sa oženil s Emíliou Dobvuckou zo Skalice. Narodili sa im dcéry Oľga 1895, Emília 1897, Elena 1899, Božena 1901 a Darina 1906. Od roku 1899 do roku 1919 pôsobil na škole v Starej Turej. Od apríla 1919 bol menovaný školským inšpektorom vo Veľkých Topoľčanoch. Do pracovnej náplne inšpektorov patrila aj posudzovateľská práca. Jozef Paulovič dostal v septembri 1926 s mesačnou lehotou na posúdenie knihu Gustava Kadlečíka. Dejepis pre V. a VI. ročník škôl ľudových. Posúdenie sa malo týkať stránky vecnej, metodickej, jazykovej a politickej. Mal objektívne prihliadať k prednostiam a nedostatkom učebnice. Posudok zakončený návrhom na pripustenie knihy alebo zamietnutie knihy mal predložiť najneskôr do 1. októbra daného roka. ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919 -1949, k. 5. Kronika školského inšpektorátu.

[44] Ako poradcovia v neskoršom období pôsobili Václav Stryhal, Ján Ille a Jaroslav Štencl. Výpomocnými silami v roku 1924 boli Ľudovít Matulák a Ján Dudák. SNA, fond RMŠaNO 1918-1938, k. 17.

[45] Ján Ryška zostal na mieste do roku júna 1930, potom bol preložený do Referátu školstva v Bratislave. Od roku 1937 po odchode výpomocnej kancelárskej sily Jána Dudáka v máji do ústredia Ministerstva školstva v Prahe zaujala jeho miesto od 1. októbra 1937 Milada Vejdová. Prepustená bola na vlastnú žiadosť v decembri roku 1938. Pracovná doba výpomocných kancelárskych síl bola 7 hodín denne. ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919 – 1949, k. 5.. Kronika školského inšpektorátu.

[46] Celkovo bolo v roku 1927 v okrese 78 škôl s 155 triedami. ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, k. 7.

[47] Od 1. decembra 1936 odišiel na inšpektorát do Čadce, na jeho miesto nastúpil Andrej Novotný, správca štátnej ľudovej školy vo Veľkých Leváročh. ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, k. 14.

[48] František Káčer sa narodil 10. októbra 1891 v okrese Pardubice. Študoval na meštianskej škole v Hradci Králové, i učiteľský ústav v rovnakom meste. Maturoval v roku 1911. Skúšku učiteľskej spôsobilosti vykonal v roku 1917. Z Čiech bol preložený 1. septembra 1919 na Slovensko. Pôsobil v Trnave, Spišskej Novej Vsi a Handlovej. V októbri 1919 sa oženil s Eliškou Wisingerovou a narodili sa im deti Jozef, Milada, Kveta a František. V roku 1927 ovdovel. Oženil sa po druhý raz s Gizelou Richterovou v roku 1928. Od 1. mája 1934 bol menovaný definitívnym riaditeľom štátnej meštianskej školy v Rajci. Bol autorom učebnice: Mluvnica a cvičebnica pre slovenské meštianske školy. Podľa dobových ohlasov, bola zameraná viacej prakticky pre potreby žiakov a žiakom prístupnejšia ako predchádzajúce, príliš vedecké cvičebnice. ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, k. 14.; Kronika školského inšpektorátu.

[49] ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, k. 22, 24.

inšpektorom bol od roku 1939 *Ján Klimko*.[50] Úradné hodiny inšpektorátu v Topoľčanoch boli štvrtok a piatok od 9.00 do 13.00, v iných dňoch resp. hodinách stránky chodiť nemali aby „nehatili úradnú prácu".[51] Z hľadiska technického zázemia až do roku 1936 nemal inšpektorát vlastnú telefónnu linku. Bola zavedená až v decembri daného roka, pričom úrad na jej zriadenie dostal mimoriadnu dotáciu vo výške 500 Kčs.[52] Úradné zázemie inšpektorátu sa zlepšilo od 1. júla 1938, keď vstúpila do platnosti nová nájomná zmluva. Vďaka nej, získal inšpektorát do prenájmu štyri nové miestnosti vrátane vybavenia za celkovú sumu 4000 Kčs ročne. Platnosť zmluvy bola do 30. júna 1941. Majiteľkou priestorov bola Gizela Káčerová, rodená Richterová. Nové priestory sa nachádzali na ulici Sv. Václava číslo 9. Ich výhodou, podľa dobovej správy, bolo okrem iného, ústredné kúrenie.[53]

K pravidelnej agende inšpektorátov patrili aj porady učiteľského zboru a správcov škôl, ktoré sa nachádzali v danom okrese. Účasť učiteľov okresu na poradách bola povinná. Program sa venoval teoretickým otázkam, administratívnym a pedagogickým pokynom školského inšpektora, povinnej osemročnej dochádzke, vypracovávaniu osnov učebnej látky, zavedeniu telefónnej linky na inšpektoráte či pobytu českých pedagógov z Litomyšle v roku 1926. [54] Inšpektorát zastrešoval aj študijné pobyty pre „svojich" učiteľov, napr. v čase od 11. mája do 17. mája 1924 sa študijného zájazdu slovenských učiteľov do Prahy zúčastnilo 36 učiteľov z topoľčianskeho inšpektorátu. Navštívili viaceré ľudové a meštianske školy v Prahe, pamätihodnosti Prahy a školy v okrese Hradec Králové.[55] Školský

---

[50] WIEDERMANN, Egon at al. Topoľčany vo vrstvách vekov. Bratislava: Prima Print, 2010, s. 241. ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919- 1949, k. 26.

[51] ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, ref. 21.

[52] Do odborných nákladov na chod úradu vo výške 5746 Kčs, patrili položky ako kurivo, osvetlenie, písací paušál, čistenie, kancelárske potreby, tlačivá či telefónny paušál vo výške 604 Kč. ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, k. 23, 25.

[53] ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, k. 27, 28.

[54] Po ukončení pobytu zaslali dňa 14. júna 1926 školskému inšpektorátu v Topoľčanoch ďakovný list. ŠAN, PTO, fond Národná škola I.- Úradné spisy – Štátna ľudová škola 1885-1951, nespracované. Z hľadiska administratívneho okresný školský inšpektorát v rámci bežnej agendy podal stanovisko aj k otázke správneho oslovovania žien zamestnaných v školstve. V decembri roku 1932 Referát školstva v Bratislave požiadal o vyjadrenie sa z pohľadu inšpektorátu k otázke používania oslovenia „pani" v školskej správe bez rozdielu, či by išlo o zamestnankyňu vydatú alebo slobodnú. Žiadal zistiť koľko slobodných učiteliek súhlasí, aby v úradnom styku tak ústnom ako i písomnom v školskej správe boli označované slovom „pani", koľkým vyhovuje vtedajší stav a koľko ich o otázku nemalo záujem. Inšpektorát sa vyjadriť najneskôr do konca januára 1933. Na základe následného prieskumu boli zistené, že štyridsaťpäť žien súhlasilo so zavedením daného oslovovania, vtedajší stav v podobe oslovenia „slečna" vyhovoval štyrom a na otázke nemalo záujem pätnásť žien učiteliek. ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919-1949, k. 12.

[55] Presný menoslov účastníkov: Jozef Paulovič, Vojtech a Irena Šašváry, Michal Zádor, Elena Patzková, Joachim Pollák, Ladislav Šteiner, Anna Pospíšilová, Peter Pospíšil, Elena Ostermajerová, Koloman Boďa, Jozef Horváth, Stanislav Bargár, Elena Paulovičová, Matúš Vráveľ, Klára Majlingová, Irena Korecová, Margita Mallová, Elena Belicová, Teodor Kunst, Emil Demeter, Gejza Boóc, Štefan Ballay, Elena Pritzová, Štefan Balogh, František Wollmann, Anton Sečanský, Július Gažo, Rudolf Kardoš, Gizela Kardošová, Jozef Reško, Aurélia Rešková, Zdenka Mišković, Jozef Zachara, Emília Paulovičová a Mária Muchová. Organizovanie tohto druhu študijných zájazdov odporúčal už výnos ministerstva školstva z 9. decembra 1923 č. 143.507/I-23, nielen

inšpektorát v Topoľčanoch, resp. útvary školských inšpektorátov zanikli v júni roku 1949.

Po vzniku Československej republiky sa riadenie a správa školstva v nových, zmenených podmienkach, stáva jednou z priorít štátu. S ohľadom na predchádzajúci systém a panujúce odlišnosti potrebovalo Slovensko samostatnú inštitúciu zodpovednú za riadenie školstva na jej území v rámci novej republiky. Riešením problému bol vznik Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave. Vznikla tak prvá inštitúcia spravujúca slovenské školstvo od personálnej po materiálnu stránku v zmenených politických pomeroch. Celá štruktúra, vrátane určenia kompetenčných hraníc, sa realizovala na „zelenej lúke", keďže predtým slovenské školstvo žiadnu podobnú inštitúciu nemalo. Prvoradým problémom, ktorý potreboval vyriešiť, bola potreba prispôsobiť školy v jednotlivých okresoch novým politickým pomerom. Na tento cieľ sa v prvých rokoch sústredili školskí inšpektori osobne zodpovední za zlepšenie situácie. Náročnosti úlohy a rozsahu agendy zodpovedal aj komplikovaný výberový proces prísne selektujúci budúcich okresných inšpektorov. V dôsledku uvedeného kroku nebolo časté striedanie osôb vo funkcii inšpektora tak ako to ukazuje príklad školského inšpektorátu v Topoľčanoch. Za obdobie rokov 1918-38 sa vystriedali vo funkcii len dve osoby.

po stránke školskej aj po stránke československej vzájomnosti. V roku 1924 sa podľa obežníka ministerstva školstva zúčastnilo študijných pobytov v Čechách v mesiacoch máj až jún okolo 1400 učiteľov. ŠAN, PTO, fond ŠITO 1919- 1949, k. 3.

RECENZIE / REVIEW / KRITIK

ARPÁŠ, Róbert. ***Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSĽS o autonómiu Slovenska.*** **Bratislava : Veda, 2011, 200 s. ISBN 978-80-224-1190-5**

Protirečivosť nedlhej histórie prechodu medzi dvoma politickými systémami, ktorý predchádzal vzniku prvého samostatného štátu v slovenských dejinách, je jasne čitateľná v historickom vedomí širších vrstiev obyvateľstva i v odborných kruhoch. Cesta k samostatnosti, ktorá vyvrcholila vznikom Slovenského štátu v marci 1939, bola determinovaná viacerými rovinami, v rámci ktorých sa udalosti odohrávali, či už to bola rovina medzinárodnopolitická, vojenská, právna, alebo vnútroštátna politicko-stranícka, slovensko-česká či národnoemancipačná. Medzi týmito vzájomne determinovanými sférami logicky prichádzalo k inklúzii, pri historickej interpretácii búrlivej minulosti však možno postrehnúť rozdiel v názoroch autorov faktografickej literatúry na relevantnosť jednotlivých faktorov.

Problematika slovenských dejín prvej polovice 20. storočia s dôrazom na česko-slovenské vzťahy je predmetom dlhodobého záujmu Róberta Arpáša. Monografická prvotina tohto historika sa sústreďuje na predautonómnu éru, predovšetkým na pôsobenie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na československej vnútropolitickej scéne. Z tematicko-chronologického hľadiska sa R. Arpáš venuje jej rokovaniam s vládou a prezidentom, kooperácii s opozičnými politickými stranami národnostných menšín, ale aj zahraničnopolitickým aktivitám vrátane kontaktov radikálneho krídla s iredentistickými kruhmi. Z toho badať, že autor sa cielene zameral na detailnú analýzu udalostí v rokoch 1935 – 1938, teda na kľúčové obdobie na presadenie základnej požiadavky HSĽS.

Dielo s takmer dvesto stranami je rozdelené do desiatich kapitol s bohatým poznámkovým a citačným aparátom. Hneď v predhovore sa autor nevyhol kritike starších odborných názorov. Výhradu prejavil aj pri domnienkach Jana Rychlíka, ktorý problematiku česko-slovenských vzťahov spracoval najkomplexnejšie. Táto skutočnosť je o to sympatickejšia, že knihu R. Arpáša recenzoval práve Rychlík. Na rozdiel od ostrieľaného českého historika Arpáš tvrdí, že slovenský nacionalizmus nemusel nevyhnutne spôsobiť definitívny rozpad Československa. Autor fundovaným spôsobom polemizuje aj s hodnotením autonomistického hnutia v marxistickej či exilovej (tzv. neoľudáckej) historiografii. Nie je prekvapením ani hodnotenie a využitie prác nastupujúcej generácie historikov.

V úvodnej kapitole sú primerane a príťažlivo objasnené okolnosti voľby Edvarda Beneša za československého prezidenta v decembri 1935. Beneš dostal hlasy všetkých slovenských voliteľov, čo sa T. G. Masarykovi nikdy nepodarilo. Jasný a nespochybniteľný výsledok voľby však nekorešpondoval so skutočnosťou. V niekoľkodňovej hre, ktorá voľbe predchádzala, sa objavovalo viac kandidátov rôznych frakcií najsilnejších politických strán. Jazýčkom na pomyselných váhach bola HSĽS. Jej príklon na stranu hradného tábora tiež nebol jednoznačný – autor to kategoricky dokazuje najmä na príklade postojov Benešovho zásadného protivníka v ľudovej strane Karola Sidora a jeho oponenta Jozefa Tisa, ktorý pôsobil v Benešov prospech. O paradoxnej situácii, ktorá nastala finálnym hlasovaním ľudákov za ľavicového politika, známeho ako neoblomného zástancu myšlienky československej etnickej jednoty, svedčí i Tisov výrok uvedený v práci na strane 34: *„... Z dvoch ziel som si vybral to, ktoré som pre nás považoval za menšie.“* Hoci sa nádeje HSĽS vkladané do Beneša a očakávania v podobe konkrétnych benefitov nesplnili, predsa len sa slovenskej otázke v druhej polovici 30. rokov venovala širšia pozornosť, a to i v dôsledku vrenia na zahraničnopolitickej scéne. R. Arpášovi sa podarilo odhaliť množstvo detailov v spleti neverejných iniciatív, zákulisných vyjednávaní a intríg, do ktorých aktívne vstupovali Masarykov úzky krúžok, apoštolská nunciatúra či slovenská cirkevná hierarchia. Pútavý štýl písania textu vyvoláva pocit osobnej prítomnosti čitateľa v príbehu, teda na zákulisných rokovaniach od momentu ohlásenia odstúpenia „Prezidenta-Osloboditeľa“ i na samotnej voľbe prezidenta 18. decembra 1938. Jediným postrehnutým nedostatkom na tomto mieste je zrejme nepresný dátum zasadnutia užšieho predsedníctva agrárnej strany (na 23. strane textu), čo však plynulosť textu v zásade nenarušilo.

Obsahom ostatných častí prítomnej monografie sú rozhodujúce udalosti na ceste HSĽS k presadeniu svojho nosného cieľa: piešťanský zjazd v roku 1936, odložené obecné voľby na jeseň 1937, počas ktorých prekvapivo zaznievali radikálne vyjadrenia i u predstaviteľa umierneného (aktivistického) krídla v ľudovej strane Jozefa Tisa, čo by sa podľa R. Arpáša dalo interpretovať aj ako súčasť predvolebnej kampane, vo všeobecnosti charakteristickej nekorektným politickým správaním. Na povrch v tom čase už markantne vyplávala tendencia doživotného predsedu strany Andreja Hlinku k utvoreniu „národnej jednoty“. Autor knihy opäť excelentne dokumentoval, že potreba stranícke disciplíny a Hlinkovo politické zmýšľanie boli charakteristické pre celú jeho stranu. Nasledujú časti zaoberajúce sa študentskými demonštráciami na konci roku 1937 a Hlinkovým rozhodnutím o radikálnom kurze k získaniu autonómie v dvadsiatom roku republiky.

Tretia kapitola nám z početných zorných uhlov predstavuje úsilie ľudovej strany i konkurenčných politických strán a prúdov o mocenské ovládnutie Slovenska. HSĽS nebola totiž jedinou stranou na pluralitnej politickej scéne medzivojnovej republiky, ktorá ponúkala riešenie tzv. slovenskej otázky. Štvrtá kapitola rozoberá obnovený záujem o osobu, ktorá výrazne ovplyvnila činnosť ľudovej strany – Vojtecha Tuku. Jedna z najrozsiahlejších kapitol sa zaoberá obecnými voľbami v roku 1938 a úlohou, ktorú v nich zohrala delegácie Slovenskej ligy. Veľký význam majú aj poznatky o kontaktoch ľudáckych predstaviteľov

s iredentistickými kruhmi, ktoré dokazujú ich aktívne ovplyvňovanie politického postupu HSĽS prostredníctvom financovania niektorých jej aktivít zo zahraničných zdrojov. Načrtnuté kontakty ľudákov s predstaviteľmi menšinových strán, teda aj s Konrádom Henleinom či Jánosom Esterházym, čiastočne odkrývajú verejnosti tiež podozrivé aktivity týchto známych persón.

Dielo je v záverečnej časti účelne zakončené faktickým priznaním autonómneho štatútu Slovenska v októbri 1938. Ani smrť Hlinku v auguste 1938 nezastavilo naplnenie hesla „V novom roku do útoku", s ktorým do jubilejného roku ľudová strana vstupovala. No ako konštatuje autor, konečné víťazstvo v zápase o dosiahnutie autonómie umožnil až veľmocenský diktát z Mníchova. Táto kapitola sa špeciálne venuje okolnostiam podpisu tzv. žilinskej dohody zo 6. októbra 1938 – zaujímavej téme nielen pre historikov, ale aj pre politológov a právnikov. Pre súčasný výskum tejto problematiky spočíva dôležitosť kapitoly predovšetkým v sumarizácii výkladov tohto aktu aj s dôsledkami na Československú republiku. Autor síce nepopiera nároky na objektívny právny výklad, ktorý označil zmeny dosiahnuté v Žiline za ústavný prevrat pod neprípustným politickým nátlakom, no na strane druhej zdôrazňuje dlhodobé úsilie ľudovej strany riešiť uznanie autonómie Slovenska ústavným spôsobom. Premyslený postup neochvejného forsírovania svojich predstáv o riešení slovenskej otázky zo strany skúseného stratéga Beneša si napokon osvojili aj čelní predstavitelia HSĽS a zo správneho úsudku R. Arpáša vyplýva, že nárok na taktizovanie ľudákov v tejto ostrej konfrontácii a vyjednávanie v medziach legislatívy bol do určitej chvíle vcelku zákonitý. Aj keď pri nátlaku na Prahu ľudová strana využívala kartu frontu menšinových strán, zlučovanie slovenskej a menšinovej otázky odmietala a nehodlala sa uspokojiť s riešením v rámci nového menšinového zákona. Ako „štátny národ" mali byť Slováci pri uspokojovaní svojich požiadaviek uprednostnení. Práca však tiež akcentuje, že vo fáze akcelerácie krízy sa ľudáci pustili do rokovaní o separácii Slovenska bez akejkoľvek zákonnej legitimity. Smer, akým sa následne Slovensko uberalo pod správou ľudákov, bol v rozpore s odkazom zakladateľa strany, keďže nezodpovedal pôvodnému politickému programu strany.

Súčasťou knihy je obrazová príloha, ktorá veľmi vhodne dopĺňa textovú časť. Tvoria ju známe i menej dobové fotografie a vzácne historické dokumenty, pochádzajúce z viacerých archívnych fondov, napríklad návrh na riešenie slovenskej otázky, ktorý prezident predstavil podpredsedovi HSĽS Jozefovi Tisovi 22. septembra 1938, či telegram zo 6. októbra 1938, ktorým československá vláda vymenovala Tisa za ministra pre správu Slovenska. Asi nedopatrením nie sú niektoré prílohy správne očíslované, z obsahového hľadiska však ide o okrajovú chybu.

Autor práce prináša nielen nové pohľady na túto problematiku, ale zároveň i prehľadný a nezaujatý popis, ktorý do hĺbky rozoberá jeden z najkritickejších časových úsekov našich dejín. Okrem toho predostiera doposiaľ málo známe alebo neznáme informácie opierajúce sa o vlastný archívny výskum. Možno len privítať, že sa mu podarilo prezentovať nielen priebeh jednotlivých udalostí, ale aj transformáciu jednotlivých osobností (vari najlepším príkladom je postava Karola Sidora, ktorý sa postupne presunul z radikálneho krídla na umiernené pozície). Mapovanie aktivít ľudáckeho autonómneho hnutia je vhodne zasadené

do širšieho československého i zahraničnopolitického rámca, čím sú nenásilne spojené línia „veľkej centrálnej politiky“ a línia „malej vnútrostraníckej politiky“. Žilinské udalosti R. Arpáš nehodnotí jednostranne, neinterpretuje otázku z názvu práce čierno-bielo ako jednoznačné víťazstvo národného princípu alebo – naopak – prehru obyvateľstva, zvyknutého na demokratické vymoženosti československého štátu. V takomto širokom horizonte nazerania na problematiku sa celkom oprávnene vynárajú autorove úvahy o možnosti, že pri citlivejšom prístupe z českej strany a účinnejšej taktike slovenských zástancov československej jednoty by sa myšlienka československej politickej jednoty napokon presadila aj na Slovensku.

Recenzovaná publikácia predstavuje ucelený súbor hodnotných materiálov, ktoré reflektujú súčasné potreby a trendy bádania vývoja politických strán na Slovensku. Nezaťažuje čitateľa všeobecnými vágnymi konštatovaniami, ale ponúka to, čo bežný čitateľ tohto žánru očakáva – konkrétne a historicky podložené informácie, mená či zaujímavosti. Vedecká monografia je napísaná na vysokej úrovni, je produktom autorových výskumov, serióznej práce s prameňmi a s publikovanou literatúrou. Jednoznačne ju môžu využiť ďalší bádatelia pri osvetľovaní neznámych dejín a vypĺňaní pestrej mozaiky našej histórie.

Martin Hetényi, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

ANOTÁCIE / ANNOTATIONS / GLOSSEN

HANUŠ, Jiří et al. *Nostalgie v dějinách.* Brno : CDK, 2014, 148 s. ISBN 978-80-73215-335-6

Pojmom nostalgia sa pôvodne označovala túžbu za domovom, po prvýkrát zaznamenaná medzi švajčiarskymi žoldniermi, bojujúcimi ďaleko od svojich bydlísk v cudzine. Podľa novšieho významu ide skwôr o túžbu za niečím strateným, minulým, možno neidentifikovateľne vzdialeným, a preto priťahujúcim. Najmä v prechodných obdobiach dejín môže nostalgia nadobúdať špecifické významy, a lineárny čas, napĺňajúci ilúziu i realitu trvania a zmeny, znásobuje pocity, spojené s ňou. Kľúčovú úlohu v prípade spomínaného fenoménu zohráva individuálna pamäť. Vytvára väzby a obrazy spomienok, ktoré sa pod vplyvom nových dojmov môžu vynoriť a v spojitosti s rovnakým javom, rovnakou situáciou, u rôznych jednotlivcov vyvolať odlišné predstavy, pocity. Samozrejme, nostalgia sa nemusí formovať len pod vplyvom osobnej skúsenosti, ale môže vznikať aj poznávaním a osvojovaním si známych, spoločensky uznávaných, či naopak odmietaných predstáv, týkajúcich sa konkrétneho historického obdobia blízkej, či vzdialenejšej minulosti.

Recenzovaná kniha prináša štúdie autorov, ktorí sa načrtnutý problém snažili rozobrať z rôznych aspektov. Jiří Hanuš, inšpirovaný filmom Woodyho Allena Polnoc v Paríži, píše o túžbe človeka spoznať minulosť akoby „na vlastnej koži". Nostalgia v jeho vnímaní sa týka akýchsi individuálnych dejín, alebo predstáv o vysnívanej dobe, o ideálnom mieste navždy opustenom a stratenom. Nastoľuje tiež otázku o vzťahu minulosti a modernej doby, teda o projektovaní budúcnosti s odkazom na nostalgiu voči minulosti. K postojom filozofov k vojne (k problému nevyhnutnosti, povinnosti atď.) a tým pádom k histórii sa po Platónovi prostredníctvom niekoľkých príkladov (H. Bergson, T. G. Masaryk, K. Riezler), vyjadruje Petr Horák. Autori ďalších príspevkov sa zamerali na hľadanie miesta nostalgie v ruskej kultúre. Radomír Vlček skúma zložitosť ruskej podoby daného fenoménu, ktorý je v tomto chápaní akoby bytostne spätý s národnou identitou a to prostredníctvom názorov známeho filmového režiséra, Andreja Tarkovského (1932 – 1986). Naznačuje, že podľa ruského režiséra ide o nedefinovateľný pojem, spájajúci súcit, ľútosť, spoluúčasť, stotožnenie sa s utrpením iného človeka, o akúsi formu choroby, možno udržateľnú v Rusku, ale smrteľnú mimo jeho hraníc. Cez prizmu takto videnej nostalgie autor sleduje vývoj niektorých aspektov ruského národného cítenia v histórii ako sú hymna a kult hrdinov – spasiteľov,

vodcov, udržiavajúcich súčasný stav a utvárajúcich prísľub budúcnosti. Ivana Račlová mapuje prítomnosť nostalgie v ruskej literatúre načrtnutím portrétov, respektíve spytovaním osudov Ivana Bunina (1870 – 1953) a Vladimira Nabokova (1899 – 1977). Témou štúdie Kateřiny Hlouškovej sú nostalgické návraty do blízkej minulosti aj ďalších krajín východného bloku. Do uvedenej skupiny patrí tiež príspevok Denisy Nečasovej, venovaný memoárom dvoch komunistiek (Josefy Slánskej (1913 – 1995) a Marie Švermovej (1902 – 1992)). Súčasťou recenzovaného výberu je tiež štúdia Svatavy Rakovej o podobách americkej nostalgie, siahajúcej do 19. a 20. storočia. Vít Hloušek sa zas zameral na skúmanie momentov nostalgie vo vývoji európskeho džezu po II. svetovej vojne. Záverečná štúdia Lukáša Jirsu je napokon venovaná filmu amerického režiséra Terrencea Malicka Strom života (2011), ktorého hlavný hrdina pociťuje transcedentnú nostalgiu, týkajúcu sa budúcnosti, posmrtného života.

Recenzovaná kniha prináša niekoľko podôb fenoménu nostalgie v dejinách a preto si zasluhuje záujem aj zo strany historikov.

Ľudovít Marci, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

JIRKAL, Emanuel. L. ***Caelius Firmianus Lactantius. O smrti prenasledovateľov I. Rímske impérium na ceste od tradičných kultov ku kresťanstvu.*** **Nitra** : **UKF v Nitre, 2013, 144 s. ISBN 978-80-558-0518-4**

Antický svet je permanentne predmetom záujmu odbornej, ale i časti laickej verejnosti. Stále pretrvávajúci fenomén príťažlivosti starších dejín im dáva punc starobylosti. Vytvára akúsi patinu vznešenosti, čo ich zbavuje predstáv súčasníkov o rukolapných hrôzach a všednosti udalostí, ktoré pripomínajú aktuálne plynutie historického času. Dejiny Ríma sú v posledných desaťročiach skúmané aj z hľadiska civilizačných problémov dnešnej doby. V paralelách vývoja týchto odlišných a najmä časovo vzdialených svetov sa hľadajú potom riešenia, použiteľné pre súčasníkov. Ide o sledovanie vzostupov, vrcholov existencie Rímskej ríše, prejavov jej stagnácie, snáh a opatrení na odvrátenie krízy, štádií úpadku a procesov nástupu nových politických útvarov.

Špecifické, nezastupiteľné miesto v živote antickej spoločnosti malo náboženstvo. Kresťanstvo, z rôznych dôvodov pútajúce pozornosť obyvateľstva rímskeho impéria i štátnej moci, získavalo postupne priestor. Už v staroveku bolo odlišne hodnotené pohanskými a kresťanskými autormi a niektorí novodobí historici (E. Gibbon, G. Ferrero) ho spájali dokonca so zánikom Západorímskej ríše.

Autor predloženej práce sa rozhodol mapovať „vývoj náboženskej situácie" v Ríme od druhej púnskej vojny po začiatok štvrtého storočia. Vychádzajúc z aktuálnych poznatkov a zosúladením rôzniacich sa názorov v danej oblasti načrtol pretrvávajúcu a meniacu sa štruktúru rímskej reality v sakrálnej sfére. Naznačil proces prieniku gréckych a orientálnych božstiev do rímskeho panteónu na pozadí

konkrétnych politických udalostí. Zvláštnu pozornosť venoval formovaniu a významu cisárskeho kultu. Podľa dobových predstáv cisári, počnúc Augustom, disponovali charizmou božského pôvodu a boli im vlastné cnosti ako virtus – mužská cnosť, statočnosť, schopnosť riešiť rôzne situácie, clementia – láskavosť, iustitia – spravodlivosť a pietas – zbožnosť. Pocty sa preukazovali cisárovmu Géniovi, jeho ochrannému božstvu, alebo božskej sile – numen, ktorá ako prejav božej vôle, posväcovala cisárove skutky. Cisári sa bohmi stávali až po smrti, čo potvrdzovala ich oficiálna apoteóza. Najnovšie vedecké predstavy autor vyjadril pri hodnotení postavenia monoteistických náboženstiev Židov a kresťanov v rámci impéria. Pomerne prehľadne načrtol priebeh prenasledovania kresťanov, doplnený udalosťami v Galii za vlády Marca Aurelia a zmenu v postojoch voči kresťanom začiatkom 4. storočia n. l., zavŕšenú politickými krokmi Galeria (tolerančným ediktom z roku 311) a cisárov Constantina I. Veľkého a Licinia (tkz. milánsky edikt z roku 313).

Podstatnú časť výkonu autora recenzovanej práce tvorí prvý slovenský preklad Lactantiovho diela De mortibus persecutorum – O smrti prenasledovateľov, ktorého súčasťou je aj plné znenie Galeriovho a Milánskeho tolerančného ediktu. V prípade uvedeného počinu je potrebné spomenúť prístup autora k textu a pôsobivosť výsledného efektu, čo súvisí tak s vysokou úrovňou ovládania a poznania latinského jazyka, ako i s jeho schopnosťou orientovať sa v zákutiach histórie antiky. Predložená práca je prvou časťou opusu, ktorého druhý diel by mal byť podľa proklamácie autora akýmsi prehľadom politických dejín Rímskej ríše, so zvláštnym akcentom na udalosti 3. a začiatku 4. storočia n. l. Kardinálne miesto by tu však malo patriť autorovmu podrobnému komentáru Lactantiovho diela O smrti prenasledovateľov.

Recenzovaný spis je významným a fundovaným príspevkom k problematike, ktorá pomáha formovať obraz kontinuity svetových dejín.

Ľudovít Marci, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

BENJAN, Milan B. ***Kultúra Západu v agónii. O európskom maliarstve a estetike od renesancie až po ich exitus a o západnej civilizácii vo svetle biblických proroctiev.*** **Zvolen : Bratia Sabovci, 2005, 161s. ISBN 80-89029-95-7**

Ako už naznačuje samotný názov, autor zaujal k problematike konfesionálne podmienený postoj. Do čítania práce som sa zahĺbil s veľkým očakávaním, ktoré však ostalo nenaplnené. Ak má takto vyzerať „nonkonformita," ktorú spisovateľ obzvlášť zdôrazňuje, potom radšej prosím o návrat ku konzervatívnejšiemu, no triezvejšiemu pohľadu. Nečakane je poňatý už úvod – hoci by čitateľ očakával náčrt dejinnej cesty umenia približne od 15. storočia do súčasnosti, dočká sa najsamprv kritiky viacerých smerov v rôznorodých vedných odboroch (napr. Beckettovej absurdnej drámy, Freudovej psychoanalýzy, názorov Marxa

a Nietzscheho či Sartrovho existencializmu) a naopak vyzdvihovania náhľadov trojice vzdelancov (Komenského, Ruskina, Taineho a Tolstého).

Prekvapil ma výsostne subjektívny a príliš šablónovitý pohľad na vlastnosti obyvateľov „severu" a „juhu" Európy, ktoré vraj ovplyvňujú nielen umenie či postoj k vlastnému životu, ale dokonca i dejiny tej – ktorej krajiny. Nezdá sa mi vhodné takmer u každého učenca, ktorého názory sa autorovi nepozdávajú, vyzdvihovať „nemravný život" či psychické problémy. Nehovoriac o tom, že kritike neušlo žiadne zo skúmaných období. Neveril som vlastným očiam, čítajúc napr. nasledovné vyjadrenie o antike : „dôležité bolo silné a obratné telo, nie duch, nie hlava, nie tvár, zobrazujúca pohnutie mysle alebo zložitý vnútorný život človeka v rôznych situáciách." Pojem kalokagatia je Benjanovi teda zrejme neznámy... Gotika sa mu nepozdáva, pretože „účelnosť ustupuje prepychu, účelnosť rafinovanosti, umenie manierizmu." Georges Duby predsa v diele Vek katedrál objasňuje, že samotní stavitelia váhali, do akej miery smú vyzdobiť svätostánky, no rozhodli sa – napr. opát Suger – venovať všetok ľudský um na čo najdôstojnejšiu oslavu Božiu, tým skôr, že nakoľko sami nezanechali potomkov, túžili vybudovať dôstojné dielo, ktoré bude naveky pripomínať ich pôsobenie. Renesanciu autor odmieta ako „návrat k antickému pohanstvu" („pohanský" sa mu javí aj Michelangelov Posledný súd, pretože zobrazuje Najvyššieho a tým údajne zvádza k modloslužbe), pričom o dielach, vyzdvihujúcich krásu nahého tela konštatuje, že ich účelom bolo iba „vzrušovať." Podobne zavrhol osvietenstvo – najmä encyklopedistov, nakoľko „namiesto Boha postavili človeka." A pohľad na umenie 19. a 20. storočia sa vyznačuje ešte väčšou mierou kritiky. Zmierlivejšieho hodnotenia sa dočkali len impresionisti. Nazvanie Gauguinových obrazov „karikatúrami" je – aj pri rešpektovaní rôznorodosti vkusu – už len zhnitou čerešničkou na skysnutej torte. Samotným umelcom venuje Benjan primálo miesta – neraz ich len vymenúva, uvedie dátumy narodenia a úmrtia a sféry, v ktorých pôsobili. Vnímam to ako vážny nedostatok, neraz totiž spomína aj menej známych majstrov a detailnejšia zmienka o ich pôsobení by značne zvýšila úroveň práce. V predloženej podobe ostanú čitateľovi len oči pre plač. Benjan totiž tvrdí, že ako cieľ si vytýčil „načrtnutie a zdokumentovanie regresu svetovej kultúry." Áno, ale v názve predsa jasne uvádza, že na ne poukáže najmä v maliarstve a estetike.... Väčšiu pozornosť venuje len niekoľkým velikánom (napr. Dűrerovi, Goyovi či Munchovi), aj v ich prípade sa však často zameriava skôr na perličky zo životopisu než prínos pre umenie. Jediným dôležitým kritériom – inak prevzatým od vyššie spomenutého Ruskina – ostáva „pravdivosť," ktorú definuje ako schopnosť diela vyžarovať emócie, primerané znázornenej situácii. O objektivite nemôže byť ani reč – okrem všetkého vyššie spomenutého jasne vyznieva netolerantnosť voči všetkým konfesiám, ktoré neuznávajú zásadu „jedine Písmo" (ostro je napádaný budhizmus, hinduizmus aj rímsky katolicizmus). Odmietnutia sa dočkal aj ekumenizmus a africká hudba, nakoľko údajne patria k prvkom, signalizujúcim príchod „posledných dní." Situáciu nezachráni ani obrazová príloha – hoci nepopieram jej bohatosť a vhodný výber diel, pretože reprodukcie sú vyhotovené čiernobielo a v príliš malom formáte, kvôli čomu ich nádhera vonkoncom nevynikne.

Jazyk textu sa mi javí ako príliš jednoduchý, miestami až triviálny. Autor sa nevyhol občasnému používaniu bohemizmov a kvalitu znižujú aj viaceré gramatické chyby. Nehovoriac o tom, že používa hanlivé a dobovo neadekvátne výrazy – napr. pred zjednotením roku 1870 nehovorím o Taliansku, ale radšej o Itálii, mecénov z radov meštianstva v období raného novoveku nepatrí sa nazývať „snobmi...“ Dielo tak nemožno s pokojným svedomím odporučiť nikomu – snáď iba zorientovaným záujemcom, túžiacim spoznať inú alternatívu.

Ján Jakubej, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

MAK, Geert. V Evropě. *Cesty po dvacátém století.* Brno : Barrister & Principal, 2012. 755 s. ISBN 978-80-87474-76-1

Predstava akéhosi prvenstva vlastnej civilizácie, až do prvej svetovej vojny mátajúca v hlavách nejedného Európana, bola postupne vystriedaná triezvejšími, ba kritickejšími pohľadmi. Meradlom prístupu sa stali každodenné udalosti, meniace zdanlivú európsku idylu na dramatickú, ba tragickú konfrontáciu s iracionálnymi hrôzami dejín modernej doby. Európa dvadsiateho storočia sa stala spúšťačom dvoch najväčších svetových vojnových konfliktov i miestom spoločenských katakliziem a doposiaľ nevídaného inferna ľudstva. Úplnému zániku však zatiaľ zabránil akýsi pud sebazáchovy, ktorý je možno súčasťou genetického kódu ľudského rodu, či program tvorcov (tvorcu) vesmíru pri konštruovaní tohto sveta ako hračky nesmrteľných, (prípadne len dokonalejších), vypínajúci systém pri jeho preťažení, alebo, (čo by bolo najlepšie), jednoducho sa vždy ozval náš driemajúci morálny cit a zatúžili sme po mieri.

Napriek tomu, (alebo práve preto), že fenomén Európy má už bohatú bibliografiu, je minulosť, prítomnosť a možno budúcnosť starého kontinentu stále lákadlom pre mnohých, väčších, či menších majstrov pera (presnejšie klávesnice počítača). Patrí k nim aj Geert Mak, ktorý nás sprevádza európskou históriou spomínaného obdobia v čase a priestore. Odhaľuje zákulisie udalostí dvadsiateho storočia. Zdanlivo ukazuje periférium, ale vždy nás potom presvedčí, že sme v epicentre diania. Prostredníctvom osudov jednotlivcov, ich pamätí a postrehov približuje rozhodujúce okamihy modernej histórie. Je rozprávačom príbehov, ktoré ako potôčiky, vedľajšie ramená, ústia do hlavného toku deja. Líči ságu s dramatickými prvkami, tragickým vyústením, kde kolový tanec mŕtvych je bežným vyvrcholením „veselíc hrôzy“.

Kniha holandského autora je prirovnávaná k Dunaju Claudia Magrisa. Patrí sa dodať, že štýlom písania a dramatickým spriadaním deja pripomína i polozabudnutého Curzia Malaparteho. Zaujímavosťou Maakovho rozprávania je tiež, že ako cestovateľ v čase a priestore (alebo v časopriestore), občas zanechá putovanie v minulosti a objavuje sa v prítomnosti, aby kronikou súčasných udalostí tak svojmu rozprávaniu dodal akúsi pečať permanentnej aktuálnosti. Holandský autor píše o storočí, ktoré niekedy priam trpelo „prebujnením udalostí“. Tie sú

spojené s kontinentom, ktorého politická tvárnosť sa neustále menila. Národy, formujúce sa v priebehu stáročí, či vznikajúce neskôr, sa dostávali do sporov. Tie sa niekedy riešili dohodami, ale mnohokrát vojnami. Posúvali sa a menili hranice. Občania jednotlivých štátov sa okrem vojnových konfliktov so susedmi stávali obeťami striedaní štátnej moci, zastupujúcej najtemnejšie ideológie domáceho politického spektra. Nakoniec však predsa zavítal mier, mŕtvi boli pochovaní, (aby sa na nich postupne zabúdalo, či naopak, spomínalo). Vyrastali nové generácie, neznalé, alebo čiastočne znalé minulosti, ale ako obvykle, s odhodlaním hľadiace do budúcnosti, ktorá sa už v podobe skoro poldruha desaťročia plynúceho dvadsiateho prvého storočia stala prítomnosťou.

Kniha Geerta Maka je v každom prípadne zaujímavým príspevkom k poznaniu najnovších dejín Európy, niekedy metaforicky videnej v podobe „hrdej a krásnej ženy", ktorej jarosť by v tomto zmysle mohla byť permanentným prísľubom radosti a múdrosti budúcnosti.

Ľudovít Marci, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

***Deviant Burial in the Archaeological Record.* Ed. E. Murphy. Oxford : Oxbow Books, 2008, 244s. ISBN 978-1-84217-338-1**

Zborník je výsledkom stretnutia, ktoré sa pod rovnakým menom uskutočnilo v rámci 11. ročníka konferencie Európskej asociácie archeológov (EAA) v roku 2005. Jeho editorom je Eileen Murphy prednášajúca na Queen`s University v Belfaste, odborníčka na deviantné a minoritné prejavy pohrebného rítu.

Archeológia rozlišuje určitých jedincov v rôznych kultúrach v rôznych časových obdobiach a geografických lokáciách, s ktorými bolo po smrti zaobchádzané inak ako s ostatnými členmi komunity. Medzi týchto jedincov patria kriminálnici, ženy ktoré umreli počas pôrodu, nepokrstení novorodenci, ľudia s postihnutím, a upodozrievaní revenanti. Motivácia vzniku takéhoto deviantného pohrebného rítu môže byť rozdielna, keďže je naviazaná na veľké množstvo variabilných sociálnych a náboženských predstáv.

Zborník sa zaoberá komplexnosťou prístupu k zvláštnym prejavom pohrebného rítu. Prvé dve kapitoly sa zameriavajú na teoretické poznatky a základnú terminológiu potrebnú pre identifikáciu a interpretáciu nenormatívnych pohrebov. Sú v nich zhrnuté niektoré zo základných elementov, ktoré sú spoločné pre tento druh pohrebov (napr. dekapitácia, poloha na bruchu, neobvyklá lokácia,...). Druhá kapitola je venovaná vývoju a vzájomnému porovnaniu anglofónnej a nemeckej archeologickej tradície, najmä z pohľadu identifikácie a následnej interpretácie netradičného pohrebného rítu. Okrem iného sa autor venuje aj negatívnym asociáciám, ktoré sa pri používaní pojmu deviantný pohreb často objavujú.

Nasledujúcich desať kapitol obsahuje prípadové štúdie zamerané na rôzne geografické oblasti od neolitu až po novovek. Kapitola tri je zameraná na jaskynné

nálezy z obdobia neolitu v oblasti Yorkshire. V kapitole štyri sa nachádzajú zaujímavé informácie o využití poznatkov paleoteratológie a forenznej patológie pri štúdiu nenormatívnych pohrebov prostredníctvom analýzy nálezov z neskorej doby bronzovej v oblasti Stredomoria. Detské pohreby v géto-dáckom prostredí sú obsahom piatej kapitoly. Kapitola šesť sa zaoberá zvláštnymi prejavmi pohrebného rítu v rímskej Británii. V siedmej kapitole je kladená otázka, či nezvyčajné je zároveň deviantné. Nezvyčajný prejav môže byť akceptovanou praktikou, čo dokazuje na príklade nálezov z neskoro saského Wessexu. Prostredníctvom včasnostredovekých hrobov s vrstvou uhlíkov (tzv. charcoal burials) poukazuje kapitola osem na fakt, že nezvyčajný prejav pohrebného rítu v jednej oblasti môže byť bežným javom v inom prostredí. V kapitole deväť je stredobodom záujmu anglosaské pohrebisko pre obete popráv vo východnom Yorkshire. Desiata kapitola sa svojím obsahom odlišuje od všetkých predchádzajúcich kapitol. Pohreby členov dynastií Habsburgovcov a Babenbergovcov, ktorí boli pochovaný nezvyčajným spôsobom sú rozdelené do sedemnástich kategórií. Na základe zistených zvláštností, ktoré sa prejavili v ich živote bola zisťovaná miera akou sa tieto deviácie následne prejavili v pohrebnom ríte. Jedenásta kapitola sa venuje pôvodu írskych Cilliní, detských pohrebísk, ktoré sú úzko späté s dôsledkami reformácie. V záverečnej kapitole je pozornosť taktiež venovaná vzájomnej interakcii katolíckej a protestantskej cirkvi. Ako predmet štúdia bolo zvolené mauzóleum v Mainhame, okr. Kildare (Írsko), ktoré je datované do roku 1743.

Recenzovaný zborník okrem zaujímavých výsledkov prípadových štúdií obsahuje množstvo fotografií a ilustrácií analyzovaných pohrebov. Vďaka rozdielnosti jednotlivých kapitol je tak prehľadnou publikáciou k problematike zvláštnych prejavov pohrebného rítu využiteľnou nielen v archeologickej praxi.

Zuzana Ďuďáková, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

KRONIKA

Historické dni 2014 – Veľká vojna

V roku 2014 sme si pripomenuli smutné, sté výročie vypuknutia jedného z najväčších vojnových konfliktov v 20. storočí – prvej svetovej vojny. Vedecké, vzdelávacie, kultúrne i umelecké inštitúcie po celom Slovensku pripravili pre verejnosť rôzne podujatia, ktoré mali ľuďom pripomenúť najdôležitejšie medzníky tohto svetového konfliktu, ukázať nezmyselnosť a drastickosť násilného riešenia sporov, dopad vojenských operácií na civilné obyvateľstvo a vojakov. Z veľkého množstva akcií možno spomenúť napríklad pravidelné prednášky pracovníkov Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave s názvom: „Stalo sa pred 100 rokmi ... Rôzne tváre prvej svetovej vojny", ďalej pravidelné informačné šoty o spomínanom výročí vo vysielaní Slovenského rozhlasu a televízie (RTVS), prípadne projekt Europeana 1814-1918 – nevypovedané príbehy a dejiny prvej svetovej vojny, alebo inštalácie v slovenských a svetových múzeách, ktoré sa sústredili na prezentáciu príčin, priebehu a následkov prvej svetovej vojny. K týmto aktivitám sa pripojili aj katedry histórie, muzeológie a archeológie, keďže tohtoročné Historické dni boli venované práve prvej svetovej vojne. Dátum konania podujatia bol rovnako symbolický – 11. novembra bolo pred 96 rokmi v Compiénskom lese podpísané prímerie pre západný front, ktoré oficiálne začalo platiť o 11 hodine a 11 minúte.

Program Historických dní bol naozaj bohatý. Medzi vystupujúcimi boli aj študenti katedier histórie a muzeológie, ktorí aplikovali nadobudnuté teoretické poznatky z vyučovacích hodín v praxi a prezentovali ich ostaným kolegom a verejnosti. Podujatie oficiálne otvorili krátkymi príhovormi prof. Janka Hečková, CSc. vedúca Katedry histórie FF UKF a doc. PhDr. Martin Hetényi, PhD. – prodekan pre vedu, výskum a postgraduálne formy štúdia.

Ako prvý vystúpil PhDr. Pavol Šteiner, PhD. z Katedry muzeológie FF UKF, ktorý bol zároveň jedným z organizátorov podujatia a moderátorom Historických dní. V príspevku s názvom : „Búrska vojna – trenažér prvej svetovej vojny", prezentoval juhoafrický konflikt, pričom si, okrem podrobného vykreslenia dôvodov jeho vypuknutia, všímal aj použitú bojovú techniku a vojenskú stratégiu, využitú aj neskôr v čase Veľkej vojny.

Ďalší bod programu pripravili pre publikum študenti Katedry histórie FF UKF v Nitre. Bc. Lenka Špiláková a Bc. Michal Ďurčo počas vystúpenia priblížili rôzne formy propagandy a jej využitie v období Veľkej vojny. Študenti predstavili propagandu šírenú na plagátoch, pohľadniciach, v novinách a aj prostredníctvom

filmových ukážok. V príspevku sa snažili vykresliť propagandu z oboch znepriatelených táborov. Referujúci študenti jednotlivé jej formy analyzovali a upozornili na jej nástrahy. Referát bol praktickým výstupom pripraveným na seminároch, pričom na jeho príprave spolupracovali aj Bc. Ľuboš Brunclík, Bc. Filip Jurík a Bc. Martin Kostoláni.

Obrázok č. 1: Lenka Špiláková a Michal Ďurčo referujú o propagande počas Veľkej vojny (foto: Pavol Šteiner)

Historické dni pokračovali vystúpením Jakuba Kuruca z občianskeho združenia BUNKRE o. z., ktorý priblížil snahy členov tohto spolku o zachovanie časti kultúrneho dedičstva z obdobia prvej svetovej vojny – vojenských bunkrov. Prezentujúci informoval o záchrane a zrekonštruovaní kaverny v Bratislave v Mestskej časti Dúbravka a jej následnom využití na prezentačné účely pre širokú laickú verejnosť. Príspevok bol ukážkou prepojenia štúdia histórie s praxou.

Obrázok č. 2: Členovia občianskeho združenia BUNKER približujú svoje aktivity (foto: Pavol Šteiner)

Študentky tretieho ročníka bakalárskeho stupňa jednoodborového štúdia muzeológie – Veronika Zrubcová a Silvia Kapustová prezentovali absolventskú výstavu s názvom: „Za cisára pána ...“, ktorá bola inštalovaná v priestoroch Ponitrianskeho múzea v Nitre v dňoch 10. 10. 2014 – 24. 10. 2014. Cieľovou skupinou boli žiaci základných a stredných škôl. Hlavnou myšlienkou inštalácie bolo poukázať na skryté aspekty vojenského konfliktu – bežný život vojaka v zákopoch, pôsobenie Červeného kríža a liečenie chorôb a zranení, odraz vojny na hospodárstve krajiny a záhady Veľkej vojny. Vzhľadom na rozpracovanie problematiky v učebniciach dejepisu pre základné a stredné školy je možné konštatovať, že muzeológovia vhodne doplnili vyučovanú problematiku. Veľkým prínosom pripravenej dočasnej výstavy bola emocionalizácia a empatizácia, vyvolávajúca u cieľovej skupiny silný zážitok, na ktorý bolo možné na vyučovacích hodinách dejepisu nadviazať. Tento, možno skrytý, aspekt podujatia sa naplno prejavil aj v aktivitách pripravených pre publikum mimo výstavných priestorov. Tu mala verejnosť priestor na napísanie odkazu konkrétnemu vojakovi, prípadne sa mohla vyjadriť k otázke, či nám v súčasnosti hrozí vojnový konflikt. Kurátorkami výstavy boli PhDr. Daniela Prelovská, PhD. a Mgr. Silvia Eliašová, PhD.

Obrázok č. 3: Študentky tretieho ročníka odboru muzeológia hovoria o výstave: Za cisára pána ... (foto: Pavol Šteiner)

Nasledovala krátka prestávka, počas ktorej mohli návštevníci Historických dní vzhliadnuť niekoľko dokumentov o priebehu prvej svetovej vojny. Tieto snímky boli študentom premietané počas celého dňa. Študenti sa tiež mohli zapojiť do vedomostného kvízu, v ktorom sa súťažilo o hodnotné ceny. Program potom pokračoval vystúpením Tomáša Kluberta z Ústavu pamäti národa, ktorý priblížil publiku niektorých významných vojvodcov prvej svetovej vojny na Slovensku.

Obrázok č. 4: Tomáš Klubert približuje publiku vybraných vojvodcov prvej svetovej vojny na Slovensku (foto: Pavol Šteiner)

Historické dni pokračovali vystúpením dvojice archivárok – Jarmily Bátovskej a Marty Švolíkovej zo Štátneho archívu v Nitre, pobočka Levice, ktoré prezentovali pramene pochádzajúce z obdobia Veľkej vojny zachované vo fondoch levického archívu.

Obrázok č. 5: Archivárky z levického archívu prezentujú najvýznamnejšie pamiatky z obdobia Veľkej vojny (foto: Pavol Šteiner)

Predposledným vystupujúcim bol Mgr. Pavol Rusnák z Múzea Jána Thaina v Nových Zámkoch. V príspevku ponúkol prehľad najvýznamnejších pamiatok zo sledovaného obdobia v zbierkovom fonde múzea a rovnako predostrel výsledky výskumu, ktorý pracovníci múzea robili v dedine Komoča, nachádzajúcej sa v zbernom obvode novozámockého múzea.

Obrázok č. 6: Pavol Rusnák z Múzea Jána Thaina v Nových Zámkoch predstavuje najvýznamnejšie pamiatky na prvú svetovú vojnu zo zbierkového fondu (foto: Pavol Šteiner)

Prvý deň Historických dní zakľúčili opäť študenti Katedry histórie FF UKF a to prezentáciou na tému: Život v zázemí na príklade Rakúsko-Uhorska. Bc. Veronika Janáková a Bc. Vladimír Babic návštevníkom v stručnosti priblížili, akým spôsobom zasiahla vojna do životov ľudí mimo frontu. Publikum sa napríklad dozvedelo, ako sa muži vyhýbali narukovaniu, ako ženy a deti zaujali ich miesto nielen v rodinnom, ale aj v hospodárskom živote, ale aj o prispôsobovaní výroby vojenským potrebám, o zásobovaní obyvateľstva prostredníctvom prídelových lístkov alebo o vplyve vojny na módu. Vystúpenie bolo rovnako pripravované v rámci praktických seminárov a na príprave prezentácie spolupracovali aj Bc. Pavol Šemrinec, Bc. Marek Valach, Bc. Michaela Lenčéšová a Bc. Zuzana Babiaková.

Obrázok č. 7: Veronika Janáková, Vladimír Babic a Pavol Šemrinec približujú návštevníkom Historických dní život v zázemí počas Veľkej vojny (foto: Pavol Šteiner)

Historické dni pokračovali nasledujúci deň odbornou exkurziou do Vojenského historického múzea vo Viedni (Heeresgeschichtliches Museum). Múzeum poskytovalo návštevníkom naozaj pestrú paletu stálych expozícií (Od tridsaťročnej vojny až k princovi Eugenovi Savojskému, 18. storočie (až do roku 1790), 1789 – 1866, Námorná veľmoc Rakúsko, obdobie druhej svetovej vojny) vrátane tej, ktorá sa venovala obdobiu prvej svetovej vojny. Študenti mali možnosť vidieť výstavy pripravené podľa najmodernejších prezentačných metód. Každá miestnosť bola vybavená sprievodným textom v rôznych jazykových mutáciách (čeština, angličtina, ruština, francúzština, čínština a iné) poskytujúcom základné informácie o prezentovanom období a najvýznamnejších zbierkových predmetoch, ktoré sa v danom výstavnom priestore nachádzajú. Návštevníci napríklad mohli vidieť v expozícii venovanej Veľkej vojne originál auta s priestrelom, v ktorom sa viezol rakúsky arcivojvoda František Ferdinand d´Este s manželkou, jeho osobné veci a rovnošatu. Expozície neboli statické. Dynamickosť zabezpečovali napríklad obrazovky inštalované priamo vo vitrínach, v ktorých boli premietané filmové ukážky, zachytávajúce život na fronte, ale aj v zázemí. V niektorých miestnostiach boli pre publikum pripravené dotykové panely, kde si mohli prezrieť naskenované zbierkové predmety s popisom. Študenti sa, okrem obdivovania exponátov vojenského charakteru, mohli sústrediť na vnímanie umeleckých diel, ktoré vznikli počas Veľkej vojny alebo ako reakcia na tento vojenský konflikt. Išlo teda o spojenie klasického múzea a galérie. Po skončení prehliadky priestorov múzea sa študenti mohli prejsť po centre Viedne a naplno si vychutnať atmosféru tohto historického miesta.

Obrázok č. 8: Študenti na exkurzii do Vojenského historického múzea vo Viedni (foto: Melinda Šteinerová)

Na príprave Historických dní 2014 sa podieľali okrem hlavného organizátora Pavla Šteinera z Katedry muzeológie FF UKF v Nitre aj občianske združenie Herodotos a študenti Katedry histórie FF UKF v Nitre – Bc. Vladimír Koppan, Bc. Lukáš Trnkócy a Bc. Štefan Jurča, Bc. Zuzana Flammichová a Tomáš Královič, ktorým patrí naše poďakovanie. Na záver možno konštatovať, že podujatie splnilo svoj účel a študenti z neho odchádzali naplnení zážitkami a novými vedomosťami.

Miroslav Palárik,
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Múzejná výstava Za cisára pána v podaní študentov Katedry muzeológie FF UKF v Nitre

Tohtoročná výstavy Za cisára pána je už v poradí pätnástym prezentačným projektom študentov nitrianskej muzeológie. Študenti pod odborným vedením pedagógov pripravili od roku 2003 dvanásť bakalárskych a tri magisterské múzejné programy. Dejiskom posledného z nich sa stalo, rovnako ako minulé roky, Ponitrianske múzeum v Nitre s regionálnou pôsobnosťou. Výber prezentovanej témy podnietilo globálne pripomínanie si stého výročia vypuknutia jedného z najväčších vojnových konfliktov v dejinách ľudstva. Prvá svetová vojna sa ako prezentačný námet dostala do viacerých kalendárnych plánov slovenských múzeí pre rok 2014. K reflektovaniu významného historického medzníka vyzýval už začiatkom roka Zväz múzeí na Slovensku. Do projektu „Múzeum v čase,

čas v múzeu. Príbeh predmetu: Rok 2014“ sa zapojili desiatky slovenských múzejných inštitúcií. Na podnet aktívnych študentov Katedry histórie (Vladimír Koppan, Lukáš Trnkóci) sme sa muzeálnymi možnosťami stvárnenia Veľkej vojny začali počas seminárov k predmetu Múzejná komunikácia zaoberať i my – muzeológovia.

Obrázok č. 1: Študenti Katedry muzeológie FF UKF v Nitre – autori výstavy (foto: Silvia Eliašová)

Výstava Za cisára pána bola slávnostne otvorená dňa 9. októbra 2014. Z hľadiska typológie múzejných programov ju možno klasifikovať ako „edukačnú“ s cieľom distribúcie informácií smerujúcich k vytvoreniu poznatku na báze neformálneho zážitkového učenia sa. Primárnu cieľovú skupinu predstavovali žiaci druhého stupňa ZŠ v nadväznosti na štátny vzdelávací program (8. a 9. ročník) a študenti stredných škôl. Sekundárne sa výstava orientovala i na mladších recipientov (1. stupeň ZŠ) prostredníctvom modifikácie lektorského slova a libreta. Z hľadiska geografického vymedzenia išlo o deti a mládež Nitry a blízkeho okolia. Zámerom tvorcov bolo priblížiť múzejnému publiku (deti a mládež) negatívne dopady svetovej vojny na človeka optikou vojaka a zároveň znázorniť dôsledky trvania vojnového stavu pre každodenný život civilného obyvateľstva v zázemí. Pri výbere prezentačných prostriedkov bol dôraz kladený na zážitkovosť a implementáciu princípov humanizácie dejepisného vyučovania. Uvedené ambície vyústili do prirodzeného odklonu od faktografie a priniesli pokus

o vyvolanie empatie, zaujatie správneho hodnotového postoja, odsúdenie agresie a násilia ako univerzálne platnej spoločenskej normy.

Získaním povolávacieho rozkazu a zložením prísahy vernosti sa náš návštevník hneď v úvode ocitol v úlohe povolaného vojaka (lektorka: Silvia Kapustová). Následne bol lektorom „prevedený" zákopom, ktorý bol znázornený priestorovým modelom reálnej veľkosti. Študent v úlohe lektora (Juraj Paulen) prostredníctvom lektorského dialógu odovzdal informácie týkajúce sa pojmologického výkladu „zákopovej vojny", vrátane zdôvodnenia stratégie stavania zákopov, a technických parametrov výstavby zákopov (použitie materiálov, konštrukčných prvkov – zdôvodnenie). Zároveň aplikoval metódu objektového učenia sa v zmysle pozorovania, analyzovania a konštruovania záverov viažucich sa k povahe muzeálií (exponátov) situovaných priamo v zákope.

Obrázok č. 2: Deti v zákope
(foto: Silvia Eliašová)

Ilustrovanie života vojaka pokračovalo vo veliteľskej miestnosti (lektor: Lukáš Néger). Cieľom bolo zodpovedať otázky: Aký bol denný režim vojaka v zákopoch? Aké každodenné povinnosti mal? Ako sa vojaci stravovali? Mali vojaci voľný čas? Ako ho trávili? Čo, okrem priamej hrozby smrti, ohrozovalo vojakov (podmienky života v zákopoch)?

Obrázok č. 3: Veliteľská miestnosť (foto: Silvia Eliašová)

Po opustení veliteľského priestoru bol návštevník postavený „tvárou v tvár" audiovizuálnemu vstupu, ktorý zachytával autentické zábery boja. Cez posledný úsek zákopu sa následne dostal do poľnej nemocnice. Edukačný program v tejto časti výstavy sledoval demonštráciu najčastejšie sa objavujúcich ochorení a zdravotných komplikácií u vojakov ako dôsledok života v zákopov či účasti v bojoch. Lektor (Lukáš Rojko, Alica Levická, Tatiana Šulíková) prostredníctvom figuríny pacienta – vojaka – priblížil nasledovné zdravotné komplikácie: zákopová noha, zákopové zuby, otrava plynom. Detský návštevník sa dozvedel i o možnostiach a limitoch liečby. Poľná nemocnica, ako jedno zo stanovísk výstavy, v plnej miere naplnila zámery expedientov v súvislosti s emocionalizáciou a získaním reálnej predstavy o dopadoch vojnového konfliktu. Empatia a odmietnutie vojny v postojoch školskej mládeže boli badateľné po vzhliadnutí autentických audiovizuálnych ukážok vojaka trpiaceho psychickým ochorením nazývaným i „zákopový šok" (trauma spôsobená opakovaným vplyvom zvukov paľby a ostreľovania, ktorému boli vojaci vystavení a následný chronický strach). Muzeálne kritéria prezentácie boli naplnené ostenziou originálnych chirurgických nástrojov a vyznamenaniami zdravotníckeho personálu. Snaha o ilustrovanie hrôzy súvisiacej s deštrukciou jednej z najväčších hodnôt – zdravie človeka – bola doplnená dioramatickými zobrazeniami trvalých zmrzačení vojnových invalidov.

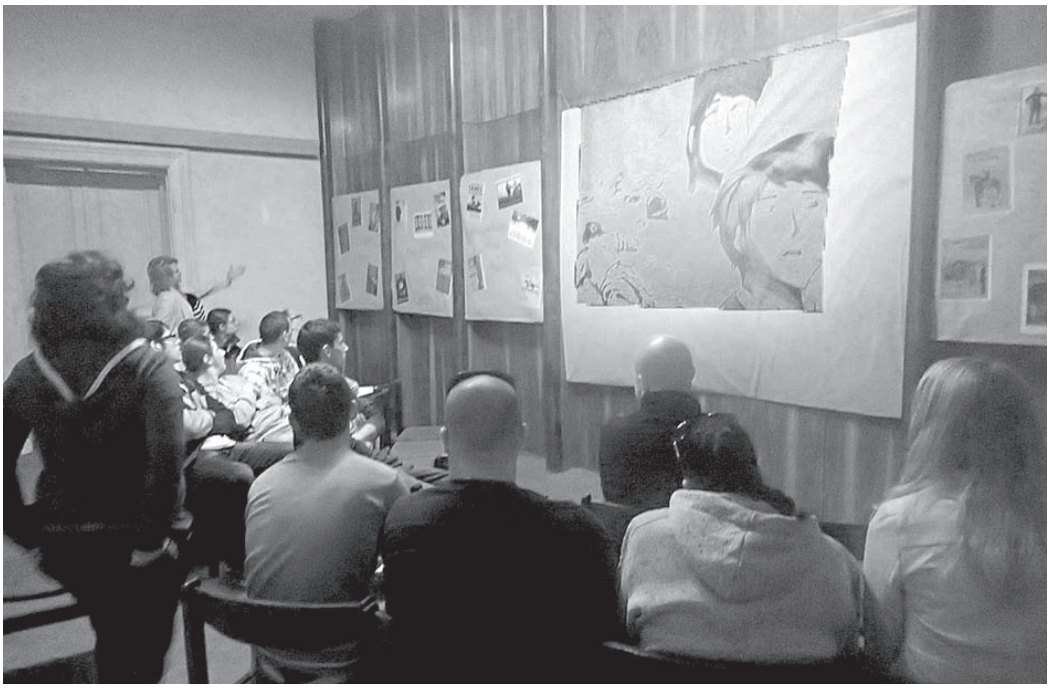
Obrázok č. 4: Poľná nemocnica (foto: Silvia Eliašová)

Po opustení poľnej nemocnice „náš príbeh" pokračoval prepustením vojakov (školská skupina) a ich odchodom z frontu. Po prevzatí prepúšťacieho rozkazu, prídelových lístkov na potraviny a peňažného kapitálu (3 koruny) sa ocitli v zázemí v dobovom obchode s potravinami. Pozornosť lektoriek (Adriana Takáčová, Veronika Zrubcová, Miroslava Ivančíková) sa upriamila na splnenie vzdelávacieho cieľa, ktorý predstavovala distribúcia informácií vypovedajúcich o potravinovej kríze, regulácii potravín, zavádzaní prídelových lístkov a postupnom zhoršovaní životných podmienok civilného obyvateľstva v dôsledku nedostatku tovaru. Išlo o interaktívnu metódu edukácie podporenú inscenáciou predaja. Recipienti získali obraz o postupnom zdražovaní základných druhov potravín v rokoch 1914 – 1918. Vysvetlená im bola aj podstata a princíp fungovania prídelových lístkov. Výsledkom bolo porovnanie obsahu nákupného košíka na začiatku vojny s možnosťami nákupu pred koncom vojny za predpokladu minutia rovnakej sumy peňazí (3 koruny). Hranie rolí, názornosť, interaktivita a komparatívna metóda viedli k vytvoreniu poznatku formou zážitkovosti, čím predpokladáme jeho trvácnejší charakter.

Obrázok č. 5: Obchod a prídelové lístky (foto: Silvia Eliašová)

Osobitnú časť predstavovalo „múzejné kino" tematicky nadväzujúce na výstavnú prezentáciu. Návštevník mal možnosť prezrieť si animované filmy komentované a ilustrované študentkami (Kristína Klabníková, Zuzana Cibuľová). Prezentácie zobrazovali päť príbehov zámerne vybraných na základe nedoriešených, nevysvetlených a sporných udalostí počas trvania vojny: Anjeli z Monsu, Ukrižovaný Kanaďan, Smrť Alaina Fourniera, Zmiznutie Norfolského práporu a Poprava Mata Hari. Lektorky viedli so školskými skupinami diskusiu stimulujúcu ku konštruovaniu vlastných názorov, stanovísk a k podpore kritického myslenia. Uvedené princípy rozvoja osobnosti boli sledované i v mimovýstavných priestoroch múzea. Výzva v znení: „Je dnešný svet bezpečný? Hrozí nám vojna? Napíš svoj názor!" na naše potešenie nenechala „chladným" väčšinu detí a mladých ľudí. Zároveň sa i na tomto mieste vytvoril priestor pre posilňovanie empatie. Inštalovaný panel cez sprievodný text zdôraznil osamelosť vojakov spôsobenú „odtrhnutím" od rodiny, priateľov, známych...Písanie listov a čakanie na správy domova sa tak stalo jednou z najčastejších činností vojakov vo voľnom čase. Aj naše publikum sa pokúsilo vžiť do role blízkeho. Stalo sa tak napísaním odkazu vojakovi na front, ktorý deti priraďovali k reálnej fotografii vojaka na prezentačný panel.

Obrázok č. 6: Múzejné kino – diskusia (foto: Silvia Eliašová)

Obrázok č. 7: Odkazy pre vojakov (foto: Silvia Eliašová)

Výstava Za cisára pána sa nitrianskej verejnosti predstavila v období od 9. do 24.októbra 2014. Počas jej trvania si ju prezrelo 1435 návštevníkov, z ktorých väčšina predstavovala primárnu cieľovú skupinu projektu. Výrazné percento tvorili už naši stáli priaznivci reprezentovaní zanietenými učiteľmi dejepisu nitrianskych základných škôl. Na základe skúmania spätnej väzby možno vysloviť tvrdenie, že vytýčené zámery sa študentom 3. ročníka katedry muzeológie podarilo naplniť i pri tohtoročnej neľahkej téme výstavného stvárnenia.

Silvia Eliašová,
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Konferencia: Krajina písmom a obrazom

Dňa 30. 10. 2014 sa v priestoroch Uniklubu UKF na Tr. A. Hlinku v Nitre uskutočnila 1. slovensko-česká historickogeografická konferencia, ktorá niesla názov Krajina písmom a obrazom. Jej odborným garantom a zároveň moderátorom podujatia bol doc. RNDr. Peter Chrastina, PhD. Konferencia nadviazala na historickogeografický seminár z novembra 2012, usporiadateľkou ktorého bola Katedra histórie FF UKF v Nitre.

Ako v roku 2012 tak i teraz sa hlavným cieľom stretnutia stala výmena odborných poznatkov načerpaných z bádaní, prebiehajúcich na univerzitných a vedecko-výskumných pracoviskách na Slovensku i v Českej republike. Spoločným zámerom oboch ročníkov bolo i rozvíjanie diskusie na tému hľadania východísk pri probléme uplatňovania výsledkov výskumov v praxi.

Už úvodné príspevky prof. PhDr. Evy Semotanovej, DrSc. (Historický ústav AV ČR) a doc. RNDr. Pavla Chromého, PhD. (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoja, Univerzita Karlova v Prahe) o aktuálnych výzvach historickogeografického výskumu v Česku; a prezentácia francúzskej regionálnej školy a jej vplyvu na slovenskú historickú geografiu od Mgr. Anny Mariássyovej (Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Univerzita Komenského v Bratislave), rozprúdili živú diskusiu, ktorá sa stala charakteristickou pre celé podujatie.

V prvom bloku odzneli prednášky o symboloch miest a regiónov (Mgr. Miroslav Šifta, Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoja, Univerzita Karlova v Prahe) či o „stratených" krajinách v sudetonemeckých obrazových publikáciách (Mgr. Jiří Riezner, PhD., Katedra geografie, Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem). Veľký záujem vyvolalo rozprávanie RNDr. Zdeňka Kučeru, PhD. a RNDr. Magdalény Kaškovej (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoja, Univerzita Karlova v Prahe). Tí svoju pozornosť zamerali na náhrobky vybraných českých cintorínov, na ktorých hľadali obrazy a symbolické vyobrazenia krajiny. Vo výskume sa bližšie pozreli nielen na kompozíciu a výtvarné hľadisko, ale zaujímala ich aj miera hodnovernosti zobrazovaných scén. Zaujímavé závery spojené so štatistickými vyhodnoteniami spracovaných dát predostrel za bádateľský

tím aj po druhýkrát RNDr. Zdeněk Kučera, PhD. Tento raz sa jeho záujem obrátil k pohľadniciam severozápadných Čiech ako k nositeľom sprostredkovaného obrazu regiónu.

V rámci druhého bloku sa hovorilo o spôsobe zobrazenia kultúrnej krajiny a miere vierohodnosti takýchto obrazov, pričom ako príklady boli uvedené prospekty českých panstiev Sibylly Augusty Bádenskej z 18. storočia (PhDr. Robert Šimůnek, PhD., Historický ústav AV ČR). Mgr. Kateřina Novotná (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoja, Univerzita Karlova v Prahe) prítomných previedla didaktickou témou a podnietila ňou k úvahám na tému školských učebníc ako nástroja formovania obrazu krajín a regiónov.

Ako predposledný v danom bloku vystúpil doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD. (Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Univerzita Komenského v Bratislave). Jadro jeho výkladu tvoril náčrt historickogeografickej analýzy územného vývoja miest Poprad a Nové Mesto nad Váhom. Doc. Gurňák tiež otvoril otázku problémov historickogeografického mapovania miest na Slovensku, hovoril o prekážkach, ktoré sú pred bádateľa pri výskume kladené a pomenoval hlavné úlohy stojace pred historickými geografmi na Slovensku.

Po krátkej prestávke vystúpili so svojimi príspevkami PhDr. Oto Tomeček, PhD. (Katedra histórie, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica), Mgr. Martina Tůmová (Katedra PVH a archívneho štúdia, Univerzita Karlova v Prahe) a Mgr. Martin Tibenský, PhD. (Katedra histórie, Trnavská univerzita, Trnava). Z ich úst zazneli slová o vnímaní krajiny v čase tereziánskej urbárskej regulácie, o meste Opočno v 18. a 19. storočí očami písomných a obrazových prameňov, ako aj o vývoji vinohradníckej krajiny Horných a Dolných Orešian v stredoveku a vo včasnom novoveku.

Konferenciu uzatvárali príspevky pochádzajúce z dielne domácej univerzity – od doc. PhDr. Petra Ivaniča, PhD., doc. RNDr. Petra Chrastinu, PhD. a PhDr. Kataríny Rácovej, PhD. Kým prvý z menovaných sa venoval majetkom opátstva v dnešnom Hronskom Beňadiku tak, ako ich zachytili listiny z rokov 1075 a 1209, v poslednom príspevku dňa odzneli informácie o mostoch v riečnej krajine Nitrianskej stolice, ktoré spomínal Matej Bel vo svojich Notíciách.

Záver dňa patril voľnej diskusii, vymieňaniu novonadobudnutých postrehov a motívov k ďalším smerom a rovinám historickogeografického výskumu. Rozhovory sa preniesli aj do oblasti hľadania nových možností vzájomnej spolupráce a spoločnej publikačnej činnosti. Podnetné príspevky, nové informácie, inovatívne prístupy, ako aj konštruktívna atmosféra 1. slovensko-českej historickogeografickej konferencie – to všetko sa celkom prirodzene podpísalo aj pod záverečné, mimoriadne kladné zhodnotenie jej priebehu.

Zuzana Hasarová,
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

POKYNY PRE AUTOROV PRÍSPEVKOV DO ČASOPISU STUDIA HISTORICA NITRIENSIA

Studia Historica Nitriensia je vedecký, recenzovaný časopis, ktorý vychádza 2x ročne. Uverejňuje pôvodné príspevky, výsledky bádateľskej činnosti autorov. Uzávierka je každoročne 30. marca a 30. augusta. Texty sú anonymne posúdené dvomi nezávislými posudzovateľmi. Autori budú o výsledku recenzného konania a rozhodnutí vedeckej redakčnej rady upovedomení najneskôr do 6 mesiacov od odovzdania príspevku. Autori zároveň súhlasia s uverejnením príspevku v databázach: CEEOL - Central and Eastern European Online Library; CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult - Humanities – Sozial und Kulturgeschichte.

Príspevky je možné zasielať elektronicky prípadne poslať poštou na CD:

1. elektronicky na adresu: shnnitra@gmail.com

2. poštou: redakcia Studia Historica Nitriensia, Katedra histórie FF UKF, Hodžova 1, 949 01 Nitra

Každý príspevok musí obsahovať:

- názov v slovenskom a anglickom jazyku
- meno autora
- pracovisko a stručné informácie o autorovi
- abstrakt v anglickom jazyku - max. 7-10 riadkov
- 5-6 kľúčových slov v slovenskom a anglickom jazyku
- vlastný text
- v prípade príspevkov v anglickom alebo nemeckom jazyku musí byť názov príspevku a abstrakt v slovenskom jazyku

Obrázky (rozlíšenie min. 300x300 dpi, farebné/čiernobiele), tabuľky a grafy sa odovzdávajú v samostatnom súbore, ich vloženie do textu zabezpečí grafik. Obrázky, tabuľky a grafy musia byť očíslované, popísané a ku každému uvedený zdroj. V texte príspevku musí byť uvedená odvolávka na konkrétne obrázky, tabuľky alebo grafy.

Každý príspevok musí spĺňať nasledujúce publikačné požiadavky:

- písmo: Times New Roman, 12
- zarovnanie na obe strany
- poznámkový aparát pod čiarou v nasledujúcej forme:

Odkaz na monografiu:

[1]HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra : FF UKF, 2005, s. 56.

[2]PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 - 1953.* Bratislava : Veda, 1997, 311 s.

Odkaz na zborník ako celok:

[4]WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 15. Nitra : FF UKF, 2010, 424 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

[6]KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939). In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra : FF UKF, 2002, s. 431-435.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

[7]PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Odkaz na už uvedenú prácu:

[8]HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Odkaz na elektronický zdroj:

[10]KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elekronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 - 2001 [Online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zborník_2000_2001.pdf>

- ak nie je uvedené miesto vydania, rok vydania alebo vydavateľstvo, uvádzame: b. m., b. r., b. v.

- ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou, napr. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.

- skratka pre stranu je s.

- údaje ako je ročník časopisu, čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami

- ak sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné okrem strán uviesť aj číslo dokumentu

Odkaz na archívny prameň

presný názov archívu, názov fondu, ktorý sme študovali, prípadne aj roky, z ktorých agenda fondu pochádza, ďalej č. kartónu, z ktorého je dokument, signatúru dokumentu a slovná charakteristika dokumentu

Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), fond (ďalej f.) Ministerstvo školstva a národnej osvety (ďalej MŠANO), 1939 – 1945, kartón (ďalej k.) 52, č. j. 785. Nariadenie Ministerstva školstva a národnej osvety pre správy ľudových škôl zo dňa 12. 4. 1941.

Odkaz na dobovú tlač

Slovák, 5.12.1938, s. 3, názov článku.

Poznámka: ak ide o denník, uvádzame dátum výtlačku, ak ide o iné periodikum, uvádza sa rok, ročník, číslo, strana, prípadne názov článku. Ak má článok autora a ide nám o zdôraznenie tohto faktu, tak meno, názov a In.

Odkaz na antický prameň

V poznámke uvádzame meno autora v najčastejšie používanej forme (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), názov diela v latinčine (aj keď bol originál v inom jazyku, napr. v gréčtine), nasleduje číslo knihy, kapitoly a paragrafu, ak je vyznačený

TACITUS. Annales II, 46.